Historia

ajassa 4 EUROOPPALAISEN MAAILMANKUVAN KEHITYS

Ari Höyssä, Anu Lahtinen, Erika Ripatti & Jouni Similä

Sanoma Pro Oy
Helsinki

Tiedustelut
Sanoma Pro Oy, Helsinki
puh. 020 391 000
sähköposti: asiakaspalvelu@sanomapro.fi

Kustantaja
Sanoma Pro Oy
1. painos, 2017

Tämä aineisto on digitaalinen rinnakkaisversio tuotteesta Historia ajassa 4 ISBN 978-952-63-4154-5

6 kk lisenssi ISBN 978-952-63-4160-6
48 kk lisenssi ISBN 978-952-63-4161-3

Toimitus
Anna Laine, Paula Panttila

Kuvatoimitus
Riitta Supperi

Ulkoasu
Tommi Leskinen / Agenda Helsinki

Taitto
Agenda Helsinki

Kartat
Kauko Kyöstiö/Spatio Oy

© Ari Höyssä, Anu Lahtinen, Erika Ripatti, Jouni Similä ja Sanoma Pro Oy

Kopiointiehdot
Tämä teos on digitaalinen oppikirja, joka on suojattu tekijänoikeuslailla (404/61).

Miten uusi opetussuunnitelma näkyy tässä kirjassa?

Historia ajassa 4 esittelee Eurooppaan ja länsimaiseen kulttuuriin vaikuttaneita tekijöitä antiikista nykypäivään. Kirjassa tarkastellaan eri aikakausien maailmankuvia, kulttuuriperintöä, taidetta ja tiedettä. Lisäksi kirjassa käsitellään eurooppalaista ihmistä, arkielämää sekä yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta.

Syventävä aines on eriytetty lisätietolaatikoihin, joissa on seuraavat symbolit:

Aikalainen äänessä ja **Aikalaisten maailmankuva** antavat puheenvuoron tapahtumien aikaan eläneille tai niissä mukana olleille ihmisille. Tekstien avulla lukija saa kuvan ajasta ja tilanteesta. Esimerkiksi sivulla 20 kuvataan antiikin roomalaisten maailmankuvaan kuulunutta taikauskoa.

Historia nykyajassa kuvaa, millaisena historia näyttäytyy tänään. Esimerkiksi nykypäivän kulttuurille tärkeän sähköisen viestinnän ensiaskeleisiin tutustutaan sivulla 164 ja vapaan tiedonvälityksen periaatteiden kehitykseen perehdytään sivulla 113.

Historian tulkinta kertoo tilanteista, joissa historian eri tulkintoja on käytetty politiikan välineenä tai miten politiikka nojaa historiaan. Esimerkiksi sivulla 140 kerrotaan, kuinka kansallistunteen rakentamiseksi luodut symbolit elävät nykypäivän Suomessa.

Historiapolitiikassa kertoo, miten historian tapahtumia tulkitaan ja ymmärretään eri toimijoiden näkökulmista. Esimerkiksi sivulla 72 kerrotaan, kuinka keskiaikaa koskevista mielikuvista on eri aikoina esitetty hyvinkin erilaisia tulkintoja.

KESKIAJAN EUROOPPA

Keskiajan Eurooppa

Keskiajalla tarkoitetaan noin tuhannen vuoden ajanjaksoa Euroopan historiassa. Se alkoi läntisen Rooman romahtamisesta 400-luvulla ja päättyi löytöretkien ja renessanssin muovaaman uuden maailmankuvan syntyyn 1400-luvulla. Keskiajalla uskonto hallitsi kulttuuria, ihmisten maailmankuvaa, taidetta ja sivistystä. Vuoteen 1000 mennessä suuri osa Euroopan asukkaista oli kääntynyt kristinuskoon. Kirkko loi kulttuurille yhteisen perustan niin Itä-Rooman kuin entisen Länsi-Roomankin alueilla. Luostareissa vaalittiin opillisia taitoja, ja kirkon käyttämästä latinasta tuli oppineita yhdistävä kieli. Uskonto yhdisti eurooppalaisia ja loi vastakkainasettelua kukoistustaan elävää islamilaista kulttuuripiiriä kohtaan. Keskiajan loppupuolella Länsi-Euroopassa kulttuuri ja tiede alkoivat irtautua kirkon piiristä. Ensimmäiset yliopistot perustettiin, ja kansakielinen kulttuuri alkoi levitä kasvavissa kaupungeissa.

46

Kuvitusta 1300-luvulta perkiten olevasta saksalaisesta käsikirjoituksesta. Käsikirjoitus koostuu pääosin runoista, jotka ylistävät ritarillisuutta ja kunnioitusta rakkautta. Kuvituksessa ritari pojhtuu ottomaan kypärän nenäsuojaa. Tällainen rituonomaatikka yhtistyi tyylikeskiajalla ja vaikutti voimakkaasti keskiajan sosiaalisen ihanteisiin ja tapoihin. **Mitkä piirteet kuvassa kertovat miehen olevan ritari?**

47

UUDEN AJAN MURROS

9. Itsevaltiuden ajan kulttuuri

Absolutismin ihanne

Uuden ajan alussa Euroopan valtiot vaurastuivat löytöretkien ja maailmankaupan kasvun seurauksena. Verotulot nousivat, ja hallitsijat saattoivat palkata virkamiehiä ja palkkasotureita valtansa tueksi. Kun reformaatio vielä heikensi kirkon valtaa ja feodalismi antoi tilaa keskitetylle valtiokoneistolle, alkoi valta keskittyä hallitsijalle monissa maissa.

Monet aikakauden oppineet kannattivat myös hallitsijan vallan vahvistamista. Valtaan hallitsijavallan kannattajia oli renessanssiajattelija Niccolò Machiavellin lisäksi myös englantilainen Thomas Hobbes. Hobbes oli saanut nähdä maansa ajautuvan kuninkaan ja parlamentin valtataisteluun pyörteeseen 1600-luvun alkupuoliskolla. Kuningas mestattiin lopulta parlamentin päätöksellä, ja tämä vei Hobbesilla uskon siihen, että kansa voisi hallita valtiota.

Hobbesin mukaan yhteiskunta, jossa jokainen yrittää puolustaa omia oikeuksiaan, ajautuu kaookseen ja "kaikkien sotaan kaikkia vastaan". Hobbes esitti, että alamaisten tuli luovuttaa vapautensa ja päätösvaltansa hallitsijalle, joka vastineeksi suojelisi heitä ja pitäisi yllä järjestystä. Hobbesin mielestä hallitsijan ei voitu erottaa. Hallitsijalle pitäisi antaa mahdollisuus hallita rauhassa, jotta valtion asukkaille voisiisin taata mahdollisimman vakaat olot.

Hobbes oli valmis antamaan hallitsijalle rajattoman itsevaltiuden. Tällainen ajattelu oikeutti **absolutistisen** hallintomuodon kehittymisen 1600-luvun Euroopassa. Absolutismin mallimaana voidaan pitää Ranskaa. Ranskan hallitsija Ludvig XIV sai lempinimen Aurinkokuningas, sillä kaikki pyörii hänen ympärillään kuin planeetat auringon ympärillä. Hänen ministerinsä kirjoitti, että "hän näkee kaiken, kuulee kaiken, päättää kaiksesta, antaa kaikki määräykset". Valta keskittyi kuninkaan lähteisille ministereille ja virkamiehille.

Ranskan esimerkki vaikutti Euroopan hallitsijoihin laajasti. Itsevaltiuteen siirryttiin muun muassa Itävallassa, Ruotsissa ja Venäjällä 1600–1700-lukujen aikana. Kaikkialle absolutismi ei kuitenkaan levinnyt. Esimerkiksi Hobbesin kotimaassa Englannissa parlamentti ja oikeuslaitos säilyivät riippumattomina hallitsijasta.

98

Ludvig XIV:n rakennuttama Versailles koroitti itsevaltiuden asemaa. Versailles'n rakennustöissä uurasti 36 000 työntekijää 47 vuoden ajan, ja loppuitulos on muuntuvan massiivinen. Palatsin kokonaispituus on yli puoli kilometriä ja leveys yli 400 metriä. Rankin kokonaisarkkitehtuuri-ihanteisiin kuuluivat myös säännönmukaiset ritutukset, muotopuutarhat ja kukkat suihkulähteet.

Yhtäsön hovikulttuuri

Itsevaltiuden ajan ylähuokan hovikulttuuri heijasteli kuningasvallan loistoa. Esikuvana toimi Ludvig XIV, joka rakennutti Pariisin ulkopuolelle loistokkaan Versailles'n palatsin. Palatsista ja sen hovielämästä tuli räjähtämaan yksinvaltiuden symboli. Sen ympärille levittäytyy valtava, säännöllisen muotoinen puutarha satoine suihkulähteineen. Aikakauden parhaat taiteilijat palkattiin koristelemaan palatsin sisätilat veistoksin, kuvakudoksin, maalauksin ja huonekalun.

Versailles'n hovielämän tuli ilmentää kaikin tavoin kuninkaan suurnsutta. Yli ei oon heegen hoviväki ympäröi jatkuvasti kuningasperhettä, jonka elämä oli kaikin tavoin julkista. Arkisetkin toimet, kuten vuoteesta nousemineen, pukeutumineen ja ruokailu, suoritettiin seremoniallisen tarkasti. Hovin elämää säänteli tiukka säännöstö eli **hovietiketti** tiertyine päivätuttineeneen ja rituaaleineen.

Versailles'n hoviväki tavoitteli kuninkaan suosiota hännysteillen ja kilpailleen keskenään. Hovväkeen kuului ylimpien aatelissukujen edustajia, joiden Ludvig halusi asuvan Versailles'ssa, jotta hän pystyi pitämään heitä silmällä. Tanssiaiset ja muut hovin tilaisuudet olivat oiva keino yhdistää

99

UUDEN AJAN MURROS · ARKISTOTEHTÄVÄT JA KERTAUS

1. Tarkastele amerikkalaisen Illinois Central Railroad Companyn mainosjulistetta vuodelta 1886.

a) Millaisia 1800-luvun liikenne- ja viestintäteknikan keksintöjä kuvassa esiintyy?
b) Miten kuva heijastaa lopun 1800-luvun länsimaista suhtautumista teknikan kehitykseen?
c) Miten liikenne- ja viestintäteknikan kehitys muutti länsimaisten ihmisten elämäntapaa 1800-luvun kuluessa?

2. Oheiset katkelmat edustavat 1800-luvun puttaiden poritua syntyneitä käsityksiä yksilön ja yhteiskunnan suhteesta.

a) Mihin aatteisiin katkelmat perustuvat? Perustele.
b) Miten katkelmien I ja II käsitykset vapaudesta eroavat toisistaan?

I
Vapaus ei minun mielestäni ole mikään lähtökohta, vaan päämäärikin tulisi. Lähtökohtana olkoon aina järjestys. Voin järjestyksestä voi kehittyä vapauksiin. Ainoan järjestyksen perustaa ei vapauden pyrkimys voi olla enempää kuin jonkin puuluoen epämääräinen toivote, jos se pannaan täytäntöön, se ei voi ilmetä muuna kuin tyrannivana. Samalla kum itse aina olen ollut järjestyksen mies, olen pyrkinyt todellisuen enkä valheellisuen vapauteen.

II
Ihmisen vapaus — sisältää ensiksi täyunnan sisällisen vapauden maailman, joka vaatii omantunnonvapautta laajimmassa merkityksessä, ajatuksen ja tunteen vapautta, ehdotonta mielipiteen ja käsityksen vapautta kaikissa asioissa, niin käytännöllisissä kuin teoreettisissä, sivelliössä ja urkonnollisissa.

III
Järjestelmässä täytyi olla jokin sisäinen ristiriita, joka johti vastakohtaisuuksiin, liikkeeseen ja muutokseen. — Kapitalismin sisäinen perusristiriita johtuu siitä, että tuotanto vaistoi tuotantomenetelmissä johtuen on yhä enemmän yhteiskunnallista ja yhteistyöhön perustuvaa, kun taas tuotannonvälineet (tämän vastakohtana) ovat yksilöiden omistuksessa. — [Tätä] johtaa] ellistämättön vihamielisyys kahden luokan välille, joiden edut ovat sovittamattomia.

KERTAUS

- Porvaristo oli keskiluokka vaurastui ja alkoi vaatia oikeuksiaan 1800-luvun Euroopassa.
- Uudet aatteet, kuten konservatismi, liberalismi ja nationalismi syntyivät reaktioina vallankumoukseen ja Ranskan suureen vallankumoukseen ja Napoleonin valtaan.
- Sosialismi syntyi työväestön aatteeksi. Myöhemmin aate jakautui sosiaalidemokraattiseen ja vallankumouksellisen haaraan.
- Tieteellä muuttui 1800-luvulla käsityksestä itsenäiseksi tutkimuksen ja yhteiskunnalleeksi valiuttajaksi.
- Merkittäviä taiteen tyylisuuntia olivat romantiikka, realismi, impressionismi ja ekspressionismi.
- Tieteellinen tieto lisääntyi, muutti ihmisten maailmankuvaa ja lisäsi edistyuskoa.
- Evoluutioteoria haastoi kirkon käsitykset elämän synnystä.
- Monissa maissa (valenneettiin miesten äänioikeutta ja ajettiin vaatia äänioikeutta myös naisille.

146

167

Kunkin **jakson johdanto** sisältää koonnin kyseisen jakson oleellisimmista historiallisista ilmiöistä.

Kuvatekstien kysymysten avulla voi harjoitella esimerkiksi mielipiteiden perustelua historiallisen tiedon avulla. Pohdittavaksi tarkoitetut tehtävät johdattavat opiskelijaa hakemaan tietoa eri lähteistä.

Keskeisten käsitteiden havaitseminen sekä niiden kertaaminen on tehty mahdollisimman helpoksi. Tekstissä lihavoidut käsitteet on selitetty myös kirjan lopussa olevassa käsitehakemistossa.

Selkeä ja johdonmukainen **teksti** auttaa hahmottamaan aikaa, muutosta sekä jatkuvuutta. Sisältö vahvistaa yleissivistystä. Kirjan lopusta löytyvät tutkielmanteko-ohjeet.

Harkiten valittu ja sisältöä havainnollistava **kuvitus** tukee oppimista ja auttaa eläytymään menneisyyden henkilöihin sekä tapahtumiin.

Aineistotehtävät harjaannuttavat tiedonhankinnan ja kriittisen analysoinnin taitoja. Lisäksi ne ohjaavat jäsentyneeseen tiedon tuottamiseen esimerkiksi ylioppilaskokeessa.

Kertaus helpottaa opiskelijaa kertaamaan kunkin jakson tärkeimmät historialliset ilmiöt.

Aikajanan avulla on helppo hahmottaa keskeisimpien historiallisten ilmiöiden aikasuhteet.

Sisällysluettelo

Maailmankuvan kehitys 6

1. Kulttuuri on maailmankuvan perusta 8
- Maailmankuva ja kulttuuri 8
- Kulttuuri ja kulttuurihistoria 8
- Länsimaisen kulttuurin juuret 10

Antiikki 12

- Antiikki länsimaisen kulttuurin perustana 14
- Kreikan ja Rooman kulttuurit 14

2. Antiikin kulttuurit 14
- Kreikkalaisten uskonnollinen maailmankuva 16
- Persefoneen myytti selittää vuodenaikoja 17
- Uskonto kreikkalaisten arjessa 18
- Uskonnot leviävät ja sulautuvat Roomassa 19
- Antiikin uskonnollinen perintö 19
- Roomalainen uskoi yliluonnolliseen 20
- Antiikin kulttuurien erot ja yhtäläisyydet 22

3. Kreikka on demokratian ja filosofian kehto 24
- Antiikin kreikkalaisten elämäntapa 24
- Kuka saa päättää yhteiskunnassa? 24
- Ateenan demokratian toiminta 26
- Urheilua sotaa ja jumalia varten 27
- Aspasia – antiikin ajatteleva nainen 28
- Kasvatuksella ja koulutuksella hyviä kansalaisia 29
- Filosofia syntyy 29
- Tieteet tarjoavat vastauksia 30
- Kuvanveisto sekä rakennus- ja maalaustaide 32
- Kirjallisuus ja teatteri 33
- Antiikin veistostaide 34
- Kreikkalaisen kulttuurin leviäminen ja vaikutus 35
- Roomalainen vallankäyttö 36

4. Käytännölliset roomalaiset 36
- Syytön kunnes toisin todistetaan 37
- Koti ja arvomaailma 37
- Käytännöllistä taidetta 39
- Kirjallisuus 39
- Vapaa-ajan huvittelu 41
- Antiikin perintö 43

Keskiajan Eurooppa 46

- Euroopan kolme kulttuuripiiriä 48
- Bysantti ja islam vaalivat antiikin perintöä 48

5. Keskiajan kulttuuri ja maailmankuva 48
- Bysantin ja islamin taide 50
- Kristinusko yhdistää Länsi-Eurooppaa 51
- Uskonto maailmankuvan perustana 52
- Yhteisö ja yksilö keskiajalla 53
- Perhearvoja ja romantiikka 55
- Montaillou 56
- Kulttuurit kohtaavat keskiajan Euroopassa 57
- Kirkko valvoo oikeaa oppia 60

6. Kirkko vallan, tiedon ja taiteen tyyssijana 60
- Luostarit sivistyksen ylläpitäjinä 61
- Kirkko kouluttaa 63
- Yliopistot ja oppineet 63
- Skolastiikka yhdistää uskon ja tiedon 65
- Romaanisesta taiteesta gotiikkaan 67
- Keskiajan sanataide 68
- Maallinen valta haastaa kirkon 70
- Keskiaikaa koskevia mielikuvia 72

Uuden ajan murros 76

7. Renessanssi – uudelleensyntyminen? 78
- Renessanssi syntyy Italiassa 78
- Humanismi ja uusi ihmiskäsitys 79
- Ohjeita renenssanssiruhtinaalle 80
- Kirjallisuutta kansalle 80
- Renessanssitaide 82
- Hovimies 83
- Yleisneroja ja taiteen suurmiehiä 84
- Syntyikö antiikki uudelleen? 86
- Katolinen kirkko kohtaa kritiikkiä 88
- Reformaatio haluaa puhdistaa uskon 88

8. Reformaatio ja luonnontieteen synty 88
- Taistelu oikeasta uskosta 91
- Noitavainot 91
- Maakeskisestä aurinkokeskiseen maailmankuvaan 93
- Luonnontieteellinen ajattelu syntyy 93
- Mekanistinen maailmankuva 95
- Absolutismin ihanne 98

9. Itsevaltiuden ajan kulttuuri 98
- Ylhäisön hovikulttuuri 99
- Kansa vailla oikeuksia 101
- Klassisen musiikin nousu 101
- Itsevaltiuden tyylisuunnat barokki ja rokokoo 103

Valistuksen aikakausi 108

10. Valistusajattelu 110
- Luonnontieteen kehitys kannustaa järjen käyttöön 110
- Valistuksen englantilaiset esikuvat 111
- Taistelu painovapaudesta 113
- Voltaire oli ihmisyyden puolustaja 114
- Kenellä on oikeus valtaan? 114
- Valistusajan maailmankuva 116
- Vallan kolmijako 117

Mary Wollstonecraft oli naisasian uranuurtaja 118
Valistusajattelu leviää 120

11. Valistuksesta vallankumouksiin 120
Valistuneet itsevaltiaat 121
Yhdysvaltain itsenäistyminen 122
Ranskan suuri vallankumous 123
Julistuksia vapauden ja oikeuden puolesta 124
Horatiusten vala 127
Uusklassismi vallankumouksen palveluksessa 128
Valistuksen ja vallankumouksen perintö 129

Aatteiden ja teollistumisen aika 132

12. Vallankumous synnyttää uusia aatteita 134
Porvariston vuosisata 134
Napoleonin itsevallasta Wienin kongressiin 134
Konservatismi torjuu uudistukset 135
Liberalismi vetoaa keskiluokkaan 137
Nationalismi rakentaa kansallishenkeä 137
Nationalismin vetovoima 139
Kansallistunne ja kansalliset symbolit 140
Eurooppa kuohuu jälleen 142
Työväestön karu arki 142

13. Kohti demokratiaa 142
Sosialismi herättää työväenluokan 144
Sosialistinen liike jakaantuu 144
Oikeuksia naisille 145
Suffragetit taistelivat naisten äänioikeudesta 147
Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus 148
Porvarillinen elämäntapa 150
Romantiikka haastaa järjen 150

14. Kulttuuria porvariston makuun 150
Medusan lautta symboloi hylättyä kansaa 153
Realismi 154
Taiteen kenttä pirstoutuu 156
Tiedonvälitys ja matkailu avaavat maailmankuvaa 157
Darwin ja evoluutioteoria 160

15. Tiede haastaa uskonnon 160
Darwinin teorian vaikutukset 161
Luonnontieteiden edistysaskeleita 161
Eurooppalainen uskoo edistykseen 162
Sähköisen viestinnän ensiaskeleet 164

Monimuotoinen nykyaika 168

Länsimaat käymistilassa 170
Totalitarismi vastaan demokratia 170

16. Tiede ja aatteet 170
Taide totalitarismin varjossa 172
Teknologian ja tieteen kehitys 174
Lääketieteen edistysaskeleita 174
Rotuopit tieteessä ja politiikassa 176
Yksilöllinen ihmiskuva voimistuu 177
Massakulttuuri 178
Joukkoviestinnän kehitys 178

17. Massakulttuurin aikakausi 178
Joukkoviestintä sähköistyy ja verkottuu 180
Pelot ja toiveet 181
Urheilukulttuuri muutoksessa 182
Olympialaiset – urheilua ja politiikkaa 183
Nuorisokulttuurin synty 184
Kulttuuri viihteellistyy 186
Kulttuureista alakulttuureihin 187
Yksilön aikakausi 190
Nuoret haluavat parantaa maailmaa 190

18. Nykykulttuurin mosaiikki 190
Naisliikkeestä feminismeihin 193
Vapautuva seksuaalisuus 194
Homoseksuaalisuus länsimaissa 195
2000-luvun länsimainen maailmankuva 196

Maailmankuvan kehitys

Ihmisten käsitykset maailmasta ovat vaihdelleet eri aikoina. Yksittäisen ihmisen ajatteluun on aina vaikuttanut ympäröivä kulttuuri, sen tavat ja arvostukset. Kun ihminen tuntee maailmankuvan ja kulttuurin kehitystä, hän ymmärtää paremmin omaa ajatteluaan ja sen perustaa. Tällä kurssilla tarkastellaan erityisesti eurooppalaisen kulttuurin kehitystä ja eurooppalaisten maailmankuvan muutoksia aikojen kuluessa. Nykyisten eurooppalaisten maailmankuvan pohjana on antiikin, keskiajan, renessanssin ja modernin ajan kulttuurinen kehitys. Ihmiset ovat kautta aikojen etsineet vastauksia ja selityksiä ympärillä olevan maailman ilmiöihin. Selitykset ovat voineet olla maagisia, uskonnollisia, arkikokemuksiin perustuvia tai tieteellisiä. Jokaisen aikakauden maailmankuvassa on ollut omat erikoispiirteensä, joista osa on ajan saatossa kadonnut ja osa on säilynyt nykypäivään saakka.

Heavymusiikkipiireistä tuttu pirunsarvi-käsimerkki saattaa juontaa juurensa antiikin roomalaisesta taikauskosta, jossa niin kutsutty ”paha silmä” ohjattiin pois itsestä. Tapakulttuurissamme on paljon juonteita varhaisemmistakin ajattelutavoista, vaikka nykyihmisen maailmankuva on pitkälti rationaalis-tieteellinen. Uskonnolliset ja taikauskoisetkin ajatustenkulut vaikuttavat rinnakkain muiden näkemysten kanssa. **Millaisia menneisyydestä periytyviä tapoja ja käyttäytymissääntöjä tapakulttuuriimme kuuluu?**

1.
Kulttuuri on maailmankuvan perusta

Maailmankuva ja kulttuuri

Jokaisella ihmisyksilöllä on omat ajattelutapansa ja oma käsityksensä maailmasta. Yksilölliseen ajatteluun kuuluu sekä arkisia makuasioita ja mielipiteitä että laajempia arvoja ja ympäröivää todellisuutta koskevia uskomuksia. Vaikka jokaisen ihmisen ajattelu on yksilöllistä, on todennäköistä, että samassa ympäristössä ja samana aikana eläneiden ihmisten ajattelussa on yhteisiä piirteitä.

Jokainen ihminen etsii omalla tavallaan selityksiä ympäröivän maailman ilmiöihin. Näiden selitysten ja näkemysten varaan hahmotellut ajatukset muodostavat ihmisen **maailmankuvan**. Maailmankuvalla voidaan tarkoittaa kaikkia niitä käsityksiä, joita ihmisellä on maailmasta ja sen toiminnasta. Maailma käsittää tällöin ajan ja avaruuden, luonnon, aineellisen maailman, ihmisen, yhteiskunnan ja myös niiden historian. Maailmankuvan muotoutumiseen liittyvät sekä laajat olemassaolon ja uskonnon kysymykset että yksilön käsitys omasta roolistaan osana luontoa, yhteiskuntaa ja perhettä. Maailmankuvaan kuuluvat myös käsitykset yliluonnollisen olemassaolosta tai olemattomuudesta.

Maailmankuvaa ei tule kuitenkaan sekoittaa **maailmankatsomukseen**, joka pitää sisällään myös moraaliset näkemykset elämästä. Näitä ovat esimerkiksi käsitykset oikeasta ja väärästä sekä hyvän elämän perusteista.

Ihmisen maailmankuva ei ole täysin yksilöllinen, vaan siihen vaikuttavat hänen elinympäristössään esiintyvät arvot, ajatukset ja käsitykset. Yksilö omaksuu suuren osan toiminta- ja ajattelutavoistaan lähipiirinsä ihmisiltä kuten vanhemmiltaan ja ottaa mallia myös ympäröivän yhteiskunnan vallitsevista arvoista, joita välittävät esimerkiksi koulutus ja viihde. Tätä ihmisjoukkoa yhdistävää henkistä perintöä kutsutaan **kulttuuriksi**.

Mitä kaikkea kulttuuriin sitten kuuluu? Kapean määritelmän mukaan kulttuuri tarkoittaa ihmisen henkisen toiminnan jalostuneimpia muotoja, kuten taidetta, tiedettä ja uskontoa sekä niiden saavutuksia. Laajasti määriteltynä kulttuuri kuitenkin kattaa kaikki vakiintuneet tavat ja tottumukset, jotka ovat yhteisiä tiettynä aikakautena ja tietyssä paikassa eläville ihmisille. Se käsittää tiedon, uskomukset, taiteen, moraalikäsitykset, lain, perinteen ja kaikki muut kyvyt ja tavat, jotka ihminen on yhteiskunnan jäsenenä omaksunut.

Kulttuuri ja kulttuurihistoria

Maailman eri osien välillä on huomattavia kulttuurieroja, sillä esimerkiksi käsitykset uskonnosta, sukupuolirooleista ja tasa-arvosta vaihtelevat eri

HISTORIAN TULKINTA

Maailmankuvaan kuuluvat käsitykset

Käsitys yhteiskuntarakenteesta ja historian kulkua määräävistä tekijöistä: Onko yksilö tärkeämpi kuin yhteisö? Ovatko kaikki ihmiset tasa-arvoisia?

Käsitys ajasta ja avaruudesta: Kehittyykö maailma ajan kuluessa? Onko avaruus ääretön?

Käsitys maailman alkuperästä: Miten maailma on syntynyt? Onko joku luonut maailman?

Käsitys ihmisestä itsestään ja suhteesta muihin ihmisiin: Mikä on minun paikkani yhteiskunnassa?

Käsitys luonnosta: Mikä on ihmisen suhde luontoon? Onko luonto ihmistä vai ihminen luontoa varten?

kulttuureissa. Eri kulttuurien erilaiset käsitykset vaikuttavat niiden piirissä elävien ihmisten yksilöllisiin käsityksiin. Vaikka ihmiset olisivat joistakin tavoista tai käsityksistä erimielisiä, myös kritiikin lähtökohtana ovat ympäröivän kulttuurin ajatusmallit. Kulttuuri asettaa rajat sille, mitä ihmisen on mahdollista tietää, uskoa tai ilmaista.

Myös historian eri aikakausien kulttuureissa on vastaavia eroja, esimerkiksi nykyään tuomittua orjuutta on aiemmin pidetty hyväksyttävänä ja luonnollisena ilmiönä. Historian kannalta on tärkeää ymmärtää eri aikojen ihmisten maailmankuvia ja niihin vaikuttaneita tekijöitä. Menneisyyden ihmisten toiminta käy ymmärrettävämmäksi, kun tunnemme eri aikakausien säännöt, eettiset ja moraaliset ohjenuorat, jotka poikkeavat oman aikamme ihmisten tavoista toimia ja elää yhdessä.

Kulttuuri on myös muuttuvaa. Jokainen ihminen omaksuu piirteitä omasta kulttuuriympäristöstään, mutta samalla muokkaa sitä omilla teoillaan. Kun ihmisten ajattelussa ja teoissa tarpeeksi moni asia muuttuu, muuttuu vallitseva kulttuurikin. Kulttuurin muutoksia sysäävät liikkeelle esimerkiksi ympäristön muuttuminen ja vaikutteet muista kulttuureista.

Jotta ihminen ymmärtäisi omaa ajatteluaan ja sen perusteita, hänen pitää tuntea oma kulttuurinsa. Oman maailmankuvan rakennusaineena

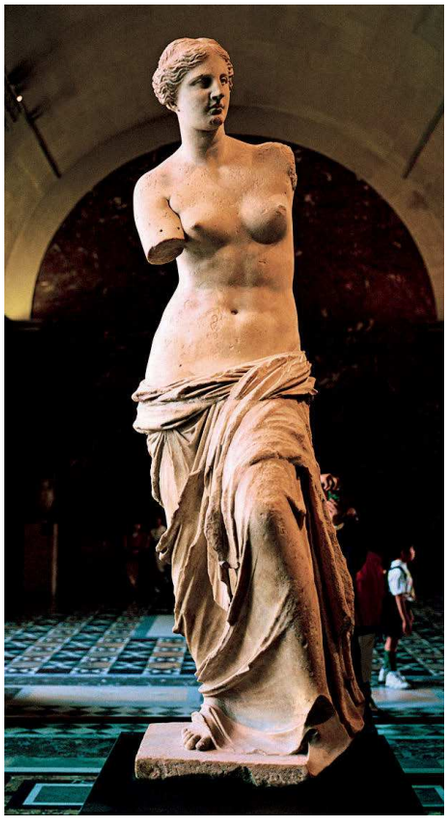

Milon Venus eli Míloksen/Meloksen Afrodite (130–100 eaa.)

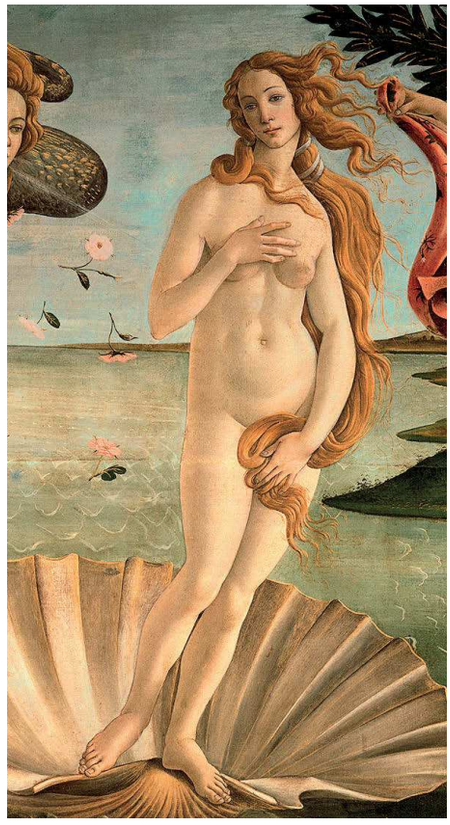

Sandro Botticelli, Venuksen syntymä (n. 1485)

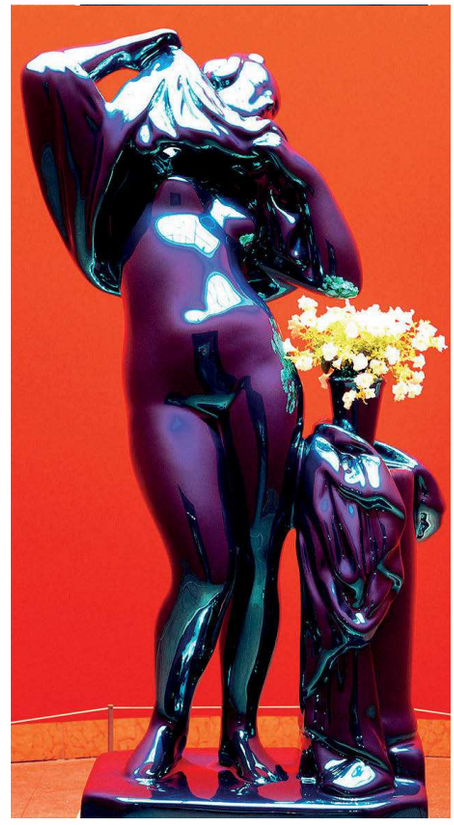

Jeff Koons, Metallic Venus (2010–2012)

Oheiset eri ajoilta olevat taideteokset esittävät antiikin ajan kauneuden ja rakkauden jumalatarta, josta kreikkalaiset käyttivät nimeä Afrodite ja roomalaiset nimeä Venus. Kulttuurihistoriallisesti teoksia voidaan tarkastella monista näkökulmista. Ne kertovat yhtäältä naiskuvan ja kauneusihanteen muutoksesta ja toisaalta niitä voidaan tarkastella taiteen tyylisuuntien muutoksen kautta. Niiden avulla hahmottuu myös kulttuurin pysyvyys. Tämä antiikin aikainen aihe on kiehtonut taiteilijoita jo yli 2000 vuoden ajan.

toimiva kulttuuri on syntynyt vuosituhantisen kehityksen tuloksena ja monien piirteiden takana ovat sen vanhat perinteet. Esimerkiksi oman kulttuurimme kohteliaat tavat, kuten kättely, perustuvat keskiaikaisiin ritarillisuussäännöksiin. Jotta osaisi arvioida omia arvojaan ja uskomuksiaan, on tarpeen tuntea niiden juuret.

Kulttuurihistoria tutkii eri aikojen kulttuureita ja niiden kehitystä. Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen käsitys kulttuurista on laaja, eli se kattaa kaikki ihmisten käyttäytymiseen liittyvät asiat, kuten ideat, toiminta, elinkeinot, kielet, uskonnot, arvot, perhejärjestelmä ja arkinen elämäntapa. Tutkimuskohteina ovat usein kulttuurin tuotteet, kuten kirjallisuus, rakennukset, sävellykset, maalaukset ja viihde. Niiden kehitystä voidaan tarkastella itsessään tai esimerkkeinä kulttuurin muutoksista laajemmin. Kulttuurihistoriaan voi sisällyttää esimerkiksi taidehistoriaa, tieteenhistoriaa, sosiaalihistoriaa, kirjallisuushistoriaa ja aatehistoriaa.

Länsimaisen kulttuurin juuret

Euroopan alueelta löytyy kautta aikojen hyvinkin erilaisia kulttuurimuotoja, joita yhteinen historia yhdistää toisiinsa. Nykyisten eurooppalaisten maailmankuvien pohjana on antiikin, keskiajan,

renessanssin ja modernin ajan kulttuurinen kehitys. Jokaisella aikakaudella on ollut omat leimalliset erikoispiirteensä.

Jokainen aikakausi on jättänyt meille oman perintönsä. Antiikin ajan perintönä pidetään muun muassa demokratian käsitettä, kun taas keskiajalla keskeinen vaikuttaja on ollut kristillinen kirkko, jonka ylläpitämät yhteiset tavat näkyvät myös nykykulttuurissa. Yhteiskunnallisen tasa-arvon ihannetta ja **individualismia** eli yksilökeskeisyyttä taas pidetään uuden ajan mukanaan tuomina piirteinä länsimaisessa ajattelussa. Nykyajan kulttuuria, ajattelutapoja ja perinteitä ymmärtää paremmin, kun tuntee niiden historialliset juuret.

Jokaisen aikakauden maailmankuvaan liittyy tyypillinen **maailmanselitys** eli tulkinta siitä, mikä on maailman alkuperä ja millaisilla säännöillä se toimii. Maailmankuva ja maailmanselitys voi olla maaginen, arkikokemukseen perustuva, uskonnollinen tai tieteellinen. Eurooppalaisessa maailmankuvassa maaginen ja uskonnollinen maailmanselitys ovat vähitellen tehneet tilaa tieteelliselle maailmanselitykselle. Monet vanhat uskomukset, käsitykset ja tavat elävät kuitenkin edelleen osana nykyajan ihmisen maailmankuvaa.

Vaikka kulttuurimme on syntynyt Euroopassa, se on aikojen kuluessa levinnyt siirtolaisten mukana muihin maanosiin. Suurin osa Amerikan ja Australian asukkaista elää eurooppalaisperäisessä kulttuuriympäristössä. Nykypäivänä onkin usein perusteltua puhua **länsimaisesta kulttuurista** eurooppalaisen sijaan. Kulttuurin leviäminen ei aina ole ollut pelkästään positiivinen asia, sillä länsimainen valtakulttuurin raivasi tieltään monia paikallisia kulttuureja.

Toisaalta länsimainen kulttuuri on omaksunut jatkuvasti piirteitä muilta kulttuureilta. Eurooppalaisuuden juuret lepäävät Lähi-idän kulttuureissa. Kulttuurivaihto esimerkiksi Intian ja myöhemmin Kiinan kanssa toi kulttuuriin omat vaikutteensa.

1900-luvulta alkaen lisääntynyt **globalisaatio** eli maailmanlaajuistuminen on entisestään lisännyt eri kulttuurien välistä vuorovaikutusta. Länsimainen kulttuuri on omaksunut piirteitä varsinkin Kaukoidästä ja afroamerikkalaisesta kulttuurista. Samalla länsimaisen kulttuurin vaikutus maailmanlaajuisesti on entisestään lisääntynyt.

TEHTÄVÄT

1. Tutki s. 9 kuviota maailmankuvan määritelmistä.

a) Pohdi yksin tai parin kanssa, miten vastaisit määritelmiä kuvaaviin kysymyksiin.

b) Arvioi, mitkä käsityksistäsi periytyvät kaukaa historiasta.

2. Pohdi esimerkkejä sellaisista länsimaisen kulttuurin ilmiöistä, jotka

a) ovat aikaisemmin olleet hyväksyttyjä, mutta nykyään paheksuttavia.

b) ovat aikaisemmin olleet paheksuttavia, mutta nykyään hyväksyttäviä.

Antiikki

Länsimaisen ja eurooppalaisen kulttuurin perustana pidetään antiikin Kreikkaa ja Roomaa, jotka vaikuttivat Välimeren piirissä noin 800 eaa. – 400 jaa. Antiikin kulttuurit loivat monipuolisen kirjallisen kulttuurin, jonka perintö on säilynyt osana eurooppalaista maailmankuvaa. Antiikin saavutuksia ja ihanteita on myöhempinä aikoina nostettu esiin, kopioitu ja tulkittu yhä uudelleen. Antiikin tiede, taide, rakennustyylit ja yhteiskunnalliset näkemykset ovat siten vaikuttaneet kaikkien myöhemmin eläneiden eurooppalaisten maailmankuvaan. Antiikin kulttuureissa oli paljon yhtäläisyyksiä mutta myös eroja. Kreikkaa pidetään länsimaisen arkkitehtuurin, filosofian, taiteen, tieteen ja kauneusihanteiden alkukotina. Roomalaiset puolestaan kehittivät erityisesti rakentamistekniikkaa, hallintoa ja lainsäädäntöä. Kristinusko sai alkunsa Rooman valtakunnassa ja se vaikutti vahvasti siihen, millaiseksi eurooppalainen kulttuuri myöhemmin muotoutui.

Maanosamme on saanut nimensä kreikkalaisesta tarusta. Häräksi naamioitunut ylijumala Zeus ryösti prinsessa Europen Lähi-idän rannikolta Foinikiasta ja kuljetti hänet mukanaan Kreetan saarelle. Kertomus Europen ryöstöstä on myytti, mutta se kuvastaa omalla tavallaan kreikkalaisten käsitystä kulttuurinsa juurista. Kuvassa roomalainen mosaiikki Etelä-Ranskassa. **Minkä muiden nykyisin käytössä olevien sanojen tiedät olevan peräisin antiikista?**

2.
Antiikin kulttuurit

Antiikki länsimaisen kulttuurin perustana

Antiikin Kreikan ja Rooman kulttuurit kukoistivat Välimeren alueella noin 800 eaa. – 400 jaa. Ne eivät olleet maantieteellisesti yksinomaan eurooppalaisia kulttuureita, vaikka niiden ydinalueet sijaitsivatkin eteläisimmässä Euroopassa. Molempien kulttuurien tärkeitä keskuksia sijaitsi myös Välimeren muilla rannoilla, Afrikassa ja Aasiassa.

Antiikin kulttuurit eivät olleet ensimmäisiä eurooppalaisia korkeakulttuureja. Jo paljon aiemmin oli Kreetan saarelle syntynyt minolainen kulttuuri, jonka piirissä Lähi-idästä omaksuttu kirjoitustaito kehittyi edelleen. Hieman myöhemmin samantyyppinen kulttuurikehitys tapahtui manner-Kreikan mykeneläisten parissa. Molemmat kulttuurit saivat vaikutteita Lähi-idän kehittyneemmiltä kaupunkikulttuureilta, erityisesti foinikialaisilta.

Foinikialaiset olivat Välimeren itärannalla eläneitä merenkulkijoita, jotka suuntasivat kauppamatkoille kaikkialle Välimeren alueelle. He välittivät Lähi-idän korkeakulttuurien tieteiden ja taiteiden saavutuksia minolaisille, mykeneläisille ja myöhemmin myös kreikkalaisille ja roomalaisille. Foinikialaiset kehittivät myös aakkoskirjoituksen, josta tuli perusta myöhemmille kreikkalaisille ja latinalaisille kirjaimistoille.

Minolainen ja mykeneläinen kulttuuri eivät vaikuttaneet kovin suorasti länsimaisen kulttuurin syntyyn. Ne tuhoutuivat ennen antiikin ajan alkua ja niiden kirjallinen perintö unohtui. Kreikkalainen ja roomalainen kulttuuri sen sijaan kukoistivat pitkään ja jättivät jälkipolville huomattavan kirjallisen ja aineellisen perinnön. Kreikassa ja Roomassa kirjattiin ylös varhaisimmat Euroopasta säilyneet filosofiset ja tieteelliset ajatukset ja laadittiin varhaisimmat säilyneet valtiomuodot ja lait. Ne toimivat lähtökohtana myöhemmälle kulttuurikehitykselle länsimaissa.

Kreikan ja Rooman kulttuurit

Antiikin kreikkalaisen ja roomalaisen kulttuurin keskusalueet sijaitsivat eri seuduilla ja olivat osin eriaikaisia. Sekä kreikkalaisella että roomalaisella kulttuurilla on omat leimalliset piirteensä, joita käsitellään tulevissa luvuissa. Niitä on kuitenkin tapana pitää toisilleen läheisinä ja usein puhutaankin yksinomaan **antiikin kulttuurista** tai **kreikkalais-roomalaisesta kulttuurista**. Usein antiikin yhteyteen liitetään myös käsite **hellenistinen kulttuuri**, jolla tarkoitetaan Aleksanteri Suuren kaudella 300-luvulla eaa. syntynyttä kulttuurivirtausta, jossa itämainen ja kreikkalainen kulttuuri yhdistyivät. Hellenistisestä kulttuurista tuli myös Rooman kulttuurin ydin.

Antiikin kulttuurien niputtaminen yhteen on perusteltua, sillä ne vaikuttivat toisiinsa vuosisatojen ajan ja lopulta Rooman valtakunta nielaisi kaikki kreikkalaisen kulttuurin alueet. Monet roomalaiset ihailivat kreikkalaista kulttuuria ja Roomaan levisi paljon kreikkalaisia vaikutteita. Onkin sanottu, että ”Rooma valloitti Kreikan, mutta joutui kreikkalaisen kulttuurin valloitta-

maksi". Toisaalta Kreikan alueet roomalaistuivat jossain määrin pitkällä roomalaisvallan ajalla. Esimerkiksi taiteessa ja rakentamisessa molempien kulttuurien piirteet alkoivat muistuttaa läheisesti toisiaan.

Hyvä esimerkki antiikin kulttuurien yhteneväisyyksistä, eroista ja yhteensulautumisesta on uskonnollinen ajattelu. Kreikkalaisilla ja roomalaisilla oli omat monijumalaiset uskontonsa. Niissä oli paljon yhteisiä piirteitä, mutta itse jumalat ja niiden palvontaan liittyvät rituaalit olivat erilaisia. Pitkän vuorovaikutuksen kautta roomalaiset kuitenkin omaksuivat kreikkalaisen uskonnon piirteitä ja alkoivat pitää omia jumaliaan samoina kuin kreikkalaisten erinimisiä jumaluuksia. Käytännössä uskonnot sulautuivat lopulta yhteen.

Yhteistä niissä oli uskonnollinen ajattelutapa, uskonnon muodot ja jumalten nimitykset. Antiikin ihmiset kokivat, että monien jumalten lisäksi kohtalo ja erilaiset henkiolennot olivat jatkuvasti osa arkea ja vaikuttivat ihmisten elämään. Usko yliluonnolliseen ja halu selittää asioita myyttisen maailmankuvan kautta säilyi osana antiikin ihmisten ajattelua, vaikka uskonnon ulkoiset muodot saattoivat ajan kuluessa muuttua.

Antiikin kulttuurien vaiheet

Kreikka

- Arkaainen aika n. 700–500-l. eaa.
- Klassinen kausi 480–330-l. eaa.
- Hellenistinen aika 323–27 eaa.
- Roomalaisaika 27 eaa.–

Rooma

- Kuningasaika n. 753–509 eaa.
- Tasavallan aika 509–27 eaa.
- Keisariaika 27 eaa. – 476 jaa.

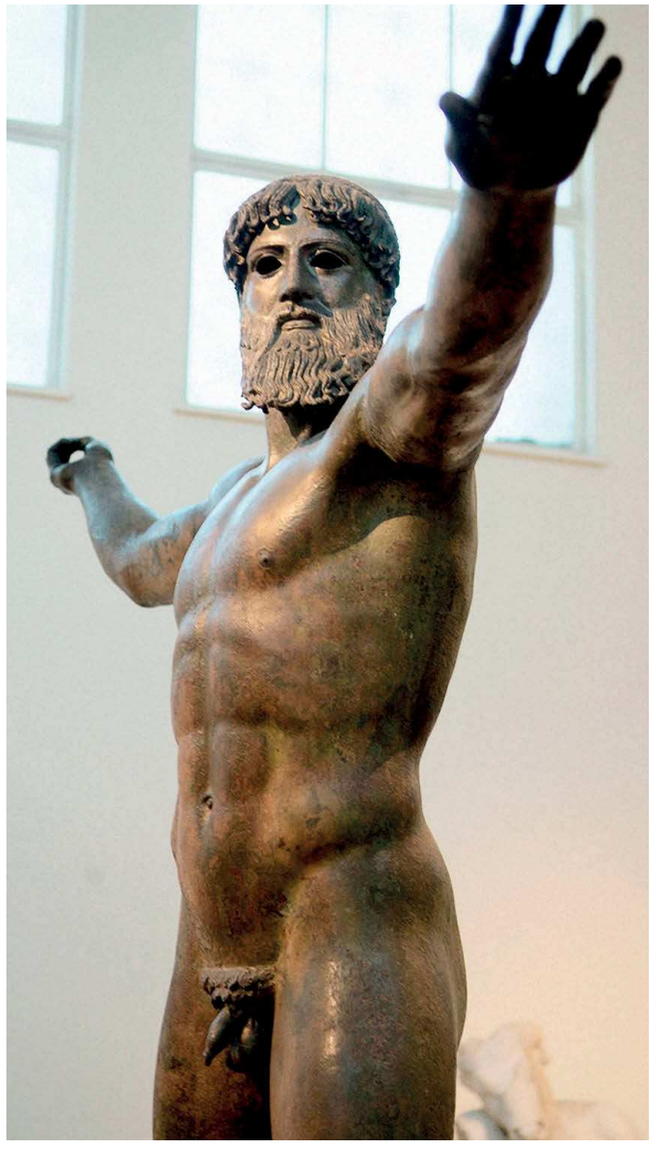

Zeus oli kreikkalaisen mytologian ylijumala ja samalla taivaan, tuulen, pilvien, sateen ja ukkosen jumala. Kun satoi, kreikkalaiset ilmaisivat asian sanomalla "Zeus sataa". Ukkonen ja salamointi johtuivat myös Zeuksen toimista. Mytologian mukaan Zeus syntyi ja kasvoi Kreetalla. Hänen sisaruksiaan olivat Hera, Poseidon, Demeter, Hestia ja Haades. Lapsia Zeuksella oli useita niin jumalien kuin tavallisten kuolevaistenkin kanssa. Parimetrinen pronssipatsas on 460-luvulta eaa. ja on siten varhainen **klassisen kauden** edustaja. Se on esillä Ateenan kansallisessa arkeologisessa museossa.

Neptunus ja Amfitrite 300-luvulta jaa. peräisin olevassa maalauksessa. Merenjumala Neptunus tunnetaan kreikkalaisessa mytologiassa nimellä Poseidon. Hän asui Aigeanmeren pohjassa ja sai kolmikärkeä heiluttelemalla aikaan esimerkiksi maanjäristykset. Amfitrite oli Poseidonin vaimo, mutta Poseidon ei tyytynyt yhteen naiseen vaan vietteli lukuisia muitakin naisia.

Kreikkalaisten uskonnollinen maailmankuva

Antiikin kreikkalaiset tunsivat lukemattoman määrän erilaisia jumalia, joilla oli omat yksilölliset piirteensä. Osa jumaluuksista oli ikivanhoja, ja ihmisten käsitykset heistä muuttuivat aikojen kuluessa. Kreikkalaisille ei myöskään tuottanut ongelmia omaksua naapurimaiden jumalia omaan uskontoonsa. Ei siis ihme, että jumaltarustosta muodostui varsin sekava, jumalten roolit olivat usein ristiriidassa keskenään ja osin päällekkäisiä. Jumaliin suhtauduttiin hyvin vakavasti, eikä heitä sopinut uhmata tai heidän olemassaoloaan epäillä. Toisaalta jumalat olivat hyvin arkisia, esimerkiksi jumalten alttareita oli paljon kodeissa ja julkisilla paikoilla.

Kreikkalaisilla ei ollut pyhää kirjaa eikä yhtenäistä oppia jumaluuksista. **Myytit** elivät vuosisatojen ajan suullisina, runomuotoisina kertomuksina ja levisivät sukupolvilta ja alueilta toisille muuttuen matkan varrella. 700-luvulta eaa. lähtien jumaltarustoa eli **mytologiaa** alettiin kirjoittaa muistiin. Homeros ja Hesiodos olivat varhaisimpia runoilijoita, joiden käsitys jumalista ja heihin liittyvistä myyteistä kirjoitettiin ylös.

Tärkeimpien jumalien uskottiin asuvan Olympos-vuorella, joka on Kreikan korkein kohta. Vuoren mukaan jumalia on nimitetty **olympolaisiksi jumaliksi**. Pääjumala oli ukkosen ja taivaan val-

tias Zeus. Haades hallitsi kuoleman valtakuntaa ja merenjumala Poseidon merta ja vesistöjä. Pallas Athene suojeli Ateenaa ja viisautta. Afrodite taas oli kauneuden ja rakkauden jumalatar. Erityisen tärkeä oli valon ja auringon jumala Apollon. Helpoiten lähestyttäviä jumalia olivat hedelmällisyyden jumalatar Demeter ja sekä viininjumala Dionysos. Kreikkalaiset jumalat olivat kuolemattomia, mutta muuten hyvin inhimillisiä heikkouksineen ja vikoineen. Heidän elämänsä oli kuin skandaalinkäryjen sävyttämää saippuaoopperaa, sillä he kiistelivät keskenään, viettelivät toisiaan, juonittelivat ja puuttuivat kuolevaisten elämään. Miespuoliset jumalat saattoivat saada myös lapsia tavallisten ihmisten kanssa. Jumalten yläpuolella oli kuitenkin kohtalo, jolle edes jumalat eivät voineet mitään.

Antiikin kreikkalaiset selittivät myyttien avulla esimerkiksi luonnon tapahtumia, kuten miksi joskus satoi ja toisinaan oli kuivaa ja miksi vuodenajat vaihtelivat. Monet ympäröivän maailman ilmiöt nähtiin jumalten aikaansaannoksina. Jumalten lisäksi myyteissä esiintyi sankareita, **heeroksia**, jotka saattoivat olla tavallisia ihmisiä tai yliluonnolliseen kykeneviä superolentoja. Lisäksi myyttien maailmassa esiintyi lukematon määrä erilaisia yliluonnollisia olentoja kuten hirviöitä, jättiläisiä ja seireenejä, jotka houkuttelivat laulullaan merimiehet karille.

AIKALAISTEN MAAILMANKUVA

Persefoneen myytti selittää vuodenaikoja

Persefonen myytti on hyvä esimerkki kreikkalaisten maailmankuvasta. Se on kertomus äidinrakkaudesta ja hyvien ja pahojen tekojen seurauksista. Samalla se antaa myyttisen selityksen luonnonilmiölle, kuten tässä tapauksessa vuodenaikojen vaihtelulle.

Manalan jumala Haades oli iskenyt silmänsä jumalatar Demeterin ja pääjumala Zeuksen tyttäreen Persefoneen. Haades ryösti neidon ja vei hänet mukanaan kuolleiden valtakuntaan. Demeter oli murheen murtama. Etsiessään tytärtään hän laiminlöi työnsä maanviljelyn ja kasvun suojelijana. Satoa ei tullut ja maa lakkasi kantamasta hedelmää.

Demeter pyysi, että Zeus pakottaisi Haadeksen antamaan Persefonen takaisin. Zeus suostui sillä ehdolla, että Persefone ei ottaisi mitään mukaansa manalasta elävien maailmaan. Persefone nielaisi kuitenkin granaattiomenan siemenen. Rangaistuksena teostaan Persefone joutui palaamaan manalaan, mutta sai luvan viettää puolet vuodesta maan päällä. Demeter rauhoittui tietäessään näkevänsä tyttärensä aina kevään koittaessa ja ryhtyi jälleen hoitamaan tehtäviään. Kun Persefone palasi syksyisin manalaan, luonto suri Demeterin mukana, kasvit kuihtuivat ja ilma kylmeni.

Uskonto kreikkalaisten arjessa

Uskonto oli jatkuvasti läsnä kreikkalaisten elämässä. Jumalilta haettiin apua niin arkisissa murheissa kuin sodassakin. Ihmisen maanpäällisen menestyksen ajateltiin riippuvan jumalten suosiosta. Jumalat saattoivat rangaista esimerkiksi liian ylimielistä ihmistä. Siksi jumalia lepyteltiin rukoilemalla ja uhraamalla. Juomingitkin aloitettiin juomauhrilla – kaatamalla tilkka viiniä maahan. Useissa kodeissa oli jumalille pystytettyjä kotialttareita. Jumalten suosiota yritettiin saada myös viemällä lahjoja pyhäkköihin ja temppeleihin.

Delfoin oraakkeli oli antiikin ennustajista kuuluisin. Temppelin oraakkeli istui maaonkalon päälle asetetulla kolmijalkaisella jakkaralla. Papitar heilutti laakerinoksaa ja vaipui transsiin. Hän kertoi ennustuksia jumalan suulla, ja pappien tehtävä oli sepittää ennustukset runomittaan. Oraakkeli oli erehtymätön, joten jos ennustus ei toteutunutkaan, olivat papit tulkinneet sanoman väärin.

Jumalten kunniaksi järjestettiin paljon juhlia, esimerkiksi Ateenassa oli vuosittain ainakin 50 uskonnollista juhlapäivää. Niiden ohjelmaan kuului kulkueita, kuoroesityksiä ja urheilukilpailuja. Vuosittain toistuvien juhlien, kuten sadonkorjuun, lisäksi ihmisen elämänkaaren tärkeitä käännekohtia juhlistettiin uskonnollisilla rituaaleilla. Esimerkiksi hautajaiset aloitettiin näyttävällä saattueella, jonka jälkeen ruumis haudattiin tai poltettiin. Jäännösten päälle tuli sirotella multaa, jotta kuolleiden haamut voisivat laskeutua manalaan eli kuoleman valtakuntaan. Vainajan mukaan laitettiin myös kolikoita, joilla hän voisi maksaa lauttamatkan manalan ympäri kiertävän Styks-virran lautturille.

Kreikkalaiset pyrkivät saamaan selville jumalten tahtoa tulkitsemalla esimerkiksi luonnon ennusmerkkejä kuten lintujen lentoa. Lähes mikä tahansa poikkeava ilmiö saatettiin tulkita jumalten viestiksi. Tärkeissä asioissa turvauduttiin **oraakkeleihin**. Oraakkelilla saatettiin tarkoittaa sekä ennustuspaikkaa, ennustajaa että itse viestiä. Tunnetuin ennustajista oli Delfoissa, jossa sijaitsi Apollon-jumalan temppeli. Siellä Pythian nimellä tunnettu papitar välitti Apollon-jumalan viestejä eräänlaisessa transsissa. Viestien tulkinta oli pappien varassa, ja ellei ennustus toteutunut, ongelma oli heidän tulkinnassaan, ei itse ennustuksessa.

Kreikkalaisten uskonnollisuus keskittyi maanpäälliseen elämään ja siinä menestymiseen. **Mysteerit** olivat tästä poikkeus. Ne olivat salaisia menoja, joilla tavoiteltiin mahdollisesti jonkinlaista kuolemattomuuden ekstaattista kokemusta. Mysteereihin pääsivät osallisiksi vain tiedolle vihityt sisäpiiriläiset, joiden oli annettava ehdoton vaitiololupaus. Tärkein näistä salaisista menoista oli **Eleusiin**

kultti Ateenan lähistöllä. Mysteereistä tuli hyvin suosittuja kreikkalaisessa maailmassa.

Uskonnot leviävät ja sulautuvat Roomassa

Rooman valtakuntaa asutti suurimmillaan yli 400 eri kansaa omine tapoineen, uskontoineen ja ajattelutapoineen. Yhtenäisyyttä pidettiin yllä yhteisen kielen eli latinan sekä Rooman lakien ja legioonalaisten avulla. Uskonnollisesti roomalaiset olivat suvaitsevaisia ja antoivat yleensä valloitettujen alueiden asukkaiden palvoa omia jumaliaan.

Roomalaisten oma uskonto oli monijumalainen, kuten kreikkalaisillakin, mutta heidän jumalansa olivat alun perin persoonattomampia. Kreikkalaisten monipuolinen mytologia levisi Roomaan vähitellen ja roomalaiset alkoivat samaistaa olympolaiset jumalat omiinsa. Esimerkiksi Zeuksen ominaisuudet lainattiin ylijumala Juppiterille ja Venus-jumalatar yhdistettiin Afroditeen. Kreikkalaisten jumalat olivat hyvin ailahtelevaisia, mutta käytännölliset roomalaiset selkiyttivät jumalten tehtäviä. Lähes kaikilla luonnon ja ihmiselämän ilmiöillä oli omat jumaluutensa.

Pääjumalien lisäksi roomalaisilla oli kotijumalia, joista merkittävin oli kotilieden jumalatar Vesta. Vestan kultti oli Rooman vanhimpia, ja hänen temppelinsä antiikin kunnioitetuimpia pyhäkköjä. Siellä Vestan kuusi neitsyttä eli vestaalia piti yllä pyhää ikuista liekkiä. Temppeleissä rukoiltiin jumalia ja heille annettiin uhreja ja lahjoja.

Roomalaiset uskoivat käytännöllisesti, että jos valloitettujen alueiden jumalat otettiin valtakunnan jumaluuksien joukkoon, ne suojelisivat koko valtakuntaa. Roomasta tulikin erilaisten uskontojen sulatusuuni, jossa roomalaiset, kreikkalaiset, egyptiläiset ja vielä kaukaisemmat uskonnolliset vaikutteet sekoittuivat. Poikkeuksen uskonnolliseen suvaitsevaisuuteen teki vaatimus keisarin palvonnasta jumalana.

Hallitsijan palvominen jumalana omaksuttiin Lähi-idästä. Jo Julius Caesar kohotti itsensä ylipapiksi ja hänen seuraajansa, keisari Augustus korotti murhatun Caesarin jumalaksi. Samalla hän vahvisti asemaansa jumalan ottopoikana ja teki valtiosta ja uskonnosta erottamattomat. Käytäntö jatkui ja myöhemmille keisareille alettiin rakentaa temppeleitä eri puolille valtakuntaa. Keisarin palvominen nähtiin uskollisuuden osoituksena Roomalle ja siitä tuli kansalaisvelvollisuus.

Niitä, jotka eivät suostuneet keisarinpalvontaan, pidettiin epäluotettavina. Esimerkiksi valtakunnan alueella asuneisiin juutalaisiin ei aina suhtauduttu suvaitsevasti. Rooma oli valloittanut juutalaisten asuttaman Palestiinan vuonna 63 eaa. ja juutalaisia muutti valtakunnan eri osiin. Enimmäkseen he saivat harjoittaa omaa yksijumalaista uskontoaan, mutta ajoittain he joutuivat syrjinnän ja vainojen kohteeksi. Kun juutalaiset kapinoivat Rooman herruutta ja raskasta verotusta vastaan, roomalaiset hyökkäsivät juutalaisten pyhään kaupunkiin Jerusalemiin vuonna 70 jaa., ryöstivät sen temppelin ja orjuuttivat tai karkottivat sen asukkaat.

Antiikin uskonnollinen perintö

Aivan kuten kreikkalaiset, roomalaisetkaan eivät palvoneet jumalia kuoleman jälkeisen ikuisen elämän toivossa, vaan heiltä haettiin apua elämän vaikeisiin päätöksiin tai kriisitilanteisiin. Monet kaipasivat kuitenkin lupausta kuolemanjälkeisestä elämästä. Rooman keisariajalla perinteisen roomalaisen uskonnon sijasta kansaan vetosivat-

kin erilaiset mysteeriuskonnot, joiden painopiste oli tuonpuoleisessa.

Esimerkiksi egyptiläinen Isiksen kultti nousi suosituksi Rooman naisten naisten keskuudessa. Isis oli maan hedelmien ja kuolleiden jumalatar ja vetosi ihmisiin lupauksella paremmasta elämästä kuoleman jälkeen. Rooman legioonalaisten parissa puolestaan keräsi suosiota Persiasta levinnyt Mithran kultti. Salaseuramainen uskonto kokoontui rituaalimenoihin, jotka olivat vain miehille sallittuja. Menoille oli ominaista härän uhraaminen niin, että sen veri valutettiin uhraajan päälle. Verellä uskottiin olevan uudistava ja puhdistava voima, joka auttoi saavuttamaan uudestisyntymän. Sekä Isiksen että Mithran kulteissa oli piirteitä, joiden on katsottu vaikuttaneet kristinuskoon.

Kristinusko eriytyi juutalaisuudesta Palestiinan alueella ensimmäisen vuosisadan aikana. Kristityt kieltäytyivät osallistumasta keisarikultin harjoittamiseen, sillä he pitivät omaa jumalaansa ainoana oikeana. Uutta uskontoa alettiin pitää uhkana yleiselle järjestykselle ja keisarin asemalle Roomassa. Kristittyjä vainottiin aika ajoin ja erityisesti levottomina aikoina.

Kristinusko kuitenkin kasvatti suosiotaan varsinkin valtakunnan itäosissa ajanlaskun ensi

AIKALAISTEN MAAILMANKUVA

Roomalainen uskoi yliluonnolliseen

Roomalaiset muistetaan usein mahtavan valtakunnan luojina ja käytännöllisinä rakentajina, mutta heidän maailmankuvaansa sävytti myös taikausko. Arjessaan roomalainen sai pelätä vihaisia jumalia, noituutta ja yliluonnollisia voimia. Roomalaiset uskoivat pahojen voimien olevan syynä sairauksiin, kuolemaan, onnettomuuksiin ja vastoinkäymisiin.

Jumalilta pyydettiin apua esimerkiksi uhraamalla. Kotialttareilla lepyteltiin **laareja** eli kotien suojelijoita suitsukkeilla, seppeleillä ja juomauhreilla. Pahaa silmää vastaan suojauduttiin erilaisilla amuleteilla ja eleillä. Tulevaa pyrittiin ennustamaan ja huonoa lopputulosta välttämään tutkimalla enteitä. Huonoja enteitä olivat esimerkiksi peilin rikkoutuminen, salamanisku, solmut tai eläinten epänormaali käyttäytyminen.

Papit olivat erikoistuneet enteiden tulkintaan monin eri tavoin. Auguurit antoivat ohjeita senaatille sen mukaan, miten tietyt lintulajit ääntelivät, nokkivat tai lensivät. Haruspeksit puolestaan erikoistuivat etsimään enteitä uhrieläinten sisälmyksistä. Ennen suuria taisteluja roomalaiset sotapäälliköt saattoivat kysyä neuvoa pyhiltä kanoilta. Jos kanat söivät niille heitetyt jyvät, olivat enteet suotuisat. Kanojen kieltäytyminen ruokailusta saattoi siirtää tai perua taistelun.

Keisari Konstantinuksen jättiläismäisestä marmoripatsaasta on säilynyt vain osia, jotka ovat nähtävillä Capitoliumin museossa Roomassa. Konstantinus salli lailla kristinuskon harjoittamisen valtakunnassa vuonna 313. Kristittyjä oli vainottu aina Rooman palosta eli vuodesta 64 saakka ja nyt vainot päättyivät. Keisari siirsi valtakunnan pääkaupungin Roomasta Byzantiumiin eli Konstatinopoliin eli nykyiseen Istanbuliin.

vuosisatoina. Siihen kuului aikakauden muista uskonnoista tuttuja piirteitä, kuten hyvän ja pahan välinen taistelu, uhrautumisen puhdistava vaikutus ja lupaus kuolemanjälkeisestä elämästä. Lähimmäisenrakkautta ja tasa-arvoa korostava opetus vetosi suuriin ihmisjoukkoihin ja erityisesti heikommassa asemassa eläviin. Lähetystyön avulla uskontoa levitettiin eri puolille valtakuntaa. Kristinuskon nopea leviäminen oli paljolti Rooman valtakunnan, sen kauppareittien ja kaupunkiverkoston ansiota.

Vuonna 313 keisari Konstantinus myönsi kristityille uskonnonvapauden. Konstantinus näki, että suosiotaan kasvattanut kristinusko olisi vahva roomalaista yhteiskuntaa koossapitävä tekijä. Hän halusi nostaa kristinuskon palvelemaan Rooman valtakunnan etua. Ennen Rooman jakaantumista 300-luvun lopulla kristinuskosta tehtiin ainut sallittu uskonto. Tämän jälkeen vainojen kohteeksi joutuivat vuorostaan perinteisten uskontojen kannattajat.

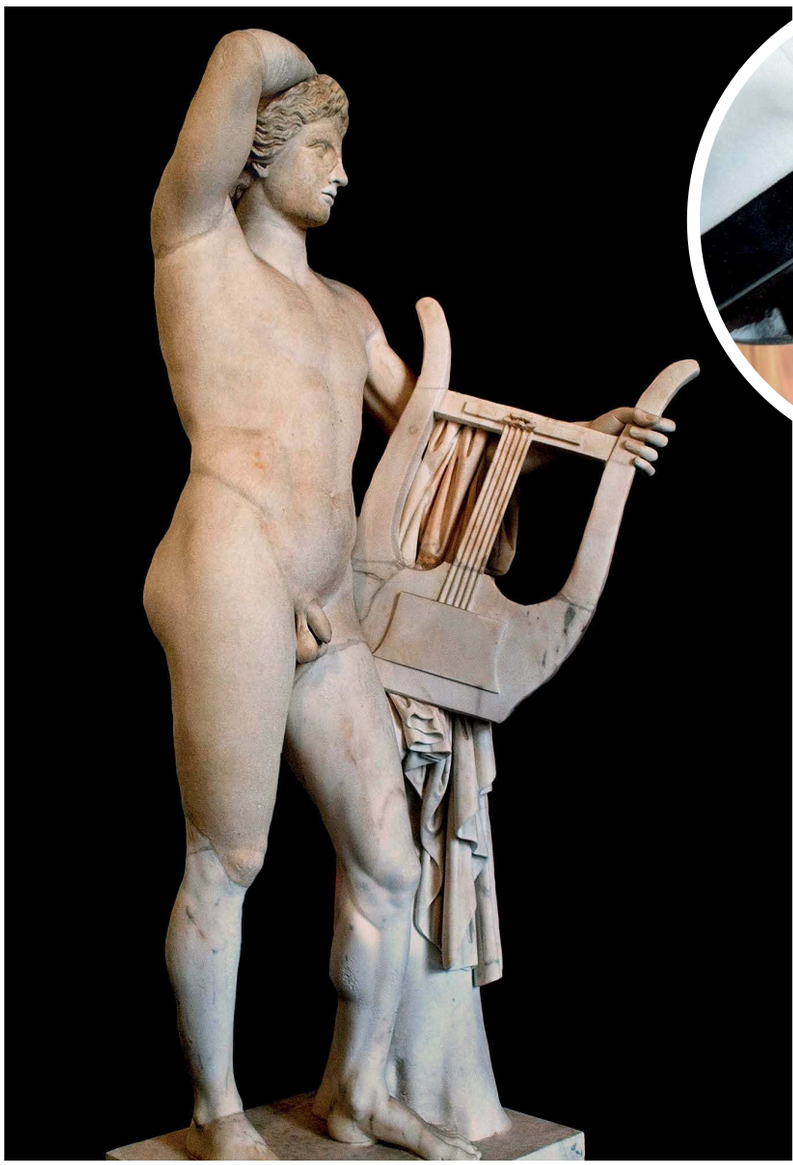

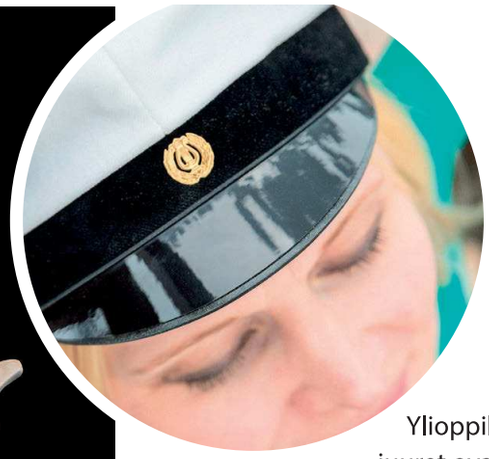

Ylioppilaslakin lyyran juuret ovat antiikissa. Antiikin Kreikassa Apollon oli mm. parantamisen, ennustamisen, runouden ja musiikin jumala. Hänet kuvataan antiikin taiteessa usein lyyra-soitin käsissään. Lyyraa ympäröivä laakeri- tai lehväseppele oli puolestaan antiikin Olympian kisojen voittajalle annettu huomionosoitus. Olympialaisissa oli myös henkisen kulttuurin kilpailuja. Seppele on siten säilynyt tunnuksena henkisen kulttuurin saavutuksesta. Lyyra ja seppele yhdessä symboloivat tietoja, taitoja ja akateemista sivistystä. Myös ylioppilastutkinnon arvosanat annetaan edelleen latinaksi eli perinteisellä oppineisuuden kielellä.

Antiikin kulttuurien erot ja yhtäläisyydet

Antiikin kulttuureita yhdistivät monet muutkin piirteet kuin uskonnollinen ja myyttinen maailmankuva. Sekä Kreikan että Rooman kulttuurien yhteiskuntien rakenteessa ja yhteiskunnallisessa ajattelussa oli samoja piirteitä. Molemmissa pidettiin esimerkiksi orjuutta luonnollisena osana yhteiskuntaa. Molemmat olivat myös patriarkaalisia yhteiskuntia, eli miehet olivat hallitsevassa asemassa niin perheessä kuin yhteiskunnassa. Vaikka naisten asemassa olikin eroja antiikin eri vaiheissa, he eivät missään vaiheessa olleet tasa-arvoisia miesten kansa.

Kreikkaa ja Roomaa yhdistää myös korkea kirjallisen sivistyksen taso. Sekä kreikaksi että latinaksi, joka oli roomalaisten kieli, tuotettiin paljon erityyppistä kirjallisuutta. Kirjallisuuden muodot vaihtelivat uskonnollisista ja filosofisista teksteistä

historiankirjoitukseen ja taidekirjallisuuteen, johon kuului erityisesti runoja ja näytelmiä. Varsinkin Rooman valtakunnan aikana lukutaito oli jo varsin yleinen vapaiden kaupunkilaismiesten keskuudessa.

Tämä kirjallinen perintö näkyy länsimaisessa kulttuurissa edelleen. Monet yleisessä käytössä olevat sivistyssanat ja käsitteet ovat syntyneet antiikin klassisten kielten pohjalta. Yhteiskunnallisen keskustelun käsitteet demokratia ja politiikka ovat peräisin kreikasta. Jos puolestaan katselee internetissä videoita tai keskustelee eri foorumeilla, voi käyttää latinasta juontuvia käsitteitä. Latina ja kreikka olivat vielä pitkään antiikin jälkeenkin uskonnollisten harjoitusten, tieteen ja oppineisuuden kieliä. Siksi niiden käyttö on edelleen yleistä esimerkiksi luonnontieteissä.

Kreikan ja Rooman kulttuureilla oli myös merkittäviä eroja ja osaltaan niitä selittävät kulttuurien erilaiset lähtökohdat. Kreikan kulttuuri syntyi pienten kaupunkivaltioiden oloissa, joissa kulttuuri yhdisti hajanaisia ja riitaisia kreikkalaisia. Rooman kulttuurin taustalla oli kaupunkivaltio, mutta kulttuurin kehittymiseen vaikutti sen kasvu suureksi imperiumiksi.

TEHTÄVÄT

1. **Miksi antiikin kulttuureita pidetään ensimmäisinä eurooppalaisina kulttuureina? Miten tätä käsitystä voi kyseenalaistaa?**

2. **Miksi voidaan sanoa, että antiikin kreikkalainen ja roomalainen kulttuuri olivat hyvin samankaltaisia?**

3. **Pohdi.**
   a) Mitkä eri uskonnot vaikuttivat antiikin maailmassa?
   b) Miten suvaitsevaisia antiikin uskonnot olivat toisuskovia kohtaan?

4. **Etsi suomen kielessä käytettyjä sanoja, joiden juuret ovat klassisissa kielissä, eli latinassa ja kreikassa.**

3. Kreikka on demokratian ja filosofian kehto

Antiikin kreikkalaisten elämäntapa

Antiikin Kreikka jakaantui itsenäisiin kaupunkivaltioihin eli **poliksiin**. Tyypilliseen kaupunkivaltioon kuului sekä kaupunki että ympäröivä maaseutu. Suurin osa poliksista oli melko pieniä. Muutamien suurempien polisten, kuten Ateenan ja Spartan, väkiluku saattoi nousta satoihin tuhansiin.

Kaupungeissa oli käytössä ruutuasemakaava. Tavallisten ihmisten talot olivat varsin vaatimattomia. Ne oli rakennettu tiilestä, kivestä ja puusta ja niissä oli vain varsin vähän huonekaluja. Elämä keskittyi pihoille ja toreille, ja ruoka valmistettiin usein ulkona. Ruokavalio koostui leivästä, lihasta ja kasviksista, kuten sipuleista, pavuista, herneistä ja oliiveista. Useimmat tarve-esineet valmistettiin itse, kuten naiset kehräsivät kodin piirissä villaa langaksi ja kutoivat itse vaatekankaat.

Kreikkalaisten elämäntapa vaihteli yhteiskunnallisen aseman, asuinpaikan, varallisuuden ja sukupuolen mukaan. Orjuus oli yleistä ja mahdollisti sen, että varsinkaan yläluokkaan kuuluvien vapaiden miesten ei tarvinnut raataa ruumiillisissa töissä. He saattoivat keskittyä politiikkaan, sotimiseen ja kulttuuriharrastuksiin, joita pidettiin miehille sopivina toimina.

Sukupuoliroolit olivat selvät, sillä miehet vaikuttivat julkisiin ja yhteisiin asioihin ja naiset pysyttelivät kodin piirissä. Naiset olivat jonkun perhepiiriin kuuluvan miehen holhouksen alaisina. Kunniallinen nainen ei saanut osallistua julkiseen toimintaan tai edes liikkua yksin julkisilla paikoilla. Naisen elämänpiirin katsottiin rajoittuvan kodin ja jälkeläisten hoitoon. Vastaavasti miehen ei taas sopinut viettää liikaa aikaa kodin piirissä.

Kuka saa päättää yhteiskunnassa?

Vapaiden kreikkalaismiesten oletettiin olevan kiinnostuneita oman kotikaupunkinsa yhteiskunnallisista asioista ja niihin osallistumisesta. Koska suurin osa kaupunkivaltioista oli pieniä, oli yksittäisen kansalaisen helppo hahmottaa niiden toimintaa ja tarvittaessa myös vaikuttaa siihen. Kaupunkivaltioiden yhteisten asioiden hoitamista kutsuttiin **politiikaksi**.

Yhteisten asioiden hoitamisen tavat ja muodot vaihtelivat kaupungista ja aikakaudesta toiseen. Monien kaupunkivaltioiden politiikka olikin kovin myrskyisää. Joissakin poliksissa valtaa käytti itsevaltainen hallitsija eli **tyranni**. Nimitykseen ei välttämättä sisältynyt nykyisen kaltaista negatiivista mielikuvaa.

Monissa kaupunkivaltioissa taas valtaa käytti pieni yläluokka, joka omisti suurimman osan maasta ja piti kansan enemmistöä alistetussa

Antiikin Kreikassa naiset vastasivat kotitalouden ja perheen hoidosta. Sana oikonomia tarkoitti kotitaloutta. Siitä juontaa juurensa nykyisin taloutta tarkoittava sana ekonomia. Vaikka Ateenan demokratia oli aikansa kansanvaltaisin hallitsemistapa, suuri osa väestöstä jäi kuitenkin demokratian ulkopuolelle. On arvioitu, että vajaasta 200 000 ateenalaisesta vain noin 40 000 miehellä oli täydet kansalaisoikeudet. Kansalaisoikeudet puuttuivat orjilta, naisilta ja ulkomailla syntyneiltä.

asemassa. Esimerkiksi Sparta, Etelä-Kreikan merkittävin polis, nojasi tällaiseen **oligarkiaan** eli harvainvaltaan. Spartan kansalaisoikeudet myönnettiin vain harvoille ja koko miespuolinen väestö pidettiin jatkuvassa sotakunnossa. Todellinen valta oli kahden kuninkaan ja tiettyjen jalosukuisten perheiden miehistä kootun neuvoston käsissä. Tällaista pienen, syntyperään perustuvan yläluokan valtaa on kutsuttu myös **aristokratiaksi** eli ylimysvallaksi.

Itsevaltaisuus ja harvainvalta eivät olleet poikkeuksia ajan muissakaan kulttuureissa. Länsimaisen kulttuurin kehityksen kannalta on tärkeää, että moni poliksista kehittyi **demokratioiksi**. Demokraattisissa kaupunkivaltioissa oikeus päättää yhteisistä asioista kuului kaikille kansalaisoikeudet omistaville täysi-ikäisille miehille. Merkittävin demokraattisista kapunkivaltioista oli Ateena, ja sen kehityksen kautta voimme saada kuvan kansanvaltaisen järjestelmän synnystä.

Ateenassa päätösvalta keskittyi aluksi rikkaille maanomistajille, sillä vain heillä oli varaa varustaa ratsumiehiä kaupunkia puolustamaan. Kaupunkivaltiota hallitsi kuningas, jonka ohella varakkaimmat maanomistajat käyttivät valtaa neuvostona. Ateenan vaurastuessa vallankäyttöön oikeutettujen määrä lisääntyi ja siirryttiin järjestelmään, jossa oikeudet lisääntyivät varallisuuden myötä. Tietyn määrän maata omistavat kansalaiset saivat esimerkiksi äänestää, mutta heillä ei ollut oikeutta päästä virkoihin, kuten varakkaimmilla ateenalaisilla.

Ateena vaurastui kaupankäynnin avulla ja siten yhä useampi pystyi osallistumaan puolustukseen. Sodankäynnissä alettiin ratsumiesten sijaan käyttää jalkaväen sotilaita eli hopliitteja, joiden varus-

Perikleen hautajaispuhe, Philipp Folzin maalaus vuodelta 1852. Perikles puhuu kansankokouksen pitopaikalla Pnyx-kukkulalla. Ateenan demokratia oli laajimmillaan Perikleen aikakaudella 400-luvun puolivälin jälkeen eaa. Perikles oli huomattava strategi, joka oli vakuuttunut kansanvallan tarpeellisuudesta. Hänet valittiin äänestyksellä aina uudestaan virkaansa. Käytännössä hän johti Ateenaa useita vuosikymmeniä. Sana politiikka tarkoitti Kreikassa poliksen yhteisten asioiden hoitoa. Demokraattisessa Ateenassa idiootti-sana tarkoitti "muista eristäytynyttä, ei yhteisössä elävää" ihmistä, joka ei ollut kiinnostunut politiikasta.

tus oli huomattavasti halvempi. Ateenan vaikutusvallan kasvaessa köyhimmänkin talonpojan panos tarvittiin sotaretkiä varten. Tämä joukko alkoi pian vaatia itselleen oikeutta osallistua myös päätöksentekoon, mikä johti ajoittain kapinoihin ja levottomuuksiin. Lopulta kansalaisoikeudet annettiin kaikille vapaille syntyperäisille ateenalaismiehille.

Vaikka demokraattisissa poliksissa yhä useammat pääsivät osallistumaan yhteiseen päätöksentekoon, ei tasa-arvo koskenut kaikkia. Naisilla ei ollut kreikkalaisten mielestä kykyä ajatella järkevästi, eikä naisten haluttu osallistuvan politiikkaan. Mieheksi syntyminenkään ei tosin taannut vaikutusmahdollisuuksia. Kreikkalaiset eivät arvostaneet ulkomaalaisia, eikä kaupunkivaltioon muualta muuttaneille **metoikeille** annettu vaikutusvaltaa. Myös orjat olivat päätöksenteon ulkopuolella.

Ateenan demokratian toiminta

Demokraattisessa Ateenassa **kansankokouksella** oli ylin päätösvalta kaupunkivaltion asioissa.

Vapaat kansalaiset kokoontuivat keskustelemaan, väittelemään ja lopuksi päättämään asioista. Kansankokous sääti lait ja teki kaikki kaupunkivaltion kannalta merkittävät ratkaisut. Kysymyksessä oli **suora demokratia** sanan varsinaisessa merkityksessä eli kun vapaa kansalainen äänesti kansankokouksessa sodan aloittamisen puolesta, hänen oli itse valmistauduttava lähtemään saman tien sotaan tai maksamaan sotamiehestä.

Kansankokouksen päätöksien valmisteluun tarvittiin virkamiehiä. Virkamiehistö eli **viidensadan neuvosto** valittiin vuosittain arpomalla, jotta kukaan ei voisi lahjoa tai painostaa äänestäjiä. Viidensadan neuvosto myös huolehti päätösten toteuttamisesta. Kukaan ei voinut olla jäsenenä kahta kautta pidempään, joten suuri osa kansalaisista pääsi toimimaan julkisessa virassa jossain vaiheessa elämäänsä.

Viidensadan neuvosto valitsi vuosittain **strategit**, joiden toimenkuva oli alun perin sotilaallinen. Strategeista tuli merkittäviä poliittisia vaikuttajia. Esimerkiksi aristokraattiseen sukuun kuulunut Perikles valittiin toistuvasti strategiksi 460 eKr. alkaen ja hänestä tuli käytännössä Ateenan poliittinen johtaja lähes kolmenkymmenen vuoden ajaksi.

Ateenalaiset arvostivat demokraattista järjestelmäänsä ja kansalaisoikeuksiaan. Demokratian suojelemiseksi luotiin järjestelmä, joka tunnettiin nimellä **ostrakismos**. Se oli eräänlainen häätöäänestys, jonka avulla päästiin eroon liian vaikutusvaltaisista henkilöistä, joiden pelättiin voivan horjuttaa kansanvaltaa. Kansankokous ehdotti äänestyksen järjestämistä tarpeen tullen. Kansalaiset kirjoittivat saviastian sirpaleeseen epäsuositun henkilön nimen. Kuudellatuhannella äänellä tämä voitiin häätää kymmeneksi vuodeksi maanpakoon.

Urheilua sotaa ja jumalia varten

Kreikkalaiset kaupunkivaltiot taistelivat jatkuvasti keskenään kauppareiteistä, alueista, vallasta ja kunniasta. Koska sodankäynti oli menestymisen ehto, oli sotilaskunnon ylläpitämisestä huolehdittava. Poikia valmennettiin pienestä pitäen urhoollisiksi sotilaiksi. Tähän liittyi urheilukasvatusta, jonka avulla pojista piti tulla terveitä, kauniita, sopusuhtaisia, elinvoimaisia ja sankarillisia.

Toisaalta terveitä elämäntapoja vaalittiin myös jumalten kunniaksi. Urheilukilpailut pyhitettiin Kreikan jumalille. Kaikkein tärkeimmät kisat järjestettiin ylijumala Zeuksen kunniaksi Olympian kaupungissa joka neljäs vuosi. Olympian kisat kestivät viikon ajan, ja niihin liittyi uskonnollisia menoja, uhritoimituksia ja palvontarituaaleja. Näiden kaikille kreikkalaisille kaupunkivaltioille tarkoitettujen kisojen ajaksi julistettiin rauha ja niin kiivaimmat taistelut kaupunkivaltioiden välillä taukosivat hetkeksi.

Olympian kisojen lajeja olivat asejuoksu, paini, nyrkkeily, ratsastus ja hevosvaljakkokilpailut, viisiottelu sekä **pankration** eli vapaapaini, jossa lähes kaikki otteet silmien puhkomista lukuun ottamatta olivat sallittuja. Urheilijat kisasivat alasti. Suurin urheilusankari oli viisiottelun eli pentathlonin voittaja. Viisiottelussa kisattiin kiekon- ja keihäänheitosta, juoksusta, pituushypystä ja painista. Naiset eivät saaneet kilpailla, eikä naimisissa olevilla naisilla ollut pääsyä edes katsomoon.

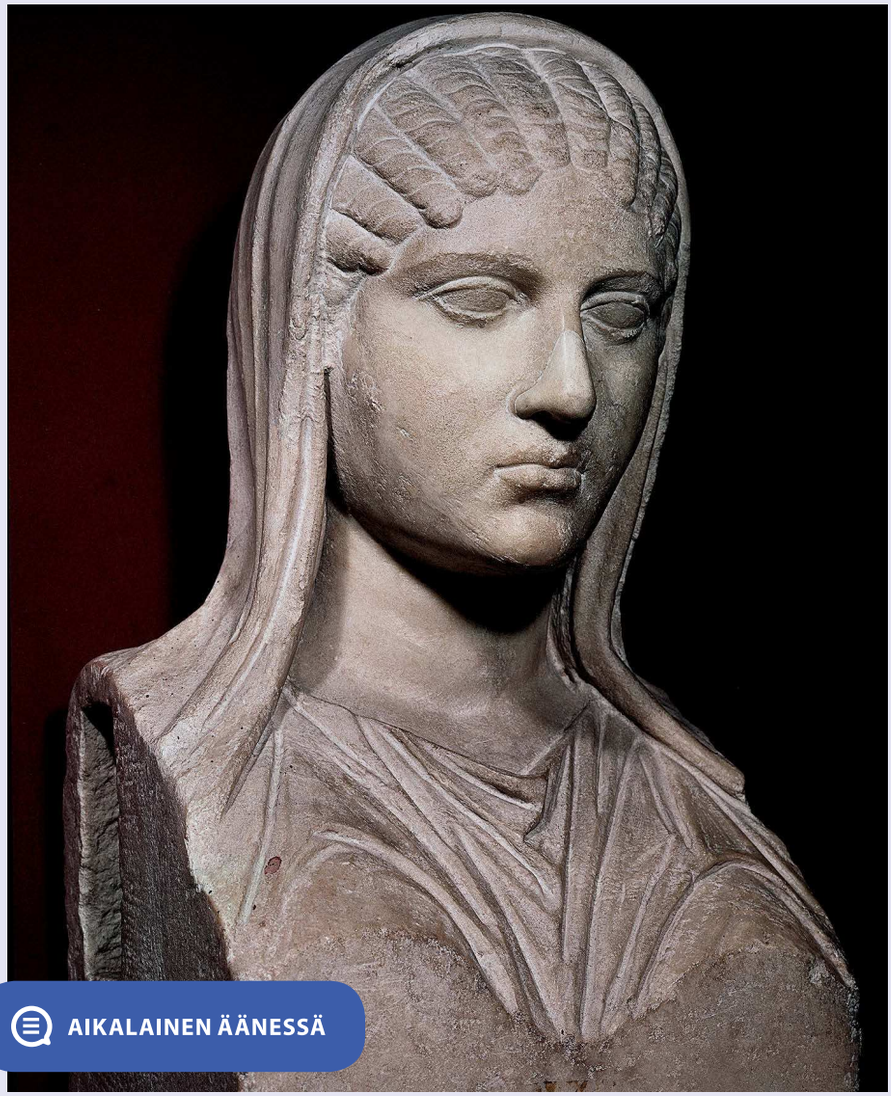

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Roomalainen patsaskopio kreikkalaisesta rintakuvasta, joka on voinut olla Aspasian hautakivi. Jalustaan on kirjoitettu Aspasian nimi. Tiedot Aspasian elämästä ovat niukat ja niistä välittyvä kuva on ristiriitainen. Toisaalta hänet kuvataan arvostettuna ja oppineena hyvänä puhujana eli sofistina, toisaalta vallanhimoisena ja ovelana naisena.

Aspasia – antiikin ajatteleva nainen

Vaikka kreikkalaisnaisten paikka oli yleensä kotona, löytyy historiasta myös poikkeuksia. Tunnetun ateenalaisen valtiomiehen, Perikleen, puoliso Aspasia herätti omana aikanaan (noin 470–410 eaa.) hämmennystä ateenalaisten keskuudessa. Aspasia puhui julkisesti, toi esiin omia mielipiteitään ja vaikutti vallan ytimessä. Hän oli kirjallisesti sivistynyt ja älykäs nainen, joka kohahdutti tiedoillaan ja puhetaidollaan. Hän oli outo ilmestys aikakaudella, jolloin naisten tehtävänä oli pysytellä kodin seinien sisäpuolella ja jättää yhteiskunnalliset asiat miesten hoidettavaksi.

Aspasia järkytti puheillaan ja julkisella toiminnallaan antiikin ihmisiä, jotka joutuivat pohtimaan kysymystä, osaako nainenkin ajatella. Monet vaikutusvaltaiset ateenalaiset kokivat Aspasian uhaksi, sillä hänellä oli vaikutusvaltaa Perikleeseen ja sitä kautta koko valtion politiikkaan. Häntä mustamaalattiin muun muassa maksulliseksi naiseksi eli hetairaksi. Aspasia oli kotoisin Miletoksesta ja Ateenassa hän oli siirtolainen eli metoikki. Ateenan lakien mukaan hän ei siksi voinut solmia Perikleen kanssa virallista avioliittoa. Perikleen ja Aspasian poika sai kuitenkin Ateenan kansalaisoikeudet, mikä kertoo vanhempien nauttimasta arvostuksesta.

Urheilijat tavoittelivat kisoissa ennen kaikkea kunniaa ja mainetta. Palkinnoksi voittaja sai pyhänä pidetyn oliivipuun lehvistä tehdyn seppeleen. Kotikaupunki muisti kisoista palaavaa sankariaan myös lahjoin ja palkinnoin. Koska olympialaisilla oli antiikin uskonnollisuuteen liittyvä tausta, eivät kristityt suhtautuneet niihin antiikin aikana suopeasti. Olympialaiset kiellettiinkin pian kristinuskon tultua Rooman valtionuskonnoksi.

Tavallisessa arjessaankin kreikkalaiset hoitivat ruumiinkuntoaan huolella. Nuoren miehen lihaksikasta vartaloa pidettiin kauniina ja se esitettiin usein alastomana. Painijoita, nyrkkeilijöitä, kiekonheittäjiä ja hevosvaljakkojen ajajia kuvattiin ruukkumaalauksissa, ja runoissa kerrottiin heidän loistavista urheilusuorituksistaan. Kaupungeissa oli usein urheilukeskus, jossa harjoiteltiin voimistelulajeja, juoksua ja painia. Liikunnan lisäksi urheilukeskukset palvelivat sosiaalista elämää, ja niissä keskusteltiin ja rentouduttiin.

Miesten väliset seksuaaliset suhteet olivat antiikin Kreikassa yleisiä ja hyväksyttyjä. Ihmisiä ei jaoteltu seksuaalisen kiinnostuksen mukaan homo- tai heteroseksuaaleihin. Enemmänkin kyse oli erilaisiin elämäntilanteisiin liittyvistä ratkaisuista ja läheisyyden kaipuusta. Avioliiton tarkoitus oli vapaiden kansalaisten synnyttäminen. Aviopareilla oli usein suuri ikäero, joten puolisot jäivät usein etäisiksi toisilleen. Saman sukupuolen välisissä suhteissa oli mahdollista löytää romanttista ja älyllistä seuraa. Aikuisen miehen ja nuorukaisen suhteella katsottiin myös olevan kasvatuksellinen ja opastava tarkoitus.

Kasvatuksella ja koulutuksella hyviä kansalaisia

Kreikkalaiset arvostivat koulutusta. He uskoivat sivistyksen ja hyveellisyyden kulkevan käsi kädessä. Miespuoliset kansalaiset olivatkin yleensä lukutaitoisia, sillä sitä taitoa tarvittiin kansankokouksissa ja virkatehtävissä. Puhetaito eli **retoriikka** oli tärkeä oppiaine ja taito, koska se takasi menestyksen muiden mielipiteisiin vaikuttamisessa. **Sofistit** eli kiertävät puhetaidon opettajat, auttoivat ihmisiä löytämään järkiperusteluja eri asioihin ja puolustamaan ja vastustamaan eri näkökantoja. Oppiensa mukaisesti sofistit vaihtoivat usein sujuvasti kantaansa eri kysymyksissä, mistä syystä jotkut pitivät heitä tyhjänpuhujina.

Poikien koulutus kodin ulkopuolella alkoi kuusivuotiaana. Kotiorjina toimineet pedagogit saattoivat lapset kouluun. Varakkaimpien perheiden pojat kävivät kolmeakin koulua, kuten peruskoulua kirjallista sivistystä varten sekä musiikkikoulua ja gymnasionia tanssin, urheilun ja liikuntataitojen harjoittamiseksi. Koulutus päättyi kahden vuoden asepalvelukseen, joka alkoi nuoren miehen täyttäessä 18 vuotta.

Kreikassa muotoutuneesta antiikin koulutustraditiosta tuli myöhemmin roomalaisen koulutuksen perusta. Koulutus jakaantui seitsemään vapaalle miehelle sopivaan tieteenalaan, joista alempaan triviumiin kuuluivat kielelliset taidot ja ylempään quadriviumiin geometria, aritmetiikka, astronomia ja musiikki. Tytöt eivät muodollista koulutusta saaneet ja heille opetettiin kotona talouden hoitoon tarvittavia taitoja, kuten kehräämistä ja kankaankudontaa.

Filosofia syntyy

Kaikki kreikkalaiset eivät tyytyneet oraakkelien epäselviin vastauksiin tai myytteihin ympäröivän maailman selittäjinä. Osa etsi uskonnosta riippumatonta ajattelua, totuutta ja tietoa. He halusivat löytää selityksiä luonnonilmiöille ja ratkaisuja siihen, miten kaupunkivaltioita tulisi hallita tai

miten saavutetaan hyvä elämä. Totuuden etsinnästä ja pohdiskelusta syntyi **filosofia**, joka tarkoittaa tiedon ja viisauden rakkautta.

Filosofia saattoi syntyä, koska yhteiskunta oli vakaa ja ihmisillä oli varaa keskittyä muuhunkin kuin elannon hankkimiseen. Nykyisen Turkin rannikon joonialaisissa kaupungeissa vaikuttaneet **luonnonfilosofit** alkoivat 500-luvulla eaa. miettiä muun muassa sitä, mistä maailmankaikkeus koostui. He pyrkivät selittämään eri ilmiöitä järjen avulla myyttisten selitysten sijaan. Luonnonfilosofien selitykset maailman rakenteesta vaihtelivat. Eräät etsivät selityksiä peruselementteistä (maa, vesi, tuli ja ilma) ja toiset taas matemaattisista kaavoista. Filosofi nimeltä Demokritos esitti jopa, että kaikki aine koostuu näkymättömistä, jakamattomista alkuaineista eli atomeista.

Filosofian keskukseksi nousi sittemmin Ateena, jossa yläluokan vauraus yhdistyi demokratiaan ja sen vaatimaan puhetaidon ja väittelyn opetukseen. **Ateenalainen filosofia** keskittyi 400-luvulla ennen kaikkea poliittisiin ja eettisiin kysymyksiin. Varhaisin kuuluisista ateenalaisista ajattelijoista oli Sokrates (noin 470–399 eaa.), jonka tapa opettaa moraalia oli keskusteleva. Taitavilla kysymyksillä keskustelukumppani johdateltiin oikeiden vastausten ja tiedon lähteille.

Kaikki eivät kuitenkaan pitäneet Sokrateen opetusmenetelmistä, sillä niiden kantavana ajatuksena oli tunnustaa ensi alkuun oma tietämättömyytensä. Vain oman tietämättömyytensä tunnustamalla saattoi Sokrateen mukaan päästä kiinni todelliseen tietoon. Sananvapautta suosivana ja vapaamielisenä pidetty Ateenan kaupunki näyttikin suvaitsemattoman puolensa, kun Sokrates tuomittiin kuolemaan nuorison kiihottamisesta ja jumalanpilkasta.

Sokrateen ajatukset kirjasi ylös hänen oppilaansa Platon (noin 427–347 eaa.). Hän on ensimmäinen filosofi, jolta on säilynyt laaja kirjallinen tuotanto. Se käsitteli lähes kaikkia filosofian aloja. Hän perusti Ateenaan Akademeia-filosofikoulun, joka keräsi oppilaita ympäri kreikkalaista maailmaa. Aristoteles (384–322 eaa.) ei hyväksynyt kaikkia Platonilta saamiaan opetuksia. Hän uskoi, että tiedon saamiseksi tarvittiin ajattelun lisäksi havaintoja. Häntä pidetään johdonmukaisen ajattelun ja logiikan isänä. Aristoteles perehtyi useisiin tieteenaloihin ja loi perustaa nykyajan luonnontieteille, esimerkiksi fysiikalle, biologialle ja anatomialle. Aristoteleskin perusti Ateenaan oman filosofikoulunsa.

Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen aikojen jälkeen filosofisen ajattelun kenttä laajeni ja syntyi useita kilpailevia oppisuuntauksia. **Epikurolaiset** ajattelivat, että olemassaolon tarkoitus oli miellyttävän elämän viettäminen. Tyytyväisyyden tunne saavutettaisiin kohtuullisuuden ja ystävyyden avulla. **Stoalaisuus** taas vetosi niihin, jotka joutuivat olosuhteiden pakosta elämään kärsimysten maailmassa. Stoalaisten mielestä ihmisen tuli tyynesti hyväksyä kohtalonsa ja täyttää velvollisuutensa. Onnen saattoi löytää elämällä sopusoinnussa itsensä, luonnon ja järjen kanssa.

Tieteet tarjoavat vastauksia

400- ja 300-luvut eaa. eivät olleet yksinomaan filosofian kultakautta. Edistystä tapahtui tuolloin myös muun muassa matematiikassa, astronomiassa ja lääketieteessä. Kreikkalaiset eivät tosin tehneet jakoa eri tieteenaloihin, vaan tiede oli kokonaisvaltaista. Kaikki tiedon alat olivat osa yleistä oppineisuutta eli filosofiaa. Kreikkalaiset

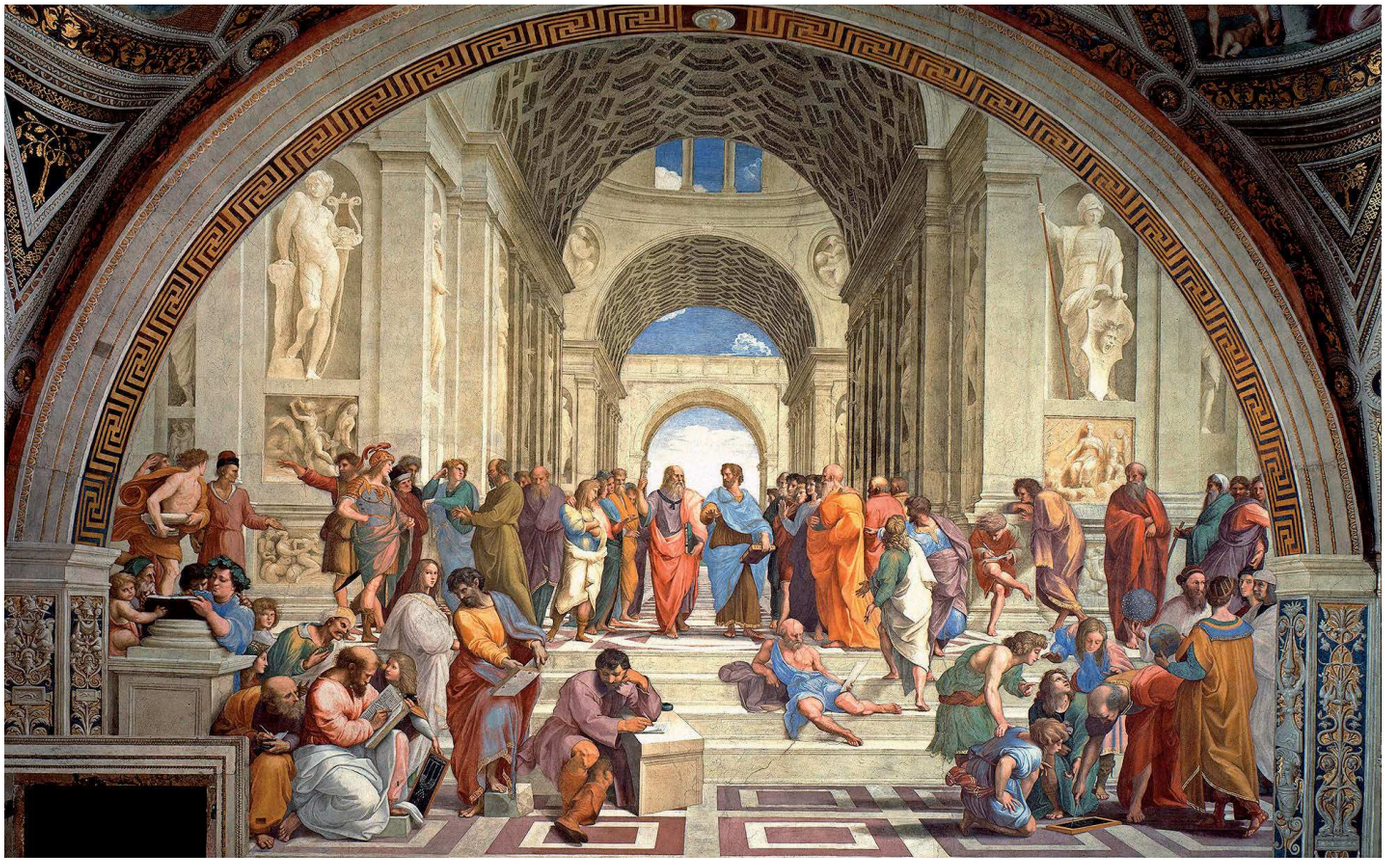

Renessanssimaalari Rafael on kuvannut antiikin filosofista ajattelua taiteen keinoin maalauksessaan *Ateenan koulu* noin vuodelta 1510. Kuvan keskellä seisovat rinnakkain Platon ja Aristoteles. Platon osoittaa ylöspäin viitaten ideamaailmaansa, joka oli hänen filosofialleen keskeinen. Hänen oppilaansa Aristoteles puolestaan viittaa kädellään maahan, aistein tutkittavaan maailmaan.

olivat erityisen kiinnostuneita geometrisista yhtälöistä ja matemaattisista ongelmista. Kerrotaan, että Platonin akatemian oven päällä luki: ”Joka ei ole tutkinut geometriaa, älköön astuko tästä sisälle.”

Tieteen keskukseksi nousi hellenistisellä ajalla Egyptiin perustettu Aleksandrian kaupunki. Sen kirjastoon ja tiedekeskukseen Museioniin koottiin tunnetuimmat kreikkalaiset ja itämaiset tutkimukset. Sinne saapuivat myös ajan lahjakkaimmat tutkijat. Aleksandrialainen Eukleides perehtyi alaan ja onnistui todistamaan kaikki väittämänsä geometrian ja lukujen avulla. Hänen teoksensa *Elementa* (Alkeet) oli käytössä geometrian oppikirjana vielä 1900-luvulla.

Eukleideen oppilas syrakusalainen Arkhimedes jatkoi tutkimuksia eteenpäin. Hän oli yksi merkittävimmistä antiikin ajan oppineista. Arkhimedes onnistui määrittelemään ympyrän kehän ja halkaisijan suhteen eli piin sekä laskemaan pallon tilavuuden. Arkhimedes havaitsi myös, että nesteeseen upotettu kappale menettää painostaan yhtä paljon kuin sen syrjäyttämä nestemäärä painaa. Myöhemmän tarinan mukaan Arkhimedes sai oivalluksen, kun hän istui täyteen kylpyammeeseen ja vesi alkoi tulvia sen reunojen yli. Tarina kertoo hänen huudahtaneen ”heureka, heureka – olen keksinyt sen” ja juosseen innoissaan alasti kadulle.

Myronin kiekonheittäjäpatsaan (460–450 eaa.) liike on sulava. Urheilijan olemus on sopusuhtainen, rento ja dynaaminen. Fyysisesti vahva ulkoasu oli kreikkalaisille merkki siitä, että myös henkinen puoli oli kunnossa.

Erityisesti tähtitiede kukoisti. Pohjana kreikkalaisten edistykselle toimivat pitkälti Mesopotamian ja Egyptin tähtitieteilijöiden tekemät havainnot ja laskelmat. Jo 200-luvulla eaa. kreikkalainen tähtitieteilijä Aristarkhos esitti rohkean väittämän, jonka mukaan maa kiertää aurinkoa ja pyörii oman akselinsa ympäri. Teoria ei kuitenkaan saanut vielä laajempaa kannatusta. Antiikin vallitsevaksi tähtitieteelliseksi maailmankuvaksi jäi Ptolemaioksen 100-luvulla jaa. hahmottelema malli, jossa maa on kaiken keskipisteenä. Maan pallonmuotoisuus sen sijaan tunnettiin ja aleksandrialainen Eratosthenes kykeni jopa laskemaan sen ympärysmitan melko tarkasti.

Lääketieteen isänä taas pidetään Hippokratesta. Kreikkalaiset suhtautuivat sairauksiin taikauskoisesti, mutta Hippokrates oli vakuuttunut siitä, että sairauden syyt selviäisivät oireita tutkimalla ja potilas voitaisiin parantaa oikealla hoidolla. Lääkärien hoitoetiikka perustuu edelleen Hippokrateen lääkärinvalaan, jossa luvataan kunnioittaa elämää ja potilasta.

Myös historiantutkimuksen juuret löytyvät antiikista. Herodotos kirjoitti 400-luvulla historiateoksen, jossa hän kuvasi persialaissotien tapahtumia suullisten lähteiden pohjalta. Sotapäällikkö Thukydides taas osallistui itse peloponnesolaissotaan ja kirjoitti siitä huolellisen kuvauksen, joka pohjautui silminnäkijälausuntoihin. Thukydides pyrki objektiiviseen tietoon ja analysoi myös kriittisesti sodan taustatekijöitä ja seurauksia. Siinä mielessä Thukydideen teosta voidaan pitää ensimmäisenä varsinaisena historiateoksena.

Kuvanveisto sekä rakennus- ja maalaustaide

Kreikkalaisen taiteen ihanteena oli pyrkimys tasapainoon ja kauneuteen. Antiikin arkkitehtuurissa on paljon uskonnollista aiheistoa. Temppelit olivat jumalten asuntoja, joihin tavallisella ihmisellä ei ollut asiaa. Palvonta ja uhritoimitukset toteutettiin usein temppelien edustalla, joten niistä rakennettiin ulospäin näyttävän näköisiä. Suorakaiteen muotoisissa rakennuksissa rakennusaineina käytettiin marmoria ja kalkkikiveä. Pylväsrivit kiersivät rakennusta joka sivulla. Päätykolmio ja friisi oli usein koristeltu veistoksin, maalauksin ja korko-

kuvin eli **reliefein**. Temppelit oli myös koristeltu voimakkain maalauksin ja kuvioin, mutta värikkäät kuvat ovat aikojen saatossa kuluneet pois.

Kreikkalaiset valoivat lähinnä temppeleiden koristeeksi upeita pronssipatsaita, joista suurin osa on tuhoutunut. Attikasta ja Olympiasta on löydetty muutamia alkuperäispatsaita, mutta pääasiassa kreikkalaisveistokset ovat säilyneet roomalaisten tekeminä marmorikopioina. Marmoripatsaat väritettiin, joten myöhemmin syntynyt käsitys valkoisina hohtavista kreikkalaispatsaista on virheellinen. Kreikkalaisveistosten aiheet ja tyyli erosivat selvästi toisistaan eri aikakausina.

Maljakoita ja keramiikkaa käytettiin antiikissa paljon. Niitä tarvittiin säilytykseen, tarjoiluun ja kuljettamiseen. Ei siis olekaan ihme, että niitä on säilynyt paljon aina meidän päiviimme saakka. Maljakkomaalaukset ovat tärkeä historian tietolähde. Niissä on kuvattu sankaritarujen ohella myös arkielämän tapoja kuten taloustöitä. Maljakkokuvia tarkastelemalla on helppo saada kuva kreikkalaisista mielikuvituksellisena ja tyylitajuisena kansana. Kuvissa saattoi esiintyä esimerkiksi kreikkalaisia arkielämän keksintöjä tai arvostettuja kreikkalaisia henkilöitä, jotka olivat esikuvana kreikkalaiselle nuorisolle.

Kirjallisuus ja teatteri

Sokean runoilijan Homeroksen sepittämiksi väitetyt *Ilias* ja *Odysseia* ovat Kreikan **kansalliseepoksia**. Ne kuvaavat myyttiseen Troijan sotaan liittyviä sankaritekoja ja sisältävät laajan kreikkalaisen jumalmaailman kuvauksen. Iliasta ja Odysseiaa voidaan pitää koko länsimaisen kirjallisuuden alkuna. Ne on kirjoitettu runomuotoisina ja ne edustavat **epiikkaa** eli kertomakirjallisuutta. Kreikkalaiset kirjoittivat myös tunnerunoutta, **lyriikkaa**. Tunnettuja runoilijoita olivat esimerkiksi Lesbos-saarella asuneet Alkaios sekä naisrunoilija Sapfo, joiden runot käsittelivät rakkautta.

Epiikka ja lyriikka loivat pohjan teatteritaiteelle. Teatteriesitykset ja niihin liittyvä kirjallisuus syntyivät Dionysos-jumalan kunniaksi järjestettyjen keväisten hedelmällisyysjuhlien yhteydessä. Kuorot esittivät tanssia, puheita ja lauluja. Noin 500-luvulla eKr. esityksiin lisättiin puhuvan näyttelijän rooli, ja kun näyttelijä ryhtyi sananvaihtoon kuoron johtajan kanssa, syntyi **draama** eli vuoropuhelun muodossa esitettävä näytelmä. Myöhemmin mukaan tuli toinen ja sen jälkeen kolmaskin näyttelijä.

Tragedioista eli murhenäytelmistä tunnetuimpia on Sofokleen *Kuningas Oidipus*, jota esitetään yhä. Kuningas Oidipus on synkkä tarina, jonka päähenkilön kohtalona on surmata tietämättään isänsä ja avioitua oman äitinsä kanssa. **Komedioissa** eli huvinäytelmissä saatettiin arvostella räväkästikin yhteiskuntaa ja poliitikkoja. Myös jumalat joutuivat naurunalaisiksi.

Teatteriesityksiä järjestettiin ulkoilmassa. Aluksi näytelmät esitettiin vuorenrinteiden juurella, jolloin rinne muodosti luonnollisen katsomon. Pian puolikaaren muotoisia teatterirakennuksia rakennettiin kaikkialle Kreikkaan. Teatterinäytännöt olivat kaupungin viranomaisten järjestämiä ja niissä kilpailtiin usein palkinnoista. Näytökset kestivät useita tunteja ja kaikki näyttelijät olivat miehiä. He käyttivät erilaisia naamioita kuvatakseen roolien tai tunnetilojen vaihtelua. Kuorolla oli merkittävä rooli näytelmän kulussa sillä se kertoi tapahtumien käänteistä. Myös jumalat saattoivat puuttua monimutkaisten juonenkäänteiden kulkuun. Yleisö eli mukana ja osoitti epäsuosiotaan esimerkiksi maiskuttelemalla eväitä kovaäänisesti.

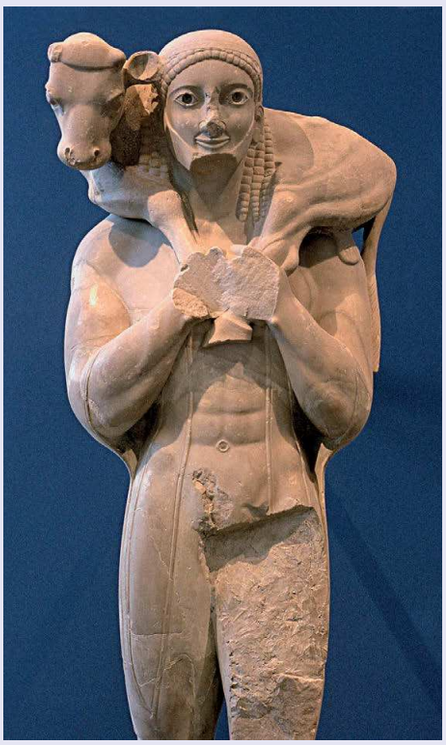

Vasikankantaja-patsas kuvaa tarua, jossa nuori poika ottaa pienen vasikan harteilleen ja kantaa sitä joka päivä, kunnes se on painava härkä ja poika itse väkivahva nuorukainen. Vaikka patsaan asento on eloisa, sen kasvoilla on ns. arkaainen hymy.

Kreikkalainen Polykleitos oli antiikin merkittävimpiä kuvanveistäjiä. Roomalaiskopio Polykleitoksen Keihäänkantajasta, jonka asento on klassiselle kaudelle tyypillinen eli vartalon paino lepää toisen jalan varassa ja toinen on kevyesti taivutettu.

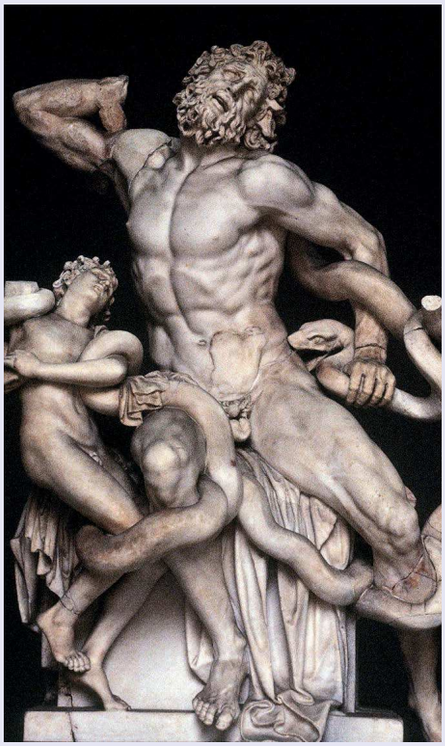

Laokoon-ryhmä on rhodoslaisen kuvanveistäjäkolmikon hellenistinen taidonnäyte. Tarun mukaan Laokoon yritti varoittaa troijalaisia kaupunkiin tuotavan puuhevosen vaarallisuudesta. Jumalat lähettivät käärmeitä kuristamaan totuuden puhujan ja kohtalon uhmaajan poikineen.

Antiikin veistostaide

Arkaaisen kauden (780–480 eaa.) tyypillisiä aiheita ovat kore-neidot ja kuros-nuorukaiset. Nuoria naisia esittävillä patsailla on aina vaatteet, mutta miespatsaat ovat alastomia. Patsaissa on vaikutteita egyptiläisestä kuvanveistosta. Arkaaisen kauden patsailla on jäykkä asento, ja niiden kasvoilla on usein arvoituksellinen eli niin kutsuttu arkaainen hymy. Patsaita käytettiin usein hautamuistomerkkeinä.

Klassisen kauden (480–330 eaa.) patsaissa on taidokkaasti tavoiteltu pysähtynyttä, hallittua liikettä. Ne ovat matemaattisen tarkkoja ihmiskuvauksia, joiden yksityiskohdat ja mittasuhteet ovat hämmästyttävän totuudenmukaisia. Tyypillinen asento klassisen kauden patsaille on toisen jalan varassa lepäävä **kontraposto**. Suosittu aihe oli puhdaspiirteinen urheilijahahmo. Myös muotokuvat yleistyivät.

Hellenistinen kuvanveisto (330–30 eaa.) sai vaikutteita klassisen kauden esikuvista. Hellenistinen aikakausi kesti Aleksanteri Suuren kuolemasta aina roomalaisten Egyptin valloitukseen saakka. Kuvanveistotyyli pohjautui klassisen kauden esikuviin, mutta siihen sekoittui itämaisia vaikutteita. Uutena piirteenä kuvanveistoon tulivat rajun voiman ja intohimon kuvaukset. Sekavissa poliittisissa oloissa kuvanveistäjät luopuivat yksinkertaisista ja puhtaista urheilijaveistoksista.

Kreikkalaisen kulttuurin leviäminen ja vaikutus

300-luvulta eaa. alkaen kreikkalainen kulttuuri levisi Makedonian kuninkaan Aleksanteri Suuren valloitusten myötä Lähi-itään, Egyptiin ja Intian rajoille asti. Välimeren itäosiin syntyi useita hellenistisiä valtioita, joissa kreikkalais-makedonialainen yläluokka hallitsi monilukuisempaa alkuperäisasukkaiden joukkoa. Hellenistisellä kaudella varsinkin Egyptistä ja sen pääkaupungista Aleksandriasta tuli keskus, joka kilpaili Ateenan kanssa kreikkalaisen sivistyksen johtopaikasta.

Hellenistisellä ajalla kreikkalainen kulttuuri vaikutti aiempaa laajemmalla alueella, mutta samalla siihen sulautui paljon Lähi-idän jokilaaksokulttuurien perinteitä. Hellenistiset valtakunnat olivat itsevaltaisesti hallittuja ja niiden hallitsijoita palvottiin jumalina. Myös hellenistisen ajan tieteen ja filosofian kukoistus selittyy osin varhaisemmilta kulttuureilta saaduilla vaikutteilla.

Kehittynyt kreikkalainen kulttuuri oli alkanut vaikuttaa Rooman kulttuuriin jo varhain. Kulttuurivaikutus kiihtyi, kun kreikkalaiset kaupunkivaltiot ja hellenistiset valtakunnat liitettiin yksi kerrallaan Roomaan. Roomalaiset omaksuivat kreikkalaisilta monia kulttuurimuotoja, kuten teatterin, veistostaiteen ihanteet ja monia filosofisia oppirakennelmia. Toisaalta kreikkalaista vaikutusta kohtaan tunnettiin myös epäluuloa, sillä kreikkalaisuuden pelättiin olevan arvoiltaan liian pehmeää. Tätä pehmeyttä ei miehisessä ja sotakuntoisuutta ylistäneessä Roomassa suvaittu.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä tekijät edesauttoivat filosofian syntyä antiikin Kreikassa?**

2. **Määrittele ja anna esimerkki**
   a) luonnonfilosofit
   b) ateenalainen filosofia
   c) sofistit
   d) epikurolaiset
   e) stoalaiset.

3. **Pohdi, minkä eri tieteenalojen juuret ovat antiikin Kreikassa.**

4. **Miten Ateenan demokratia poikkeaa tämän päivän demokratiasta?**

5. **Miten sanonta ”terve sielu terveessä ruumiissa” ilmentää kreikkalaisten ajattelutapaa?**

6. **Etsi tietoa Aleksanteri Suuresta. Miten Aleksanteri Suuri vaikutti kreikkalaisen kulttuurin leviämiseen Kreikan ulkopuolelle?**

4. Käytännölliset roomalaiset

Roomalainen vallankäyttö

Rooma oli alun perin pieni italialainen kaupunkivaltio, joka monessa suhteessa muistutti Kreikan poliksia. Vaikka sen valta kasvoi ja siitä tuli ajanlaskun alkuun mennessä koko Välimeren aluetta hallitseva imperiumi, se säilytti pitkään monia kaupunkivaltion piirteitä. Rooma alkoi levittäytyä kreikkalaisten asuttamille alueille noin 200-luvulta eaa. lähtien. Varsinaisesti kreikkalaisvaikutus alkoi näkyä Roomassa 100-luvulta eaa. alkaen.

Roomalaiset ottivat hallinnossaan mallia Kreikan demokraattisista poliksista. Valtaa ei kuitenkaan jaettu tasaisesti, vaan ohjakset haluttiin pitää yläluokan käsissä. Aluksi Roomassa käyttivät valtaa kansankokous ja senaatti. Molemmat olivat alun perin varakkaiden **patriisien** johtamia. Patriisit olivat vanhojen ylimyssukujen jälkeläisiä. Muut roomalaiset, **plebeijit**, saattoivat olla köyhiä tai rikkaita, mutta heillä ei ollut vaikutusvaltaa yhteisiin asioihin.

Vähitellen kansalaisoikeudet kuitenkin laajenivat ja myös plebeijit saivat osallistua valtion johtamiseen yhä enemmän. **Tasavallan ajalla** (509–27 eaa.) Rooman hallintoa kehitettiin niin, että se otti huomioon eri yhteiskuntaryhmien tarpeet ja voimasuhteet. Vaikka Rooman tasavalta ei koskaan muodostunut Ateenan kaltaiseksi demokratiaksi, sen kansalaiset kokivat ylpeyttä vapaasta valtiomuodostaan. Kansalaisuuden ulkopuolelle jätettiin yhä naiset, orjat ja monet Rooman alistamat kansat.

Otteita Rooman 12 taulun laista

- Jos joku, jolla ei ole omaa perijää, kuolee ilman testamenttia, lähin miessukulainen saakoon hänen perheensä omaisuuden. Jos miessukulaista ei ole, heimon jäsenet saakoot hänen perheensä omaisuuden.
- Jos kanava tai vesijohto, joka johdetaan yleisen alueen läpi aiheuttaa yksityisomaisuudelle vahinkoa, olkoon oikeus vaatia, että vahinko korvataan omistajalle.
- Jos joku täysikasvuinen yön aikana korjaa toisen pellolta maataloustuotteita tai syöttää niitä karjalleen, saakoon hän kuolemanrangaistuksen.
- Ilman tuomiota älköön ketään surmattako.
- Jos joku käskee vaimonsa korjaamaan pois tavaransa, ottakoon tältä myös avaimen ja ajakoon hänet pois talostaan.
- Jos joku tekee velkasitoumuksen ja kaupan, olkoon oikeuden mukaan sillä tavalla kuin hän on suullisesti vakuuttanut.
- Nainen olkoon isänsä, aviovaimo miehensä holhouksen alla.

Myöhemmin kansanvaltaiset toimielimet menettivät merkitystään, koska hallitsijasta tuli itsevaltias. Rooman hallitsijat eivät kuitenkaan uskaltaneet julistautua kuninkaiksi, sillä he pelkäsivät vapauden periaatteista kiinni pitävän kansan reaktioita. Varhaiset hallitsijat säilyttivät

Rooman hallintokeskus Forum Romanum oli antiikin politiikan, oikeuden ja kaupan keskus. Aluetta halkoo Via sacra – pyhä tie, jota pitkin valloituksien ja voittojen kunniaksi pidetyt triumfikulkueet kulkivat. Alun perin alue oli suota, josta kuivattamalla saatiin paikka Rooman kaupungin keskeisimmille rakennuksille.

tasavallan muodollisesti voimassa ja tyytyivät keskittämään kaikki tärkeimmät virat itselleen. Ensimmäisten itsevaltiaiden lisänimestä Caesar tuli myöhemmin hallitsijan virallinen nimitys, ja Rooman historian viimeinen vaihe tunnetaan **keisariaikana** (noin 27 eaa. – 476 jaa.).

Syytön kunnes toisin todistetaan

Roomalaisten arvomaailmaan kuului oman valtakunnan, sen perinteiden ja lakien kunnioitus. Roomalaiset kehittivätkin tehokkaan ja suhteellisen oikeudenmukaisen oikeusjärjestelmän. Lakimiehen ammatti oli arvostettu, ja sen kautta moni kunnianhimoinen nuori mies keräsi mainetta päästäkseen mukaan politiikkaan.

Ensimmäinen kirjoitettu laki laadittiin 450 eaa., kun plebeijit vaativat parannuksia asemaansa ja oikeuksiinsa. Tuolloin säädetyt 12 taulun lait asetettiin Rooman keskuaukiolle eli Forumille kaikkien nähtäville. Niissä oli yleisiä oikeusperiaatteita ja yksityiskohtaisia määräyksiä kiistatilanteisiin. Ensi kertaa todettiin, että syytetyllä oli oikeus puolustautua. Laeilla pyrittiin kansalaisten tasavertaiseen kohteluun varakkuudesta riippumatta. Ketään ei saanut tuomita syylliseksi vain pelkän epäilyn perusteella, vaan syyttäjän oli aina pystyttävä esittämään todisteita syyllisyydestä. Jos todisteet olivat heppoisia, asia ratkaistiin syytetyn edun mukaisesti.

Roomalainen oikeus kehittyi ajan myötä uusien säädösten ja virkamiesten tekemien ratkaisujen myötä. Vuosisatojen kuluessa kehittyneiden lakien ja oikeuskäytäntöjen kokonaisuus koottiin yhteen Itä-Roomassa antiikin ajan jo päätyttyä. Keisari Justinianuksen määräyksestä 500-luvulla julkaistiin lakikokoelma *Corpus iuris civilis*, jonka kautta roomalaisesta oikeudesta muodostui länsimaisen oikeuskäytännön perusta nykypäiviin saakka.

Koti ja arvomaailma

Perhe oli roomalaisen yhteiskunnan perusyksikkö. Roomalaisen perheen ja samalla kodin itseoikeu-

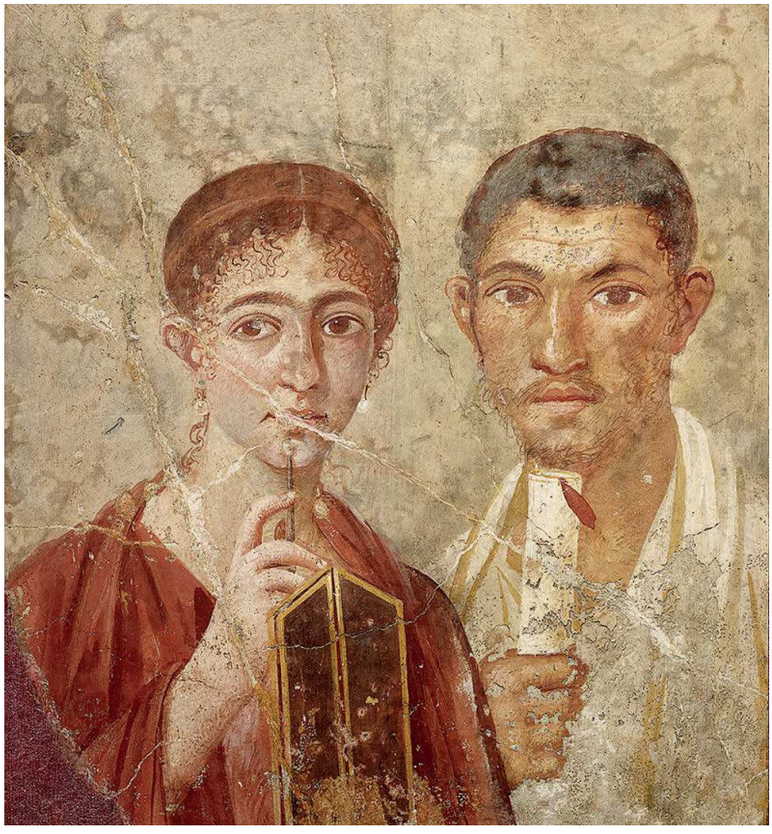

Pompejista löytynyt freskokuvassa on todennäköisesti asianajaja Terentius Neo vaimoineen. Lakiin perustuvien sopimusten loukkaamattomuus oli roomalaisille tärkeää. Rooman valtakunnassa syntyi erikoistunut juristiammattikunta, ja lakia saattoi opiskella erikoiskouluissa. **Millaisen kuvan maalaus antaa aviopuolisoiden välisestä suhteesta?**

tettu auktoriteetti oli isä, perheenpää eli **paterfamilias**. Hän käytti ylintä valtaa perheen elämään ja sen hallitsemaan omaisuuteen. Perheeseen kuului isä, äiti, lapset ja perheen omistamat orjat. Sen piiriin saatettiin lukea myös perheen entiset vapautetut orjat sekä **klientit** eli perheenpään suojeluksessa olevat vapaasyntyiset henkilöt.

Perheen tyttäret siirtyivät suoraan isänsä holhouksesta avioliittoon ja aviomiehen holhoukseen. Keisari Augustus, joka halusi lisätä syntyvyyttä, sääti tosin lain, jonka mukaan kolme lasta synnyttänyt nainen vapautui holhouksenalaisuudesta. Myös perheen pojat pysyivät isänsä valvonnassa, vaikka he olisivatkin itse jo perustaneet oman perheen. Kun isä kuoli, hänen valtansa siirtyi perheen seuraavaksi vanhimmalle miehelle.

Vaikka roomalainen nainen oli muodollisesti joko isänsä tai miehensä holhouksessa, hän oli käytännössä usein miehelleen tärkeä kumppani. Naisella saattoi olla myös omaa omaisuutta, koska hän oli veljiensä kanssa tasaveroinen perijä. Myös avioliitossa naiset säilyttivät oman omaisuutensa, jota he saattoivat käyttää esimerkiksi osallistumalla liike-elämään. Taloudellinen vaikutusvalta saattoi antaa heille merkittävää valtaa yhteiskunnassa. Tällaiset naiset osallistuivat myös vapaa-ajan rientoihin, kuten kilpa-ajoihin tai gladiaattorinäytöksiin.

Kodin ohella myös koko Rooman yhteiskunta miellettiin ikään kuin suurena perheenä. Roomalainen kotikasvatus korosti, että yhteisön etu oli tärkeämpi kuin henkilökohtaiset toiveet. Roomalaiset siis opetettiin ajattelemaan ensisijaisesti Rooman kansaa ja valtiota ja vasta toissijaisesti omaa etuaan. Tämä kurinalainen ihanne syntyi tasavallan ajalla, kun Rooman legioonat koostuivat asevelvollisista kansalaisista. Vaikka legioonat koottiin myöhemmin palkkasotilaista, vanhat sotilaalliset ihanteet säilyivät pitkään.

Roomalaiset arvostivat ammatillista kehittymistä ja aktiivista poliittista toimintaa. Roomalaisen ylimystön ihailemat elämänarvot voidaan tiivistää **humanitas**-käsitteeseen. Sillä tarkoitettiin tieteen ja kirjallisuuden tuntemusta sekä sosiaalisissa suhteissa tarvittavia ominaisuuksia. Roomalaisten arvostamia piirteitä ihmisessä olivat miehuus, urhoollisuus, uskollisuus, arvokkuus, velvollisuuden- ja kunniantunto, kauneuden arvostaminen sekä huumorintaju. Rooman ylimystön ihanteet välittyivät jossain määrin myös tavalliselle kansalle, vaikka sitä kiinnosti usein kevyempi viihde, kuten kilpa-ajot ja gladiaattoritaistelut.

Käytännöllistä taidetta

Vaikka roomalaiset olivat ylpeitä valtakunnastaan ja valtiomuodostaan, he ihailivat kreikkalaisten kehittynyttä korkeakulttuuria. He kopioivat innokkaasti kreikkalaisten tapoja ja ostivat kreikkalaisia taideaarteita. Köyhtyneet kreikkalaiset tarjosivat palveluksiaan roomalaisten käyttöön. Kreikkalaisen arkkitehtuurin, kuvanveiston ja kirjallisuuden saavutukset omaksuttiin Roomassa ja muunnettiin roomalaiseen käyttöön sopiviksi. Kreikkalaiset arkkitehtuurityylit otettiin käyttöön ja niitä yhdisteltiin ennakkoluulottomasti. Kuvanveistäjät kopioivat kreikkalaisia patsaita ja kohokuvioita ja sovittivat ne roomalaisiin muotoihin.

Roomalaisten oma luovuus tuli esiin erityisesti insinööritaidossa ja rakentamisessa. Rakentamisen keskeisin innovaatio oli holvaustekniikan käyttöönotto. Vaikka jo kreikkalaiset olivat tunteneet holvaustekniikan, he eivät vielä osanneet soveltaa sitä suurten rakennusten rakentamiseen. Roomalaiset sen sijaan ymmärsivät muurata kiilamaisista tiilistä puoliympyrän muotoisia holveja. Tämä yhdessä sementin käytön kanssa mahdollisti suurien tilojen kattorakenteiden rakentamisen.

Roomalaisen insinööritaidon näytteet loivat koko Rooman valtakunnan alueelle käytännöllistä rakennustaidetta. Esimerkiksi akveduktit olivat paitsi käytännöllisiä, myös taidokkaita osoituksia roomalaisten insinöörien kauneudentajusta. Raikkaan veden johdattamiseksi kaupunkeihin rakennettiin monimutkaisia järjestelmiä vesivarastoineen, korkeuseroja hyödyntävine siltoineen ja maanalaisine tunneleineen. Holvaustekniikkaa hyödynnettiin myös riemukaarien rakentamisessa. Ne olivat näyttäviä rakennelmia, pysyviä kunnianosoituksia menestyneille sotapäälliköille ja hallitsijoille onnistuneiden voittojen ja valloitusten kunniaksi.

Kuvataiteissa roomalaiset suosivat taidokkaita **mosaiikkeja** ja **freskoja**, joita tehtiin niin julkisten kuin yksityistenkin rakennusten seinille ja lattioille. Pienistä erivärisistä ja -kokoisista kivenpaloista sommitellut mosaiikit yleistyivät jo hellenistisellä ajalla. Freskot ovat kostealle kalkkilaastille maalattuja seinäkuvia, joista tulee hyvin kestäviä niiden kuivuttua. Taidokkaasti maalatut kuvat olivat herkkiä, ja luontoaiheet niissä olivat yleisiä. Reliefejä tehtiin rakennusten koristeeksi ja niitä varten pystytettyihin pylväisiin. Pitkissä kuvasarjoissa saatettiin kuvata Rooman historiallisia taisteluja tai kuuluisia mainetekoja.

Kaupunkikuvaa juhlistivat myös muun muassa egyptiläiset obeliskit, joita legioonat toivat saaliina sotaretkiltään. Koska veistokset olivat vallan merkkejä, vallan vaihtuessa uudet vallanpitäjät halusivat toisinaan hävittää jäljet edeltäjistään. Kristinuskon voimistuttua monia veistoksia tuhottiin pakanallisina.

Kirjallisuus

Roomalaiset käänsivät kreikankielistä kirjallisuutta latinaksi mukauttaen kreikkalaisen myto-

Voittojen ja valloitusten kunniaksi järjestettiin kulkueita ja niiden muistoksi pystytettiin riemukaaria. Riemukaaret olivat eräänlaisia massiivisia mainostauluja merkkihenkilöiden teoista ja saavutuksista.

logian omaan tyyliinsä sopivaksi. Valtiomies Ciceron vaikutuksesta roomalaisten ylimysten tavaksi tuli koota itselleen yksityiskirjasto, joka ilmensi omistajansa sivistyneisyyttä. Roomalaiset kirjailijat olivat usein runoilijoita ja filosofeja. Heidän maineensa ja suosionsa olivat riippuvaisia keisarin tai rikkaiden suosijoiden mieltymyksistä. Kuka hyvänsä kirjakauppias saattoi valmistaa kirjailijoiden teoksista kopioita ja myydä niitä, joten kirjoittamisella ei voinut elättää itseään.

Rooman kansallisrunoilijaksi nousi keisari Augustuksen suosiota nauttinut runoilija Vergilius. Augustus kustansi Vergiliuksen kirjallisen työn, ja niinpä tämän runoista käy ilmi kiitollisuus Augustusta kohtaan. Vergilius otti tehtäväkseen sepittää Roomalle kansalliseepoksen, joka kestäisi vertailun kreikkalaisten Iliaan ja Odysseian kanssa. Hänen pääteoksensa *Aeneis* kuvaa Troijan sodasta selvinneiden pakolaisten matkaa Välimerellä ja asettumista Rooman seuduille.

Keisari Augustusta arvostelleella runoilija Ovidiuksella oli toisenlainen kohtalo. Hän nautti seurapiirien suosiota ja kirjoitti kevytmielisiä kaupunkielämän nautintojen kuvauksia. Hän joutui kuitenkin keisarin epäsuosioon, ja hänet karkoitettiin Roomasta Mustanmeren rannalle. Horatius oli Vergiliuksen aikalainen ja tämän ystävä. Hän laati eräänlaisen runousopin, *Ars poetica* -teoksen, jossa käsitellään runoutta filosofisesti. Hän kirjoitti myös **oodeja** eli ylistysrunoja ja **satiireja**, joilla roomalaiset tarkoittivat lyhyitä realistisia pakinoita. Horatiuksen lausahdus ”Carpe diem” – tartu hetkeen – on jäänyt elämään lentävänä lauseena.

Runoilija Vergilius istuu kertovan runouden muusa Kalliopen ja tragiikan muusa Melpomeneen välissä ja pitää kädessään Aeneis-runoelman kirjoituskääröä. Runoilijalla on yllään tooga, joka oli roomalaisten patriisien edustusvaate. Yksinkertainen valkoinen vaate edusti roomalaisia ihanteita, sillä se viestitti, ettei Rooman kansalainen tarvinnut koruja, koreita vaatteita tai aseita näyttääkseen mahtinsa. Tooga kuvasti myös kantajansa asemaa, sillä sen pukemiseen tarvittiin orjan apua. Siinä oli useita metrejä villakangasta, ja laskosten asettelu vaatii kärsivällisyyttä.

Vapaa-ajan huvittelu

Varakkailla roomalaisilla oli mahdollisuus käyttää suuri osa ajastaan huvitteluun valtakunnan suuruuden aikana. Köyhällekin kansalle viihde nousi tärkeäksi, sillä keisarikunnan ajalla tuli tavaksi, että valtio jakoi kansalaisille ilmaista viljaa ja järjesti erilaisia huvituksia pitääkseen heidät tyytyväisinä. Satiirikko Juvenalis moittikin roomalaisia siitä, että heitä kiinnostavat yhteisten asioiden sijaan vain leipä ja sirkushuvit.

Suosituimpia huvittelumuotoja tarjosivat kylpylät ja kilpa-ajot. Kaikkialle valtakunnan alueelle rakennettiin hyvin varustettuja kylpylöitä eli **termejä**. Monissa niistä oli lattian alla kiertävän höyryn avulla toteutettu lattialämmitys. Varsinaisten kylpy- ja hierontatilojen lisäksi rakennuksissa oli voimistelutiloja eli gymnasiumeja, puutarhoja, parturiliikkeitä, kirjastoja ja ravintoloita. Hevosten kilpa-ajot olivat suosittu urheilutapahtuma ja samalla vedonlyönnin kohde. Rooman suurimmalle kilparadalle Circus Maximukselle mahtui toista sataa tuhatta katsojaa kannustamaan omia suosikkejaan. Eri tallien kilpailijat oli puettu eriväri-sin asuihin, ja näin joukkueet erottuivat kauimmaisillekin katsomoriveille.

Roomalaiset harrastivat myös teatteria. Esimerkiksi Rooman kaupungissa oli kolme teatteria, joihin mahtui tuhansia katsojia. Roomalaiset ihailivat muun muassa pantomiimitaidetta, joka muistutti nykyistä balettia. Pantomiimitaiteilijoilla oli omat ihailijajoukkonsa, kuten nykyajan supertähdillä. Verisempiä esityksiä nähtiin julki-

Hevosurheilu oli suosittua vapaa-ajan viihdettä. Taitavat kilpa-ajajat nousivat kansan suosikeiksi ja sankareiksi.

sissa teloituksissa. Jotkut roomalaiset moittivat tällaista väkivaltaviihdettä mauttomaksi.

Roomalaisten kulttuuri oli eittämättä väkivaltainen, mistä kertoo gladiaattoriesitysten suosio. Kaupungin mahtimiehet eli senaattorit ja keisarit järjestivät näitä näytöksiä saadakseen kansansuosiota. Näytöksissä oli eläinten sirkustemppuja, eläintaisteluja ja taistelunäytöksiä. Gladiaattorit olivat usein sotavankeja, orjia tai rikollisia, mutta myös vapaat miehet saattoivat pestautua gladiaattoreiksi. Taistelijoita koulutettiin erityisissä gladiaattorikouluissa. Taistelut olivat hengenvaarallisia, mutta eivät läheskään aina päättyneet kuolemaan. Menestynyt gladiaattori saattoi siis hyvinkin päästä nauttimaan eläkepäivistä.

Verisiä huvituksiaan varten roomalaiset keksivät rakentaa kaksi kreikkalaista teatteria vastakkain. Näin saatiin suljettu ovaalinmuotoinen areena eli **amfiteatteri**. Tunnetuin ja vaikuttavin esimerkki on Rooman Colosseum, johon mahtui yli 40 000 katsojaa kerralla. Tämä Flaviusten teatterina tunnettu areena avattiin yleisölle vuonna 80 jaa. kahdeksan vuotta kestäneiden rakennustöiden jälkeen.

Rooman yläluokka saattoi nauttia yksityisesti huvituksista yltäkylläisissä juhlissa eli **orgioissa**. Juhlat saattoivat kestää tuntikausia. Juhlapöydässä oli useita ruokalajeja, joista osa oli tuontitavaraa provinsseista. Ruokailu tapahtui leposohvilla rennosti loikoillen. Ruoka nautittiin keraamisista tai metallisista kupeista ja usein syötiin sormin. Haarukkaa ja veistä käytettiin vain ruoan paloitteluun, josta palvelijat huolehtivat. Pitojen pitkittyessä vieraat kävivät välillä eri huoneessa lepäilemässä tai jopa oksentamassa, jotta seuraavan kattauksen herkut mahtuisivat vatsaan.

HISTORIA NYKYAJASSA

Antiikin perintö

Antiikin kulttuureilla on ollut mittaamaton merkitys länsimaisen kulttuurin kehitykselle. Kreikkalaiset ja roomalaiset loivat ensimmäiset kirjalliset korkeakulttuurit Euroopassa ja antoivat ensimmäiset mallit yhteiskunnille, tieteelle ja taiteelle. Antiikin kulttuurien vaikutusta lisää vielä se, että niitä on myöhempinä aikoina ihailtu ja niiden piirteitä on toistuvasti pyritty jäljittelemään.

Kreikkalaisilta länsimainen kulttuuri on omaksunut erityisesti demokratian periaatteet, vaikka suurimman osan ajasta Euroopan historiassa ne eivät olleetkaan hallitsevia. Myös kreikkalaisen filosofian merkitys länsimaisten arvojen ja tieteen pohjalla on merkittävä. Taidemuodoista teatteri elää edelleen osana länsimaiden kulttuuria.

Roomasta saatiin toimivan valtion ja lainsäädännön malli. Vuosisatojen ajan Euroopan hallitsijat halusivat julistaa itsensä keisareiksi ja osoittaa olevansa Rooman valtakunnan perillisiä. Myös myöhempien aikojen tasavaltoihin on lainattu piirteitä Rooman hallinnosta. Länsimaiden kulttuurille keskeisen kristinuskon leviäminen on myös osaltaan Rooman valtakunnan ansiota.

Antiikin perintöön voi suhtautua myös kriittisesti. Kreikkalaiset pitivät muita kansoja barbaarisina, ja heidän ihailijansa omaksuivat myös piirteitä tästä ylimielisyydestä. Roomalaisten valloitushaaveet ja imperialismi on nähty vahingollisena esikuvana myöhempien aikojen itsevaltiaille.

TEHTÄVÄT

1. **Vertaile roomalaista vallankäyttöä Ateenan demokratiaan. Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä havaitset?**

2. **Tutki s. 36 otteita Rooman 12 taulun laista. Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä suomalaisen oikeusjärjestyksen kanssa havaitset?**

3. **Miten kreikkalaisten esikuva vaikutti**
a) roomalaiseen rakennustaiteeseen
b) kuvanveistoon ja maalaustaiteeseen
c) kirjallisuuteen?

4. **Pohdi, miksi Roomassa kilpa-ajot ja gladiaattoritaistelut olivat suositumpia kuin teatteri.**

5. **Etsi tietoa kuuluisista roomalaisista naisista. Miten he pystyivät vaikuttamaan roomalaisessa yhteiskunnassa?**

1. Alla on katkelma Ateenan strategi Perikleen puheesta Peloponnesolaissodissa kaatuneiden muistotilaisuudessa.

a) Arvioi, miten paljon Perikles toisaalta kertoo ja toisaalta jättää kertomatta Ateenan demokratian toiminnasta.
b) Mitkä tekijät selittävät demokraattisen hallintomuodon syntyä antiikin Ateenassa?
c) Pohdi, mitä ongelmia liittyy Perikleen puheen käyttöön historiantutkimuksen lähteenä.

Valtiosääntömme ei jäljittele naapurimaiden lakeja, vaan me olemme ennemmin esikuvana toisille kuin heidän matkijoitaan.
Valtiotamme sanotaan demokratiaksi; siinä on päätösvalta kansalaisten enemmistöllä. Yksityisiä riitoja ratkaistaessa ovat kaikki kansalaiset tasa-arvoisia lain edessä, mutta arvonanto, jota henkilö jostakin syystä saa osakseen, ei perustu yksilön näkökannalta siihen, että kuuluu johonkin tiettyyn kansanluokkaan, vaan hänen persoonallisiin ansioihinsa. Köyhääkään miestä ei hänen vaatimaton säätynsä estä etenemästä virkauralla, jos hän pystyy tekemään jotain valtion hyväksi.––
Me ateenalaiset päätämme itse julkiset asiamme tai ainakin yritämme saada niistä oikean käsityksen ollen sitä mieltä, ettei niiden pohtiminen haittaa toimintaa, vaan että tehdään virhe, jos ei niistä keskustella ennen kuin tarpeen tullen ryhdytään toimimaan.

Thukydides (noin 460–400 eKr.): Peloponnesolaissota.

2. Oheisissa kuvissa on kaksi osittain antiikin ajalta säilynyttä rakennusta: teatteri Kreikan Epidauroksessa sekä roomalainen kylpylä, joka sijaitsee Bathin kaupungissa Englannissa.

a) Miksi teatteri oli tärkeää kreikkalaisille?
b) Miten kylpylä liittyy roomalaisten vapaa-ajanviettoon?
c) Mitkä antiikin kulttuurin muodot ovat periytyneet nykyajan länsimaiseen kulttuuriin?

KERTAUS

- **Kreikkalaiset ja roomalaiset uskoivat myytteihin maailman selittäjinä. Niiden avulla selitettiin esimerkiksi luonnonilmiöitä.**
- **Kreikassa sai alkunsa asioiden tieteellinen selittäminen. Totuuden etsinnästä saivat alkunsa niin filosofia kuin monet tieteenalatkin.**
- **Ateenan kaupunkivaltiossa syntyi demokraattinen hallitusmuoto. Demokraattisiin elimiin saivat osallistua vain täysi-ikäiset, asepalveluksen suorittaneet, syntyperäiset ateenalaiset miehet.**
- **Kreikassa muodostui pohja länsimaiselle koulutusjärjestelmälle, kuvataiteelle, arkkitehtuurille ja kirjallisuudelle.**
- **Rooma omaksui kreikkalaisten saavutukset kulttuurin alalla ja sovelsi niitä omaan kulttuuriinsa. Esimerkiksi kreikkalaisten jumalten nimet muutettiin latinankielisiksi.**
- **Roomalaiset suosivat harrastuksissaan viihteellisiä elementtejä, kuten kilpa-ajoja ja gladiaattoritaisteluita.**
- **Rooman valtakunnan tehokas hallinto ja lainsäädäntö ovat toimineet esimerkkinä myöhempien aikojen vallanpitäjille.**

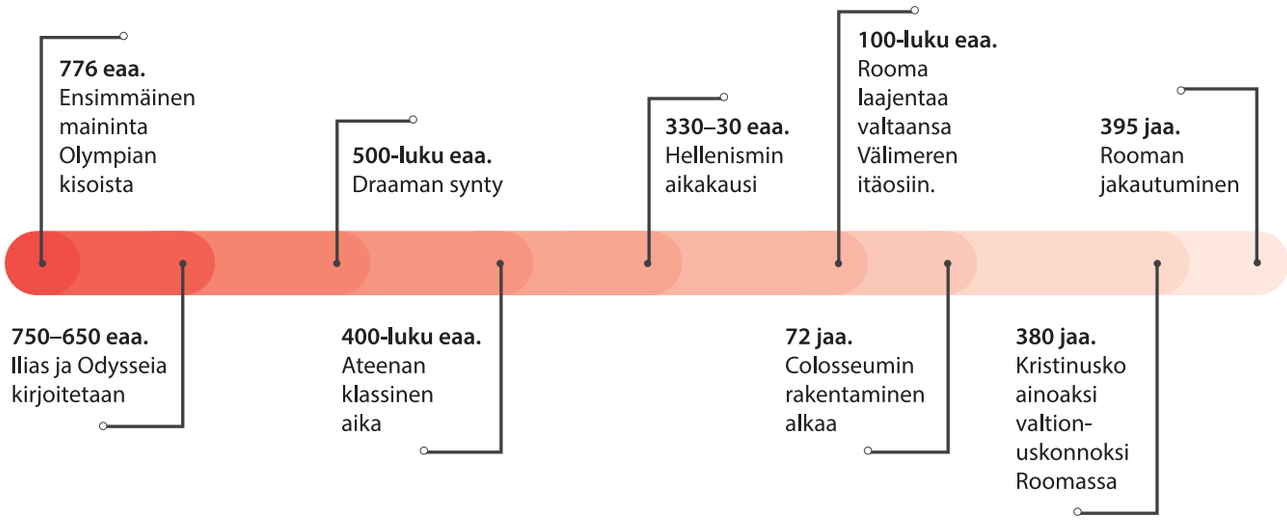

Keskiajan Eurooppa

Keskiajalla tarkoitetaan noin tuhannen vuoden ajanjaksoa Euroopan historiassa. Se alkoi läntisen Rooman romahtamisesta 400-luvulla ja päättyi löytöretkien ja renessanssin muovaaman uuden maailmankuvan syntyyn 1400-luvulla. Keskiajalla uskonto hallitsi kulttuuria, ihmisten maailmankuvaa, taidetta ja sivistystä. Vuoteen 1000 mennessä suuri osa Euroopan asukkaista oli kääntynyt kristinuskoon. Kirkko loi kulttuurille yhteisen perustan niin Itä-Rooman kuin entisen Länsi-Roomankin alueilla. Luostareissa vaalittiin opillisia taitoja, ja kirkon käyttämästä latinasta tuli oppineita yhdistävä kieli. Uskonto yhdisti eurooppalaisia ja loi vastakkainasettelua kukoistustaan elävää islamilaista kulttuuripiiriä kohtaan. Keskiajan loppupuolella Länsi-Euroopassa kulttuuri ja tiede alkoivat irtautua kirkon piiristä. Ensimmäiset yliopistot perustettiin, ja kansakielinen kulttuuri alkoi levitä kasvavissa kaupungeissa.

Kuvitusta 1300-luvulta peräisin olevasta saksalaisesta käsikirjoituksesta. Käsikirjoitus koostuu pääosin runoista, jotka ylistävät ritarillisuutta ja kunniallista rakkautta. Kuvituksessa ritari polvistuu ottamaan kypärän neidolta. Tällainen ritariromantiikka yleistyi sydänkeskiajalla ja vaikutti voimakkaasti keskiajan aateliston ihanteisiin ja tapoihin. **Mitkä piirteet kuvassa kertovat miehen olevan ritari?**

5. Keskiajan kulttuuri ja maailmankuva

Euroopan kolme kulttuuripiiriä

Kansainvaellukset ja sisäiset ristiriidat hajottivat Rooman valtapiirin. Keskiajalla Rooman valtakunnan raunioille kehittyi kolme kulttuuripiiriä: Itä-Rooman eli **Bysantin** perustalle syntynyt itäinen kulttuuripiiri, Länsi-Euroopan katolinen kulttuuripiiri ja islamilainen kulttuuripiiri. Antiikin perintö näkyi niiden kaikkien uskonnossa, taiteessa ja kulttuurissa.

Sekä Itä-Rooman että entisen Länsi-Rooman alueen asukkaat olivat kääntyneet kristinuskoon jo antiikin ajan lopulla. Idässä uskonnon kieleksi vakiintui kreikka, ja käytössä oli kreikkalainen kirjaimisto. Länsi-Euroopassa kirkon kielenä oli latina ja aakkosina latinalaiset kirjaimet. Kieli ja aakkosjärjestelmä erottivat näin entisen Rooman itäiset ja läntiset osat toisistaan. Vähitellen myös tulkinnat oikeasta uskosta ja vallankäytöstä etääntyttivät idän ja lännen kristilliset kulttuurit toisistaan. Molemmat kirkot järjestivät lähetystyötä, joka eteni pohjoiseen ja itään. Keskiajan kuluessa lähes koko Eurooppa omaksui kristinuskon.

Bysantin kulttuuri kukoisti varsinkin keskiajan ensimmäisinä vuosisatoina, kun läntinen Eurooppa oli poliittisesti hajanainen ja levoton. Islamin usko ja sen pohjalta syntynyt kulttuuripiiri syntyi 600-luvulla Lähi-idässä ja levisi seuraavan vuosisadan kuluessa Pohjois-Afrikkaan ja eteläisimpään Eurooppaan asti. Keskiajan lopulla oli Länsi-Euroopan kulttuurin vuoro nousta kukoistukseen. Kulttuuripiirien välillä oli kilpailua, eripuraa ja sotia, mutta myös rauhanomaista vuorovaikutusta. Kulttuuripiirit ottivat vaikutteita toisiltaan, ja niiden perintö näkyy eurooppalaisessa kulttuurissa.

Bysantti ja islam vaalivat antiikin perintöä

Varhaiskeskiajalla kansainvaellukset hajottivat Länsi-Rooman. Bysantti ei kärsinyt sodista yhtä paljon kuin Länsi-Eurooppa, ja vahvan valtakunnan alueella säilyivät monet antiikin perinteet. Vallan, kulttuurielämän ja kaupankäynnin keskus oli Konstantinopolissa, joka oli valtakunnan pääkaupunki. Bysantissa vallitsivat jyrkät yhteiskuntaerot: valta ja sivistys olivat keskittyneet keisarilliseen hoviin ja kirkon johtajille. Bysantissa vallinneeseen ortodoksikristilliseen ajatteluun haettiin tukea antiikin oppineiden, erityisesti Aristoteleen, ajattelusta.

520-luvulla Bysantin keisari Justinianus I otti tavoitteekseen laatia lakikirjan, joka tarjoaisi valtakunnalle yhtä lujan perustan kuin Rooman 12 taulun lait. Syntyi lakikokoelma **Corpus iuris civilis**, josta tuli tärkeä lainkäytön perusteos. Vuoden 1000 jälkeen sitä alettiin soveltaa myös Länsi-Euroopassa. Yhdessä germaaniheimojen oikeusperinteiden kanssa se loi pohjan länsimaiselle oikeuskäsitykselle. Sisäiset valtataistelut, kiistat oikeista uskontulkinnoista ja ulkoiset viholliset heikensivät kuitenkin Bysanttia. Kristilliset keisarit alkoivat rajoittaa oppineiden toimintaa, jolloin

Keskiajan Euroopan kulttuuripiirit

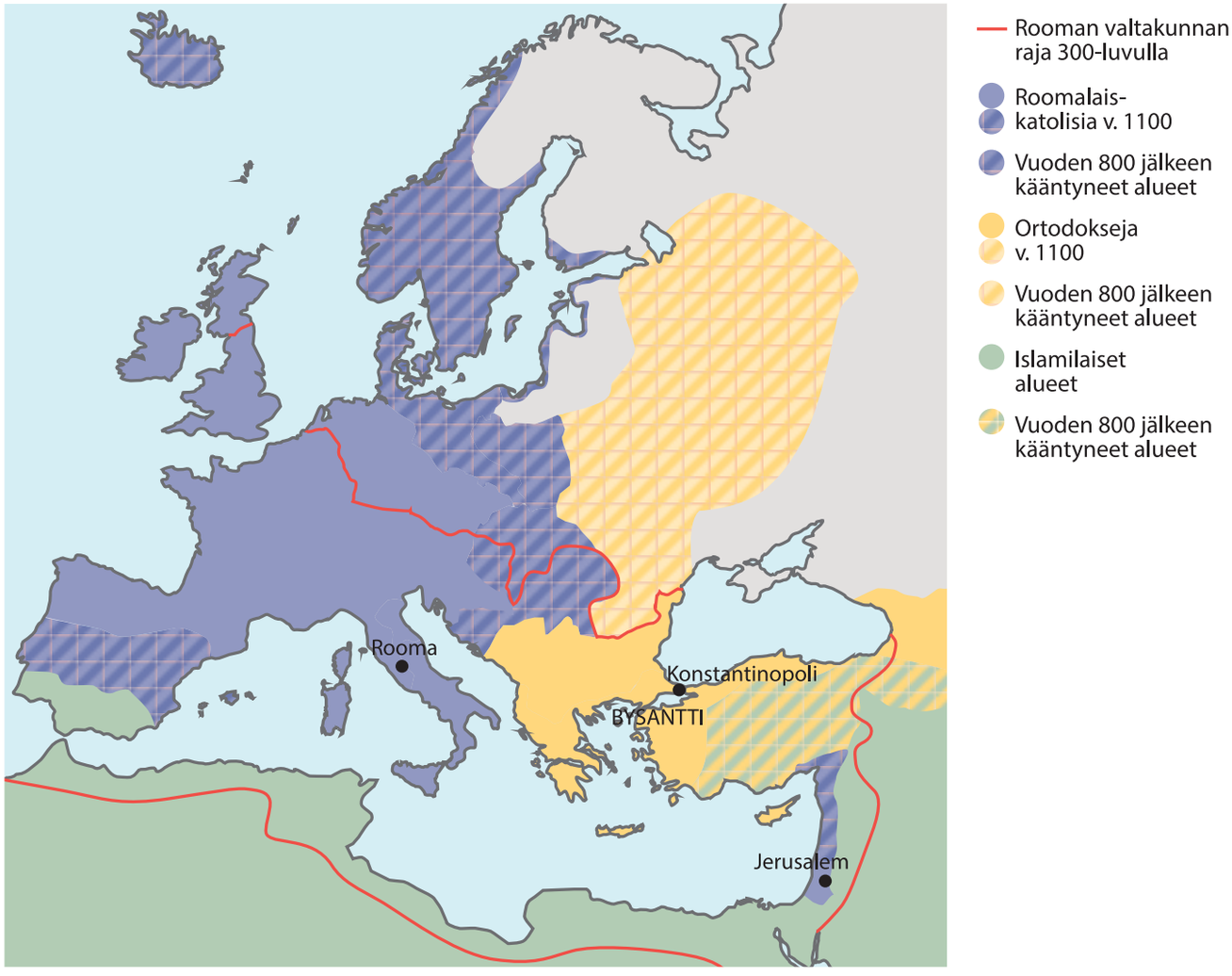

Keskiajan alussa kristillinen maailman kattoi suunnilleen Rooman valtakuntaan aiemmin kuuluneet alueet. Keskiajan loppuun mennessä lähetystyö oli levittänyt kristinuskon kaikkialle Pohjois-Eurooppaan ja kulttuuripiiri oli jakautunut itäiseen ja läntiseen osaan. Islamilainen kulttuuripiiri levisi varhaiskeskiajalla Aasiassa ja Afrikassa. Espanja, Palestiina ja Bysantin raja-alueet olivat keskiajan loppupuolella kulttuuripiirien kilpailtuja raja-alueita.

filosofiasta ja tieteistä kiinnostuneet muuttivat valtakunnasta Lähi-idän islamilaisiin maihin.

Islam syntyi 600-luvun alkupuolella Arabian niemimaan Mekasta syntyisin olleen Muhammedin johdolla. Islamin yksijumalainen uskonto pohjautui kristinuskoon ja juutalaisuuteen, ja islamilainen kulttuuri ammensi vaikutteita antiikin kulttuureista. Sadassa vuodessa islaminuskoisten arabien valtakunta levittäytyi Espanjan ja Indusvirran väliselle alueelle. Euroopassa tärkeitä arabikaupunkeja olivat Espanjan Córdoba ja Sisilian Palermo.

Islamin kulttuuripiirissä arabia oli hallinnon ja kulttuurin kieli. Islaminuskoiset hallitsijat kiinnostuivat antiikin tieteestä ja filosofiasta, joten antiikin tekstejä alettiin kääntää arabian kielelle. Moni antiikin ajan teksti onkin säilynyt vain arabiankielisenä käännöksenä. Oppineet kokoontuivat suvaitsevaisten islaminuskoisten hallitsijoiden hoveihin, joissa juutalaiset, kristityt ja islaminus-

HISTORIA NYKYAJASSA

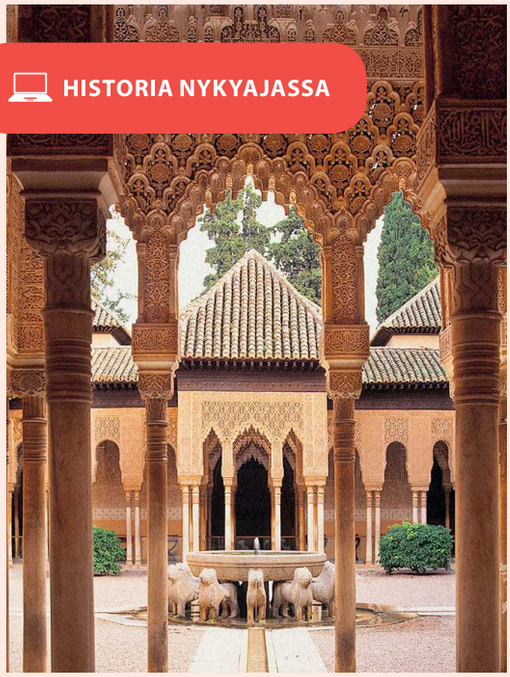

Alhambran palatsin leijonapiha Granadassa Espanjassa. Granada oli maurilaisen kulttuurin viimeisiä linnakkeita Euroopassa. Alhambran pylväiköt, suihkulähteet ja arabeskein eli kasviaiheisin ornamentein koristellut pinnat edustavat 1300-luvun hienostunutta islamilaista arkkitehtuuria.

Vuonna 537 valmistunut Hagia Sofia -kirkko on yksi bysanttilaisen arkkitehtuurin mestariteoksista. Kun turkkilaiset valloittivat Konstantinopolin vuonna 1453, kirkko muutettiin moskeijaksi ja kuvassa näkyvät minareetit rakennettiin.

Bysantin ja islamin taide

Bysantissa taide kukoisti ja sai tyylivaikutteita sekä hellenismistä että itämaisesta taiteesta. Bysantin keisari oli myös kirkon johtaja, ja taiteen tehtävänä oli kuvastaa kirkollisen ja maallisen vallan loistoa. Bysantin taideihanne noudatti vakiintuneita ja arvostettuja kuvaamisen kaavoja. Se ei pyrkinyt luonnonmukaisuuteen vaan mystiseen henkevyyteen. Taitavat mosaiikkikuvat kuuluivat Bysantin taiteen kuuluisimpiin saavutuksiin. Yleinen aihe oli Kristus kaikkivaltias -teema, jossa Kristus kuvattiin sädekehän ympäröimänä. Bysantin taideperinne elää yhä ortodoksisen kirkon ikonimaalauksissa.

700-luvulla Bysanttia ravisteli **kuvariita** eli ikonoklasmi, kun keisari Leo III kielsi Jeesusta ja pyhimyksiä esittävien kuvien palvomisen. Kuvakiista oli saanut vaikutteita islamista, joka ei hyväksynyt henkilökuvia uskonnon harjoittamisessa. Pelättiin, että huomio keskittyi kuviin eikä pyhään henkilöön, jota kuvat esittivät. Kiihkeiden kiistojen ja kuvien tuhoamisen jälkeen sovittiin, että kuvia sai kunnioittaa mutta ei palvoa. Kuvariidan jälkeen Bysantissa ei enää valmistettu patsaita, mutta esimerkiksi arkkitehtuuri kukoisti.

Myös islamin taiteessa uskonnolliset pyhäköt eli moskeijat olivat arkkitehtuurin taidonnäytteitä. Koska elävien olentojen kuvaukseen suhtauduttiin islamin piirissä varauksella, rakennukset koristeltiin hienostuneilla geometrisilla kuvioilla ja kasviornamenteilla. Keskiajan Euroopassa islaminuskoisten maurien valta ulottui pitkään nykyisten Espanjan ja Portugalin alueille, joissa heidän kädenjälkensä ja vaikutuksensa on yhä nähtävissä.

koiset oppineet työskentelivät yhdessä. Bagdadin, Toledon ja Kairon oppineet kehittivät taitojaan ohi hellenismin ajan saavutusten. Erityisesti tähtitiede, lääketiede ja matematiikka kukoistivat. Arabit omaksuivat vaikutteita myös Intiasta, mistä he ottivat käyttöönsä kymmennumerojärjestelmän sekä nollan.

Kristinusko yhdistää Länsi-Eurooppaa

Varhaiskeskiajalla Länsi-Rooman alue hajosi pieniin valtakuntiin. Yhtenäisen hallinnon sijaan niihin kehittyi **feodaalinen** järjestelmä, jossa valtaa pitivät paikalliset linnanherrat. Vaikka linnanherrat olivat muodollisesti kuninkaan tai keisarin alamaisia, he saattoivat linnojensa ja asemiesjoukkojensa turvin käyttäytyä varsin itsenäisesti. Kaupankäynti ja kaupungit kuihtuivat, kun niiden sijaan siirryttiin omavaraistalouteen ja elettiin pienehköissä maaseutukylissä. Talonpojilla tai edes linnoissaan asuvilla **aatelisilla** ei ollut mahdollisuutta tai tarvetta ylläpitää antiikin arkkitehtuurin, lakien tai kirjallisuuden hienouksia. Monet tiedot ja taidot jäivät tarpeettomiksi ja unohtuivat.

Rooman hajoaminen tarkoitti paitsi valtiollista myös kielellistä hajaantumista. Paikallisista latinan murteista syntyivät vähitellen romaaniset kielet kuten ranska, italia, portugali ja espanja. Keski-Euroopassa kansa puhui enimmäkseen erilaisia germaanisten kielten murteita. Kun kouluja ja kirjallista hallintoa ei keskiajalla juuri ollut, varhaiskeskiajan päälliköt, voudit ja soturit turvautuivat suulliseen perimätietoon ja tapaoikeuteen. Näin roomalainen muistiin kirjoitettu oikeus sekoittui germaanien suulliseen oikeusperintöön.

Kirjoitustaitoa ja oppineisuutta ylläpitivät lähinnä kirkon edustajat ja ennen kaikkea kirkon hyväksi. Katolisen kirkon käyttämä Raamattu oli latinankielinen, ja samalla kielellä toimitettiin useimmat kirkolliset toimitukset. Latinasta tuli kirkon piirissä käytetty yleiskieli ja samalla koko Länsi-Euroopan laajuinen kirjakieli. Latinantaito yhdisti eri maiden papistoa, mutta kansankielet ja niiden puhujat jäivät suurimmaksi osaksi kirjallisen kulttuurin ulkopuolelle.

Valtiollisesti hajanaisessa ja taloudellisesti köyhässä Länsi-Euroopassa katolisesta kirkosta tuli muutenkin keskeinen yhdistävä tekijä. Hengellinen valta keskittyi Rooman kaupungin piispalle eli **paaville**. Varhaiset paavit kehittivät kirkon hallintoa ja lakeja. Katolisen kirkon organisaatio ulottui paavin hovista Roomassa aina paikallisiin seurakuntiin asti. Kirkon hallinto oli paljon kattavampi ja tehokkaampi kuin hajanaisten feodaalivaltioiden.

Uskonnollisuudella oli suuri merkitys niin jokapäiväisessä elämässä kuin taiteissakin. Kirkko säilytti myös monia kansalle tuttuja perinteitä antamalla niille kristillisen sisällön. Esimerkiksi pakanallinen talvipäivän seisauksen juhla liitettiin Kristuksen syntymään ja keskikesän juhla nimettiin Johannes Kastajan nimikkojuhlaksi eli juhannukseksi. Oma seurakunta, yhteiset pyhimykset, kalenterit ja kirkolliset juhlat toivat ihmisille tunteen, että he kuuluivat samaan **kristikuntaan**. Yhteisen kulttuuriperinnön vuoksi onkin Länsi-Euroopan osalta puhuttu keskiajan **katolisesta yhtenäiskulttuurista**, jota kirkon ja kristinuskon säännöt ja arvot säätelivät.

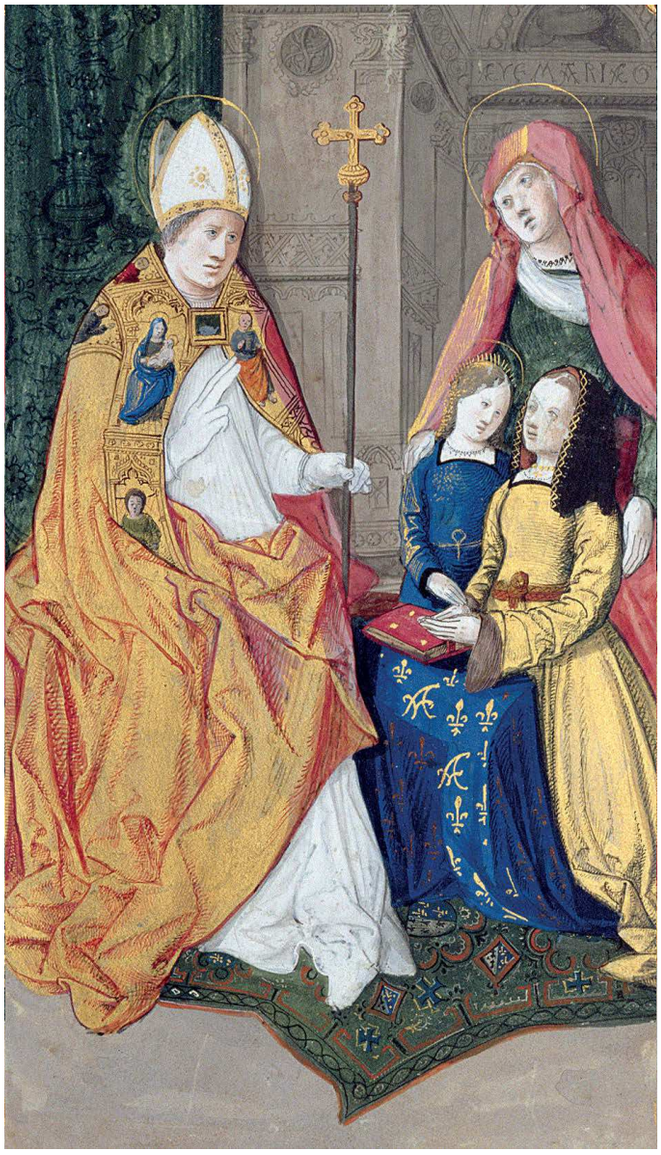

Sinikultaiseen pukuun verhottu Neitsyt Maria ja pyhimykset ohjaavat nuoren naisen hartaushetkeä. Kuva on rukouskirjasta, jossa esitellään aakkoset ja tärkeitä rukouksia. Keltapukuinen neito on voinut olla kirjan omistaja.

Uskonto maailmankuvan perustana

Keskiaikainen ajattelu suuntautui usein kuolemanjälkeiseen elämään. Syntistä elämää vietäneiden uskottiin joutuvan kadotukseen, kun taas hyveelliset ja kirkon opetuksia noudattaneet pääsivät taivaan iloihin. Uskovienkin kannatti silti huolehtia sielunsa tulevaisuudesta, sillä keskiajalla katolinen kirkko omaksui opin **kiirastulesta**. Kiirastulessa ihmisen syntien uskottiin palavan pois ennen taivaaseen pääsemistä. Hyvät teot puolestaan vähensivät aikaa, jonka ihminen joutuisi viettämään kiirastulessa.

Hyviksi teoiksi katsottiin myös kirkon palveleminen eri tavoin, esimerkiksi lahjoituksia antamalla. Anteliaimpien lahjoittajien kuvat ikuistettiin kirkon seinille, ja heidän muistokseen tuli pitää ikuisia messuja tiettyinä vuoden päivinä. Varakkaimmat varmistivat, että heidät haudattiin kirkon lattian tai räystäiden alle, sillä katolta tippuvan veden uskottiin helpottavan kiirastulen kärsimyksiä. Syntejä saattoi myös sovittaa erilaisilla katumusharjoituksilla ja pyhiinvaelluksilla kirkkoihin tai pyhimysten haudoille.

Pyhimykset eli esimerkillistä elämää eläneet kristityt henkilöt olivat tärkeä osa keskiajan uskontoa. Heidän uskottiin toimivan välittäjinä Jumalan ja ihmisten välillä kuolemansa jälkeen. Varhaiskeskiajalla pyhimyksinä pidettiin apostoleja ja alkukirkon marttyyreita. Kun kristinusko laajeni eri puolille Eurooppaa, ihmiset alkoivat palvoa myös paikallisia hurskaita ihmisiä tai näkyjä saavia **mystikkoja**. Sydänkeskiajalla paavi julisti, että tapahtuneet ihmeet oli ensin todistettava oikeiksi Rooman paavillisissa virastoissa, ennen kuin niiden tekijä voitiin julistaa pyhimykseksi.

Vaikka keskiajan ihmisten ajatellaan viettäneen suurimman osan elämästään samalla asuinseudulla, olivat pyhiinvaellukset kaukaisten pyhimysten haudoille varsin yleisiä. Euroopan halki kulki pyhiinvaellusreittejä, jotka veivät pohjoismaisiakin vaeltajia Roomaan, Jerusalemin Pyhälle Haudalle tai Pyhän Jakobin oletetulle haudalle Espanjan Santiago de Compostelaan. Reitit olivat hyvin vakiintuneita, ja pyhiinvaeltajille perustettiin esimerkiksi erityisiä majataloja niiden varrelle. Pitkät pyhiinvaellukset olivat levottomassa Euroopassa

Rukouskirjan kuvitusta 1400-luvun alusta. Tavallisen kansan käsitys kuoleman jälkeisestä kiirastulesta saattoi olla hyvin konkreettinen. Synnit paloivat pois ankarissa kärsimyksissä, ja sielu pääsi nousemaan puhtaana taivaaseen.

vaarallisia, vaikka kaikilla oli periaatteessa velvollisuus suojella ja auttaa pyhiinvaeltajia.

Kirkko opetti, että Jumala teki ihmeitä pyhimysten pyynnöstä, mutta tavalliset ihmiset ajattelivat usein, että pyhimykset itse tekivät ihmeitä. Ihmepelastusta tavoiteltiin rukoilemalla pyhimystä tai lupaamalla tälle jokin lahjoitus. Paikallisen pyhimyksen hauta tai häneen liittyvät pyhäinjäännökset toivat kirkkoihin pyhiinvaeltajia ja lahjoituksia. Ihmeitä tekevät pyhäinjäännökset eli **reliikit** säilytettiin upeissa rasioissa ja reliikkilippaissa. Pyhimyksien juhlapäivät kirkollisine juhlineen toivat vaihtelua työntäyteiseen arkeen. Pyhimysten juhlapäivät osoittava pyhimyskalenteri oli tärkeä ajan hahmottamisen väline, johon nykyinen nimipäiväkäytäntökin perustuu.

Yhteisö ja yksilö keskiajalla

Keskiaikaa on usein kuvattu yhteisöllisyyden aikakaudeksi. Epävarmoina aikoina ihmisiä yhdistivät ja auttoivat erilaiset yhteisöt, kuten kyläyhteisö, seurakunta, suku ja killat. Säätyjärjestelmä sääteli osaltaan sitä, millaisiin yhteisöihin ihminen kuului ja millaisessa ympäristössä hän eli. Eri **säätyihin** syntyneiden ihmisten elämäntavat ja

yhteisöt olivat erilaisia. Jokaisen tuli käyttäytyä ja jopa pukeutua asemansa edellyttämällä tavalla. Esimerkiksi talonpojan ei sopinut pukeutua liian komeasti tai käyttäytyä ylpeästi. Vastaavasti aatelismiehellä turhaa vaatimattomuutta ja nöyryyttä saatettiin pitää heikkouden merkkinä. Eri puolella Eurooppaa tavat, kulttuuri ja jopa säätyjen väliset erot vaihtelivat keskiajan kuluessa huomattavasti.

Talonpojat perheineen muodostivat kaikkialla väestön enemmistön. Heidän elämänsä oli sidottu pääosin oman kotikylän ja seurakunnan piiriin. Ne tarjosivat talonpojille tärkeän yhteisön, josta voitiin hakea tukea ja turvaa. Elämää rytmittivät vuodenkierto ja sen vaatimat maataloustyöt sekä pääosin kirkolliset juhlapäivät. Paikallisessa kulttuurissa yhdistyivät monenlaiset uskomukset ja tavat, joissa kristillisyyteen saattoi sekoittua vanhempaa perimätietoa ja taikauskoa. Kaupunkien **porvarit** puolestaan turvautuivat oman kaupunkiyhteisönsä lisäksi **kiltoihin**, jotka olivat kaup-

Pyhiinvaeltajat kuvataan usein vaellussauvan, laukun sekä pyhiinvaeltajan merkin kera. Esimerkiksi Santiago de Compostelassa käyneet kiinnittivät hattuunsa simpukankuoria.

piaiden ja käsityöläisten veljeskuntia. Ne valvoivat kauppaa ja käsityötä ja tukivat jäseniään vaikeina aikoina.

Sukuyhteisö oli tärkeä kaikille keskiajan ihmisryhmille, niin talonpojille kuin porvareillekin. Aateliston parissa omaan sukuun ja sen arvovallan ja kunnian ylläpitämiseen kiinnitettiin erityisen paljon huomiota. Suvun maaomaisuudesta, kartanoista ja linnoista haluttiin pitää huolta ja kartuttaa niitä tilaisuuden tullen. Sotaretkien ja niiden kautta saatujen valloitusten tai palkintojen lisäksi tähän tarjosivat mahdollisuuden naimakaupat. Suvun lisäksi aatelisten elämää sitoivat **vasallisuhteet** eli uskollisuus- ja palveluslupaukset lääninherralle tai hallitsijalle.

Suvun merkitys oli vähäisin papistolle, sillä katolisessa kirkossa papeilta alettiin vaatia naimattomuutta keskiajalla. Pappien haluttiin omistavan elämänsä Jumalalle, ja käytännössä merkitystä oli silläkin, että pappien omaisuus kuului kirkolle eikä periytynyt leskelle tai lapsille. Vaikka yhteydet sukuun eivät välttämättä katkenneet, pappien ja munkkien tuli olla ensi sijassa uskollisia kirkolle ja sääntökunnalleen. Kirkolla ja papistolla oli myös merkittävä rooli yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäjänä. Esimerkiksi säätyjärjestelmän pysyvyyttä perusteltiin Jumalan tahdolla. Toisaalta papit olivat merkittäviä paikallisyhteisön johtajia ja usein puolustajiakin.

Keskiajan papit eivät välttämättä olleet kovin oppineita, mutta seurakuntalaiset luottivat heihin. Vaikka jumalanpalveluksista suuri osa pidettiin latinaksi, niihin kuului myös kansankielisiä osuuksia. Papin opastuksella kansa omaksui kristinuskon perustiedot. Keskiajalla otettiin käyttöön katolinen rippikäytäntö, jonka mukaan jokaisen ihmisen oli säännöllisesti tunnustettava syntinsä papille.

Talonpoikaiskylän asukkaat valmistautuvat talven tuloon 1500-luvun alun Alankomaissa. **Mitä eri askareita he toimittavat?**

Perhearvoja ja romantiikka

Keskiajalla tunteista ja läheisistä suhteista ajateltiin eri tavalla kuin nykyään. Kirkko opetti, että ruumiillinen rakkaus kuului vain papin siunaamaan avioliittoon, ja katolinen kirkko kielsi papeilta sekä avioliiton että seksin. Intohimoista rakkautta pidettiin vaarallisena ja yhteisön tasapainoa uhkaavana tekijänä. Aviopuolisoiden välisen rakkauden ajateltiin olevan tasaista, molemminpuolista uskollisuutta ja huolenpitoa. Kirkko opetti myös, että puolisoiden tuli tukea toisiaan myötä- ja vastoinkäymisissä. Koska ajateltiin, että mies oli perheen pää, hänet nähtiin naista suojelevana ja myös kurittavana. Nainen taas nähtiin miehen auttajana. Lapsilta odotettiin kuuliaisuutta molempia vanhempiaan kohtaan.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Montailloussa ylläpidetään siteitä kylän historiaan. Kylän keskiaikafestivaalien esiintyjät ovat pukeutuneet kataarien asuihin.

Montaillou

Vaikka keskiajan kirkko pyrki ohjaamaan ihmisten uskoa ja elämää, käytännössä pienten kylien asukkaat elivät omien perinteidensä ja uskomustensa varassa. Tämä kävi hyvin ilmi Montailloun vuoristokylässä Etelä-Ranskassa 1300-luvulla. Kylän asukkaiden elämä ja ajattelutavat tunnetaan poikkeuksellisen hyvin, sillä katolinen kirkko epäili heitä harhaoppisuudesta ja järjesti laajat kuulustelut, joiden pöytäkirjat ovat säilyneet.

Monet Montailloun asukkaat olivat kataareja, joiden maailmankuva erosi kirkon virallisesta opista. Heidän maailmankuvansa oli dualistinen eli kaksijakoinen: henkistä maailmaan pidettiin puhtaana, Jumalan luomana, kun taas aineellinen maailma oli Saatanan luoma ja saastainen. Tavalliset uskovaiset saattoivat silti elää melko tavallista elämää ja ottaa kuoleman hetkellä kasteen, mutta kataarien johtajien, ”hyvien miesten ja naisten”, tuli elää puhdasta elämää. He söivät vain kasvisruokaa ja elivät selibaatissa.

Useimmat kyläläiset, joita kuulusteltiin, elivät ennen kaikkea omien vanhojen tapojensa eivätkä tietyn uskonopin mukaan. Heidän mielestään seksi oli muun kuin aviopuolison kanssa hyväksyttävää ja oikein, jos molemmat nauttivat siitä. *”Koska nautin sukupuolielämästä Pierre Clerguen kanssa, ei se voinut olla Jumalan tahdon vastaista. Kyse ei ollut synnistä”*, perusteli Montailloun asukas Grazide.

Kylän papillakin oli rakastajatar, ja kylässä oli paljon myös avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia. Naiset olivat alistetussa asemassa perheen miehiin nähden, mutta miesten ja naisten välillä oli myös molemminpuolista kiintymystä. Montailloun kylän asukkaiden elämä oli ankaraa ja karua, mutta ei pelkkää kärsimystä.

Käytännössä tätä ihannetta ei täysin noudatettu. Monissa paikoissa Länsi- ja Pohjois-Euroopassa hyväksyttiin nuorten ihmisten seurustelu ja suhteet jo ennen vihkimistä. Myös monet papit elivät epävirallisissa suhteissa emännöitsijänsä kanssa. Avioliitto solmittiin usein taloudellisin perustein, joten varattomien neitojen tai perintömaata vailla olevien nuorukaisten saattoi olla vaikea löytää puolisoa. Järkisyistä solmitut avioliitot saattoivat olla tunnekylmiä, vaikka ajateltiinkin, että aviollinen rakkaus heräsi vähitellen naimisiinmenon jälkeen. Sydänkeskiajalla kirkko alkoi korostaa, että nuorilla oli oikeus päättää omasta avioliitostaan.

Ritariromantiikan ihanteiden nousu tarjosi jännitystä ylempien yhteiskuntaryhmien hovielämään. Aatelismiesten nuoremmille pojille ei ollut luvassa perintöä, joten he joutuivat siirtämään avioliittoaan ja elämään muiden palveluksessa. Ritariromantiikka loi tiettyä hohtoa ankeaan tilanteeseen. Ihanteellisen ritarin tuli palvella rakastamaansa linnanrouvaa tai muuta saavuttamatonta naista, joka palkitsi hänet suosionosoituksilla. Tuntemansa rakkauden tähden ritarin tuli kunnioittaa myös muita naisia osoittamalla itsehillintää, urhoollisuutta ja hyviä tapoja. Ritarikulttuuri toi ajanvietettä ja sisältöä myös nuorten aatelisneitojen ja linnanrouvien elämään.

Ritariromantiikka tarjosi lohtua tilanteessa, jossa rakkaus, kiintymys ja intohimo eivät voineet saada täyttymystään. Samalla tavoin saatettiin ylistää ritarien välistä ystävyyttä ja toisilleen kuolemaan saakka uskollisia ylhäisiä miehiä. Samaa sukupuolta olevien ihmisten väliset ruumiilliset suhteet nähtiin syntinä, mutta käytännössä laaja tunteiden kirjo sallittiin. Kun toimeentulo oli monella tiukassa ja ihmisten oli hankittava elantonsa ja kotitalouden työvoima miten parhaiten taisivat, ei yhteisö välttämättä kiinnittänyt erityistä huomiota vaikkapa yhdessä asuviin naisiin.

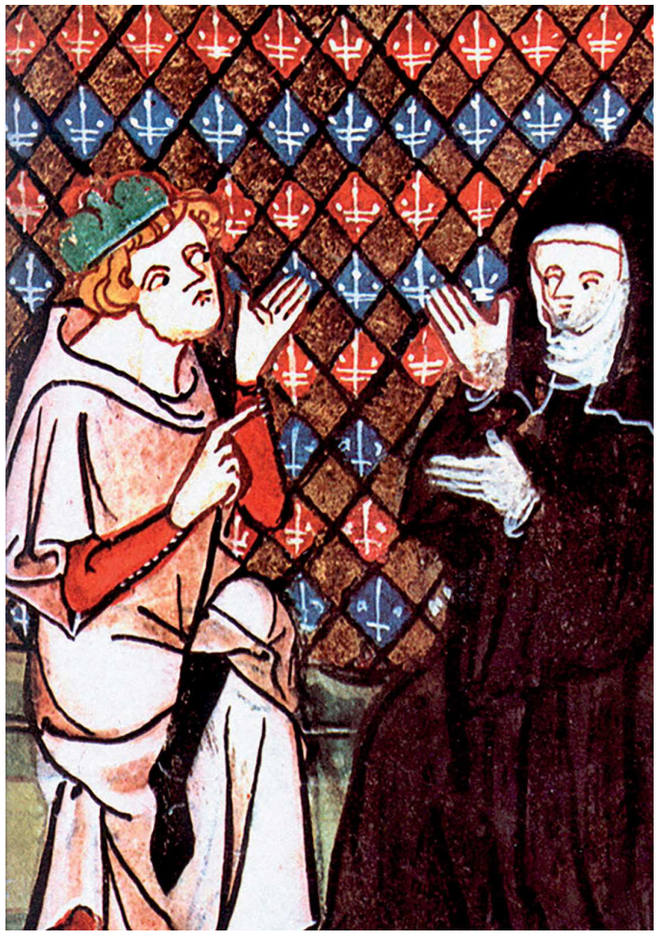

Keskiajan tunnetuimpia rakkaustarinoita oli munkki Abelardin ja pariisilaisneito Heloisen suhde. Heloise oli kaunis, koulutettu ja lahjakas, ja Abelard tarjoutui tämän kotiopettajaksi. Heloisen holhooja oli arvovaltainen pappi, joka ilahtui, kun lupaava opettaja tarjoutui antamaan Heloiselle edullista yksityisopetusta. Oppituntien varjolla Abelard ja Heloise antautuivat rakkaudentunnustuksiin ja lemmiskelyyn. Suhde oli kuitenkin loukkaus holhoojan arvovaltaa vastaan, ja se vaaransi myös Heloisen maineen. Lopputuloksena oli skandaali, joka johti Heloisen sulkemiseen luostariin ja Abelardin pahoinpitelyyn ja kuohitsemiseen.

Kulttuurit kohtaavat keskiajan Euroopassa

Eurooppalaiset kristityt joutuivat keskiajalla tekemisiin hyvinkin erilaisten kulttuurien kanssa. Usein kyse oli ulkoisista hyökkäyksistä, joista pitkäkestoisimmat seuraukset oli islamilaisilla val-

loitusretkillä keskiajan alussa. 700-luvun lopulta 1000-luvulle kristityissä eurooppalaisyhteisöissä kauhua herättivät viikingit eli Skandinaviasta saapuneet soturit, jotka palvoivat omia pohjoisia jumaluuksiaan. Viikinkien veneet olivat hyvin keveitä, joten he saattoivat kantaa ne maakannasten yli ja hyökätä sisävesistöjenkin varsille rakennettuihin kyliin ja kaupunkeihin. Tarinoissa elävät erityisesti soturikunniaa etsineet taistelijat ja valloittajat, jotka ryöstivät luostareita ja ottivat paikallisia asukkaita orjikseen.

Viikingit olivat myös kaupankävijöitä, uudisraivaajia ja maanviljelijöitä. Heidän laivansa purjehtivat idässä Konstantinopoliin ja Kaspianmerelle, lännessä Islantiin ja Grönlantiin, luultavasti Pohjois-Amerikkaan saakka. Vähitellen viikingit omaksuivat kristinuskon ja sopeutuivat elämään eri puolilla Eurooppaa, niin Sisiliassa, Normandiassa, Skotlannissa kuin Venäjälläkin. Myös idästä tunkeutui Eurooppaan valloittajia, kuten aroalueen ratsastajakansoja. Viikinkiretkien aikaan kauhua herättivät myös unkarilaisten hyökkäykset ja 1200-luvulla puolestaan barbaarisina pidetyt mongolit.

Länsi-Euroopan kristityt lähtivät ristiretkinä tunnetuille valloitusretkille Lähi-itään 1000–1200-luvuilla. Heidän tavoitteenaan oli vahvistaa kristittyjen asemaa uskonnon syntysijoilla eli Jerusalemissa ja sen lähiseuduilla. Ristiretkeläiset ajattelivat olevansa sankareita, mutta käytännössä he kohtelivat vääräuskoisina pitämiään vihollisia ja siviilejä usein raa'asti. Bysantin ja Lähi-idän asukkaat pitivät ristiretkeläisiä usein barbaareina. Bysanttilaisprinsessa Anna Komnenan mukaan "frankkilaiset kreivit ovat häpeämättömiä ja väkivaltaisia, ja puhuvat lipevämmin kuin mikään muu kansa." Ranskalaiset puolestaan moittivat bysanttilaisia epäluotettavuudesta.

Kulttuurien vuorovaikutus ei kuitenkaan rajoittunut pelkään ryöstelyyn ja sotaretkiin. Sekä viikingit että unkarilaiset kääntyivät lopulta kristinuskoon ja sulautuivat osaksi katolista yhtenäiskulttuuria. Länsi-Eurooppa puolestaan omaksui ristiretkien seurauksena monenlaisia hyödyllisiä tietoja ja taitoja. Arabit olivat eurooppalaisia edellä esimerkiksi matematiikan, lääketieteen ja navigoinnin aloilla. Lännessä unohduksiin painunut antiikin perintö välittyi myöhäiskeskiajan Eurooppaan nimenomaan islamilaisen kulttuurin kautta. Kauppayhteyksien avulla levisivät paitsi ylellisyystuotteet myös keksinnöt kuten arabialaiset numerot ja Kiinassa keksitty ruuti.

Katolisen Euroopan sisällä oli myös omia vähemmistöjä, joista merkittävimpiä olivat juutalaiset. He olivat Jerusalemin valloituksesta (70 jaa.) alkaen eläneet hajaannuksessa eli **diasporassa** ja muodostaneet yhteisöjään eri puolille Eurooppaa. He poikkesivat kristitystä väestöstä, sillä he noudattivat omia tapojaan, viettivät **sapattia** ja muita omia juhlapäiviä. He eivät saaneet omistaa maata, mutta harjoittivat kaupungeissa käsityöläiselinkeinoja tai kauppaa.

Kirkko oli kieltänyt kristittyjä perimästä korkoa rahan lainaamisesta. Juutalaisilla ei ollut tätä rajoitetta, joten heistä tuli tuiki tärkeitä mutta samalla paheksuttuja rahoittajia. Vaikka monet hallitsijat suhtautuivat suopeasti juutalaisiin rahoittajina, kirkko ja tavallinen kansa suhtautuivat heihin epäluuloisesti. Juutalaisia syytettiin Jeesuksen kuolemasta, ja heistä saatettiin tehdä syntipukkeja sairauksien ja ruton levitessä. Heitä ajettiin pois kodeistaan ja pakotettiin asumaan omissa juutalaiskortteleissaan eli getoissa. Monet juutalaiset pakenivat itään tai suvaitsevammille arabialueille, joilla he saivat tuohon aikaan elää rauhassa.

Juutalaiset viettävät pääsiäistä 1400-luvun Italiasta peräisin olevassa kuvassa. Juutalaisten valtaväestöstä poikkeavat uskonnolliset rituaalit herättivät epäluuloja kristityissä.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä antiikin kulttuurin piirteet säilyivät**
a) Bysantissa
b) Länsi-Euroopassa
c) islamilaisilla alueilla?

2. **Mitkä tekijät toisaalta yhdistivät, toisaalta hajottivat Länsi-Eurooppaa?**

3. **Miten Länsi-Euroopassa suhtauduttiin**
a) juutalaisiin
b) islaminuskoisiin?

4. **Miten uskonnollinen maailmankuva vaikutti ihmisten arkielämään keskiajalla?**

5. **Etsi tietoa seuraavien tahojen vaikutuksista eurooppalaiseen kulttuuriin ja maailmankuvaan keskiajalla:**
a) kiinalaiset
b) islaminuskoiset
c) juutalaiset
d) viikingit.

6. Kirkko vallan, tiedon ja taiteen tyyssijana

Kirkko valvoo oikeaa oppia

Kirkko oli tärkein kulttuuria ja elämäntapaa ohjaava instituutio ja samalla keskeinen vallankäyttäjä keskiajan Länsi-Euroopassa. Juutalaisia lukuun ottamatta kaikki syntyivät kirkon jäseniksi, eikä kirkosta voinut erota. Kirkko piti tiukasti kiinni seurakuntalaisistaan, vallastaan ja oikeina pitämistään uskontulkinnoista. Kristinuskon levittäytyessä kaikkialle Eurooppaan oli syntynyt erimielisyyttä siitä, miten uskontoa tuli harjoittaa ja kuka käytti päätösvaltaa kirkon asioissa. 300-luvulta lähtien oppiriitoja ratkottiin kirkolliskokouksissa, joihin saapui pappeja ja oppineita eri puolilta kristikuntaa. Niissä pyrittiin päättämään yhteisistä uskontulkinnoista ja tarvittaessa toisinajattelijoita tuomittiin harhaoppisiksi.

Tunnetuin oppiriita oli suuri **skisma**, joka syntyi 1000-luvulla Bysantin johtaman itäisen kirkon ja läntisen katolisen kirkon välillä. Skismassa kiisteltiin muun muassa siitä, kenellä oli ylin päätösvalta. Länsi-Euroopan kirkot pitivät paavia kristikunnan johtajana. Itä-Euroopassa kirkon johtajat vaativat, että ylin päätösvalta oli annettava kirkolliskokouksille. Muita kiistakysymyksiä olivat uskontunnustuksen sanamuoto, paaston ajankohta sekä vaatimus pappien selibaatista. Suuri skisma huipentui vuonna 1054, kun lännen ja idän kirkkojen johtajat julistivat toisensa **pannaan** eli kirkonkiroukseen. Vaikka kirkkokuntien yhdistymistä vielä toivottiin ja vaikka Bysantti ja Länsi-Eurooppa välillä yhdistivät voimansa esimerkiksi ristiretkillä, kiistaa ei saatu sovittua.

Vaikka uskonnollisia suuntaviivoja oli aina jouduttu ratkomaan kirkolliskokouksissa, uskonnollisessa elämässä alkoi tapahtua muutoksia 1100-1200-luvuilta lähtien. Keskiaikaiseen ajatteluun alkoi kehittyä uudenlaisia, yksilön merkitystä korostavia piirteitä. Yksilöllinen onnen ja vaurauden tavoittelu alettiin nähdä hyväksyttävänä. Myös henkilökohtainen uskonnollinen vakaumus ja kokemus saivat entistä suuremman merkityksen. Monet tavalliset ihmiset kokivat syvää uskonnollista innoitusta, joka loi pohjaa niin ristiretkiliikkeille kuin uusille uskonnollisille yhteisöillekin.

Jotkut hurskaat ihmiset saivat mystisiä kokemuksia eli välittömiä osoituksia pyhien voimien läsnäolosta. **Mystikot** kertoivat saavansa viestejä Kristukselta tai pyhimyksiltä. Tällainen Jumalan äänitorvena toimiminen antoi naisillekin mahdollisuuden uskonnolliseen vaikutusvaltaan. Mystikko saattoi yrittää eläytyä Jeesuksen osaan

Ranskalainen maalaus 1400-luvulta. Pyhä Dominicus saarnaa harhaoppisia vastaan ja hävittää heidän kirjojaan. **Miksi kirjoista tuli vaarallisia? Milloin muulloin historiassa on poltettu kirjoja roviolla ja miksi?**

esimerkiksi paastoten tai itseään ruoskien. Kirkko saattoi julistaa opillisesti sopivia mystikoita pyhimyksiksi, mutta osa heistä kritisoi kirkkoa ja sen toimintaa. Kirkon hyväksymien yhteisöjen rinnalle syntyi vaihtoehtoisia hurskaiden ihmisten liikkeitä, joiden kirkko pelkäsi etääntyvän liian kauas sen valvonnasta. Monet tällaiset maallikkohengelliset liikkeet tuomittiin en kärsimyksiin ankaralla **askeesilla**, **kerettiläisiksi** eli harhaoppisiksi.

Valvoakseen kerettiläisiä paavi perusti vuonna 1231 **inkvisition** eli kuulustelu- ja tuomiolaitoksen, jonka tiedustelijoiden tuli valvoa epäilyttäviä ryhmiä. Vaikka inkvisitio on sittemmin saanut huonon maineen, se oli alkuvaiheissaan melko maltillinen. Vain murto-osa inkvisition kuulustelemista ihmisistä sai ankaria rangaistuksia. Myös noituudesta syytettyjä kohdeltiin yleensä maltillisesti. Keskiaikainen kirkko suhtautui noituuden olemassaoloon melko epäilevästi. Noituudesta epäiltyjä rangaistiin lähinnä siinä tapauksessa, että heidän katsottiin vahingoittaneen ihmisiä.

Luostarit sivistyksen ylläpitäjinä

Kristinuskon varhaisaikoina jotkut hartaat kristityt vetäytyivät viettämään karua erakkoelämää. He halusivat omistautua yksinomaan Jumalalle ja viettää elämänsä rukoillen. Vähitellen syntyi hurskaiden ihmisten luostariyhteisöjä. Luostarin munkit tai nunnat sitoutuivat elämään luostarin sääntöjen ja apostolisen esimerkin mukaan. 500-luvulla perustettu **benediktiinien veljeskunta** oli eräs varhaisista tärkeistä luostarijärjestöistä. Veljeskunnan perustaja Benedictus Nursialainen laati luostarisäännön, jonka tavoitteena oli yhdistää rukoilun ja työnteon ihanne.

Keskiajan kuluessa luostarijärjestöjä perustettiin lisää. Suurin osa niistä ylläpiti vain munk-

Ranskan kansallispyhimys Jeanne d'Arc kuvattuna 1400-luvun miniatyyrissa. Talonpoikaisneito Jeanne julisti vuonna 1429, että ylienkelit ja pyhimykset olivat neuvoneet häntä auttamaan Ranskan kuningasta sodassa Englantia vastaan. Monet aikalaiset suhtautuivat tällaisiin näkyihin vakavasti, ja Jeannesta tuli Ranskan armeijan keulakuva. Ranska saavutti suuria voittoja, mutta Jeanne jäi seuraavana vuonna englantilaisten vangiksi ja hänet tuomittiin poltettavaksi roviolla syytettynä harhaoppisuudesta ja mieheksi pukeutumisesta. **Mitä Jeanne d'Arcin tarina kertoo keskiajan uskonnollisesta maailmankuvasta?**

kiluostareita. Nunnaluostareiden toimintaa vaikeutti se, että naiset eivät saaneet huolehtia kirkollisista sakramenteista tai saarnaamisesta. He tarvitsivat näihin tehtäviin pappeja. Papit puolestaan pelkäsivät, että elämä nunnaluostarissa saattaisi heidät kiusauksiin. Nunnaluostarit rahoitettiin yleensä siten, että tulokkaat tekivät luostarille suuria lahjoituksia. Useimmat nunnat olivatkin yhteiskunnan vauraimmista ryhmistä. Aatelissyntyisellä **abbedissalla** eli nunnaluostarin johtajattarella saattoi olla valtaa kirkkopolitiikassa. Eräät luostarijärjestöt, esimerkiksi Ruotsissa perustettu birgittalaisjärjestö, hyväksyivät sekä munkkeja että nunnia luostareihinsa.

Luostarin asukkailta edellytettiin, että he sitoutuivat elämään luostarissa koko ikänsä. Heidän tuli elää selibaatissa ja totella luostarin johtajaa. Vaikka köyhyys oli luostarielämän ihanne, luostarit saivat lahjoituksina maaomaisuutta ja rahaa, joita ihmiset antoivat sielunsa autuudeksi ja palkkioksi luostarien tarjoamista kirkollisista seremonioista. Luostarit saattoivat olla suuria kokonaisuuksia, joissa oli luostaritilojen ja kirkon lisäksi suuri kirjasto, keittiöitä, sairaaloita, ruokasaleja, vierashuoneita, leipomoita, käsityöverstaita, puutarhoja, peltoja ja kouluja. Oman ryhmänsä muodostivat hengelliset ritarikunnat, esimerkiksi temppeli-

herrojen veljestö, jotka perustettiin ristiretkiajalla suojelemaan kristittyjä pyhiinvaeltajia.

Luostareista tuli oppineisuuden keskuksia, sillä niihin kerääntyi luku- ja kirjoitustaitoista väkeä. Yhteinen latinan kieli ja luostarijärjestöjen leviäminen ympäri Eurooppaa mahdollisti munkkien liikkumisen ja tietojen vaihdon laajalla alueella. Monet munkit pystyivät muiden uskonnollisten velvollisuuksiensa ohella keskittymään kirjalliseen työhön. Luostareissa kopioitiin kirjoja, ja luostareihin kertyi keskiajan mittakaavassa laajoja kirjastoja. Luostarit saattoivat tarjota myös koulutusta ja sairaanhoitoa, joten niissä ylläpidettiin kirjallisia perinteitä ja lääketieteellisiä taitoja. Suuri osa keskiajan oppineista oli saanut koulutuksen jonkin luostarijärjestön parissa.

Kun kirkko vähitellen rikastui, sen oli vaikeaa pitää kiinni aiemmista köyhyyden ja maailmasta luopumisen ihanteista. Osa ihmisistä koki, etteivät kirkon palvelijat eläneet kuten opettivat, vaan esimerkiksi myivät kirkon virkoja ja rikkoivat selibaattilupausta. Kriitikot halusivat palauttaa uskonnonharjoituksen lähemmäs sitä yksinkertaisuutta, jonka alkukirkossa ajateltiin vallinneen. He perustivat uusia luostareita, joiden jäsenet velvoitettiin tiukempaan köyhyyteen ja kuriin. 1200-luvulla uudistumispyrkimykset näkyivät kerjäläisveljestöjen syntynä. Tunnetuimpia ovat Franciscus Assisilaista seuranneet **fransiskaanit** ja Pyhän Dominicuksen innoittamat **dominikaanimunkit**. Molempien järjestöjen jäsenten oli tarkoitus ansaita elantonsa kerjäämällä, ja heidän tuli vaeltaa kansan keskuudessa opettamassa.

Kirkko kouluttaa

Katolinen kirkko tarvitsi pappeja, jotka osasivat sekä latinaa että paikallisia kieliä, jotta he voisivat pitää yhteyttä kirkon kansainvälisiin edustajiin ja opettaa paikallisia asukkaita. Tästä syystä oli perustettava kouluja kaikkiin kristittyihin maihin, suurten kirkkojen ja **katedraalien** yhteyteen. Myös luostarien yhteydessä toimi kouluja. Koulut oli ensisijaisesti tarkoitettu pojille. Lisäksi ylhäisten perheiden lapset saivat opetusta oman kartanonsa papilta tai kirjureilta. Käytännössä aatelismiesten aika saattoi kulua sotakentillä, ja heidän sisarensa ja tyttärensä saattoivat lukea kirjallisuutta ja harjoittaa taiteita heitä enemmän. Käsityötaidot ja ”kotitalouden salojen” opettaminen oli kuitenkin yleensä arvostetuinta opetusta, jota tytöille annettiin.

Painotaidon keksimiseen asti kirjat olivat kalliita ja niitä oli vähän. Opetus perustui siis paljolti kuuntelemiseen ja ulkoa oppimiseen. Opiskelijat kirjoittivat myös luentomuistiinpanoja, kopioivat kirjoja ja saivat lukea niitä koulun kirjastossa. Muistaminen oli keskiajalla taitolaji ja sitä kehitettiin erilaisilla muistitekniikoilla, joiden arvostus väheni vasta kirjoitustaidon yleistymisen ja painotaidon myötä. Myös puhumis- ja väittelytaitoja arvostettiin, ja korkeamman opetuksen tärkeä muoto oli väittelyiden kuunteleminen ja niihin osallistuminen.

Myöhäiskeskiajalla, kun kaupungit alkoivat kukoistaa, perustettiin myös kaupunkikouluja, joissa porvaris- ja käsityöläispojat saattoivat oppia tarpeellisen kirjoitus- ja laskutaidon. Nämä taidot olivat tärkeitä, jotta kauppiaat osasivat huolehtia tileistään ja hoitaa kauppa-asioita kirjeitse.

Yliopistot ja oppineet

Osa paikallisista katedraalikouluista kehittyi vähitellen monialaisiksi opinahjoiksi. Esimerkiksi Pariisin katedraalikoulun opettajat tutkivat

Koristeellinen alkeisoppikirjan alkulehti, johon on kirjoitettu aakkoset sekä latinankielinen Isä meidän -rukouksen alku *"Pater noster, qui es in caelis…"*. Käsin kopioidut ja maalatut kirjat olivat arvokkaita ylellisyysesineitä.

yhä laajemmin uskonnon, yhteiskunnan, luonnon ja lääketieteen arvoituksia, ja tiedonjanoiset ja korkeampaa koulutusta hakevat nuorukaiset matkustivat kuuntelemaan kuuluisia opettajia ja väittelijöitä.

Vähitellen kirkon ja näiden oppilaitosten välille syntyi ristiriitoja. Opettajat halusivat vapaiksi piispan valvonnasta, joten he muodostivat omia opettajien yhteisöjä, **yliopistoja**, joissa he kokosivat ympärilleen tiedonhaluisia ihmisiä. Yliopistot muistuttivat alun perin porvariston yhteenliittymiä eli kiltoja. Niillä oli suhteellisen suuri riippumattomuus ja oikeus päättää opetusohjelmastaan. Yliopistoyhteisö paitsi järjesti opetusta, myös valvoi opiskelijoitaan ja tarvittaessa määräsi näille rangaistuksia.

Itsenäisestä asemastaan huolimatta yliopistot olivat yhä sidoksissa katoliseen kirkkoon. Esimerkiksi Pariisin yliopistossa kirkko maksoi yhä opettajille palkkaa, ja kerjäläisveljestöt ylläpitivät joissain yliopistoissa omia opettajiaan. Dominikaanimunkiksi ryhtyminen saattoikin avata ovet korkeimpaan koulutukseen. Opetuskielenä oli latina, jota oli taottu koulupoikien päähän paikallisissa kouluissa tai luostareissa.

Vähitellen eri puolille Eurooppaa syntyi yliopistoja. Bolognan yliopisto Italiassa kehittyi vanhasta

Varhaisten eurooppalaisten yliopistojen sijainti ja perustamisvuodet

Ensimmäiset yliopistot perustettiin Ranskaan, Italiaan ja Englantiin. Uudenlaisten opinahjojen malli levisi seuraavina vuosisatoina kaikkiin länsimaihin. Monet sydänkeskiajalla perustetut yliopistot toimivat edelleen.

Yliopisto perustettu
- Ennen v. 1300
- 1300-luvulla
- 1400-luvulla

oikeustieteen koulusta ja sitä pidetään Pariisin ohella vanhimpana yliopistona. Oxfordin yliopisto puolestaan perustettiin, kun Englannin ja Ranskan välille syttyi sota, joka häiritsi englantilaisten opintoja Pariisissa. Pariisin lisäksi Prahan ja Leipzigin yliopistot kokosivat opiskelijoita eri puolilta Pohjois-Eurooppaa. Ensimmäinen pohjoismainen yliopisto perustettiin Uppsalaan 1400-luvun lopulla.

Yliopistoissa oli yleensä neljä tiedekuntaa: filosofinen, teologinen, oikeustieteellinen ja lääketieteellinen. Opiskelijan täytyi ensin valmistua maisteriksi filosofisessa tiedekunnassa ennen kuin hän sai suorittaa tutkintoja muissa tiedekunnissa. Teologia oli tieteistä arvostetuin, vaikka sen opiskelu ei taannutkaan korkeinta kirkollista uraa. Suuri osa keskiajan paaveista oli opiskellut oikeustiedettä. Kaikki opiskelijat eivät suorittaneet yliopistotutkintoa, vaan osallistuivat luennoille, joita he pitivät kiinnostavimpina tai tärkeimpinä. Piispan virat ja muut korkeammat pappisvirat edellyttivät yliopisto-opintoja. Pitäjänpapin uralle pääsi, jos opiskeli paikallisessa katedraalikoulussa. Myös maalliset hallitsijat palkkasivat mielellään kirjanoppineita kirjureikseen ja neuvonantajikseen.

Skolastiikka yhdistää uskon ja tiedon

Keskiajan tieteelle oli ominaista vahva usko antiikin ja kirkon auktoriteetteihin. Omiin kokemuksiin perustuvien havaintojen ei uskottu tarjoavan uutta tietoa. Lääketieteen ja luonnontieteen oppineet uskoivat, että kaikki tieto löytyi antiikin teok-

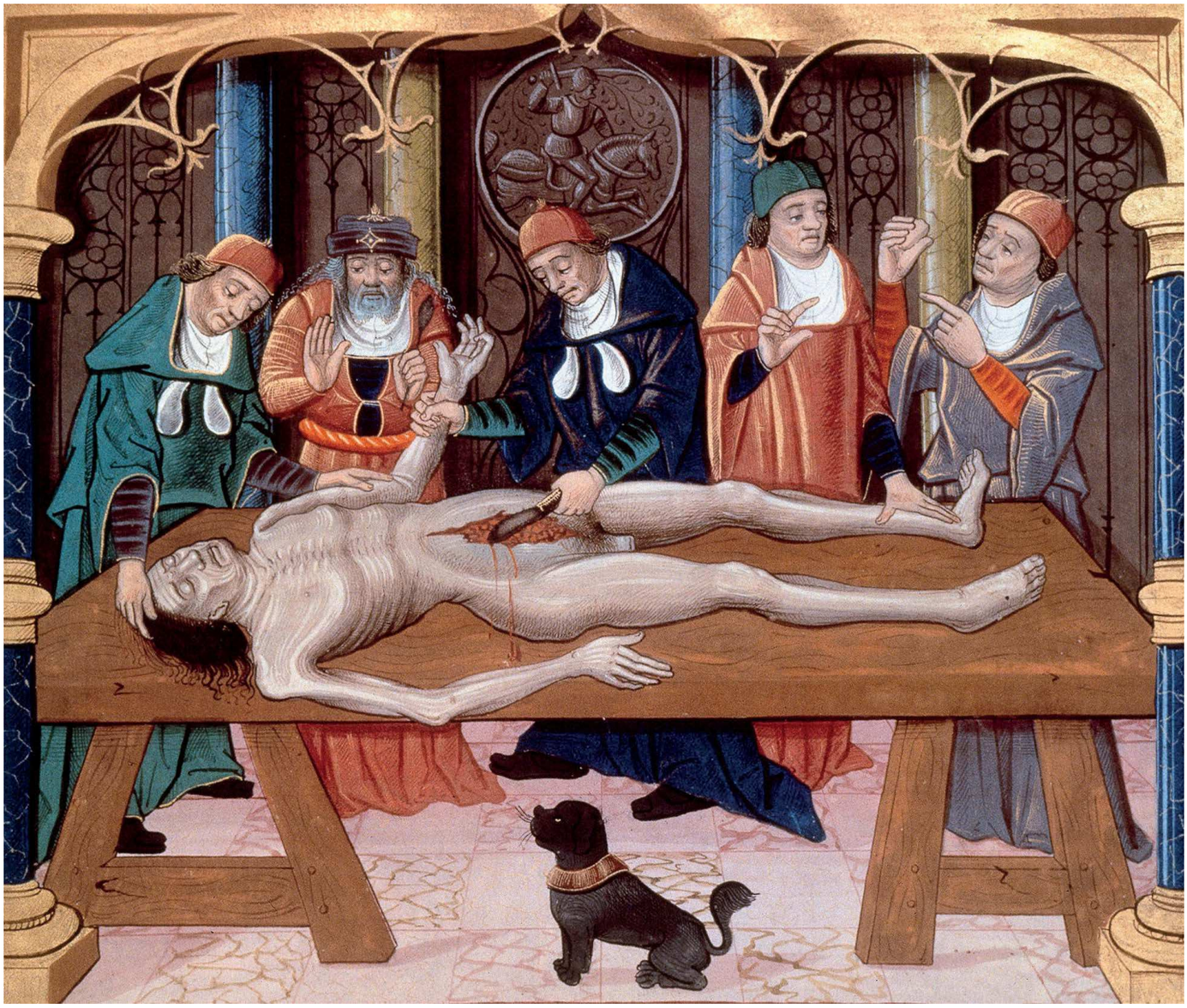

Keskiajalla luotettiin ennen kaikkea antiikin ja kirkon auktoriteetteihin. Oppineet alkoivat kuitenkin vähitellen kartuttaa tietojaan myös käytännön tieteellisissä tutkimuksissa, kuten ruumiinavauksissa. **Vertaa keskiaikaisen käsikirjoituksen kuvaa ruumiinavauksen suorittamisesta nykypäivän lääketieteellisiin operaatioihin.**

sista ja kirkon opetuksista. Tieteen tarkoitus oli lähinnä kuvailla ja luokitella valmista maailmaa. Maailman kuvaamisessa luotettiin Ptolemaioksen malliin, jossa maa oli kaiken keskipisteenä. Kristillisyys näkyi mm. siinä, että Jerusalem sijoitettiin maan ja maailmankaikkeuden keskipisteeksi.

Koska tieteiden oli oltava sopusoinnussa kirkon opetusten kanssa, teologian ja antiikin tieteen opetuksia koetettiin sovittaa yhteen. Näin syntynyttä koulukuntaa on kutsuttu **skolastiikaksi**. Skolastiikka pyrki yhdistämään erityisesti Aristoteleen ajattelun kristinuskon pyhiin kirjoituksiin ja opetuksiin. Skolastiikan tärkeä kehittäjä oli dominikaaniveli Tuomas Akvinolainen, joka pyrki luomaan teologian ja filosofian kokonaisesityksen. Tuomas Akvinolainen ajatteli, että usko ja tieto olivat eri tapoja lähestyä totuutta, vaikka usko olikin niistä tärkeämpi. Uskon avulla ihminen tavoitti

Jumalan enkeleineen, ja järjen avulla hän ymmärsi luontoa sekä sen lainalaisuuksia.

Opiskelua ja tiedettä myös kritisoitiin. Opiskelijoita moitittiin laiskuudesta, tuhlailusta ja liiasta juhlimisesta. Kirjaviisauden epäiltiin vieroittavan uskonnollisesta elämästä. Maallinen tiede oli monen teologin mielestä vain ”epätäydellistä uskoa”. Muuan luonnontieteistä kiinnostunut teologi huomautti kuitenkin, ettei uskoa tarvinnut harjoittaa ”kuin maalaistomppeli”. Kristityllä oli lupa etsiä syitä ilmiöiden takaa myös järjen avulla.

Romaanisesta taiteesta gotiikkaan

Kirkko oli keskeisin taiteen tukija keskiajan Euroopassa. Sillä oli riittävästi varallisuutta ja halua korostaa arvovaltaansa tilaamalla taideteoksia ja rakentamalla koristeellisia kirkkoja. Islamilaisessa ja bysanttilaisessa taiteessa suhtauduttiin varauksellisesti uskonnollisiin muotokuviin. Länsi-Euroopassa ne hyväksyttiin, ja Jeesusta, Neitsyt Mariaa ja pyhimyksiä kuvattiin niin seinämaalauksissa kuin patsaissakin. Eri pyhimyksillä oli kirkossa omat taideteoksin koristellut alttarinsa, joilla järjestettiin messuja ja uskonnollisia toimituksia. Kuvilla oli tärkeä tehtävä kristinuskon opettamisessa lukutaidottomalle kansalle.

Taiteilijat olivat kirkon palveluksessa olevia käsityöläisiä, eivätkä he esimerkiksi signeeranneet töitään. Taiteen tarkoitus oli korostaa Jumalan ja kirkon kunniaa, ei niinkään taiteilijan luovuutta. Tuonpuoleisen elämän ja kristillisten arvojen korostaminen johti siihen, että klassisia kauneusihanteita ja ruumiin luonnonmukaista kuvaamista alettiin vieroksua. Oikean viestin ja kristillisen symboliikan välittäminen nousivat taiteen keskeisiksi tavoitteiksi. Taiteessa ihmisahmojen mittasuhteet eivät määräytyneet perspektiivin ja fyysisen etäisyyden vaan arvoaseman mukaan. **Arvoperspektiivi** kuvasi korkea-arvoiset henkilöt suurikokoisimpina ja usein kuvan keskellä. Pyhät henkilöt kuvattiin usein myös tyyniksi, hillityiksi ja arvokkaan vähäeleisiksi. Keskiaikainen taide saattaa siksi nykykatsojan silmiin vaikuttaa joskus epärealistiselta ja jäykältä.

Arkkitehtuuri oli keskiajan hallitseva taidemuoto. Kirkkoja rakennettiin jokaiseen seurakuntaan, ja uskonnollisina keskuksina toimiviin kaupunkeihin suunniteltiin mahtavia katedraaleja. Kirkkorakentamisessa suorastaan kilpailtiin, sillä komea kirkko korosti kirkon arvovallan lisäksi myös kaupungin vaurautta ja oli porvariston ylpeydenaihe. Länsi-Euroopan kaksi tärkeintä keskiaikaista tyyliä, **romaaninen tyyli** ja **gotiikka**, ovat tunnistettavissa aikakauden suurissa katedraaleissa. Nimitys romaaninen viittaa vaikutteisiin, joita tyyli sai antiikin arkkitehtuurista. Gotiikka taas oli alun perin halveksiva nimitys, jolla italialaiset viittasivat Alppien takaisten goottien eli germaanisten kansojen taiteeseen. Myöhemmin gotiikan muotokieltä on kuitenkin ihailtu.

Romaaninen tyyli kehittyi 900-luvulla, kun luostarilaitos kehittyi ja kirkko vaurastui, minkä seurauksena rakennettiin yhä suurempia kivikirkkoja. Romaanisen arkkitehtuurin keskeinen tunnus oli pyörökaari, jossa puukatot korvattiin tynnyri- ja ristiholveilla. Kivisten holvien kannattamiseen tarvittiin paksuja seiniä ja massiivisia pylväitä, ja ikkunoille jäi vähän tilaa. Siksi romaaniset kirkot olivat hämäriä. Romaaniset veistokset ja maalaukset tehtiin usein osaksi rakennusta. Kirkkojen pääovien yläpuolelle ja pylväiden yläosiin hakattiin näyttäviä patsaita. Massiiviset seinäpinnat puolestaan täytettiin seinämaalauksin. Voimakkaasti tyylitellyt aiheet olivat yleensä kris-

Roomalaisen kirkon seinäfreskossa kuvataan Kristus valtaistuimella, Neitsyt Marian ja Joosefin välissä. Alemmalla rivillä kuvataan keisari Konstantinus I:n elämää. Kuvataide korosti enemmän kristillistä symboliikkaa kuin ihmishahmojen luonnonmukaisuutta. **Mitä keskiaikaisen taiteen tyylipiirteitä löydät kuvasta?**

tillisiä. Lisäksi käytettiin kansantarujen hahmoja ja mielikuvituksellisia hirviöitä.

Gotiikka kehittyi romaanisesta tyylistä 1100-luvun puolivälin jälkeen. Tuolloin kauppa vilkastui, kaupungit kasvoivat ja niiden porvaristo vaurastui. Goottilaiset katedraalit rakennettiinkin suurimpiin keskiaikaisiin kaupunkeihin. Gotiikan muotokieli suuntautui ylöspäin, ja sille oli ominaista ilmavuus, valoisuus ja korkealle kurottavat rakenteet. Korkeiden rakenteiden ja ikkunoista tulevan valon oli tarkoitus ohjata ajatukset kohti Jumalaa. Goottilaisessa arkkitehtuurissa käytettiin paljon veistoskuvia. Romaanisen ajan ihmiskuvaus oli ollut muodollista, ja hahmot oli kuvattu useimmiten edestäpäin. Goottilaisen ajan veistos- ja maalaushahmot olivat ilmeikkäämpiä ja eloisampia. Ihmishahmot venytettiin tyyliin sopiviksi, pitkiksi ja solakoiksi.

Keskiajalle ominainen taidemuoto oli kirjamaalaus. Käsin kopioitujen kirjojen aloitussivut ja alkukirjaimet olivat hyvin koristeellisia. Aateliset teettivät itselleen rukouskirjoja, joihin oli maalattu upeita maisemakuvia. Useimmat kuvitetut kirjat olivat uskonnollisia, mutta myös ritariromaaneja voitiin kuvittaa kirkkailla väreillä. Vasikannahalle eli pergamentille maalatut käsikirjoitukset ovat kestäneet hyvin aikaa.

Keskiajan sanataide

Keskiajalta säilynyt kirjallisuus oli pitkään lähinnä hengellistä ja latinankielistä. **Legendat** ja uskon-

nolliset näytelmät kertoivat pyhien ihmisten elämästä, ja kirkkolaulut ylistivät heidän tekojaan ja Jumalan valtaa. Useimmat maallisetkin kirjat, esimerkiksi runot ja historiateokset, olivat pappien tai munkkien latinan kielellä kirjoittamia. Vasta keskiajan loppupuolella alkoi esiintyä kansankielistä kirjallisuutta. Senkin sisältö oli yleensä kristillisen maailmankuvan läpitunkemaa, vaikka aiheet sinänsä olivat maallisia.

Kansankieliset laulut ja tarinat siirtyivät pitkään suusta suuhun perimätietona. Sydänkeskiajalla näitä maallisia kertomuksia ja runoja alettiin vähitellen kirjoittaa muistiin. Tarinat kertoivat usein sankariteoista, joiden pohjalla oli vuosisatojen takaisia tapahtumia tai pakanallisen ajan mytologiaa. Nämä runoelmat ovat varhaisimpia esimerkkejä eri eurooppalaisilla kielillä laaditusta kirjallisuudesta ja niistä on tullut maidensa kansalliseepoksia. Englantilaisten kansalliseepos kertoo sankarillisesta Beowulfista, ranskalaisten Rolandin laulu puolestaan ihannoi Kaarle Suuren aikaisia taisteluja. Pohjoisempana saksalainen Nibelungein laulu ja islantilaisten saagat kertoivat monenlaisista urotöistä ja ylhäisten perheiden valtataisteluista.

Ritarikulttuurin piirteet toistuivat käytösoppaissa, kertomuksissa ja aikakauden **trubaduurirunoudessa**, jolle ominainen naisen palvonta oli saanut vaikutteita arabialaisesta laulurunoudesta. Ylistyksen ja palvonnan kohteena olivat ennen kaikkea ylhäiset naiset, ja jotkut heistä kirjoittivat itsekin runoja. Ylevän pinnan alla liikkui kuitenkin myös intohimoja ja torjuttuja tunteita. Myös kuningas Arthurista ja pyöreän pöydän ritareista kertovat tarinat saavuttivat suuren suosion. Ritaritarinoihin liittyi uskonnollistakin mystiikkaa. Seikkailevat ritarit kuvattiin etsimässä esimerkiksi Graalia, tarumaista astiaa, johon arveltiin vuotaneen verta Jeesuksen haavoista ja joka yhdistettiin myös viimeisellä ehtoollisella käytettyyn maljaan. Romanttisen ritarirakkauden kuuluisimpiin esimerkkeihin kuuluu tarina Tristan ja Isolde, jossa ritari ja kuninkaan morsian juovat erehdyksessä lemmenjuomaa ja rakastuvat palavasti toisiinsa.

Pyhän Martinuksen kirkko Espanjan Fromistassa on rakennettu romaaniseen tyyliin 1000-luvulla. Goottilaista Notre Damen katedraalia Pariisissa puolestaan rakennettiin lähes 200 vuotta 1100-1300-luvuilla. Romaanisen tyylin tunnistaa helpoimmin pyörökaarista ja jykevistä seinärakenteista. Goottilaista tyyliä leimaavat suippokaaret, koristeellisuus ja rakentaminen kohti taivaan korkeuksia.

Saksalainen 1300-luvun käsikirjoitus kuvaa runoniekka Reinmaria soittamassa kahdelle ylhäiselle naiselle. Reinmarin kaltaisen trubaduurien levittämät runot korostivat ihanteellista ritarillisuutta. Ritarin tuli olla hurskas ja auttaa hädänalaisia. Naisia piti palvoa viattomasti ja etäältä, kunniallisuutta ja kohteliaisuussääntöjä noudattaen. Moni taistelukentillä karaistunut ritari ei tietenkään noudattanut näitä jaloja ihanteita käytännössä. Ritarillisuuden ihanne ja käytöstavat jäivät kuitenkin elämään ja vaikuttivat länsimaiseen tapakulttuuriin.

Maallinen valta haastaa kirkon

Kirkko ei ollut ainoa vallankäyttäjä ja kulttuurin suosija keskiajan Länsi-Euroopassa. Varhaiskeskiajan jälkeen kirkko sai kilpailijoikseen maallisia hallitsijoita, jotka kykenivät ajoittain haastamaan kirkon johtoaseman. Jo 800-luvulla syntyi merkittävä valtakunta Kaarle Suuren alaisuuteen. Hän hallitsi muun muassa nykyisen Saksan, Ranskan ja Pohjois-Italian alueita. Kaarle Suuri solmi liiton paavin kanssa ja kruunautti itsensä keisariksi Roomassa. Näin hän korosti jatkavansa antiikin perinteitä, ja hänen hovissaan elvytettiin muutenkin antiikin tietoja ja taitoja. Oppineisuuden korostamisella oli käytännöllinenkin puoli, sillä kehittyvä valtakunta tarvitsi antiikista peräisin olevan rakennustekniikan ja hallinnon osaajia.

Myös paavi hyötyi liitosta Kaarle Suuren ja tämän seuraajien kanssa, ja kirkon valta kasvoi sydänkeskiajalla. 1000-luvun jälkeen Länsi-Euroopan kulttuuripiiri kehittyi muutenkin nopeasti. Ulkoiset uhkakuvat vähenivät viikinkien hyökkäysten laannuttua, ja katolisen Euroopan maat alkoivat puolestaan laajentaa valtapiiriään. Ristiretket Pyhälle maalle 1000-luvun ensimmäisinä vuosisatoina vahvistivat länsieurooppalaisten ihmisten

Kaarle Suurta on pidetty antiikin perinnön elvyttäjänä. Hän oli frankkien ja langobardien kuningas, joka kruunattiin Rooman keisariksi vuonna 800. Hänen valtakuntansa kattoi alueet nyky-Ranskan, -Saksan ja -Italian alueilla. Hänen kallonsa jäännöstä eli reliikkiä säilytetään tässä 1300-luvulla tehdyssä pyhäinjäännöslippaassa.

kulttuuriyhteyksiä Lähi-itään. Myös Espanja siirtyi vähitellen takaisin kristittyjen haltuun, ja islamilaisten hovien jättämät kirja-aarteet herättivät innostuksen ja mielenkiinnon antiikkia kohtaan.

Länsi-Eurooppa alkoi vaurastua myös taloudellisesti. Olot vakiintuivat, valtakuntien sisäinen yhtenäisyys lisääntyi, ja hallitsijan valta alkoi kasvaa. Saman kuninkaan alamaisuus liitti tietyn maan asukkaita yhteen. Myös yhteisen kielen ja yhteisten tapojen merkitys alkoi kasvaa. Keskiajan lopulla tällainen kieleen ja kulttuuriin perustuva kansallisuus alettiin mieltää entistä tärkeämmäksi. Esimerkiksi Englannin ja Ranskan välinen satavuotinen sota (1337–1453) vahvisti näissä valtakunnissa orastavaa kansallistunnetta.

Vaikka Länsi-Euroopan valtakunnat olivat kukin omanlaisiaan, niillä oli tietty yhteinen eurooppalainen perusta kristinuskossa, hallitsijan ja kirkon liitossa ja kirkollisessa hallinnossa. Latinan kieli oli pitkään yhteinen hallinnon kieli. Yhteinen kalenteri, kirkolliset tavat ja oikeuskäytännöt yhdistivät Länsi-Euroopan valtioita. Keskiajan kuluessa syntyi käsitys siitä, että Eurooppa tarkoitti nimenomaan kristittyä maanosaa. Vaikka Euroopan rajat on myöhemmin määritelty maantieteellisesti, alueel-

HISTORIAPOLITIIKKA

Jousiammuntaharjoitus Game of Thrones -sarjan kuvauspaikoilla Pohjois-Irlannissa. Keskiaikaisesta yhteiskunnasta ja kulttuurista vaikutteita poimineet fantasiamaailmat ovat keskeinen osa 1900- ja 2000-lukujen populaarikulttuuria. Fantasiaharrastuksen ympärille on syntynyt huomattava viihdeteollisuus.

Keskiaikaa koskevia mielikuvia

Länsimaisessa historiankirjoituksessa eli pitkään käsite pimeä keskiaika, jolla viitattiin keskiajan takapajuisuuteen sitä edeltäviin ja seuraaviin aikakausiin verrattuna. Nykyinen tutkimus on osoittanut, että nimitys on harhaanjohtava eikä keskiaika ei ollut pelkästään taantumuksen aikaa. Silti monilla yhä käytössä olevilla keskiaikaan liittyvillä käsitteillä on alkuaan kielteinen sävy. Tämä koskee myös itse sanaa keskiaika, jota lienee käytetty ensi kertaa 1300-luvulla. Se viittaa väliaikaan eli aikaan antiikin ja uuden aikakauden välissä.

Keskiaikaan liittyneet sanat gotiikka ja goottilainen viittasivat alun perin halveksivasti gootteihin. Etelä-Eurooppalaisesta näkökulmasta goottilainen taide oli syntynyt pohjoisen barbaaristen germaanien keskuudessa. Myös sanaa feodaalinen, jolla viitattiin keskiajan yhteiskunnan hajanaisuuteen, on usein käytetty halventavassa mielessä kuvaamaan vanhanaikaista yhteiskuntaa. Keskiajan oppineisuuteen myöhemmin liitetty skolastiikan käsite oli sävyltään halveksiva. Keskiajan oppineisuus katsottiin ”kouluun kuuluvaksi”, ei siis kovin korkealle kurkottavaksi. Arkipuheessa toistellaan edelleen ajatusta keskiaikaisista noitavainoista, vaikka hurjimmat vainon ajat sijoittuivat tukevasti uudelle ajalle eli 1600-luvun puolelle.

Nämä käsitykset ja ilmaisut kertovat siitä, mitä myöhempien aikojen ihmiset ovat ajatelleet keskiajasta. Myöhemmin, kun keskiaikaa on ihannoitu, esimerkiksi sanat goottilainen ja gotiikka ovat saaneet uudenlaisia ja romanttisia sävyjä. 1700-luvun lopulla kirjoitettiin paljon goottilaisia kauhuromaaneja, jotka käyttivät keskiaikaan liitettyjä romanttisia mielikuvia. Myös ritariromantiikasta on saatu paljon vaikutteita ihannoivaan keskiaikakuvaan, joka ei ole sen realistisempi kuin käsitys pimeästä keskiajastakaan.

taan se vastaa edelleen jokseenkin keskiajan lopun kristillistä maailmaa.

Maallisten valtioiden vahvistuessa kirkko halusi korostaa itsenäisyyttään ja riippumattomuuttaan. Voimistuva kuningasvalta ajoi kuitenkin paavia yhä ahtaammalle. 1300-luvun alussa Ranskan kuningas uskaltautui ottamaan paavin vangiksi ja sai taivuteltua seuraavat paavit muuttamaan Roomasta Ranskan Avignoniin. Paavit olivat näin joutuneet Ranskan kuninkaan vaikutusvaltaan, ja vuosia 1309–1377 on kutsuttu Avignonin vankeudeksi ja paavien Baabelin vankeudeksi. Paavinvallan alennustila huipentui uuteen skismaan vuosina 1378–1417, kun katolisen kirkon johdosta kilpaili kaksi tai pahimmillaan kolmekin paavia, jotka julistivat toistensa kannattajia kirkonkirouksen. Vaikka kirkon yhtenäisyys saatiinkin lopulta palautettua, valtataistelut heikensivät paavin arvovaltaa ja katolisen kirkon asemaa.

Myös mustan surman aiheuttama väestökatastrofi ravisteli ihmisen maailmankuvaa 1300-luvulta alkaen. Kuolema korjasi satoaan säätyasemasta riippumatta. Avuttomuus ja pelko heijastuivat myös aikakauden kirjallisuuteen ja kuvataiteisiin. Toisaalta kuoleman uhka herätti monissa halun nauttia lyhyestä elämästä täysin rinnoin.

Keskiajan lopulla kirkko, joka oli ollut yhteiskunnan koossa pitävä voima, menetti vähitellen arvostustaan, ja ihmisten maailmankuva alkoi muuttua. Tähän vaikutti myös kaupunkien kasvu ja vaurastuminen, joka nosti porvariston merkitystä. Moni myöhäiskeskiajan kaupunkilainen saattoi hankkia kirjallista sivistystä äidinkielellään eikä ollut enää entiseen tapaan yksin kirkon opetuksen varassa. Uskonnollisuus ei maailmankuvasta kuitenkaan kadonnut, ja käsitys kristinuskosta keskeisenä länsimaista kulttuuria yhdistävänä tekijänä säilyi vielä pitkään.

TEHTÄVÄT

1. **Miten keskiajan katolinen kirkko suhtautui seuraaviin ilmiöihin?**
   a) kerettiläisyys
   b) mystikot
   c) maalliset hallitsijat

2. **Millainen merkitys luostareilla oli keskiajan kulttuurissa?**

3. **Millaisia keskiajalta periytyviä piirteitä nykypäivän länsimaisessa kulttuurissa on?**

4. **Pohdi väitettä: Kirkon valta rajoitti länsimaiden kehitystä keskiajalla.**

5. **Etsi tietoa keskiajan tieteen saavutuksista. Mitkä tieteenalat näyttävät olleen tärkeimpiä keskiajalla?**

1. Vertaile oheista keskiajan maalausta antiikin ajan teokseen.

a) Mitä keskiaikaisen taiteen piirteitä alttarikuvassa on?
b) Vertaa alttarikuvaa antiikin seinämaalaukseen. Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä niillä on?
c) Miten taiteen ja taiteilijoiden merkitys muuttuivat siirryttäessä antiikista keskiajalle?

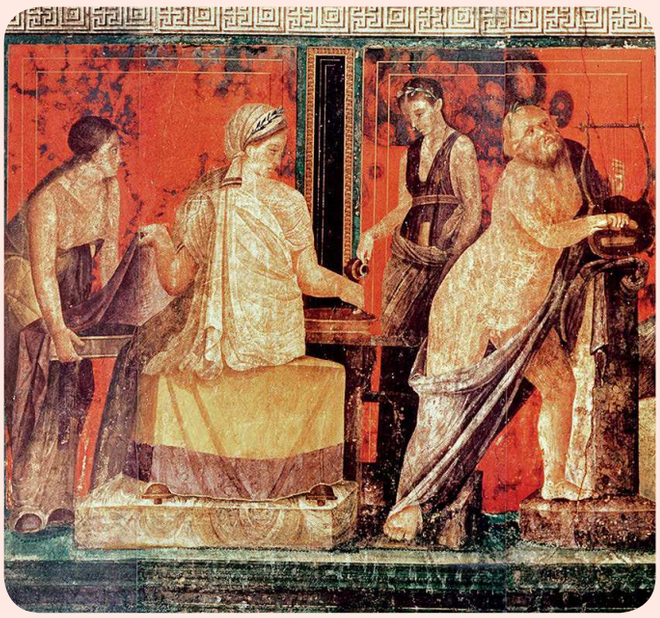

Yllä vasemmalla: Seinämaalaus Pompeijissa Mysteerien huvilassa. Dionysos-jumalan apuri, Silenus, soittaa lyyraa maalauksessa, joka kuvaa nuoren naisen initiaatioriittiä.

Alla vasemmalla: Keskiaikainen alttarikuva esittää imettävää Neitsyt Mariaa ja Jeesus-lasta sekä Jeesuksen syntymään liittyviä Raamatun tapahtumia.

2. Alla on lainaus Pariisin piispa Stephanus Tempierin tekstistä.

a) Mistä Tempier syyttää ”eräitä Pariisin oppineita”?
b) Millaisiin lähteisiin ja tutkimusmenetelmiin keskiajan oppineet perustivat tietonsa?
c) Pohdi dokumentin ja kirjan tietojen avulla millainen suhde kristinuskolla ja tieteellä oli keskiajalla.

Pariisin piispa Stephanus Tempier kirjoitti 1279 ”Pariisin oppineista”, joilla hän tarkoitti Pariisin yliopiston opiskelijoita.

”Eräillä Pariisin oppineilla, jotka ylittävät tiedekuntansa rajat, on otsaa väitellä ja keskustella kouluissaan harhaopeista – tai oikeastaan enemmän kuin harhaopeista, nimittäin houreista ja typeristä mielettömyyksistä – aivan kuin ne olisivat yksinkertaisesti oppineen keskustelun aiheita – Itse asiassa he vakuuttavat, että nämä asiat olisivat tosia filosofian kannalta, mutta erheellisiä suhteessa katoliseen uskoon – aivan kuin voisi olla olemassa kaksi vastakkaista totuutta, pakanallisten filosofien totuus ja sen kanssa ristiriidassa oleva Pyhän Raamatun totuus.
– Jotta röyhkeä lörpöttely ei johtaisi harhaan yksinkertaisia ihmisiä näiden joutuessa kuulemaan teologian opettajien ja muiden viisaiden mielipiteitä, kiellämme ehdottomasti tällaiset keskustelut, tuomitsemme kokonaisuudessaan nämä harhaopit ja julistamme kirkonkirouksen kaikki, jotka ovat niitä opettaneet osittain tai kokonaisuudessaan – –”

KERTAUS

- **Keskiajalla eurooppalaiseen ajatteluun vaikutti kolme kulttuuripiiriä: Bysantti, islam ja läntinen Eurooppa.**
- **Bysantilla ja islamilaisella maailmalla oli tärkeä rooli antiikin kulttuuriperinnön säilyttäjänä ja välittäjänä.**
- **Länsi-Euroopassa kirkolla oli merkittävä rooli maailmankuvan muokkaajana. Ihmisten ajatukset keskittyivät nykyhetken sijaan kuolemanjälkeiseen elämään.**
- **Kirkko käytti kielenään latinaa, jolla suurin osa keskiajan kirjallisuudesta on kirjoitettu. Kansankulttuuri oli pääosin suullista.**
- **Luostareilla ja katedraalikouluilla oli merkittävä asema tiedon välittäjinä. Ensimmäiset yliopistot syntyivät keskiajalla.**
- **Skolastiikka pyrki yhdistämään antiikin filosofien ajattelun ja Raamatun opit yhdeksi ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi.**
- **Läntisen Euroopan taiteen tärkeimpiä keskiajan tyylisuuntia ovat romaaninen ja goottilainen tyyli.**
- **Maalliset hallitsijat ja kirkko taistelivat ajoittain vallasta. Myöhäiskeskiajan kriisit heikensivät kirkon arvovaltaa.**

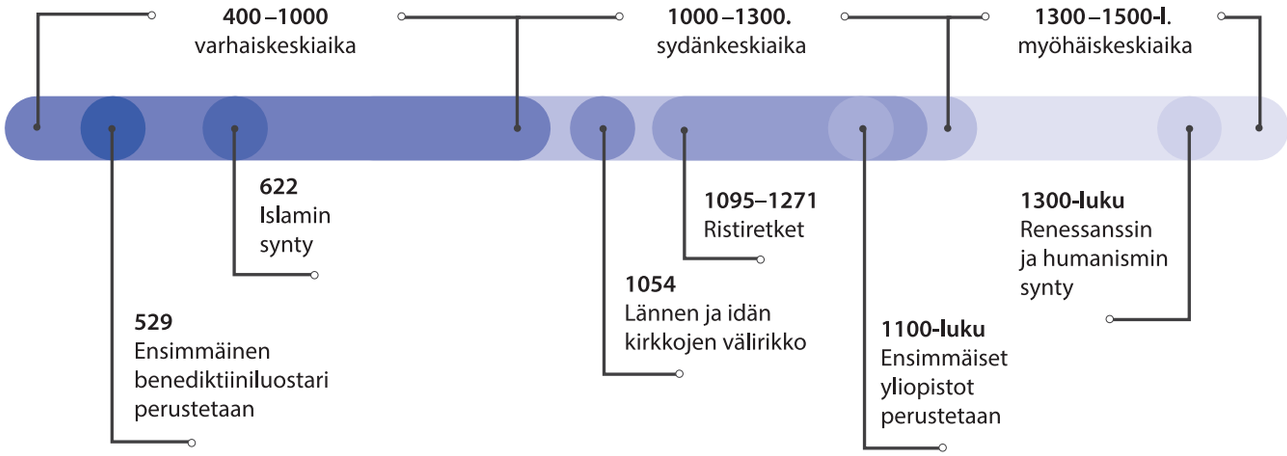

Uuden ajan murros

Keskiajan ja uuden ajan välille ei voi vetää selvää rajaa, mutta aikakauden muutos sijoitetaan yleensä 1400–1500-luvuille. Ihmisten tapa tarkastella maailmaa oli alkanut muuttua jo myöhäiskeskiajalla. Suuret löytöretket avasivat eurooppalaisille uudenlaisen näkökulman maailmaan, ja kirjapainotaito mahdollisti tiedon nopean leviämisen. Samaan aikaan maailmankuvassa ja varsinkin oppineiden ajattelutavassa tapahtui muutos. Humanismiksi kutsuttu ajattelusuuntaus nosti ihmisen kaiken mitaksi. Antiikin tietoja ja taitoja alettiin ihannoida, ja niiden pohjalta luotiin uudenlaista kirjallisuutta ja kuvataidetta. Aikakauden ihmiset katsoivat elävänsä antiikin loiston uudelleensyntymisen aikaa eli renessanssia. Perinteisten ajattelumallien kritisointi johti seuraavina vuosisatoina reformaatioon ja katolisen yhtenäiskulttuurin hajoamiseen. Uskonnollisen maailmankuvan rinnalle kehittyi uudenlainen luonnontieteellinen ajattelu, joka perustui järjestelmälliseen kokeelliseen tutkimukseen. Uuden ajan alun yhteiskuntaa leimasi hallitsijoiden vallan kasvu, joka johti monissa maissa täydelliseen yksinvaltiuteen. Yhteiskunta rakentui vielä 1700-luvulle asti keskiajalla syntyneen säätyajattelun pohjalle.

Italialaisen Sandro Botticellin maalaus *La Primavera* (Kevät) vuodelta 1478 nähdään usein uuden ajan alun symbolina. Monet uuden ajan alun ihmiset ajattelivat, että Euroopan talvi eli keskiaika päättyi ja eurooppalainen kulttuuri heräsi kevään tavoin jälleen eloon ja kukoistukseen. Antiikkia ihailtiin ja Botticellikin on maalannut teokseensa useita viittauksia antiikkiin. Maalauksessa oikealta tuleva naishahmoinen Kevät kylvää kukkia ympärilleen kolmen sulottaren tanssiessa. Yläpuolella lentää Amor silmät sidottuina ja joustaan jännittäen. **Miten maalaus eroaa keskiajan taiteesta?**

7. Renessanssi – uudelleensyntyminen?

Renessanssi syntyy Italiassa

Myöhäiskeskiajan Italiassa oli monia rikkaita pikkuvaltioita ja kaupunkeja, joissa kulttuuri, taiteet ja tieteet pystyivät kehittymään. Käsityö, kaupankäynti ja pankkitoiminta olivat vaurastuttaneet Firenzen, Milanon ja Venetsian kaltaisia kaupunkivaltioita. Niillä oli vilkkaita kauppayhteyksiä niin Välimeren maihin kuin kaukaiseen Kiinaankin. Sekä kaupunkien porvarit että aatelissuvut saivat osansa rahatalouden ja kaukokaupan uudesta noususta.

Vauras yläluokka halusi ikuistaa mahtinsa aikalaisille ja jälkipolville, joten he tukivat taidetta, joka toi esiin heidän loistoaan. 1400-luvun vaikutusvaltaiset suvut, kuten Milanon Sforzat sekä Firenzen Medicit, tukivat kulttuurin uutta kukoistusta. Kasvavat kauppakaupungit korostivat riippumattomuuttaan paavin vallasta, eivätkä uskonnon ja sääty-yhteiskunnan perinteet enää kahlinneet kulttuuria entiseen tapaan.

Katolinen yhtenäiskulttuuri hallitsi silti yhä Eurooppaa, ja Italia oli myös katolisen kirkon keskus. Paavit hallitsivat Roomasta käsin kirkkoa ja maallista valtakuntaansa eli Kirkkovaltiota. He kokosivat hoveihinsa taiteilijoita, joiden oli määrä korostaa katolisen kirkon mahtia.

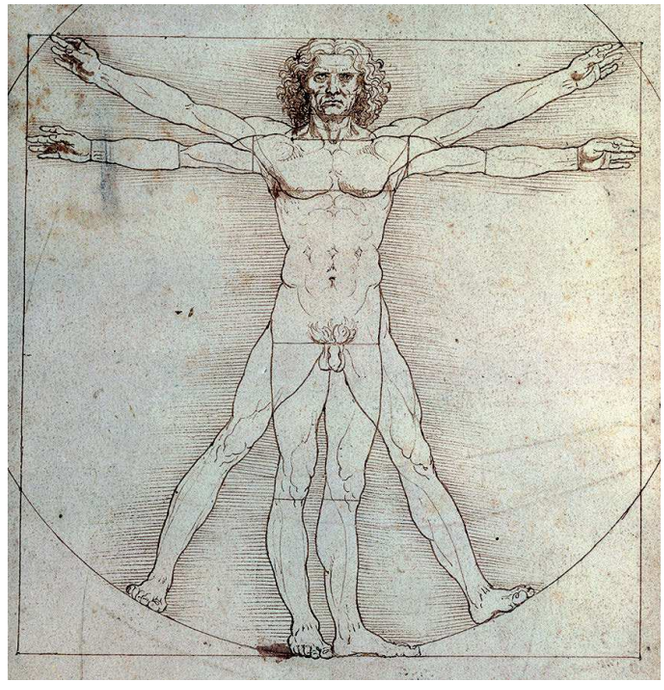

Renessanssiajalla kiinnostuttiin ihmisestä. Leonardo Da Vinci tutki ihmisvartalon mittasuhteita tutkielmassaan Vitruviuksen ihminen.

Antiikin kulttuuri ja tiede olivat alkaneet kiinnostaa taiteilijoita ja yliopistojen oppineita. Koska antiikista tuli heille merkittävä esikuva, monet katsoivat uudenlaisen korkeakulttuurin kehittymisen tarkoittavan antiikin uudelleensyntymistä. 1300-luvulla Pohjois-Italiassa syntynyttä uutta ajattelutapaa alettiin kutsua **renessanssiksi**. Sana juontaa italian kielen sanasta ”rinascita”, uudel-

Renessanssiajan Italia

Italian alueella oli 1400-luvulla lukuisia kaupunkivaltioita ja ruhtinaskuntia, jotka vaurastuivat kaupankäynnillä. Venetsian ja Genovan kauppalaivastot hallitsivat Välimeren kauppaa, ja niillä oli tukikohtia aina Mustanmeren rannikolle asti. Rooma oli paavinvallan keskus, ja Firenze vaurastui ennen kaikkea kangasteollisuuden ansiosta. Renessanssiajan politiikka oli Italiassa riitojen ja juonittelun sävyttämää. Sotien ja vallankaappausten ohella ruhtinaat tavoittelivat vaikutusvaltaa suosimalla kuuluisia taiteijoita ja arkkitehteja.

leen syntyminen. Renessanssi oli kulttuurivirtaus, jonka vaikutus on nähtävissä monissa uuden ajan kulttuuri-ilmiöissä, niin taiteessa, tieteessä, uskonnossa kuin yhteiskunnallisessa ajattelussakin. Renessanssiajattelu levisi muualle Eurooppaan 1500-luvulle mennessä ja antoi nimensä koko aikakaudelle keski- ja uuden ajan taitteessa.

Humanismi ja uusi ihmiskäsitys

Renessanssiajan oppineet ajattelivat, että ihminen oli maailmankaikkeuden ja luomakunnan keskipiste. Siksi aikakauden oppineiden ajatusmaailmaa on kutsuttu **humanismiksi** (lat. humanus = ihminen). Humanistien joukossa oli kirjailijoita, kielentutkijoita ja historioitsijoita. He etsivät käsiinsä antiikin käsikirjoituksia ja tutkivat niitä. Oppineet eivät enää tyytyneet kommentoimaan antiikin tekstejä ja kristillisiä kirjoituksia. He alkoivat korostaa kriittistä ajattelua ja tehdä omia johtopäätöksiä alkuperäislähteistä.

Renessanssiajan yläluokan ihmisihanteeksi tuli yleisnero, ”l’uomo universale”, joka tunsi laajasti taloutta, tieteitä, politiikkaa ja taiteita. Hän oli sivistynyt, keskustelutaitoinen, utelias, henkisesti ja fyysisesti vahva ihminen. Siinä missä keskiajan

ihanneihminen keskittyi kuoleman jälkeiseen elämään ja oli vahvasti yhteisöllinen, uuden ajan ihminen keskittyi myös nauttimaan nykyhetkestä ja tavoittelemaan henkilökohtaista onneaan.

Uskonnolla oli yhä tärkeä sija ihmisten maailmankuvassa. Vaikka humanistit eivät vastustaneet uskontoa, monet heistä kritisoivat katolisen kirkon toimia. Heidän mielestään kirkko oli etääntynyt Raamatun opetuksista ja nojasi liikaa keskiaikaisiin tapoihin, pyhimyskertomuksiin ja paavin valtaan. Esimerkiksi monien humanistien esikuva Erasmus Rotterdamilainen pilkkasi teoksessaan *Tyhmyyden ylistys* hallitsijoiden ja kirkonmiesten ulkokultaisuutta rankoin sanankäänteinkin, vaikka pysyikin silti aina hartaana katolisena.

Uusien ajatusten ja tietojen leviämistä nopeutti 1400-luvun tärkeä keksintö, kirjapainotaito. Keksinnön isänä pidetään saksalaista Johannes Gutenbergia, jonka ensimmäinen suuri painotyö oli latinankielisen Raamatun painaminen vuonna 1455. Painotaidon myötä kiistakirjoitukset ja uskonnolliset kannanotot levisivät aiempaa nopeammin ja laajemmalle.

Ohjeita renenssanssiruhtinaalle

Renessanssiajan Italia koostui pikkuvaltioista, jotka taistelivat vallasta. Kaupunkivaltioiden ruhtinaat pyrkivät kasvattamaan mahtiaan miltei keinolla millä hyvänsä. Näissä oloissa keskiaikaiset käsitykset Jumalan asettamasta hallitsijasta ja sääty-yhteiskunnasta tuntuivat monista vanhentuneilta. Heräsi kysymys siitä, millainen vallankäyttö oikeastaan oli soveliasta ja mitä valta itse asiassa oli. Kuuluisin aihetta käsitellyt poliittinen ajattelija oli firenzeläinen Niccolo Machiavelli teoksellaan *Ruhtinas* (Il Principe).

Machiavellin mukaan menestyvän hallitsijan tuli olla ovela ja voimakas sekä käyttää tarvittaessa muita hyödykseen: ”Jotta hän voisi säilyttää asemansa, hänen on useinkin pakko toimia vastoin uskollisuuden, armeliaisuuden, inhimillisyyden ja uskonnon lakeja.” Monet kriitikot ovatkin tuominneet Machiavellin ajattelun moraalittomaksi tai epäilleet hänen tarkoittaneen päinvastaista kuin hän kirjoitti.

Machiavellin käsityksiä kuitenkin ohjasi uuden ajan humanisteille tyypillinen rationaalisuus: ”Kaikkien ihmisten ja ennen kaikkea tuomioistuinten yläpuolella olevien ruhtinaiden teot mitataan vain tulosten mukaan. Ruhtinaan on siis vain toimittava voitollisesti ja säilytettävä asemansa.” Hyvä hallitsija ajoi omaa ja valtakuntansa etua keinolla millä hyvänsä, antamatta moraalin tai uskonnon rajoittaa pyrkimyksiään.

Antiikista esikuvia hakenut Machiavelli sai sekä ihailijoita että vihamiehiä jo omana aikanaan. Myöhempinä aikoina hänen ajatuksiaan ovat lainanneet monet **reaalipoliitikot**, joiden mielestä käytännöllisyys ja valta ovat politiikassa aatteita tärkeämpiä. Häikäilemättömiä, omaa etuaan tavoittelevia poliitikkoja kutsutaan tänäkin päivänä **machiavellisteiksi**.

Kirjallisuutta kansalle

Humanistit kirjoittivat usein latinaksi, mutta renessanssiajalla kiinnostus kansankieliseen kirjallisuuteen kasvoi. Italialainen Dante Alighieri oli italian kielellä kirjoitetun kirjallisuuden varhaisimpia nimiä. Hänen teoksensa *Jumalainen näytelmä* kuvaa päähenkilön vaellusta helvetistä kiirastulen kautta taivaaseen. Jumalaisen näytelmän kuvaus kuoleman jälkeisestä elämästä on

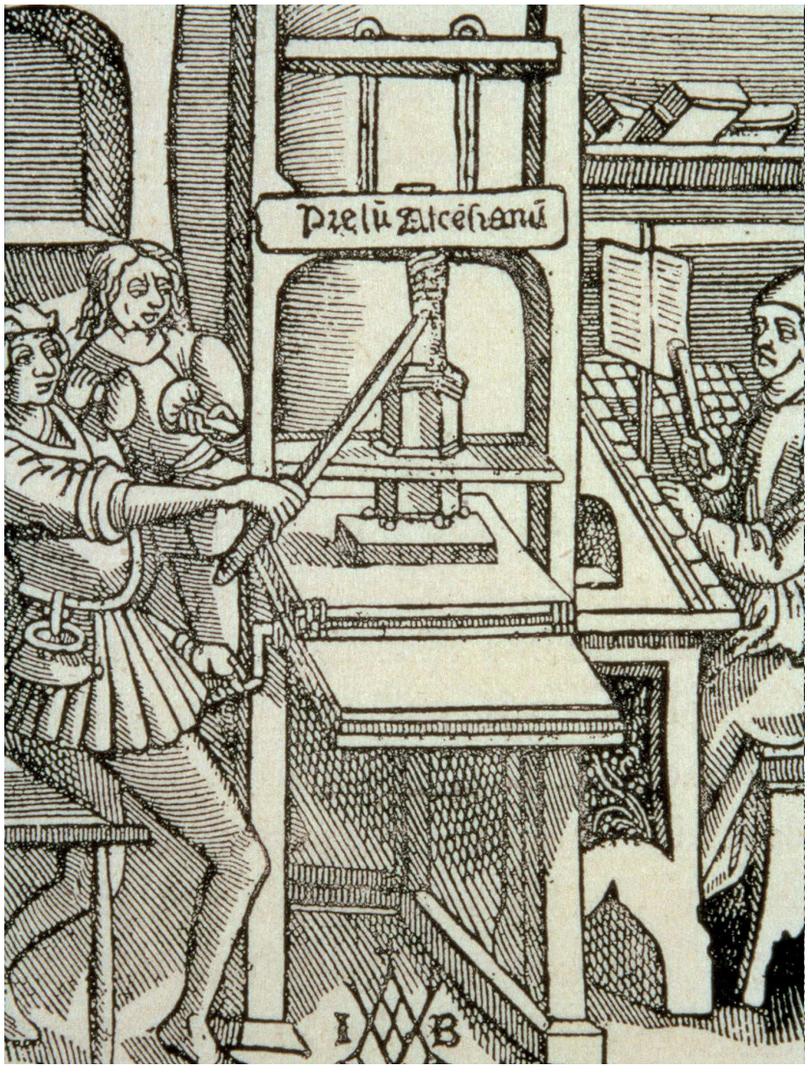

Kirjapainotaito lisäsi tekstien määrää ja vaikutti uusien ajatusten nopeaan leviämiseen Euroopassa. Kirkko suhtautui aluksi myönteisesti nopeampaan tapaan tuottaa Raamattuja ja hengellisiä tekstejä, mutta myöhemmin mieli muuttui vähemmän suotuisaksi irtokirjasimille, kun kirjapainoa käytettiin välineenä katolisen kirkon ylivaltaa vastaan. Dominikaanimunkki Filippo de Strata totesi avoimen kielteisesti: "Est virgo hec penna, meretrix est stampificata" (Kynä on neitsyt, kirjapaino huora).

vahvasti keskiajan kristillisen maailmankuvan sävyttämä. Renessanssiin sen kuitenkin liittää kansankielisyys ja teoksessa esiintyvä kritiikki kirkon edustajia kohtaan.

Varhaisrenessanssiajan runoilija Francesco Petrarca ja lyhyistä kertomuksistaan tunnettu Giovanni Boccaccio olivat Danten tavoin italian kielen uranuurtajia. Lukutaitoisen yleisön lisääntyminen ja kirjapainotaidon leviäminen laajensi kansankielisen kirjallisuuden kysyntää myös muualla. Espanjalaisen Miguel de Cervantes Saavedran teosta *Don Quijote* on pidetty ensimmäisenä varsinaisena lukuromaanina. Keskiaikaiselle ritari-ihanteelle irvaileva teos sai valtavan suosion ja se käännettiin nopeasti monille kielille.

Romaanikirjallisuuden synnyn ohella myös teatteri ja näytelmäkirjallisuus nousivat uuteen kukoistukseen. Suuriin kaupunkeihin alettiin rakentaa teattereita, joiden ohjelmisto kiinnosti niin ylhäisiä kuin alhaisiakin. Englantilainen William Shakespeare edesauttoi italialaisen näytelmäteatterin tuloa saarivaltioon, ja Lontoosta tuli yksi teatterimaailman keskuksista. Shakespeare otti näytelmiinsä aiheita aiemmasta kirjallisuudesta, antiikista ja historiasta. Monia Shakespearen teoksia kuten *Romeota ja Juliaa*, *Hamletia* ja *Macbethia*

Renessanssin kuvataiteet erosivat aihepiiriltään ja tyyliltään eri puolilla Eurooppaa. Alppien pohjoispuoleisessa Euroopassa ei renessanssin aikakaudella niinkään haettu innoitusta antiikista tai uskonnollisista aiheista, kuten Etelä-Euroopassa oli tapana, vaan taiteessa kuvattiin maallisten hallitsijoiden ja porvareiden muotokuvia ja jopa maisemia ja tavallisen kansan elämää. Pieter Bruegel vanhemman teos *Talonpoikaistanssi* on vuodelta 1568.

esitetään edelleen, ja niiden juonikuvioita lainataan jatkuvasti nykyajan kirjoissa, näytelmissä ja elokuvissa.

Renessanssitaide

Renessanssiajan antiikkia kohtaan tuntema ihailu näkyy ehkä kaikkein selvimmin kuvataiteessa. Keskiaikaisesta staattisuudesta haluttiin päästä eroon ja mallia otettiin antiikin kuvanveistäjiltä, joiden teoksista omaksuttiin liikkeen kuvaus ja mahdollisimman sopusuhtaiset mittasuhteet. Yhteyttä antiikkiin korostettiin myös aiheiden valinnalla. Renessanssitaiteilijat kuvasivat mielellään kohtauksia antiikin mytologiasta ja lisäsivät usein antiikkiin liittyviä viittauksia ajankohtaisiin muotokuviin ja uskonnollisiin maalauksiin.

Keskiajalla käytössä ollut arvoperspektiivi hylättiin, ja käyttöön otettiin **keskeisperspektiivi**. Sen käyttöönottoa helpotti myös antiikin matematiikan ja geometrian harrastuksen yleistyminen. Myös antiikin taiteelle leimallinen ihanteellisen ihmisvartalon kuvaaminen palasi jälleen taiteeseen.

Humanistisen ajattelun vaikutus taiteeseen näkyy antiikista saatujen vaikutteiden lisäksi myös

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Hovimies

Renessanssihoveissa vallitsi hyvin tiukat säännöt siitä, miten tuli pukeutua ja käyttäytyä. Aikakauden parhaana käytöstapojen tuntijana pidettiin italialaista Baldassare Castiglionea. Hänen teostaan *Hovimies* (1528) tutkittiin ahkerasti, kun haluttiin varmistua oikeanlaisesta hovikäyttäytymisestä.

Castiglionen mukaan hovimiehen oli osattava kreikkaa ja latinaa. Hänen tuli käyttäytyä luontevasti, syödä siististi haarukalla ja veitsellä, pyyhkiä kasvonsa lautasliinaan ja vältettävä pieremistä, nenänsä niistämistä ja sylkemistä. *”Toivon, ettei hovimiehellä ole ainoastaan älyä sekä kaunis vartalon ja kasvojen muoto, vaan että hänessä on tietynlaista viehätystä, ja, kuten sanotaan, sellainen verenala, joka tekee hänet ensi kohtaamisella miellyttäväksi jokaiselle hänet näkevälle.*

Tahtoisin hänellä olevan enemmän kuin keskinkertaista kirjallista sivistystä. – – Sopivaa on myös osata uida, juosta ja heittää kiviä, koska näistä taidoista voi olla hyötyä sodassa. – – Jaloa ja hovimiehelle sopivaa harjoitusta on vielä pallopeli, jossa tulee monesti näkyviin ruumiin kunto sekä kaikkien jäsenten tehollisuus ja notkeus ja melkein kaikki muu, mitä muissa harjoituksissa tavataan. – – On eräitä toisia harjoituksia, joita voidaan suorittaa sekä julkisesti että yksityisesti, esimerkiksi tanssi; ja tämä pitäisi hovimiehen mielestäni ottaa huomioon, koska hänen nähdäkseni tulee monien läsnä ollessa – – säilyttää tietynlainen arvokkuus, jota kuitenkin lieventää liikkeiden siro ja kevyt viehättävyys. – – Hovimies ei tyydytä minua, ellei hän ole myös muusikko ja ellei hän paitsi sitä, että ymmärtää ja osaa lukea nuotteja, pysty käyttämään eri soittimia.”

Urbinon herttua Francesco Maria II della Rovere sai nuorukaisena hovikasvatuksensa yhdessä Euroopan loisteliaimmista paikoista, Espanjan kuninkaan Filip II:n hovissa. Myöhemmin hän hallitsi omaa herttuakuntaansa, mutta joutui rahavaikeuksien vuoksi myymään arvonimiään ja alueitaan. Rovere-suvun miespuolisten perijöiden puuttuessa herttuakunnasta tuli 1600-luvulla osa paavin Kirkkovaltiota. Federico Baroccin muotokuva Francescosta on vuodelta 1572.

Hovimiehen tuli osata siis keskustella kepeästi ja esittää puheenvuoronsa luontevasti oikeassa kohtaa keskustelua. Kirjallisuuden, filosofian, taiteen ja politiikan tuntemista pidettiin itsestäänselvyytenä, mutta hovimiehen ei ollut sopivaa kerskua tietämyksellään.

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

yksilöllisyyden ihailuna. Renessanssiruhtinaat ja muut mahtimiehet kustansivat mielellään taiteilijan veistämään itsestään ratsastajapatsaan tai muun muotokuvan tai palkkasivat maalarin koristamaan asuntoaan taidokkain freskoin. Renessanssiajalla myös taiteilijoita alettiin ihailla luovina yksilöinä ja taiteen mestarien palveluksista kilpailtiin ankarasti.

Luovuutta ja yksilöllisyyttä korostavasta ajattelusta huolimatta taidetta tehtiin kuitenkin pääosin tilaustyönä. Näin renessanssiajan yhteiskunnan mahtavimmat voimat, katolinen kirkko, yksilöllisyyden ihailuna. Renessanssiruhtinaat ja muut mahtimiehet kustansivat mielellään taiteilijan veistämään itsestään ratsastajapatsaan tai muun muotokuvan tai palkkasivat maalarin koristamaan asuntoaan taidokkain freskoin. Renessanssiajalla myös taiteilijoita alettiin ihailla luovina yksilöinä ja taiteen mestarien palveluksista kilpailtiin ankarasti.

Luovuutta ja yksilöllisyyttä korostavasta ajattelusta huolimatta taidetta tehtiin kuitenkin pääosin tilaustyönä. Näin renessanssiajan yhteiskunnan mahtavimmat voimat, katolinen kirkko, maalliset ruhtinaat ja vaurastuva porvaristo sanelivat taideteosten aiheet. Uskonnolliset aiheet olivat näin ollen yhä tavallisia, ja niiden rinnalla alkoivat yleistyä myös maalliset aiheet, kuten porvarisperheiden muotokuvat.

Yleisneroja ja taiteen suurmiehiä

Monet renessanssitaiteilijat ovat jääneet historiaan niminä, joiden saavutuksia ja teoksia on pidetty ylittämättöminä. Keskiajan taiteilijat olivat olleet käsityöläisiä, jotka eivät signeeranneet omia taideteoksiaan. Renessanssin taiteilija pyrki karistamaan tämän käsityöläisleiman harteiltaan. Ihmisyksilön kykyjä ihannoineeseen humanistiseen ajatteluun sopi käsitys luovista neroista, jotka ominaisuuksillaan nousivat muiden yläpuolelle.

Varsinkin Leonardo da Vinciä voi hyvin pitää renessanssi-ihanteen suorana ilmentymänä. Taiteilijana hän maalasi ja veisti lukuisia maailmantaiteen klassikoita. Häntä voidaan pitää yleisnerona, sillä hän oli perillä tieteen viimeisimmistä saavutuksista ja kehitteli itse uusia keksintöjä. Leonardo haaveili lentämisestä ja käytti paljon aikaa ja tarmoa lentolaitteen suunnittelemiseen. Vaikka Leonardon keksintöjen toteuttaminen jäi usein kesken, hänen ideansa osoittavat hänen olleen huomattavasti aikaansa edellä.

Vaatimattomuus ja nöyryys eivät kuuluneet renessanssin yleisnerojen ja taiteilijoiden ihanteisiin. Leonardo kuvasi itseään kirjeessään Milanon ruhtinas Ludovigo Sforzalle seuraavaan sävyyn: *”…voin luvata kilpailevani kenen kanssa tahansa yksityisten ja julkisten rakennusten piirtämisessä ja vesijohtojen valmistamisessa. Edelleen osaan veistää*

Leonardo da Vinci oli taiteilijanero, tekninen suunnittelija, visionääri, maalari, arkkitehti, kuvanveistäjä, luonnontutkija ja runoilija. Hänen anatomian tuntemuksensa vaikutti muotokuvataiteeseen merkittävästi. Valon ja varjon leikki sekä pehmeästi toisiinsa sulautuvat sävyt tekevät hänen teoksistaan eläviä. Salaperäisesti hymyilevä nainen, *Mona Lisa*, on maailman kenties tunnetuin muotokuva. Se on esillä Pariisin Louvressa, jossa sitä käy vuosittain katsomassa noin kuusi miljoona ihmistä.
Mikä maalauksessa kiehtoo?

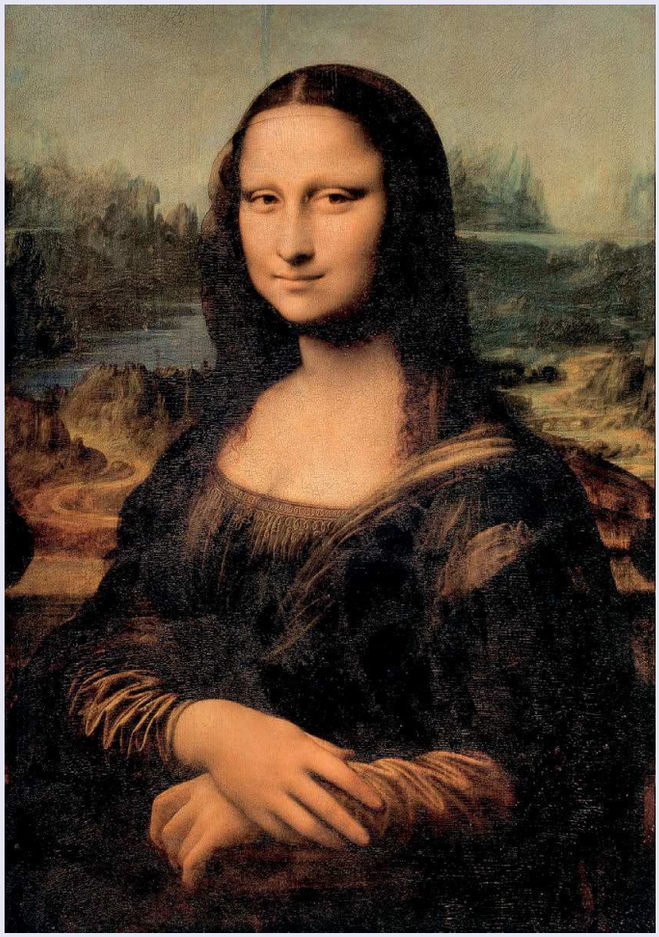

kuvia marmorista, pronssista tai keramiikasta – samoin taidan maalaustaiteesta kaiken, mitä yleensä voidaan taitaa. Kilpailen siinäkin kenen kanssa tahansa."

Monet taiteilijat korostivat omaa rooliaan omakuvilla tai sijoittamalla itsensä mukaan maalaustensa joukkokohtauksiin. Niin teki myös Michelangelo Buonarroti, joka oli aikakauden kysytyimpiä taiteilijoita. Renessanssiajalla arvostettiin kuvanveistoa, ja Michelangelokin koki olevansa ennen kaikkea kuvanveistäjä. Michelangelo yritti juuri tähän vedoten kieltäytyä, kun paavi tilasi häneltä Sikstuksen kappelin kattofreskot ja alttaritaulun. Lopputuloksena syntyi kuitenkin maailman taiteen klassikkona tunnettu teossarja. Päivittäin kappeliin tutustuu jopa yli 20 000 vierailijaa.

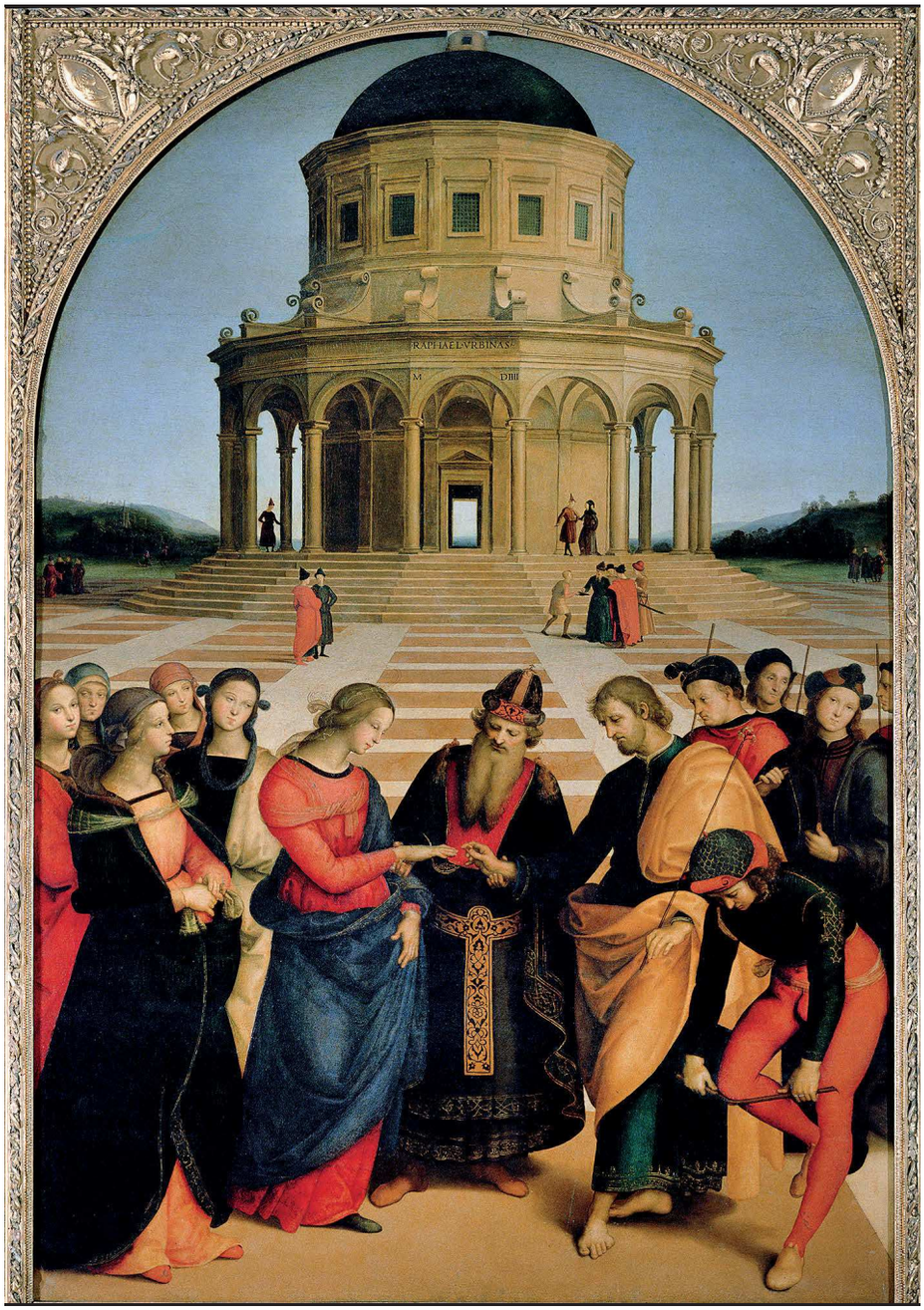

Rafaelin maalauksessa *Neitsyen kihlaus* vuodelta 1504 yhdistyvät raamatullinen aihe ja renessanssiajan taiteen uusi muotokieli. **Mitä renessanssille ominaisia tyylipiirteitä löydät teoksesta?**

Syntyikö antiikki uudelleen?

Renessanssiajan taiteilijat ja oppineet pyrkivät kuvaamaan renessanssia aikakautena, joka herätti antiikin kulttuurin jälleen eloon. Käsite keskiaika luotiin nimenomaan kuvaamaan ”pimeää” aikaa antiikin ja renessanssin välissä. Kirjailija Petrarcan mukaan tulevat sukupolvet voivat löytää ”takaisin muinaisuuden kirkkaaseen loistoon” vasta ”kun pimeys väistyy”.

Usein on korostettu renessanssin tieteen irrottautuneen kirkon talutusnuorasta. Siten tieteen saralla voitiin kehittää uusia saavutuksia, jotka eivät välttämättä olleet sopusoinnussa Raamatun kanssa. Suuri osa tieteestä perustui kuitenkin edelleen taikauskoon. **Magia**, tähdistä ennustaminen

Merkittäviä renessanssitaiteilijoita

Taiteilija	Aika	Maa
Donatello	1386–1466	Italia
Jan van Eyck	n. 1390–1441	Alankomaat
Sandro Botticelli	1455–1510	Italia
Albrecht Dürer	1471–1528	Saksa
Michelangelo Buonarroti	1475–1564	Italia
Leonardo da Vinci	1475–1564	Italia
Rafael Sanzio	1483–1520	Italia
Pieter Brueghel vanh.	1525–1569	Alankomaat
El Greco	1541–1614	Espanja

Renessanssin tyylipiirteet kehittyivät Italiassa, mutta tyylisuunta levisi 1400-luvulla myös Alppien pohjoispuolelle. Varsinkin Alankomaissa taiteilijat ikuistivat yläluokan ohella porvariston ja tavallisen kansan elämää.

ja jopa **okkultismi**, taikuus tai salatiede, olivat renessanssinkin oppineiden suosiossa.

Monet nykytutkijat ovat huomauttaneet renessanssin olevan vain jatkoa keskiajalla alkaneelle kehitykselle. Monet renessanssin luomuksina pidetyt uutuudet, kuten yksilöllisyyden ihannointi, saivat alkunsa jo keskiajalla. Siirtyminen uuteen aikakauteen tapahtui hitaasti, eikä keskiaikaisen kulttuurin ja renessanssikulttuurin välillä ole selkeää rajakohtaa. Perinteiset uuden ajan merkkeinä pidetyt tapahtumat, kuten löytöretket ja uskonpuhdistus, sijoittuvat vasta renessanssiajan loppupuolelle. Tämäkin vahvistaa käsitystä renessanssikulttuurin keskiaikaisista juurista.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä tekijät vaikuttivat siihen, että renessanssi syntyi juuri Italiassa?**

2. **Miten ihmiskuva muuttui siirryttäessä keskiajalta renessanssiin?**

3. **Millainen merkitys kirjapainotaidolla oli kulttuurin kehitykselle?**

4. **Etsi jonkun s. 87 taulukossa mainitun renessanssitaitelijan tunnettu teos internetistä ja tutki kuvaa. Mitkä piirteet renessanssin taiteessa periytyivät**
   a) keskiajalta
   b) antiikista?

8. Reformaatio ja luonnontieteen synty

Katolinen kirkko kohtaa kritiikkiä

Katolinen kirkko oli noussut vahvaan valta-asemaan keskiajan kuluessa. Humanismin ja renessanssin myötä kirkkoa alettiin arvostella yhä ankarammin. Kriitikoiden mielestä maallinen omaisuus, valta ja ylellisyys olivat kirkon johtajille tärkeämpiä kuin hengellisyys ja uskonkysymykset. Humanismi korosti paluuta tiedon alkulähteille. Raamattu haluttiin nostaa uskon harjoittamisen perustaksi.

Soraääniä oli kuultu kirkon sisällä jo myöhäiskeskiajalta lähtien. Englantilainen John Wycliffe käänsi 1300-luvulla Raamatun englanniksi. Hän vaati, että Raamatun arvovalta oli nostettava paavin valtaa korkeammaksi. Tšekkiläinen Jan Hus puolestaan perusti oman kirkon 1400-luvun alussa. Hänen kannattajiaan kutsuttiin hussilaisiksi. Paavi kuitenkin torjui uudistuspyrkimykset kovin ottein, ja harhaoppiseksi tuomittu Hus poltettiin roviolla. Wycliffe tuomittiin myös roviolle, mutta koska hän oli jo kuollut, ruumis jouduttiin kaivamaan ylös polttamista varten.

1500-luvun alussa kriitikkojen joukkoon liittyi Erasmus Rotterdamilainen, joka oli eräs tärkeimmistä renessanssihumanisteista. Erasmus oli maailmankansalainen – kosmopoliitti, teologi ja kielitieteilijä, joka työskenteli ja opetti Italiassa, Ranskassa, Sveitsissä, Saksassa ja Englannissa. Hänen mielestään monet kirkon tavat ja opilliset tulkinnat eivät perustuneet Raamattuun. Tärkeimmäksi periaatteeksi olisi nostettava lähimmäisenrakkaus, joka oli Raamatun pysyvin opetus. Kirjapainotaito mahdollisti kirkonvastaisten teosten leviämisen, eikä arvostelun tukahduttaminen tai rajoittaminen enää onnistunut entiseen tapaan.

Reformaatio haluaa puhdistaa uskon

Arvostelu kirkon maallistumista kohtaan kasvoi, kun paavi alkoi 1500-luvun alussa rakennuttaa Roomaan suurta Pietarinkirkkoa. Kallista rakennusprojektia pyrittiin rahoittamaan muun muassa kauppaamalla kirkon virkoja. Rahaa saatiin myös laajentamalla **anekauppaa**, jossa ihmiset saivat ostaa aneita eli lievityksiä synneistä seuraaviin katumusharjoituksiin. Niiden avulla luvattiin ihmisen joutuvan kärsimään lyhyemmän ajan kuolemanjälkeisessä kiirastulessa tai saavan jopa paikan taivaassa.

Saksalainen teologian professori Martti Luther Wittenbergin yliopistosta nousi arvostelijoiden

Anton von Wernerin maalaus vuodelta 1877 on taiteilijan tulkinta Wormsin valtiopäivien tapahtumista vuonna 1521. Luther puolusti valtiopäivillä näkemyksiään eikä suostunut perumaan puheitaan ja kirjoituksiaan. Paavi oli jo aiemmin julistanut Lutherin kirkonkirroukseen, nyt Luther sai keisari Kaarle V:ltä myös valtakunnankirouksen päälleen. Lutheristä tuli lainsuojaton, ja hän katosi Saksin vaaliruhtinaan tarjoamaan turvapaikkaan Wartburgin linnaan. **Miksi ja keiden kannalta Lutherin ajatukset koettiin vaarallisiksi?**

johtoon. Vuonna 1517 hän kirjoitti 95 teesiä eli väitettä, joissa hän tuomitsi anekaupan. Kertoman mukaan hän naulasi teesit kirkon oveen. Lutherin ja muiden kriitikoiden tarkoituksena ei ollut perustaa uutta kirkkoa, vaan palauttaa katolinen kirkko sellaiseksi kuin alkukirkon arveltiin olleen. Raamatun vastaisina pidetyistä opeista, esimerkiksi anekaupasta ja selibaattivaatimuksista, haluttiin luopua. Lutherin teesit kuitenkin kyseenalaistivat paavin arvovallan, ja Luther ajautui törmäyskurssille katolisen kirkon kanssa.

Paavi määräsi Lutherin kirkonkirroukseen, ja sen lisäksi Saksan valtiopäivät julisti hänet valtionkirroukseen eli lainsuojattomaksi. Luther sai kuitenkin myös tukea monilta teologeilta ja varsinkin Saksan maallisilta ruhtinailta, jotka vastustivat paavin vallan kasvua. He protestoivat uskonpuhdistuksen tukahduttamista vastaan, ja heitä alettiin kutsua **protestanteiksi**. Nimitys laajeni myöhemmin tarkoittamaan muitakin liikkeitä, jotka 1500-luvulla irtautuivat katolisesta kirkosta.

Saksasta liikkeelle lähtenyt uskonpuhdistus eli **reformaatio** sai vastakaikua muuallakin Euroopassa. Monet halusivat mennä uudistuksissaan vielä pidemmälle kuin Luther ja hänen kannattajansa. Sveitsiläissyntyisen Jean Calvinin johta-

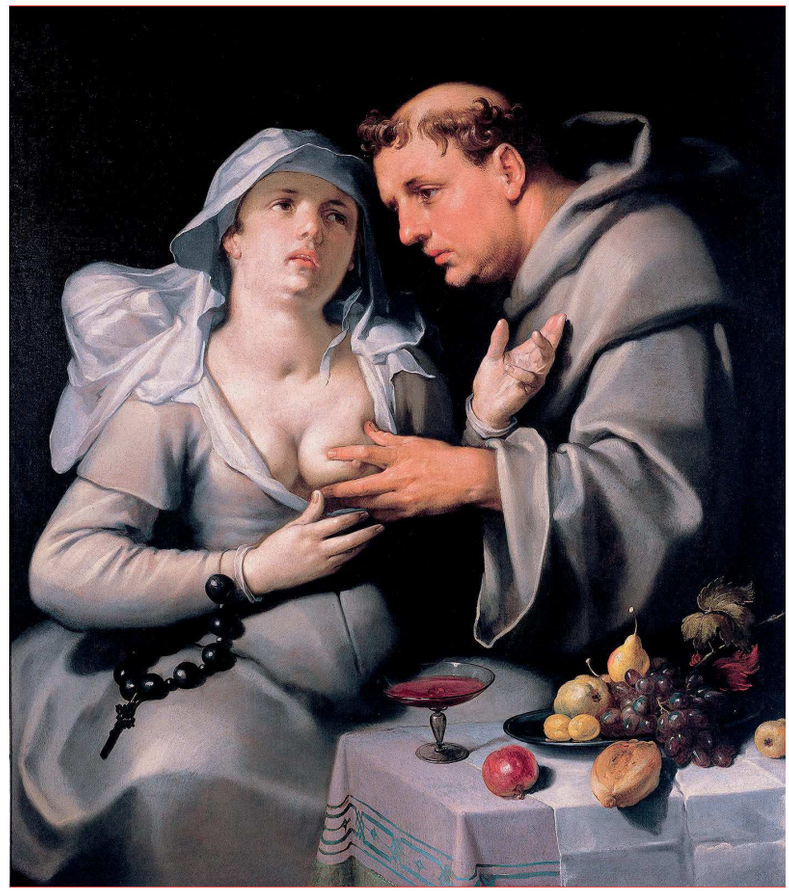

Katolisen kirkon anekauppaa kritisoiva puupiirros on 1500-luvulta. Protestanteilla oli halveksuntaa osoittava sanonta anekaupasta: ”Kun raha kirstuun kilahtaa, niin sielu taivaaseen vilahtaa.” Propagandaa harjoitettiin puolin ja toisin. Puupiirrokset, joita voitiin monistaa, toimivat sekä uskonpuhdistajien että katolisten aseena. **Millaisen kuvan Cornelis van Haarlemin maalaus Munkki ja nunna antaa kirkonpalvelijoiden moraalista?**

mat **kalvinistit** korostivat sitä, että Jumala on ennalta määrännyt ihmisten kohtalot. Kalvinistinen oppi sai vallan Sveitsissä, Alankomaissa ja Skotlannissa, luterilainen opetus levisi Saksassa ja Pohjoismaissa.

Protestanttiset ruhtinaat suosivat omilla maillaan uuden uskon saarnaamista. Monissa maissa kyse oli enemmänkin valtapolitiikasta kuin uskonnosta. Paavi menetti vaikutusvaltansa protestanttisten maiden kirkkoihin ja niiden suureen omaisuuteen. Englannissa reformaatiosta syntyi oma versionsa eli **anglikaaninen kirkko**. Keskeisenä uudistajana oli Englannissakin valtakunnan hallitsija, kuningas Henrik VIII, joka riitautui katolisen kirkon kanssa, kun paavi ei sallinut hänen ottaa avioeroa. Englannin parlamentti julisti 1534, että kuningas oli kirkon johtaja.

HISTORIAN TULKINTA

Noitavainot

Uskonsotien ajalla 1500–1600-luvuilla Euroopassa riehuivat myös noitavainot. Yleisesti uskottiin, että taikuudella saattoi parantaa sairauksia, varmistaa hyvän sadon tai tuottaa vahinkoa vihamiehille. Keskiajan lopulla syntyi käsitys noidista paholaisen liittolaisina, jotka lensivät öisin noitasapattiin karmeisiin juhliin.

Noitien metsästys yltyi ajoittain hysteriaksi, kun syytetyt nimesivät kidutuksen jälkeen uusia noitia, joita olivat muka tavanneet noitasapatissa. Tämä länsimaiden historian synkkä luku on kiehtonut monia eri aikojen tutkijoita ja historiallisen viihteen tekijöitä.

Populaarikulttuurissa noituus on yhdistetty pimeään aikaan ja katoliseen inkvisitioon. Vaikka noitavainojen ensimmäinen vaihe osuikin 1400-luvulle, ne olivat huipussaan uuden ajan alussa ja laantuivat vasta 1700-luvulla. Vainoja toteutettiin sekä katolisissa että protestanttisessa maissa, ja rankaisemisesta vastasi yleensä maallinen, ei kirkollinen tuomioistuin.

Varsinkin 1900-luvun feministinen tutkimus on pitänyt noitavainoja erityisesti naisiin kohdistuvina. Erään teorian mukaan kohteena olivat erityisesti kansanlääkintään perehtyneet parantajanaiset. Arviolta kolmasosa syytetyistä oli kuitenkin miehiä, eikä uhrien ole voitu osoittaa valikoituneen erityisten taitojen perusteella.

Myös käsitykset uhrien määrästä ovat vaihdelleet. Jo 1700-luvulla esitettiin tuomittujen noitien määräksi yli 9 miljoonaa, ja myöhemmätkin arviot ovat usein nousseet satoihin tuhansiin. Nykytutkijoiden mukaan noituudesta tuomittiin kuolemaan ”vain” 20 000–40 000 uhria, joskin syytettyjä oikeudenkäynneissä oli moninkertaisesti.

Taistelu oikeasta uskosta

Suhtautuminen reformaatioon jakoi eurooppalaisia. Vaikka katolisen kirkon väärinkäytöksiä oli kritisoitu, monet olivat pahoillaan, kun luostareita suljettiin ja kirkot köyhtyivät. Uskonkiistat johtivat sotiin ja kapinointiin, erityisesti Saksassa. Vuonna 1555 Saksan katolinen keisari ja erimieliset ruhtinaat pääsivät sopuun siitä, että maallisella hallitsijalla oli valta päättää alueensa uskonnosta. Periaatetta luonnehdittiin sanoilla ”kenen maa, sen uskonto”.

Protestanttien ja katolilaisten välille syntynyt väliaikainen uskonrauha ei kestänyt kauan. 1500-luvun lopulla katolinen kirkko ryhtyi määrätietoiseen vastaiskuun eli **vastauskonpuhdistukseen** palauttaakseen asemansa Pohjois- ja Länsi-Euroopassa. Vuonna 1534 perustettu **jesuiittajärjestö** eli Jeesuksen veljeskunta sai tärkeän aseman. Jesuiitat saivat monipuolisen koulutuksen ja ajoivat katoli-

Pärttylinyön verilöyly Pariisissa 1572. Tuolloin surmattiin noin 20 000 protestanttia eli hugenottia kuten heitä Ranskassa nimitettiin, ja seuraavien vuosien ajan käytiin sisällissotaa (nk. hugenottisotia). Hugenotit saivat Ranskan kuninkaalta uskonnonvapauden vuonna 1598. Francois Dubois'n maalaus on noin vuosilta 1572–84.

suuden asiaa niin lähettiläinä Euroopan hoveissa kuin lähetyssaarnaajina maailman kaukaisimmissa kolkissa.

Jesuiittoja pelätympi paavin apuri oli katolisen kirkon **inkvisitiolaitos**, kuulusteluelin ja tuomioistuin. Jo keskiajalla inkvisitio oli langettanut tuomioita kerettiläisille eli katolisen kirkon opeista harhautuneille. Harhaopiksi katsottiin esimerkiksi protestanttiset aatteet ja kiellettyjen kirjojen lukeminen. Kirkolle epämieluisia uskonnollisia tai tieteellisiä ajatuksia esitelleet teokset luetteloitiin, kiellettiin ja yritettiin tuhota. Myös taide valjastettiin palvelemaan katolisen kirkon mahtia. Loisteliaan koristeellinen **barokkityyli** syntyi korostamaan kirkon rikkautta ja vaikutusvaltaa.

Euroopan uskonnollinen vastakkainasettelu jyrkkeni. Kukin uskontokunta uskoi ainoana edustavansa oikeaa uskoa, ja toisin uskoviin suhtauduttiin ankaran suvaitsemattomasti. Ristiriidat kärjistyivät 1500–1600-luvuilla uskonsodiksi, joista tunnetuin on tuhoisa kolmikymmenvuotinen sota vuosina 1618–1648. Kun eri uskontokuntien edustajat kävivät toistensa kimppuun, monet pakenivat uskonnollisesti vapaamieliseen Hollantiin tai kaukaiselle Amerikan mantereelle.

Reformaation seurauksena Euroopan katolinen yhtenäiskulttuuri hajosi lukuisiin kilpaileviin kirkkokuntiin. Uskonnollinen suvaitsevaisuus ei reformaation myötä lisääntynyt, mutta kirkkojen valta väheni ja maallisten hallitsijoiden kasvoi.

Maakeskisestä aurinkokeskiseen maailmankuvaan

Renessanssi arvosti uteliaisuutta ja uuden etsintää. Havaintojen tekeminen, erilaiset kokeet, päättelykyky ja looginen ajattelu nousivat tärkeämmiksi kuin vanhoissa kirjoituksissa esitetyt totuudet. Tieteentekijät hylkäsivät Raamatun ja teologian auktoriteetin ja lopulta myös antiikin oppineiden teoreettiset tieteelliset selitykset. Ilmapiirin muutos raivasi tietä luonnontieteiden kehitykselle.

Erityisesti tähtitieteellisen tutkimuksen vaikutus länsimaiseen ajatteluun uuden ajan alussa oli merkittävä. Tähtitieteilijät kehittelivät tieteellisiä välineitä ja kokosivat niiden avulla tietoa, joka uhmasi kristillisen kirkon esittämää totuutta maailmankaikkeuden rakenteesta. Aristoteleen ja Ptolemaioksen näkemys maakeskisestä, muuttumattomasta maailmankaikkeudesta nautti pitkään yliopistopiirien ja katolisen kirkon kannatusta. Tuntui luontevalta ajatella, että maa oli maailmankaikkeuden keskipiste, ja Raamatustakin löytyi tekstejä, jotka tukivat tätä käsitystä.

Puolalainen matemaatikko ja tähtitieteilijä Nikolaus Kopernikus epäili maakeskistä tulkintaa. Hän päätyi matemaattisissa laskelmissaan siihen tulokseen, että aurinko oli maailmankaikkeuden keskus, joka pysyi paikallaan, ja planeetat kiersivät sitä pyöreillä radoillaan. Kopernikus arvioi maan pyörivän akselinsa ympäri kerran vuorokaudessa, ja tästä syystä näytti siltä, että taivaankappaleet kiersivät maata.

Katolinen kirkko piti Kopernikuksen maailmankuvaa harhaoppisena. Protestanttisissa maissa hänen teoriansa ei kohdannut samanlaista vastustusta, mutta monet pitivät sitä virheellisenä. Saksalainen Johannes Kepler todisti sittemmin laskelmillaan Kopernikuksen opit oikeiksi ja tarkensi niitä. Kepler totesi, että planeettojen kiertoradat eivät olleet pyöreitä vaan soikeita, ellipsin muotoisia.

Italialainen fyysikko ja tähtitieteilijä Galileo Galilei havaitsi kaukoputkellaan Kopernikuksen ja Keplerin laskelmat oikeiksi. Parempien mittauskeinojensa ansiosta Galilei löysi uusia tähtiä sekä havaitsi auringonpilkut, kuun kraatterit ja Jupiterin neljä kuuta. Vanhoilla päivillään vuonna 1632 Galilei julkaisi havaintonsa teoksessa *Dialogi kahdesta maailmanjärjestyksestä*. Hän tiesi hyvin, että saattaisi joutua katolisen kirkon sensuurin hampaisiin. Inkvisitio langettikin Galileille harhaoppituomion. Erityisen raskauttavana pidettiin sitä, että Galileo oli kirjoittanut italiaksi niin, että tavallinen kansa saattoi tutustua hänen tutkimuksiinsa ja hairahtua kirkon opeista. Galilei vältti polttorovion vain kieltämällä oppinsa ja vietti loppuelämänsä kotiarestissa.

Luonnontieteellinen ajattelu syntyy

Luonnontieteen uudet havainnot hyväksyttiin vähitellen. Maakeskisen maailmankuvan muuttuminen aurinkokeskiseksi muutti ihmisten ajattelua merkittävästi. Kun käsitys ympäröivästä maailmankaikkeudesta muuttui ja osoittautui

Raamatun kuvausten vastaiseksi, usko muitakin kirkon esittämiä totuuksia kohtaan sai kolauksia. Uuden ajan alun tieteilijät katsoivat silti olevansa kristittyjä, eivätkä he kiistäneet Jumalan olemassaoloa.

Uuden ajan alussa tapahtuneessa tiedonkäsityksen muutoksessa ei ollutkaan kyse pelkästään uskonnon ja tieteen välisestä ristiriidasta. Keskiaikainen maailmankuva oli laajemminkin nojannut olemassa oleviin auktoriteetteihin, joihin kaikki uusi tieto suhteutettiin. Kirkon ja Raamatun ohella perimmäisen tiedon lähteeksi nostettiin myös antiikin filosofeja, erityisesti Aristoteles. Uuden ajan alun järkeä ja yksilöllisyyttä suosinut ajattelu avasi mahdollisuuden auktoriteettien kyseenalaistamiselle ja uuden tiedon rakentamiselle.

Uudenlaisen tieteellisen ajattelun pohjaa loivat muun muassa 1600-luvun filosofit Rene Descartes ja Francis Bacon. He nostivat teoksissaan esille kysymyksiä siitä, mitä tietäminen oikeastaan tarkoittaa ja millainen merkitys tiedolla on. Baconin mukaan tietämisen tulee aina pohjautua havaintoihin. Hänen mukaansa luontoa voidaan lukea kuin avointa kirjaa. Tieteentekijän tehtävänä oli tehdä järjestelmällisiä havaintoja ja laatia näiden havaintojen pohjalta yleispäteviä lakeja luonnon toiminnasta.

Filosofien ajatukset tiedon syntymisestä ja vahvistamisesta loivat pohjan luonnontieteelliselle ajattelulle. Sen perustana on ajatus siitä, että kaikki tieto voidaan pohjimmiltaan kyseenalaistaa ja uudella, paremmalla tiedolla ja teorialla voidaan korvata vanha teoria.

Myös käsitys siitä, miten uusia teorioita voidaan kehittää ja todistaa oikeiksi, kehittyi. Galileo Galilei oli jo etsinyt tietoa painovoiman ja heiluriliikkeen lainalaisuuksista tekemällä vertailevia kokeita. Hänen kokeensa olivat varhainen esimerkki **empiirisestä** eli kokeellisesta tutkimuksesta. Kokeiden tulokset kirjattiin matemaattisen tarkasti ylös, jotta muut tiedemiehet saattaisivat tutustua niihin ja tarvittaessa toistaa kokeet. Maailman selittäminen vaatikin tuekseen matematiikkaa, joka kehittyi nopeasti 1600-luvun aikana. Yhtenäinen merkintätapa, analyyttinen geometria sekä integraali- ja differentiaalilaskenta muotoutuivat ja matematiikasta tuli luonnontieteiden yleismaailmallinen kieli.

Uudenlaisten ajattelu- ja tutkimustapojen merkittävin soveltaja oli englantilainen fyysikko Isaac Newton. Hän ratkaisi muun muassa Kopernikuksen aurinkokeskeinen maailmanselityksen keskeisen puutteen: miksi maan pinnalla olevat kappaleet eivät paiskaudu avaruuteen, mikäli maa todellakin kiertää hurjaa vauhtia radallaan auringon ympäri. Newton esitti ratkaisuksi gravitaatiolain, jonka mukaan maa vetää kappaleita puoleensa. Soveltamalla samaa ajatusta taivaankappaleiden liikkeisiin Newton onnistui selittämään planeettojen kiertoradat. Newton teki myös merkittäviä löytöjä muuan muassa valon ja aaltoliikkeen tutkimuksessa. Häntä on usein kutsuttu modernin fysiikan tai koko luonnontieteen isäksi.

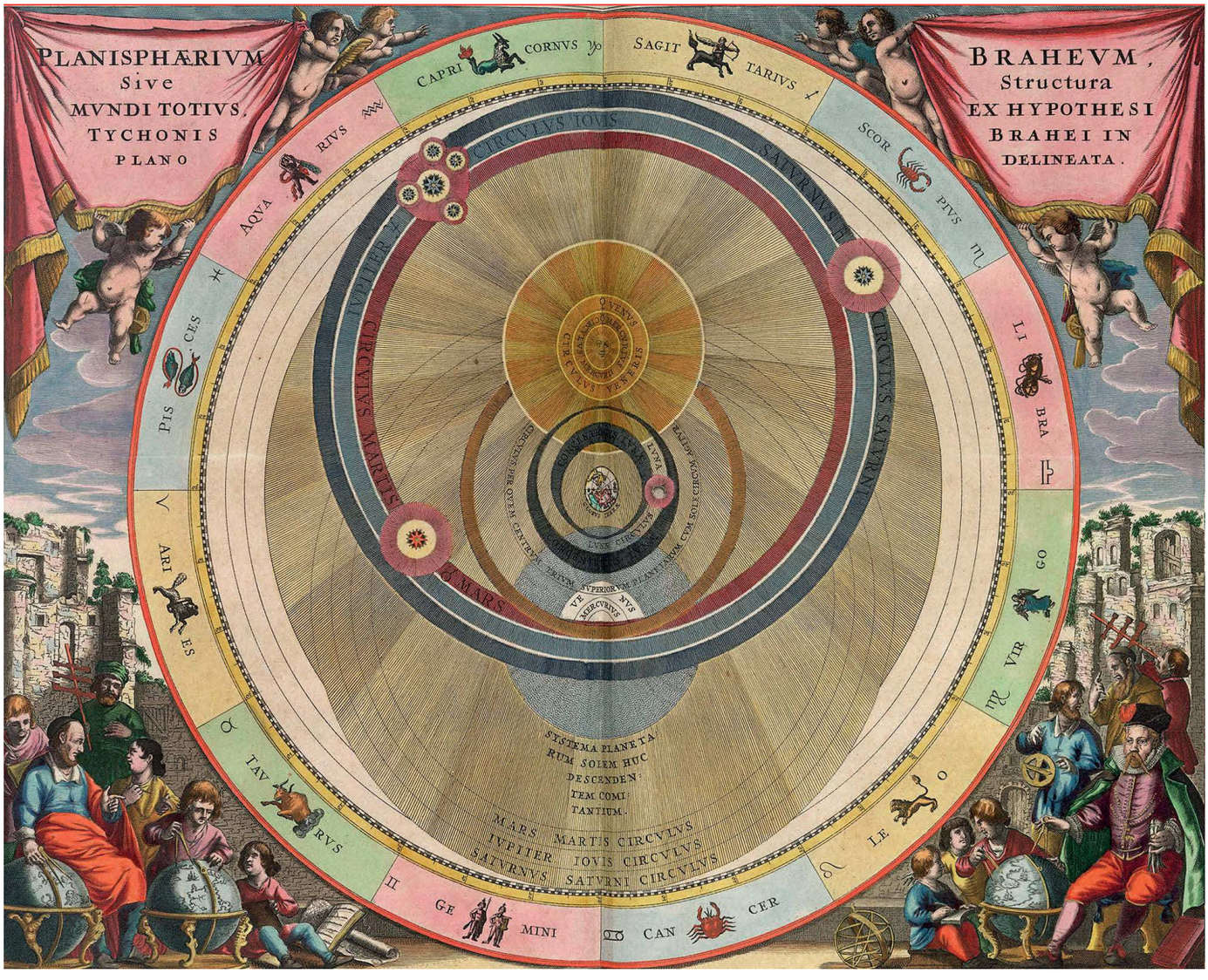

Tähtitieteilijä Tyko Brahen näkemys maailmanjärjestyksestä on 1500-luvun loppupuolelta. Tanskalainen Brahe toi havaintojensa pohjalta esiin mullistavan ajatuksen maailmankaikkeuden muuttuvaisesta luonteesta. Hän oli havainnut uuden tähden ilmaantumisen tähtitaivaalle. Havainto ei sopinut aiempaan kuvaan muuttumattomana pidetystä ja Jumalan luomistyön aikaansaamasta maailmankaikkeudesta. Johannes Kepler jatkoi Brahen tieteellistä tutkimusta ja julkaisi hänen tähtiluettelonsa. **Mitä nykytieteelle vieraita elementtejä piirroskuva sisältää?**

Mekanistinen maailmankuva

Luonnontieteellisen ajattelun kehitys 1600–1700-luvuilla koski fysiikan ja tähtitieteen ohella myös muita tiedonaloja. Esimerkiksi maantieteellinen maailmankuva muuttui, kun löytöretkiltä palaavilla oli tietoa merten takaisista uusista alueista, ihmisistä, eläimistä ja kasveista. Ihmiskehon empiirinen tutkimus esimerkiksi ruumiinavausten avulla rikkoi antiikista asti peräisin olevia lääketieteellisiä väärinkäsityksiä.

Uudet ja nopeasti lisääntyvät luonnontieteelliset havainnot herättivät yhä useampien kiinnostuksen. Moniin Euroopan kaupunkeihin perustettiin 1600-luvulta alkaen tiedeakatemioita ja tieteellisiä seuroja. Niissä tutkijat ja tieteen

Luonnontiede alkoi 1700-luvulla kiinnostaa myös koulutettuja maallikoita. Joseph Wrightin maalauksessa noin vuodelta 1766 luonnontieteilijä havainnollistaa pienelle yleisölleen aurinkokunnan toimintaa mekaanisen mallikappaleen, telluurion, avulla. Telluurion koneisto liikutti taivaankappaleita radoillaan kellon täsmällisyydellä.

harrastajat kokoontuivat esittelemään tieteiden uusimpia saavutuksia ja väittelemään niistä. Varsinkin 1700-luvulla tieteen kiinnostavuutta lisäsi myös hyötyajattelu. Kasvi- ja eläintieteen tutkimus edisti maatalouden kehitystä ja kemian ja fysiikan tuloksia saattoi soveltaa käynnistymässä olevassa teollistumiskehityksessä.

Eurooppalaiset olivat olleet kiinnostuneita tuntemattomien seutujen kartoittamisesta jo löytöretkistä alkaen. Uuden ajan kuluessa tutkimusmatkat jatkuivat, mutta niiden tavoitteet muuttuivat. Esimerkiksi englantilaisen James Cookin matkoja Tyynellemerelle ja Eteläiselle jäämerelle perusteltiin valtapolitiikan ja kaupankäynnin lisäksi myös tieteellisen tiedon hankkimisella.

Luonnontieteen nopea kehitys johti siihen, että maailmaa selitettiin mekaniikan lakien mukaisesti. Monet oppineet näkivät maailman olevan kuin koneisto, joka toimi selkeiden lainalaisuuksien mukaan. Luonnontieteen avulla nuo lainalaisuudet voitaisiin selvittää ja siten selittää maailman toiminta ihmisjärjen avulla. Pian tällaista **mekanistista maailmankuvaa** pyrittiin soveltamaan myös ihmisen ja ihmisten muodostamien yhteiskuntien tutkimukseen.

Merkittävimpiä uuden ajan alun oppineita

Tieteilijä	Aika	Maa	Tiede	Keskeinen saavutus
Nikolaus Kopernikus	1473–1543	Puola	Tähtitiede	aurinkokeskeinen maailmankuva
Francis Bacon	1561–1626	Englanti	Tieteenfilosofia	havaintojen tekeminen, empirismin isä
Galileo Galilei	1564–1642	Italia	Tähtitiede, fysiikka	taivaankappaleiden liikkeiden mallintaminen
Johannes Kepler	1571–1630	Saksa	Tähtitiede	planeettojen elliptiset kiertoradat
William Harvey	1578–1657	Englanti	Lääketiede	verenkierron kuvaus
Rene Descartes	1590–1650	Ranska	Tieteenfilosofia, matematiikka	rationalismi, analyyttinen geometria
Isaac Newton	1642–1727	Englanti	Fysiikka	yleinen painovoimalaki, differentiaalilaskenta

Uusi tieto ei silti syrjäyttänyt vanhoja käsityksiä kovin nopeasti. Uskonnollinen maailmankuva oli yhä valtaenemmistön normi, ja suoranainen taikausko oli yleistä. Olihan luonnontieteiden synnyn aika samalla uskonsotien ja noitavainojen aikaa. Kaikkien oppineidenkaan käsitykset tiedon ja taikauskon rajoista eivät olleet kovin selkeitä. Esimerkiksi Isaac Newton puuhasteli fysiikan ohella alkemian ja salatieteiden parissa. Silti 1600–1700-lukujen kehitystä voidaan pitää nykyisen länsimaisen tieteellisen maailmankuvan perustana.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä tekijät vaikuttivat reformaation käynnistymiseen?**

2. **Selvitä käsitteet**
   a) kalvinismi
   b) anglikaanit
   c) vastauskonpuhdistus.

3. **Selvitä, miten Kopernikus, Galilei ja Newton vaikuttivat ihmisten käsitykseen maailmankaikkeuden rakenteesta.**

4. **Miten uuden ajan tieteellinen maailmankuva erosi keskiaikaisesta maailmankuvasta?**

5. **Etsi tietoa pohjoismaisista tiedemiehistä vuosina 1500–1700. Millaisia aikaansaannoksia löydät?**

9. Itsevaltiuden ajan kulttuuri

Absolutismin ihanne

Uuden ajan alussa Euroopan valtiot vaurastuivat löytöretkien ja maailmankaupan kasvun seurauksena. Verotulot nousivat, ja hallitsijat saattoivat palkata virkamiehiä ja palkkasotureita valtansa tueksi. Kun reformaatio vielä heikensi kirkon valtaa ja feodalismi antoi tilaa keskitetylle valtiokoneistolle, alkoi valta keskittyä hallitsijalle monissa maissa.

Monet aikakauden oppineet kannattivat myös hallitsijan vallan vahvistamista. Vahvan hallitsijavallan kannattaja oli renessanssiajattelija Niccolò Machiavellin lisäksi myös englantilainen Thomas Hobbes. Hobbes oli saanut nähdä maansa ajautuvan kuninkaan ja parlamentin valtataistelun pyörteeseen 1600-luvun alkupuoliskolla. Kuningas mestattiin lopulta parlamentin päätöksellä, ja tämä vei Hobbesilta uskon siihen, että kansa voisi hallita valtiota.

Hobbesin mukaan yhteiskunta, jossa jokainen yrittää puolustaa omia oikeuksiaan, ajautuu kaaokseen ja ”kaikkien sotaan kaikkia vastaan”. Hobbes esitti, että alamaisten tuli luovuttaa vapautensa ja päätösvaltansa hallitsijalle, joka vastineeksi suojelisi heitä ja pitäisi yllä järjestystä. Hobbesin mielestä hallitsijaa ei voinut erottaa. Hallitsijalle pitäisi antaa mahdollisuus hallita rauhassa, jotta valtion asukkaille voitaisiin taata mahdollisimman vakaat olot.

Hobbes oli valmis antamaan hallitsijalle rajattoman itsevaltiuden. Tällainen ajattelu oikeutti **absolutistisen** hallintomuodon kehittymisen 1600-luvun Euroopassa. Absolutismin mallimaana voidaan pitää Ranskaa. Ranskan hallitsija Ludvig XIV sai lempinimen Aurinkokuningas, sillä kaikki pyöri hänen ympärillään kuin planeetat auringon ympärillä. Hänen ministerinsä kirjoitti, että ”hän näkee kaiken, kuulee kaiken, päättää kaikesta, antaa kaikki määräykset”. Valta keskittyi kuninkaan läheisille ministereille ja virkamiehille.

Ranskan esimerkki vaikutti Euroopan hallitsijoihin laajasti. Itsevaltiuteen siirryttiin muun muassa Itävallassa, Ruotsissa ja Venäjällä 1600–1700-lukujen aikana. Kaikkialle absolutismi ei kuitenkaan levinnyt. Esimerkiksi Hobbesin kotimaassa Englannissa parlamentti ja oikeuslaitos säilyivät riippumattomina hallitsijasta.

Ludvig XIV:n rakennuttama Versailles korosti itsevaltiaan asemaa. Versailles'n rakennustöissä uurasti 36 000 työntekijää 47 vuoden ajan, ja lopputulos on musertavan massiivinen. Palatsin kokonaispituus on yli puoli kilometriä ja leveys yli 400 metriä. Barokin kokonaisarkkitehtuuri-ihanteisiin kuuluivat myös säännönmukaiset istutukset, muotopuutarhat ja lukuisat suihkulähteet.

Ylhäisön hovikulttuuri

Itsevaltiuden ajan yläluokan hovikulttuuri heijasteli kuningasvallan loistoa. Esikuvana toimi Ludvig XIV, joka rakennutti Pariisin ulkopuolelle loistokkaan Versailles'n palatsin. Palatsista ja sen hovielämästä tuli rajattoman yksinvaltiuden symboli. Sen ympärille levittäytyy valtava, säännöllisen muotoinen puutarha satoine suihkulähteineen. Aikakauden parhaat taiteilijat palkattiin koristelemaan palatsin sisätilat veistoksin, kuvakudoksin, maalauksin ja huonekaluin.

Versailles'n hovielämän tuli ilmentää kaikin tavoin kuninkaan suuruutta. Yli 10 000 hengen hoviväki ympäröi jatkuvasti kuningasperhettä, jonka elämä oli kaikin tavoin julkista. Arkisetkin toimet, kuten vuoteesta nouseminen, pukeutuminen ja ruokailu, suoritettiin seremoniallisen tarkasti. Hovin elämää sääteli tiukka säännöstö eli **hovietiketti** tiettyine päivärutiineineen ja rituaaleineen.

Versailles'n hoviväki tavoitteli kuninkaan suosiota hännystellen ja kilpaillen keskenään. Hoviväkeen kuului ylimpien aatelissukujen edustajia, joiden Ludvig halusi asuvan Versailles'ssa, jotta hän pystyi pitämään heitä silmällä. Tanssiaiset ja muut hovin tilaisuudet olivat oiva keino yhdistää

Tanssi oli tärkeä hoviväen huvittelu- ja seurustelumuoto. Hyvä tanssitaito kuului aatelisen perussivistykseen. Hovitanssit kehittyivät Italian ja Ranskan hoveissa uudeksi taidemuodoksi, baletiksi. Tanssimestareiden järjestämissä tanssispektaakkeleissa hoviväki esitti toisilleen tanssinumeroita, joissa yhdistyivät tanssi, musiikki ja laulu. Ludvig XIV oli baletin ystävä, ja hän palkkasi huomattavia taiteilijoita järjestämään hoviesityksiä. Baletti kohosi korkeammalle tasolle kuin aiemmin. Myöhemmin balettiesitykset siirtyivät hoveista teattereihin ja vaativat ammattiesiintyjiä.

viihde ja politiikka. Parketilla solmittiin ja hoidettiin myös diplomatiaa sekä kansainvälisiä suhteita.

Hoveissa pukeutumiseen kiinnitettiin paljon huomiota, ja vaikka muodit vaihtelivat, näyttävä ulkonäkö oli tärkeää. Luonnollisten hiuksien sijaan käytettiin peruukkeja, jotka oli usein valmistettu hevosten ja vuohien jouhista. Sekä miesten että naisten hiuslaitteet kohosivat korkeuksiin, ja kenkämuodissa siirryttiin yhä korkeampiin korkoihin. Vaikka pukeutuminen henki varakkuutta ja loistoa, ihmisten henkilökohtainen hygienia oli huonommalla tolalla. Peseytyminen oli harvinaista, ja epämiellyttäviä hajuja peiteltiin mieluummin hajuvesillä.

Tanssiaisten lisäksi hoveissa järjestettiin muutakin ajanvietettä ja viihdettä, muun muassa teatteriesityksiä. Aurinkokuninkaan suosiossa oli näytelmäkirjailija Moliére. Hän kirjoitti ja esitti

Klassisen musiikin nousu

Länsimainen musiikkielämä kehittyi suurin harppauksin itsevaltiuden ajalla. Monet klassisen musiikin piirteet, tyylilajit ja soittimet saavuttivat tuolloin nykyisen muotonsa. Vaikka musiikki on sittemmin kehittynyt monella tavalla, 1600–1700-luvun säveltaiteen suuret nimet ovat edelleen esitetyimpien ja tunnetuimpien säveltäjien joukossa.

Barokin aikakauden suurten säveltäjien, kuten Antonio Vivaldin ja Georg Friedrich Händelin teoksia esitettiin kuninkaallisissa musiikkitaloissa. Myös oopperamusiikki sai tuolloin alkunsa Italiassa. Se edusti barokille tyypillistä kokonaisvaltaisuutta yhdistämällä musiikin, laulun ja teatterin yhdeksi kokonaistaideteokseksi. Kirkkomusiikkia uudisti erityisesti saksalainen Johann Sebastian Bach.

Siinä missä Ranska oli 1700-luvulla muodin ja hovielämän esikuva, nousi Itävallan keisarikunnan pääkaupunki Wien musiikkielämän keskukseksi. Siellä vaikutti muun muassa lapsinerona uransa aloittanut Wolfgang Amadeus Mozart. Hän ehti lyhyeksi jääneen elämänsä aikana säveltää laajan ja monipuolisen tuotannon. Mozarin teokset edustavat eleganttia wieniläisklassismia, joka musiikissa korvasi mahtipontisen ja usein raskassoutuisen barokin.

oivaltavia komedioita, joissa hän pilkkasi muun muassa tekopyhyyttä, saituutta ja nousukasmaisuutta. Moliéren terävän ivan kohteeksi saattoivat joutua myös yleisön joukossa istuvat aateliset. Hänkään ei silti tohtinut arvostella kuningasta.

Ranskan hovin tavat ja muoti toimivat esikuvina kaikille Euroopan hovien ylimystön edustajille. Hallitsijoiden ja ylhäisaatelin kulttuuri oli monin tavoin kansainvälistä. Ranskan kieli saavutti hallitsevan aseman niin ylimystön keskustelukielenä kuin diplomatian ja kansainvälisen politiikankin kielenä. Hallitsijat pyrkivät lujittamaan valtionsa asemaa solmimalla järjestettyjä avioliittoja. Esimerkiksi Itävallan keisarinna Maria Teresialla oli yhteensä 16 lasta, jotka kaikki naitettiin Euroopan hallitsijahuoneisiin valtakunnan etujen mukaisesti.

Kansa vailla oikeuksia

Samaan aikaan kun Euroopan hallitsijat rakensivat kilpaa palatsejaan ja viettivät hovielämää, monien alamaisten olot kurjistuivat. Kylmä ilmastovaihe pienensi satoja ja nosti viljan hintaa. Itse-

Hollantilaistaiteilija Jan Victors kuvaa maalauksessaan vuodelta 1654 arkista elämää pikkukaupungin torilla. **Mitä eri yhteiskuntaryhmiä maalaukseen on kuvattu? Mitä havaintoja voit tehdä vihanneskauppiaan tuotevalikoimasta, asiakkaiden pukeutumisesta ja kaupungin yleisilmeestä?**

valtiaiden käymät sodat, nälkä ja taudit surmasivat tavallista väkeä, jonka auttamiseen valtioilta ei juuri liiennyt rahaa. Vaikka keskiaikainen maaorjuus ei enää ollut Länsi-Euroopassa vallalla, idässä se oli yhä yleinen. Lännessäkin alhaissäätyiset oli käytännössä suljettu yhteiskunnallisen vallankäytön ulkopuolelle.

Talonpojat elivät yhä pääosin kyläyhteisöissä, joiden elämänmuotoa sääteli maatalouden rytmi. Uskonto oli yhä tärkeä osa ihmisten elämää kuten keskiajallakin. Varsinkin protestanttisissa maissa lukutaitoon alettiin kiinnittää huomiota, sillä se oli tärkeää oikean uskonnollisen näkemyksen omaksumiseksi. Lukutaito oli muutenkin alkanut yleistyä ja 1700-luvulla monissa länsimaissa jo yli puolet miehistä osasi ainakin lukutaidon alkeet.

Erityisesti kaupunkien porvaristolla oli varaa ja halua kouluttaa jälkikasvuaan. Vaurastuva porvaristo tavoitteli muissakin suhteessa ylempien säätyjen elämäntapaa ja arvostusta. Kaupunkien

elämäntapaan kuuluivat työn ohella juhlapäivät ja viihde, esimerkiksi konsertit ja teatterinäytökset. Salongeissa maisteltiin uusia nautintoaineita kuten teetä ja kahvia. Niiden myötä syntyi tarve uudenlaisille käyttöesineille, kuten siroille posliinisille tee- ja kahvikupeille. Alun perin kalliit itämaiset ylellisyystuotteet tulivat keskiluokankin saataville, kun posliinia alettiin valmistaa myös Euroopassa.

Säätyasemasta riippumatta uuden ajan alun elämäntapa oli yhä **patriarkaalinen** eli toimi miesten ehdoilla. Mahdollisuus koulutukseen ja kodin ulkopuoliseen ammatinharjoitukseen kuului vain miehille. Naisten oletettiin keskittyvän perhe-elämään. Yksittäisiä naisia kyllä kohosi korkeisiin asemiin syntyperän tai poikkeuksellisten lahjojen ansiosta. Aikakauden suurissa hallitsijoissa oli koko joukko naisia, kuten Englannin kuningatar Elisabet I, Ruotsin kuningatar Kristiina tai Venäjän keisarinna Katariina Suuri. Alemmissa säädyissä leskillä oli muita naisia useammin mahdollisuus itselliseen elämään, sillä he saattoivat jatkaa miesvainajiensa ammateissa. Naisten enemmistölle tällaisia mahdollisuuksia ei kuitenkaan suotu.

Itsevaltiuden tyylisuunnat barokki ja rokokoo

1600-luvulla Italiassa syntyi mahtaileva, tunteita ja mittasuhteita paisutteleva tyylisuuntaus, jota kutsutaan barokiksi. Katolinen kirkko tuki uutta tyylisuuntaa, koska sen avulla voitiin kuvata kirkon loistoa ja vaurautta. Monissa protestanttisissa maissa kirkoista oli poistettu alttaritaulut, ja kirkon keskiössä oli saarnastuoli. Barokki oli isku protestanttista vaatimattomuutta vastaan.

Myös maalliset vallanpitäjät omaksuivat pian barokin mahtailevuuden. Kirkon kunniaksi syntynyt tyylisuunta sopi korostamaan myös yksinvaltaisten kuninkaiden mahtia ja kunniaa. Barokki kehittyi huippuunsa aurinkokuninkaan hovissa ja levittäytyi muotivirtauksena muihin Euroopan hoveihin ja valtakeskuksiin.

Barokkityyli läpäisi koko kulttuurin ja vaikutti niin taiteessa, arkkitehtuurissa, musiikissa kuin pukeutumisessakin. Barokille oli ominaista kokonaisvaltainen suunnittelu. Barokkipalatsien sisustus huonekaluineen, verhoineen ja taideteoksineen muodosti kokonaisuuden, jonka ympärille voitiin vielä suunnitella yhdenmukainen puistoalue. Huonekalut olivat raskaita, suurikokoisia ja hyvin koristeellisia. Kankaina käytettiin raskasta samettia ja komeita kirjailuja.

Taiteelle ja arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä olivat dramaattisuus ja runsaus, kierteiset tai epäsäännölliset muodot, kerroksellisuus ja tunteikkuus. Kuvataiteessa tuotiin esiin valon ja varjon voimakkaita vaihteluja ja liikettä sekä suosittiin tummia värejä. Italian barokin merkittäviä nimiä olivat Gian Lorenzo Bernini ja Caravaggio. Kuvanveistäjä ja arkkitehti Bernini oli paavien hovitaiteilija, joka suunnitteli muun muassa Rooman Pietarinkirkon sisustusta. Caravaggionkin taide liittyi usein katolisuuteen. Hän maalasi tummasävyisiä ja dramaattisia töitä uskonnollisista aiheista ja pyhimyksistä.

Barokkityyli levisi myös pohjoiseen Eurooppaan, erityisesti Alankomaihin, jossa taidetta tilasivat kirkon tai hallitsijoiden sijaan vauraat porvarit. Peter Paul Rubens edustaa barokin tummia pohjoisia sävyjä. Hän on tunnettu etenkin teostensa rehevistä naishahmoista. Kuten monet muutkin aikansa suositut taiteilijamestarit, Rubens ylläpiti suurta ateljeeta. Siellä avustajat valmistelivat taideteoksia, jotka mestari ainoastaan viimeisteli. Rubensiakin maineikkaammaksi nousi hollantilai-

Kuvan maalaus on nimeltään *Maria de Medici saapuu Marseillen satamaan* 1621–1625. Peter (Pieter) Paul Rubens oli alankomaalaisen barokkitaiteen suurimpia nimiä. Häneltä tilattiin suurikokoisia teoksia niin hovien kuin kirkonkin tarpeisiin eri puolille Eurooppaa.

nen Rembrandt van Rijn. Hän oli hyvin tuottelias taiteilija, jonka työt voi tunnistaa mestarillisesta valon ja varjon käytöstä.

Ylettömään mahtailuun pyrkinyt barokki koettiin ennen pitkää raskaaksi ja vanhanaikaiseksi. Ranskasta alkunsa saanut **rokokootyyli** toi 1700-luvulla taiteeseen, sisustukseen ja pukeutumiseen uutta kepeyttä, luonnollisuutta ja raikkautta. Huonekalut ja rakennukset olivat yhä koristeellisia, mutta saivat aiempaa sirommat linjat. Voimakkaat punaisen ja kullan sävyt korvattiin sekä sisustuksessa että pukeutumisessa vaaleilla pastelliväreillä.

Rokokoo etsi innoitusta kaukomailta. Vilkastunut maailmankauppa toi eurooppalaisiin hoveihin yhä enemmän kallisarvoisia kankaita, ja raskas sametti vaihtui ilmavaan silkkiin ja sileään satiiniin. Erityisesti Kiinan arkkitehtuuri ja taide viehättivät rokokooajan ihmisiä. Kuninkaallisten palatsien puutarhoihin rakennettiin kiinalaishenkisiä huvimajoja. Katseet kohdistettiin palatsien sisältä ulos ympäröivään luontoon, puistomaisemiin ja paimenidylleihin.

Rokokoon merkittävimpiä taiteilijoita oli ranskalainen Jean Honore Fragonard. Hänen töitään tilasivat muun muassa Ranskan kuninkaan hovi ja kuninkaan rakastajattaret. Oheinen teos *Rakkauskirje* on noin vuodelta 1770. **Mitä aikakausille ja tyylisuunnille tyypillisiä piirteitä ja ihanteita löydät tämän aukeaman maalauksista?**

TEHTÄVÄT

1. **Miksi hallitsijat alkoivat saavuttaa itsevaltaista asemaa 1600-luvun Euroopassa?**

2. **Miten itsevaltius vaikutti Euroopan kulttuurielämään 1600–1700-luvuilla?**

3. **Vertaa barokkia ja rokokoota toisiinsa. Mitkä ovat tyylisuuntien yhtäläisyydet ja mitkä tärkeimmät erot?**

4. **Vertaa 1600–1700-lukujen ylhäisön ja kansan elämäntapoja toisiinsa.**

5. **Etsi tietoa maista, joissa elettiin itsevaltiudessa 1600–1700-lukujen aikana.**
   a) Minkälainen yhteiskuntajärjestys näissä maissa vallitsi?
   b) Minkälaisia monumentteja (esim. linnoja) itsevaltiaat rakennuttivat näihin maihin?

1. Lue alla olevat tekstit.

a) Miten Kopernikus päätyi aurinkokeskeiseen malliin?
b) Miksi Tolosani ei hyväksy Kopernikuksen teoriaa?
c) Arvioi, miksi katolinen kirkko suhtautui kriittisesti uuteen maailmankuvaan.

Nicolaus Kopernikus päätyi esittämään vuonna 1543, että maa kiertää aurinkoa. Paaville osoittamassaan omistuskirjoituksessa Kopernikus perustelee kantaansa:

”Pohdiskeltuani pitkään matemaattisten perinteiden epävarmuutta mielessäni alkoi kehkeytyä ajatus, että filosofit, jotka toisinaan tarkoin tutkailevat maailmankaikkeutta pienimpiäkin yksityiskohtia myöten, eivät olleet kyenneet antamaan luotettavaa selitystä tästä täydellisimmän ja tarkimman mestarirakentajan tekemästä maaailmankoneistosta, meidän vuoksemme luodusta. – – Ensin huomasin Ciceron ja sitten Nicetaan uskoneen maan liikkumiseen. Sitten totesin, että Plutarkhos ja muut olivat samaa mieltä. Tuolloin johduin ajattelemaan maan liikkumista. Tietäessäni nyt muiden ennen minua vapaasti kehittäneen keinotekoisia ympyräliikkeitä kuvatakseen taivaallisia ilmiöitä ajattelin, että minunkin on lupa etsiä tähänastista käsitystä luotettavampaa selitystä taivaallisille ilmiöille olettamalla maan liikkuvan, siitäkin huolimatta, että tämä näkemys vaikuttaa järjenvastaiselta.”

Nicolaus Kopernikus: De revolutionibus, ote omistuskirjoituksesta paavi Paavali III:lle. Suomennos Anita Honkala.

Katoliseen dominikaanijärjestöön kuulunut Giovanni Maria Tolosani kommentoi Kopernikuksen teoriaa:

”Hän on todellakin matematiikan ja tähtitieteen asiantuntija, mutta hänen tietonsa ovat hyvin puutteelliset fysiikan ja dialektiikan (=antiikin väittelytaito) tieteissä. Lisäksi hän vaikuttaa hyvin perehtymättömältä Pyhän kirjoituksen suhteen – – Tähtitieteilijä ei voi olla täysinoppinut, ellei hän ole ensin opiskellut fysikaalisia tieteitä – – Kutsu kokoon oppineita ja anna heidän lukea Kopernikuksen ensimmäinen kirja maan liikkeestä ja tähtitaivaan liikkumattomuudesta. Varmaankin he toteavat, ettei hänen todistuksillaan ole voimaa ja ne voidaan helposti kumota. On typerää vastustaa kaikkien jo hyvin kauan kannattamaa näkemystä, jolla on vahvat perusteet, ellei vastaväittäjä käytä vielä vahvempia ja vastaansanomattomia perusteita ja kumoa täysin vastakkaista näkemystä. Mutta Kopernikus ei vähimmässäkään määrin tee näin.”

Robert S. Westman: The Copernicans and The Churches. Suomennos Anita Honkala.

2. Oheiseen John Michael Wrightin maalaukseen on kuvattu Englannin kuningas Kaarle II (1630–1685).

a) Miten barokin tyylipiirteet näkyvät teoksessa?
b) Millaisin keinoin kuvassa korostetaan hallitsijan mahtia?
c) Millaisilla tavoilla taidetta ja arkkitehtuuria käytettiin valtaapitävien aseman vahvistamiseen 1600–1700-lukujen barokki- ja rokokootaiteessa?

KERTAUS

- **Uuden ajan alussa eurooppalaisten maailmankuva muuttui monin tavoin.**
- **Italiasta alkanut renessanssi ja siihen liittynyt humanistinen ajattelu korostivat yksilöllisyyttä ja ihailivat antiikkia.**
- **Katolinen yhtenäiskulttuuri mureni reformaation myötä.**
- **Luonnontieteiden kehitys laajensi ihmisten maailmankuvaa ja loi uudenlaiset tiedonkäsityksen.**
- **Kirjapainotaito levitti tietoa uusista ajatuksista.**
- **Itsevaltius ja epätasa-arvoinen sääty-yhteiskunnan leimasivat 1600–1700-luvun yhteiskuntaa.**
- **Barokkityyli korosti vastauskonpuhdistuksen itsevaltaisten hallitsijoiden mahtia ja rokokoo puolestaan keveän huikentelevaista elämäntapaa.**

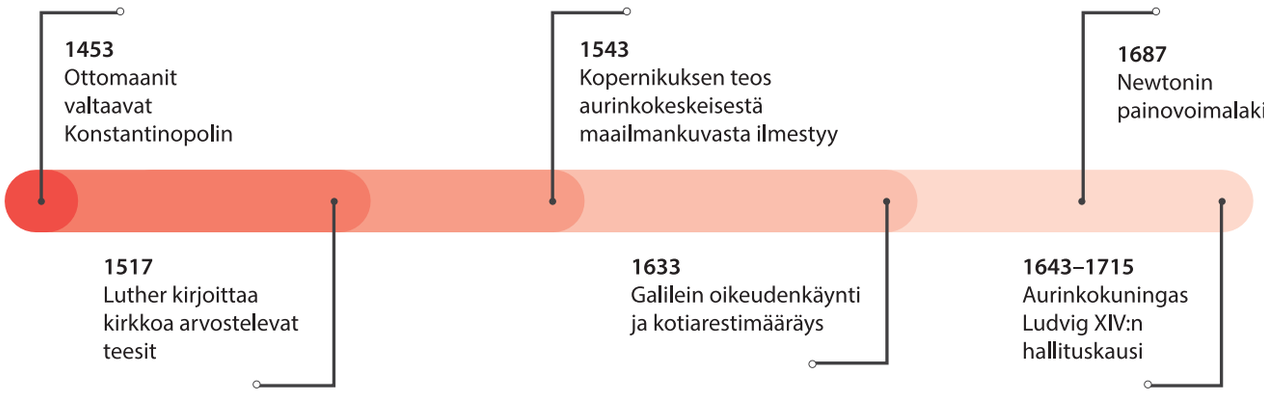

Valistuksen aikakausi

Itsevaltius ja sääty-yhteiskunnan epätasa-arvoisuus herättivät Euroopassa paljon vastustusta. Myös kirkon asema joutui arvostelun kohteeksi. Varsinkin vaurastuva keskiluokka alkoi vaatia oikeuksiaan. Taustalla vaikutti luonnontieteistä peräisin oleva ajatus maailmasta, joka voitaisiin järjen avulla selittää ja muuttaa paremmaksi. Uutta yhteiskuntakriittistä ja järkeä korostavaa ajattelua alettiin kutsua valistukseksi. Valistuksen myötä Euroopassa yleistyivät ajatukset ihmisoikeuksista ja kansanvallasta. Valistuksen ihanteiden ja 1700-luvun todellisuuden välillä oli kuitenkin ristiriita. Vaikka jotkut Euroopan hallitsijat omaksuivat piirteitä valistusajattelusta ja halusivat kehittää maidensa oloja, yksinvaltiudesta ei luovuttu ja monissa maissa valistuksen aikaansaama kritiikki yritettiin tukahduttaa. Valistuksen henkiseltä pohjalta alkoi nousta kapinaliikkeitä, jotka tavoittelivat tasa-arvoisempaa ja vapaampaa yhteiskuntaa. Vuosisadan lopulla tämä johti Yhdysvaltain itsenäistymiseen ja Ranskassa suureen vallankumoukseen.

Ranskan ihmisoikeuksien julistuksessa vuonna 1789 määriteltiin Ranskan kansalliskokouksen ja vallankumouksen tavoitteet: vapauden, veljeyden ja tasa-arvon toteuttaminen. Ihmisoikeuksiin katsottiin kuuluvan yksilönvapaus, sananvapaus, painovapaus, uskonvapaus, omaisuuden suoja ja poliittiset oikeudet. Kuvassa on paljon symboliikkaa ja viittauksia antiikkiin. **Millaisia vapautta ja oikeudenmukaisuutta edustavia symboleja kuvasta löydät?**

10. Valistusajattelu

Luonnontieteen kehitys kannustaa järjen käyttöön

Tavallisella ihmisellä ei ollut juuri mahdollisuuksia vaikuttaa syntymässään saamaansa asemaan 1700-luvulle tultaessa. Euroopan itsevaltiaat hallitsivat aateliston ja papiston tuella. Porvaristo rajoitti oikeutta kouluttautua kauppias- ja käsityöläisammatteihin ja pysyi siksi varsin suljettuna säätynä.

Säätyjärjestelmää pidettiin Jumalan antamana, ja papisto saarnasi sen pysyvyyden puolesta. Epäkohtien arvostelijoita tuomittiin vankeuteen, esimerkiksi Ranskassa itsevaltiuden arvostelijat suljettiin pahamaineiseen Bastiljin vankilaan. Pelko vankeustuomiosta ei kuitenkaan sulkenut kaikkien arvostelijoiden suita. Varsinkin koulutusta saaneen porvariston parissa alkoi esiintyä uudistusvaatimuksia.

Uudistusvaatimusten perusta oli nousevassa luonnontieteellisessä ajattelussa. Newton, Galilei ja muut tieteilijät olivat esittäneet, että luonto toimi mekaniikan lakien mukaan. Luonnontieteen oppeja pyrittiin soveltamaan myös ihmisten välisiin suhteisiin. Tällöin säätyjärjestelmääkään ei enää pidetty Jumalan luomana, vaan uskottiin, että yhteiskunta muotoutunut tiettyjen lainalaisuuksien mukaan. Nämä lait oli löydettävä järjen avulla.

Tältä pohjalta syntynyttä 1700-luvun tieteellistä ja yhteiskuntakriittistä ajattelua kutsutaan **valistukseksi**. Sitä ei voida pitää yhtenäisenä aatteena, vaan yleisnimenä monenlaisille ajatuksille, joita eri filosofit esittivät. Omana aikanaan valistus miellettiin ”valkenemisena”, eräänlaisena järjen heräämisen aikakautena. Vaikka se ei ollut yhtenäinen oppi, valistusajattelijoita yhdistivät tietyt keskeiset periaatteet.

Näistä yhteisestä tekijöistä tärkein oli järkeily, mistä syystä valistusta nimitetään myös **järkeisuskoksi**. Järjen avulla kritisoitiin kirkon opetuksia, itsevaltiutta ja vallitsevia yhteiskunnan epäkohtia. Uskottiin myös, että käyttämällä järkeä maailmaa voitaisiin muuttaa jatkuvasti paremmaksi. Voimakasta uskoa ihmiskunnan kykyyn kehittyä kohti parempaa kutsutaan **edistysuskoksi**. Järkeileviä, parempaan elämään pyrkiviä ihmisiä oli määrä luoda kasvatuksen avulla. Valistuksen uskoa kasvatuksen voimaan nimitetään **kasvatusoptimismiksi**.

Kaikki valistusajan tieto pyrittiin kokoamaan yhteen, ja vuosina 1751–1772 syntyi moniosainen tietosanakirja *Encyclopédie*. Teoksen toimittajia kutsuttiin ensyklopedisteiksi. Artikkeleissa oli uutta tietoa ja piilotettua kritiikkiä poliittisia ja uskonnollisia oloja kohtaan. Teoksen nimiösivulla vapaiden taitojen muusat (järki ja filosofia) yrittävät riisua Totuutta, jonka ympärillä kajastaa valistuksen symbolinen valo. **Millaisia uuden tiedon etsimiseen tai tärkeyteen liittyviä esineitä, yksityiskohtia tai symboleja löydät kuvasta?**

Valistuksen englantilaiset esikuvat

Uusia näkemyksiä alettiin esittää ensimmäisenä Englannissa. Maassa oli käyty pitkään valtataistelua kuninkaan ja parlamentin välillä. Vuosina 1688–1689 parlamentti toteutti verettömän vallankaappauksen eli ns. **mainion vallankumouksen**. Sen seurauksena itsevaltius hylättiin, kuninkaan valtaa rajoitettiin huomattavasti ja parlamentin asemaa vahvistettiin.

Vapaammat olot antoivat englantilaisille mahdollisuuden arvostella ääneen yhteiskunnan epäkohtia. Englantilaiset filosofit ryhtyivätkin pohtimaan julkisesti, millainen olisi hyvä yhteiskunta. Samaan aikaan uudet luonnontieteiden saavutukset muuttivat ihmisten käsitystä maailmasta.

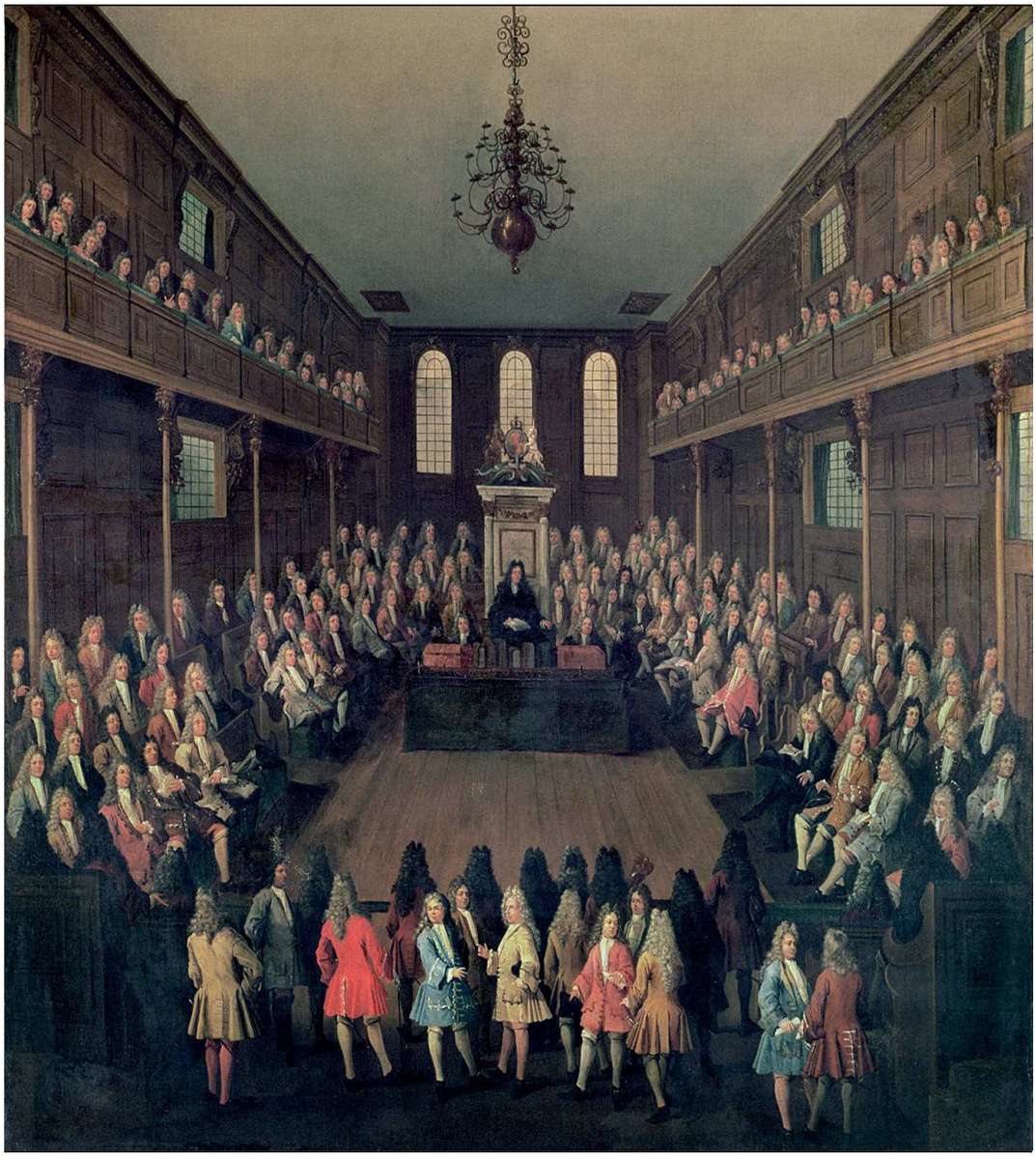

Englannin mainion vallankumouksen (1688–1689) seurauksena kuningas ei voinut enää hallita ilman parlamenttia tai puuttua oikeuslaitoksen toimintaan. Englantiin syntyi parlamentaarinen monarkia. Parlamentti koostui kahdesta toimijasta: alahuoneesta (House of Commons) ja ylähuoneesta (House of Lords) ja nousi hallitsijaa merkittävämmäksi vallankäyttäjäksi päätettäessä esimerkiksi laeista ja verotuksesta. Maalauksessa on kuvattu Englannin parlamentin istunto 1700-luvulla.

Englantilainen John Locke vaikuttui luonnontieteen saavutuksista niin paljon, että hän hyväksyi luonnontieteen myös yhteiskunnan tutkimuksen perustaksi. Locke tuli siihen tulokseen, että ihmisellä ei ole syntyessään mitään luontaisia ominaisuuksia, vaan kaikki hänen tietonsa ja taitonsa syntyvät kokemuksen kautta.

Locken näkemys ihmisestä toisaalta ”tyhjänä tauluna”, toisaalta oman elämänsä hallintaan kykenevänä järkiolentona muodostui valistuksen ihmiskäsityksen ytimeksi. Ihmistä ja yhteiskuntaa ei voitu pitää jumalallisina, vaan ne olivat ihmisen oman toiminnan tulosta. Siten myös yhteiskunnan muuttaminen oli ihmiselle mahdollista.

Locken mukaan ihanneyhteiskunnassa oli keskeistä ratkaista, miten ihmisten oikeudet turvattaisiin. Jokaiselle ihmiselle tuli taata luonnolliset oikeudet, kuten hengen, omaisuuden ja vapauden turva. Valtiovalta oli järjestettävä siten, etteivät nämä luonnolliset oikeudet vaarantuisi. Locke oli Thomas Hobbesin kanssa samaa mieltä siitä, että valtion hallitseminen oli luovutettava kunin-

HISTORIA NYKYAJASSA

Brittiläisen *The Times* -lehden ensimmäinen numero ilmestyi 1.1.1788. Aiemmin se oli ilmestynyt muutaman vuoden ajan nimellä *Daily Universal Register,* ja siksi tuo nimi on kirjattu myös *The Timesin* otsikkotekstiin. Lehti saavutti pian arvostetun aseman erityisesti ulkomaan uutisten välittäjänä. Sillä oli ensimmäisenä maailmassa käytössään ulkomaankirjeenvaihtajien verkosto. Uutispalvelun kattavuus teki *The Timesista* vaikutusvaltaisen median. Sen välittämät tiedot maailman kriisipesäkkeistä vaikuttivat myös brittipoliitikkojen sisä- ja ulkopoliittisiin päätöksiin. Huolimatta talousvaikeuksista historian eri aikoina lehti ilmestyy edelleen ja on toiminut nimeään myöten esikuvana lukuisille nuoremmille sanomalehdille.

Taistelu painovapaudesta

Vaikka Englanti siirtyi vuoden 1688 mainion vallankumouksen seurauksena kohti vapaampia oloja, oli todellisen vapauden tiellä vielä monia esteitä. Esimerkiksi parlamentin istuntoja ei saanut selostaa sanomalehdissä.

Tiedonjanoiset toimittajat keksivät kuitenkin tapoja päästä seuraamaan parlamentin istuntoja ja raportoida näistä istunnoista 1700-luvulla. He saattoivat lahjoa vahtimestareita päästämään toimittajat piiloutumaan verhojen taakse kuuntelemaan istuntoja. Lehdissä toimittajat saattoivat kertoa parlamentin käymistä keskusteluista vertauskuvallisesti tai korkeintaan keksittyjä parlamentaarikkojen nimiä käyttäen. Esimerkiksi *Gentleman's magazine* laati artikkelin kuvitteellisen Lilliputin valtion kansalliskokouksesta.

Parlamentti yritti useaan otteeseen kieltää sekä todelliset että kuvitteelliset selostukset parlamentin istunnoista. Lehdistö sai kuitenkin jatkuvasti uusia tilaajia, jotka vaativat päätöksenteon avoimuutta. Lehdistön ja kansan vaatimusten paineessa parlamentin oli myönnyttävä siihen, että sen toiminnasta saatettiin kertoa lehdistössä.

Lain mukaan Englannin parlamentin istuntojen selostaminen lehdissä ei ole sallittua vieläkään. Todellisuudessa lehdistö kuitenkin taisteli tämän vapauden itselleen jo 1770-luvulla.

kaalle, jolle valta keskitettäisiin. Locke kuitenkin korosti, että kansalla olisi oltava oikeus vaihtaa huono hallitsija.

Valistuksen kulta-ajalla sen henkiseksi keskusmaaksi muodostui Ranska, joka oli muissakin suhteessa muodin ja taiteen keskus. Ranskalaiset ajattelijat ihailivat Englannin parlamentaarista järjestelmää ja suhteellisen suuria kansalaisvapauksia, jotka vaikuttivat omaan itsevaltaiseen kotimaahan verrattuna edistyksellisiltä. Suuri merkitys oli myös sillä, että luonnontieteessä Newtonin kotimaa Englanti oli yksi edelläkävijöistä.

Voltaire oli ihmisyyden puolustaja

Ranskassa valistuksen esitaistelijaksi nousi François-Marie Arouet, joka tunnetaan paremmin kirjailijanimimerkillään Voltaire. Monien aikalaistensa tavoin hän vaikuttui Newtonin mekaniikasta ja muista uuden luonnontieteen saavutuksista. Arvosteltuaan Ranskan itsevaltaista hallintoa ja yläluokkaa hän joutui pakenemaan maasta Englantiin. Siellä Voltaire tutustui Locken ajatuksiin, ja ne antoivat hänelle lisäpontta. Hän jatkoi yhteiskunnallisten epäkohtien arvostelua palattuaan Ranskaan.

Voltaire kohdisti suurimman arvosteluryöpyn uskontoa ja kirkkoa kohtaan. Kristinuskon opit olivat hänen mukaansa taikauskoa ja pappien vallanhimo oli saastuttanut kirkon instituutiot. Voltaire vaati toistuvasti uskonnonvapautta ja uskonnollista suvaitsevaisuutta. Ihmisen tuli olla uskostaan vastuussa vain Jumalalle, ei kirkolle tai valtiolle.

Voltaire vastusti myös kaikkea muuta, mikä uhkasi ihmisen henkistä vapautta. Hän pyrki tuomaan esille valtion laitosten tekemät väärinkäytökset ja toisinajattelijoihin kohdistuneet julmuudet. Kynä oli Voltairen työväline, ja hänestä tuli jo omana aikanaan valtavan menestynyt kirjailija, jonka tekstejä luettiin koko läntisessä maailmassa.

Voltaire vieraili Euroopan hoveissa ja oli laajassa kirjeenvaihdossa niin hallitsijoiden kuin ministerien ja vaikutusvaltaisten aatelistenkin kanssa. Kenties siitä syystä hän ei pitänyt poliittisia ja yhteiskunnallisia vapauksia niin keskeisinä kuin ihmisen henkisiä vapauksia. Voltaire tyytyi suosittelemaan hallitsemismuodoksi **valistunutta itsevaltiutta**. Se tarkoitti hänen mukaansa sitä, että valtiota hallitsisi monipuolisesti sivistynyt hallitsija, joka omalla toiminnallaan turvaisi ihmisen henkisten vapauksien toteutumisen.

Voltaire sai viimeisinä elinvuosinaan paljon julkista tunnustusta ja nousi monien muiden ajan filosofien ja tiedemiesten esikuvaksi. Hänen suurin merkityksensä nykymaailmalle lieneekin valistuksen ajatusten popularisoimisessa ja levittämisessä eri Euroopan maihin.

Kenellä on oikeus valtaan?

Locke ja Voltaire hyväksyivät periaatteellisesti itsevaltiuden, vaikka arvostelivatkin sen käytäntöjä ankarasti. Monet valistusajattelijat menivät kuitenkin pidemmälle. Itsevaltius oli heistä suurin uhka kansalaisten vapauksille, joten siitä oli päästävä lopullisesti eroon.

Ranskalainen paroni Charles Louis de Secondat de Montesquieu arvosteli kärkevästi aikansa oloja. Itsevaltiuden vastakohdaksi Montesquieu hahmotteli mallin, jonka mukaan hallitsijan valta jaettaisiin eri toimijoiden kesken. Montesquieun ajatus oli, että ylin valta olisi jaettava kolmelle eri toimijalle, jotka kukin hoitaisivat itsenäisesti omia

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Valistusfilosofi Voltaire kirjoitti: ”Olen rukoillut vain kerran, hyvin lyhyesti: Jumala, tee vastustajistani naurunalaisia. Ja Jumala toteutti tahtoni.” Voltaire hyökkäsi rajusti kirkkoa kohtaan, joka oli hänen mukaansa irtaantunut aidosta uskonnollisuudesta. Välillä koko seurakunta sai kuulla kunniansa: ”Jumala on koomikko, jonka yleisö on liian peloissaan nauraakseen.”

tehtäviään. Montesquieu jakoi valtiollisen vallan lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan.

Montesquieu oli itse aatelismies, ja siten hänen oma sovelluksensa vallanjako-opista ajoi lähinnä aateliston etuja Ranskassa. Hän olisi antanut hallitsijalle toimeenpanovallan ja aatelin johtamille valtiopäiville lainsäädäntövallan. Riippumattomat tuomioistuimet olisivat käyttäneet tuomiovaltaa. Montesquieu tosin huomautti, että hänen oppiaan olisi sovellettava eri tavoin eri maissa, jotta löydettäisiin kunkin maan oloihin sopiva hallitsemisen tapa.

Valistusajattelijoista radikaalein oli geneveläisen kellosepän poika Jean-Jacques Rousseau, joka hänkin vaikutti pitkään Ranskassa. Voltaireen ja Montesquieuhun verrattuna Rousseau oli lähempänä tavallista kansaa. Rousseau omaksui Locken käsityksen siitä, että ihmisillä oli syntymästään saakka luonnollisia oikeuksia, kuten henkilökohtainen vapaus. ”Ihmiset ovat syntyneet vapaiksi ja kaikkialla he ovat kahleissa”, hän kirjoitti. Vapaus ei siis hänen mielestään todellisuudessa toteutunut hänen oman aikansa yhteiskunnassa.

Rousseaun mukaan hallitsija saattoi rajoittaa alamaisten vapautta vain sopimuksen kautta. Ajatus **yhteiskuntasopimuksesta** oli peräisin jo Hobbesilta ja Lockelta, mutta Rousseau kehitti sitä radikaalimpaan suuntaan. Kansalla pitäisi todella

Jean-Jacques Rousseauta voi pitää sekä valistusajan että valistusta seuranneen romantiikan ajattelijana. Toisaalta Rousseau hahmotteli valistusajan radikaaleimmat poliittiset näkemykset, toisaalta hänen ajatuksensa ”paluusta luontoon” vetosi varsinkin tunnetta korostaneisiin taiteilijoihin**. Mitä Rousseau tarkoitti ”jalon villin” ihanteellaan?**

olla mahdollisuus päättää siitä, miten se haluaisi itseään hallittavan.

Rousseaun ajattelussa kasvatuksella oli keskeinen sija. Ainoastaan kasvatuksen kautta kansa saattaisi vapautua alistetusta tilasta, johon hallitsijat olivat sen ajaneet. Vapaiksi kasvaneet ihmiset olisivat kykeneviä järjestämään valtion olot niin, ettei valtiovalta uhkaisi ihmisen vapautta. Parhaiten kansan tahtoa edustaisi suora kansanvalta, johon Rousseaun mukaan voitaisiin tosin päätyä vain pienissä valtioissa.

Ajatus kansasta kaiken poliittisen vallan lähteenä ja käyttäjänä teki Rousseausta nykyisen demokratian oppi-isän. Hänen ajatuksiinsa vedottiin, kun demokratiaa ryhdyttiin toteuttamaan seuraavalla vuosisadalla. Toisaalta hän kritisoi myös yksityisomistusta, sillä hän ei nähnyt varsinkaan maan omistamiselle järjellisiä perusteita. Siksi hänet on myöhemmin nostettu myös yhdeksi sosialistisen ajattelun edelläkävijöistä.

Valistusajan maailmankuva

Valistusfilosofien maailmankuva pohjautui luonnontieteen uusiin ja mullistaviin saavutuksiin. Kristinuskoon pohjautunut maailmankuva

HISTORIA NYKYAJASSA

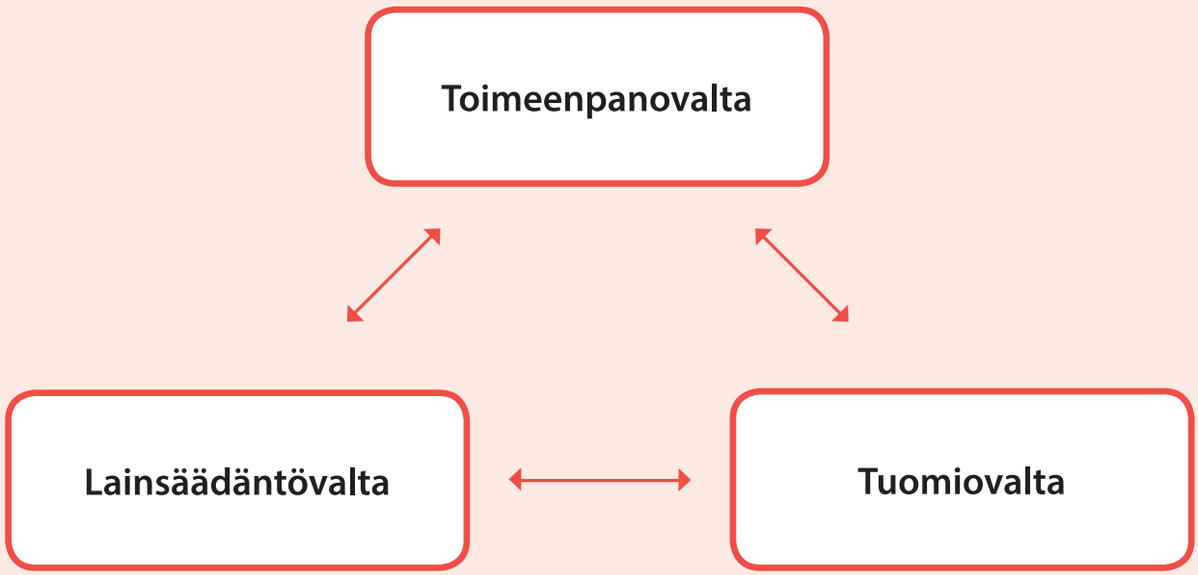

Vallan kolmijako

Montesquieun kehittämästä **vallan kolmijako**-opista on tullut valtiollisen vallankäytön perusta länsimaissa. Ensimmäisenä se otettiin käyttöön Yhdysvalloissa, maassa joka saavutti itsenäisyytensä valistusajattelun kulta-aikana 1700-luvun lopulla. Kolmijako nähtiin hyväksi tavaksi järjestää hallinto myös monissa 1800- ja 1900-luvulla demokratisoituneissa Euroopan maissa.

Suomenkin perustuslaki lainaa varsin suoraan Montesquieun ajatuksia:

” – Lainsäädäntövaltaa käyttää eduskunta, joka päättää myös valtiontaloudesta.
– Hallitusvaltaa käyttävät tasavallan presidentti sekä valtioneuvosto, jonka jäsenten tulee nauttia eduskunnan luottamusta.
– Tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet, ylimpinä tuomioistuimina korkein oikeus ja korkein hallinto-oikeus.”

Vaikka vallankäytön perustana on kolmijako, on nykypäivän Suomi tietenkin erilainen yhteiskunta kuin itsevaltiuden ajan Ranska. Toimeenpano- eli hallitusvallan käyttäjänä ovat hallitus ja presidentti korvanneet Montesquieun kannattaman kuningasvallan. Lisäksi hallitusvalta on tehty osittain riippuvaiseksi lainsäädäntövallasta, sillä hallituksen on nautittava eduskunnan luottamusta. Tämä periaate tunnetaan **parlamentarismina**.

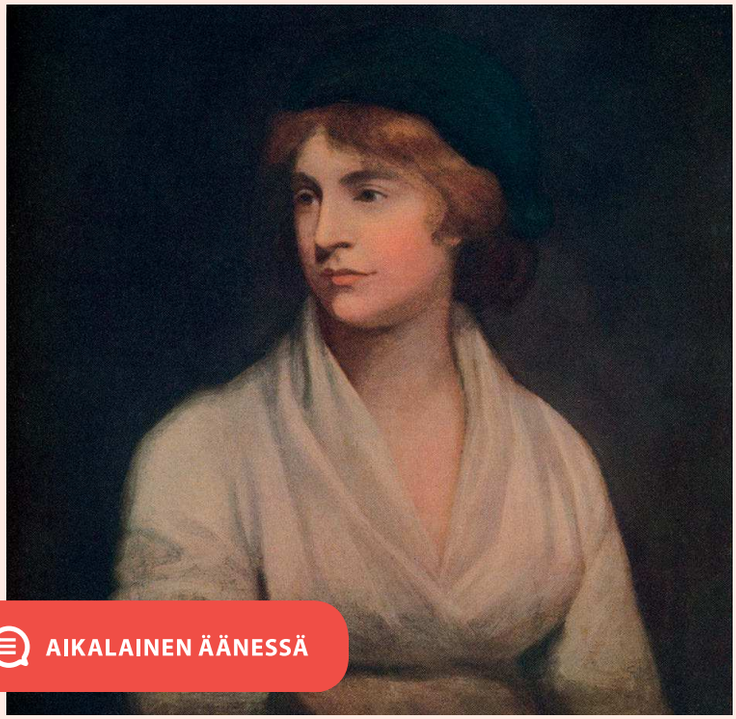

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

Mary Wollstonecraft otti osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun ja esitti valistusajan hengessä näkemyksiään ihmisten, erityisesti naisten ja miesten, välisestä puutteellisesta tasa-arvosta 1700-luvun lopulla. Wollstonecraft oli elinaikanaan tunnetuin matkakuvauksestaan *Kirjeitä Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa vietetyltä ajalta* (1796). Kirjemuotoisessa teoksessa Wollstonecraft kuvaa pohjoismaista yhteiskuntaa ja sen takapajuisuutta, naisen asemaa ja yhteiskunnallisen kehityksen mahdollisuuksia.

Mary Wollstonecraft oli naisasian uranuurtaja

Valistusajattelijat tarkoittivat kansan oikeuksista puhuessaan lähinnä ylä- ja keskiluokan miehiä. Naisten asema oli yhteiskunnassa yhä alistettu, eikä aihe juuri kiinnostanut valistuksen suurmiehiä. Englantilainen Mary Wollstonecraft nosti valistuksen hengessä esiin naisten heikon aseman. Hänen mukaansa miehellä ja naisella oli syntyessään samanlaiset edellytykset järjen käyttöön, lahjakkuuden kehittämiseen ja tunteiden kokemiseen. Kasvatus ja yhteisön odotukset kuitenkin rakensivat eroja sukupuolten välille:

”Naiset kehittäisivät nopeasti itselleen arvokkaamman luonteen, jos lopetettaisiin tyttöjen pelokkuuden palvominen tai ehkä pikemminkin sen luominen ja ryhdyttäisiin käsittelemään huolestuneisuutta samaan tapaan kuin poikien pelkuruutta. Silloin naisia ei tosin voitaisi enää yhtä hyvillä perusteilla sanoa suloisiksi kukiksi, jotka hymyilevät miehen tien varrella. Heistä tulisi kuitenkin parempia yhteiskunnan kansalaisia ja he suorittaisivat tärkeät tehtävänsä elämässä oman järkensä valossa.”

Wollstonecraft pohti syitä naisten heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan. Hän kirjoitti, että naisten tahdottiin olevan heikkoja, jotta miehillä olisi jotakin suojeltavaa, ja tyhmiä, jotta miehet voisivat määräillä heitä. Syy tähän oli Wollstonecraftin mielestä osin naisissa itsessään, sillä todelliseen tasa-arvoon pyrkimisen sijasta naiset mieluummin asettautuivat kaunistautumisellaan miesten palvonnan kohteiksi. Naiset olivat oman ulkonäkönsä vankeja ”kauneuden diktatuurissa”.

Wollstonecraft herätti suurta paheksuntaa todetessaan, ettei englantilaisen luokkayhteiskunnan mukainen avioliitto ollut muuta kuin laillistettua prostituutiota. Ajan lainsäädännön mukaan nimittäin naisesta ja naisen omaisuudesta tuli avioliiton myötä lähestulkoon miehen omaisuutta. Wollstonecraft oli ajatuksineen paljon aikaansa edellä. Hänen käsityksiinsä tasa-arvosta ja keskinäisestä kunnioituksesta avioliitossa palattiin vasta sata vuotta myöhemmin.

hylättiin ja ihminen nostettiin keskeiseksi historian kulkua ohjaavaksi tekijäksi. Monet valistusajattelijat olivat **deistejä**, jotka pitivät uskoa korkeimpaan voimaan perusteltuna, mutta kirkon opetuksia Jumalasta epäuskottavina. Valistus hylkäsi myös kristinuskon pyrkimyksen etsiä onnea tuonpuoleisesta. Huomio kiinnitettiin onnen etsimiseen maallisesta elämästä. Onnen tavoittelu nostettiin ihmisen luonnolliseksi oikeudeksi.

Valistusajan ajattelutavasta erottuu siis selvästi kaksi seikkaa, joita olivat maallistuminen ja ihmiskeskeisyys. Valistusajattelijat eivät hyväksyneet kirkon käsitystä perisynnistä ja ihmisen luonnollisesta pahuudesta. Ihminen koettiin pohjimmiltaan järkeväksi ja hyväksi olennoksi, jonka tietämättömyys ja huono kasvuympäristö saattoivat ajaa pahuuden tielle. Ihmisen onnellisuutta voitiinkin lisätä parantamalla kasvuympäristöä ja uudistamalla yhteiskuntaa.

Parhaiten valistusajan maailmankuvaa valottaa usko jatkuvaan edistykseen. Uskottiin, että kuljettaessa kohti parempia aikoja ”ihminen täydellistyy”. Radikaaleimmat valistusajattelijat jopa uskoivat, että ihmisen täydellistyessä historiallisen kehityksen lopputuloksena olisi eräänlainen maanpäällinen taivasten valtakunta, jota järki ja tiede hallitsisivat.

Valistusajattelun myötä länsimaiseen ajattelun keskipisteeseen nostettiin ihmisen ja kansalaisen oikeudet. Myös ajatukset vallankäytön oikeutuksesta ja kansanvallasta kehittyivät merkittävästi valistusajalla. Näiden uusien ihanteiden tavoittelulla oli suuri merkitys sekä 1700-luvun yhteiskunnalle että tuleville vuosisadoille.

TEHTÄVÄT

1. **Minkälaisia yhteiskunnallisia epäkohtia 1600–1700-lukujen Euroopassa oli?**

2. **Mitä yhteisiä piirteitä valistusajan ajattelijoiden ajatuksissa on?**

3. **Minkälaista valtiota kannatti**
   - **a)** Locke
   - **b)** Voltaire
   - **c)** Montesquieu
   - **d)** Rousseau?

4. **Miksi naisen asema kaipasi Mary Wollstonecraftin mukaan kohennusta?**

5. **Tee käsitekartta valistusajan maailmankuvasta.**

11. Valistuksesta vallankumouksiin

Säätyläisrouva Madame Geoffrinin pariisilaissalonki oli usein täynnä tiedonjanoisia keskustelijoita. Rouva itse on kuvassa oikealla peilin edessä sinisessä leningissä. Valistuksen esikuva Voltaire on läsnä rintapatsaan muodossa. Salongit olivat tärkeitä kohtaamispaikkoja kaikille tieteistä, filosofiasta, kirjallisuudesta ja taiteista kiinnostuneille. Ääneen lausutuista mielipiteistä oli myös vaikeampi jäädä sensuurin hampaisiin kuin kirjoitetuista.

Valistusajattelu leviää

Monille itsevaltiaille valistusfilosofia oli punainen vaate, jonka heiluttelu haluttiin kieltää keinolla millä hyvänsä. Englantia lukuun ottamatta Euroopan maissa oli käytössä **ennakkosensuuri**, jonka avulla radikaaleja ajatuksia koetettiin kitkeä. Tarkastajat eli sensorit tarkastivat painettavat tekstit, ja vain ennalta tarkastettujen kirjoitusten julkaisu oli sallittua.

Painetusta sanasta tuli valistuksen tärkein leviämisväylä sensuurista huolimatta. Esimerkiksi Ranskassa kirjoitettu 28-osainen tietosanakirjasarja *Encyclopédie* levitti tieteiden ja tekniikan saavutusten ohella valistuksen aatteita. Arkaluontoisia kirjoituksia saatettiin painaa

vapaamielisemmissä maissa, kuten Englannissa, Hollannissa ja Sveitsissä. Yleistä oli myös esittää vallanpitäjiin ja kirkkoon kohdistuva arvostelu epäsuorasti, jotta sensuuri ei puuttuisi siihen. Myös salanimiä käytettiin, jotta kirjoittajaa ei rangaistaisi.

Painettujen tekstien ohella puhutulla sanalla oli suuri merkitys. Valistusajalle tyypillistä oli, että ihmiset kokoontuivat yhteen hankkiakseen tietoja ja keskustellakseen uusista ajatuksista. Valistusajatukset levisivät esimerkiksi tiedeseurojen, vapaamuurarijärjestöjen ja monenlaisten yhdistysten kautta. Ajatuksia vaihdettiin myös vapaamuotoisissa lukuseuroissa, kirjallisissa salongeissa ja kahviloissa.

Valtaosa valistusajatuksista kiinnostuneista ihmisistä kuului porvaristoon. Valistusajattelijat eivät juuri ottaneet huomioon yhteiskunnan alimpien kerroksien tarpeita, joten aate ei tavoittanut maaseudun ja kaupunkien työväestöä. Pääosa kannattajista oli liikemiehiä, pankkiireita, virkamiehiä, lääkäreitä, kirjailijoita tai kauppiaita. He olivat väkeä, jolla oli vaurautta mutta joille jäykkä sääty-yhteiskunta ei antanut mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen.

Valistuneet itsevaltiaat

Valistusajattelu ei jäänyt täysin vaille vastakaikua yläluokankaan parissa. Osa aatelismiehistä oli Montesquieun tavoin kiinnostunut vallanjaosta ja ihmisoikeuksista. Voltaire oli teräväsanaisena kirjailijana monien hallitsijoidenkin suosiossa. Ylimmän vallan käyttäjät omaksuivat joitain ajan muodikkaista ajatuksista.

Erityisesti monia hallitsijoita miellytti Locken ja Voltairen ajatus valistuneesta itsevaltiudesta. Yhteiskuntasopimuksen periaate oikeutti sen, että joku käytti korkeinta valtaa yhteiskunnassa. Hallitsija saattoi pitää kiinni oikeudestaan itsevaltiuteen, jos hän toteutti sitä kansan parhaaksi. Monet itsevaltiaat alkoivat perustella vallankäyttöään yhteisen edun palvelemisella eikä Jumalan suomalla oikeudella kuten aiemmin. Hallitsijat näkivät itsensä tavallaan kansan korkeimpina palvelijoina.

Tällaista valistuneen itsevaltiaan ihannetta korostivat esimerkiksi Venäjän keisarinna Katariina Suuri, Preussin kuningas Fredrik Suuri ja Itävallan keisari Joosef II. Ruotsin kuningas Kustaa III oli viehättynyt samasta ajatuksesta, vaikkei täydellinen itsevaltias ollutkaan. Monelle hallitsijalle kyse oli lähinnä retoriikasta, sillä kansan oikeuksia ei välttämättä lisätty vaan niiden sortamista perusteltiin uudella tavalla.

Monissa maissa tapahtui kehitystä, kuten uskonnonvapauden etenemistä. Esimerkiksi Fredrik Suuri lausui, että hänen kuningaskunnassaan jokainen saa tulla autuaaksi omalla tavallaan, ja Itävallassa keisari lopetti vuosisataisen maaorjuuden. Myös rikoslakeja inhimillistettiin vähentämällä kidutusta ja kuolemanrangaistuksia. Monet

Venäjän keisarinna Katariina Suuri kävi laajaa kirjeenvaihtoa Voltairen kanssa. Katariina piti itseään valistuneena itsevaltiaana, joka pystyi näkemään, mikä oli parasta hänen kansalleen. Todellisiin uudistuksiin hän ei kuitenkaan ollut valmis. Venäjällä säilyivät sekä absolutismi että maaorjuus paljon pidempään kuin lännessä.

valistusajan hallitsijat halusivat myös osoittaa sivistyneisyyttään tukemalla taiteita ja tieteitä.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Valistus levisi Ranskasta muualle Eurooppaan ja Atlantin yli Pohjois-Amerikkaan. Levitessään aate yleensä maltillistui, eikä muualla esitetty niin voimakkaita vaatimuksia kuin Ranskassa. Valistuksen aikaansaamat poliittiset mullistukset lähtivät kuitenkin liikkeelle juuri Pohjois-Amerikasta. Englanti oli 1600-luvulta alkaen perustanut siirtokuntia Pohjois-Amerikan itärannikolle, ja niihin oli muuttanut runsaasti siirtolaisia. Siirtokunnat olivat kehittäneet oman vahvan talous- ja kulttuurielämän 1700-luvulle tultaessa.

Englanti alkoi tiivistää otettaan siirtokunnista ja halusi kiristää niiden verotusta 1700-luvun puolenvälin jälkeen. Siirtokuntien asukkaat katsoivat tämän loukkaavan oikeuksiaan, sillä heillä ei ollut oikeutta osallistua päätöksentekoon Lontoon parlamentissa. Niinpä valistushenkiseksi vaatimukseksi siirtokunnissa nousi ”ei verotusta ilman edustusta”.

Siirtokunnissa vahvistui vähitellen käsitys amerikkalaisten ja heidän eurooppalaisten siirtomaaisäntiensä erilaisuudesta. Kirjailija Thomas Paine puki siirtokunnissa vallinneet tunteet sanoiksi. Hänen mukaansa Englannin hallitsija oli tyranni, Englannin perustuslait olivat mätiä ja oli terveen järjen vastaista ajatella, että saari (Britannia) voisi hallita mannerta (Pohjois-Amerikka). Amerikkalaiset kokivat olevansa perustuslaillisten vapauksien ja tasavaltalaisuuden tinkimättömiä puolustajia, kun taas eurooppalaisten katsottiin edustavan ajastaan jälkeenjäänyttä itsevaltiutta.

Pohjois-Amerikan 13 siirtokuntaa julistautui itsenäiseksi Englannista 4.7.1776. Itsenäisyysjulistus laadittiin Thomas Jeffersonin johdolla. Siinä käytettiin ennen kaikkea John Lockelta peräisin olevia filosofisia perusteluja siirtomaahallinnon kumoamiselle. Itsenäisyysjulistusta seurasi pitkä vapaussota, jota siirtokuntien armeija kävi George Washingtonin johdolla ja Ranskan tuella englantilaisia vastaan. Lopulta Englanti taipui tunnustamaan siirtokuntien itsenäisyyden 1783.

Itsenäistymisen jälkeen Yhdysvalloista ryhdyttiin hahmottelemaan valtiota, joka ensimmäistä kertaa perustuisi kansan tahtoon. Demokratiaa toteutettiin keskittämällä vallankäyttö edustus-

Bostonilaiset nousivat vastustamaan emämaa Iso-Britannian määräämiä ylimääräisiä teetulleja vuonna 1773. Intiasta saapunut teelasti heitettiin mereen, minkä seurauksena Englannin kuningas Yrjö III määräsi sotilaat kukistamaan "kapinaan" nousseet bostonilaiset. "Bostonin teekutsut" nostettiin myöhemmin symboliseksi tapahtumaksi, joka ilmensi siirtokuntien pyrkimystä itsenäistyä brittien otteesta.

laitoksille. Samalla äänioikeutta laajennettiin ja oikeuslaitos erotettiin omaksi riippumattomaksi toimijakseen. Montesquieun vallan kolmijako-oppi tuli nyt täytäntöön yhdysvaltalaisena versiona: senaattiin ja edustajainhuoneeseen jakautunut kongressi käytti lainsäädäntövaltaa, presidentti toimeenpanovaltaa ja tuomioistuimet tuomiovaltaa.

Yhdysvalloille säädettiin perustuslaki, jonka piti taata hallinnon ja kansanvallan pysyvyys. Perustuslakiin liitettiin kansalaisvapauksien luettelo *Bill of Rights*. Se turvasi muun muassa henkilökohtaisen koskemattomuuden, sananvapauden, uskonnonvapauden ja oikeuden käyttää asetta. Alkuvaiheessa kansalaisoikeuksien ulkopuolelle jätettiin kuitenkin naiset ja orjat.

Ranskan suuri vallankumous

Seuraava poliittinen mullistus kohtasi Ranskaa, jonka yhteiskunnalliset epäkohdat olivat jo pitkään herättäneet valistusajattelijoiden arvostelua. Itsevaltiuden ohella tyytymättömyyttä herätti ylimpien säätyjen nauttima verovapaus. Aateli ei maksanut lainkaan veroja ja kirkkokin vapaaehtoisesti vain kolme prosenttia tuloistaan. Talonpojan ansioista taas 40–60 prosenttia meni tilanherralle, kirkolle ja valtiolle. Talonpoikien asemaa heikensi myös voimakas väestönkasvu. Maaseutu ei enää pystynyt elättämään kasvanutta väestöä ja monen maaseudun asukkaan oli muutettava kaupunkiin.

HISTORIAPOLITIIKKA

Julistuksia vapauden ja oikeuden puolesta

Valistusajatukset tulevat selkeästi esiin 1700-luvun lopun suurten vallankumousten yhteydessä annetuista julistuksista. *Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistus* vuodelta 1776 esimerkiksi korostaa kansalaisten oikeuksia ja hallitsijan velvollisuuksia:
*”Pidämme seuraavia totuuksia itsestään selvinä: Kaikki ihmiset on luotu tasa-arvoisiksi, ja heidän luojansa on antanut heille samat luovuttamattomat oikeudet, jotka ovat: el*ämä, *vapaus ja onni. Näiden oikeuksien säilyttämiseksi ihmiset ovat tehneet hallituksia, joiden valta perustuu hallittavien suostumukseen. Jos jokin hallitus loukkaa näitä ehtoja, on kansalaisilla oikeus muuttaa sitä tai kumota se ja järjestää uusi hallitus, joka on tehty niin, että se edistää heidän turvallisuuttaan ja onneaan.”*

Ranskan suuren vallankumouksen aikana vuonna 1789 annettu *Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus* määrittelee oikeudet vielä yksityiskohtaisemmin:

1. Ihmiset syntyvät ja pysyvät vapaina ja tasa-arvoisina. Yhteiskunnalliset eroavuudet eivät voi perustua muuhun kuin yhteiseen etuun.
2. Koko valtiollisen järjestelmän tarkoituksena on ihmisen luonnollisten ja riistämättömien oikeuksien säilyttäminen. Nämä oikeudet ovat: vapaus, omistusoikeus, turvallisuus ja oikeus vastustaa sortoa.
3. Kaikki valta on yksinomaan kansasta lähtöisin. Mikään yhtymä tai yksityinen ei voi käyttää muuta kuin nimenomaan kansasta lähtöisin olevaa valtaa.
4. Vapaus tarkoittaa lupaa tehdä kaikkea, mikä ei vahingoita jotakuta toista. Jokaisen ihmisen luonnollisten oikeuksien nauttimiselle ei siis ole muuta rajaa kuin tae siitä, että yhteiskunnan muut jäsenet saavat nauttia samoja oikeuksia. Tämä raja voidaan määritellä vain lailla.
6. Laki on kansan tahdon ilmaus. Kaikilla kansalaisilla on oikeus osallistua sen säätämiseen henkilökohtaisesti tai edustajiensa välityksellä. Lain tulee olla sama kaikille sekä tarjotessaan turvaa että määrätessään rangaistuksia. – –
10. Ketään ei saa vainota hänen mielipiteidensä eikä myöskään uskontonsa vuoksi. – –
11. Ajatusten ja mielipiteiden vapaa vaihto on muuan ihmisen arvokkaimmista oikeuksista. Jokainen kansalainen saa vapaasti ilmaista ajatuksiaan puhuttuina, kirjoitettuina tai painettuina. Hän olkoon kuitenkin vastuussa tämän oikeuden väärinkäyttämisestä tapauksissa, joista laissa säädetään.

Näistä julistuksista on tullut tärkeä perusta länsimaiselle ihmisoikeuskäsitykselle. Myöhemmät julistukset, kuten YK:n ihmisoikeuksien julistus vuodelta 1948 ja Euroopan perusoikeusasiakirja vuodelta 1950 noudattavat monilta osin samoja periaatteita. Erojakin toki löytyy. 1900-luvun julistukset tuomitsevat selkeästi orjuuden ja korostivat oikeutta koulutukseen.

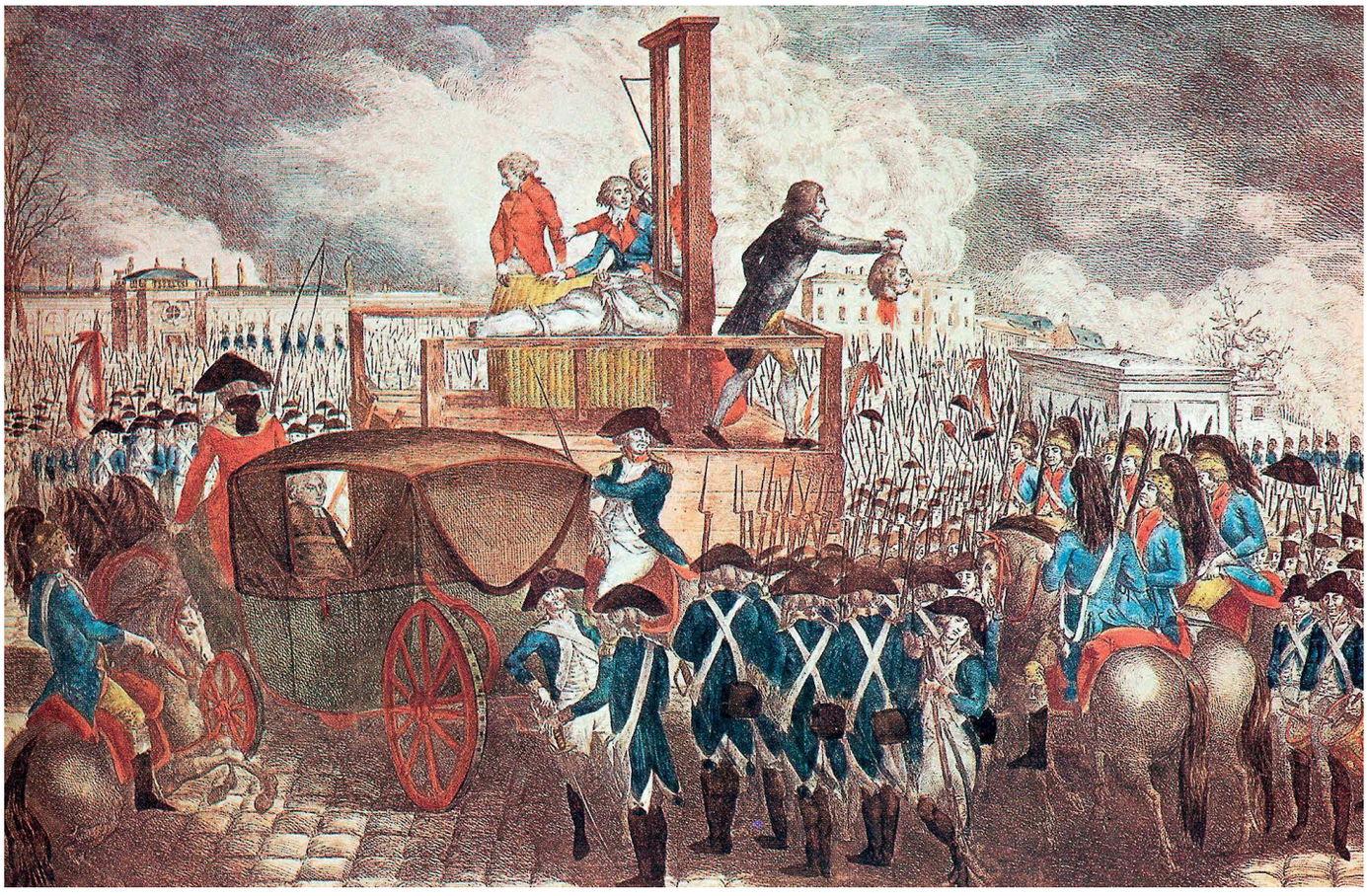

Kuningas Ludvig XVI joutui taivuttamaan päänsä giljotiinille 21.1.1793. Kuninkaan mestausta seurasi hiljaisuus, jonka jälkeen joku mestauksen seuraajista huusi: ”Eläköön tasavalta!” Tämän jälkeen katsojat lauloivat marseljeesin. Tapahtuman on kuvannut kuparikaiverrukseen saksalainen Georg Heinrich Sieveking vuonna 1793.

Valistusajattelijat olivat saaneet ranskalaiset uskomaan, että epäreiluksi koettua yhteiskuntaa voitiin muuttaa. Yhdysvalloista palanneet ranskalaissotilaat puolestaan toivat mukanaan ihailun amerikkalaisia vapaustaistelijoita kohtaan.

Tuhlaileva itsevaltius ja osallistuminen Yhdysvaltojen vapaussotaan oli tyhjentänyt Ranskan valtion kassan. Kuningas Ludvig XVI joutui kutsumaan valtiopäivät koolle vuonna 1789 voidakseen määrätä uusia veroja. Valtiopäiville kokoontui Ranskan kolme säätyä eli aateli, papisto ja kansan enemmistöä edustanut **kolmas sääty**, johon kuuluivat porvarit ja talonpojat. Äänestykset tapahtuivat säädyittäin, jolloin kaksi ylintä säätyä saattoivat päättää asioista keskenään.

Kesken valtiopäivien kolmas sääty sai tarpeekseen kahden ylimmän säädyn sitä kohtaan harjoittamasta mielivallasta. Se julistautui **kansalliskokoukseksi** ja ilmoitti, ettei kokous hajaannu ennen kuin Ranskaan on saatu uusi perustuslaki. Vallankumous oli alkanut, ja kansa vaati vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa. Levottomuuksia syntyi eri puolilla Ranskaa. Myös nälkä lietsoi levottomuuksia, sillä edellisvuoden sato oli ollut heikko. Mellakat huipentuivat Pariisissa 14. heinäkuuta Bastiljin linnoituksen valtaamiseen, ja siitä tuli Ranskan kansallispäivä.

Vallankumous ajautui kuitenkin nopeasti kriisiin. Alun ihanteellisen uudistusvaiheen tilalle tuli radikaalien tasavaltalaisten hirmuvalta vuonna

Vallankumous sai marttyyrinsä, kun Jacques-Louis David maalasi murhatusta ystävästään Jean-Paul Marat´sta muotokuvan 1793. Marat oli radikaali journalisti, jonka poliittinen vastustaja surmasi kesken kylvyn.

1792. Hirmuvallan aikana kuningas ja joukko tasavallan vastustajia mestattiin giljotiinilla. Vallankumoukselliset halusivat päästä eroon kaikesta siitä, mikä muistutti vanhasta järjestelmästä. Vanhat mitat ja painot korvattiin uusilla, metrijärjestelmä ja uusi kalenteri otettiin käyttöön. Uskonnon harjoittamisen täyskielto ei onnistunut, mutta kirkkoon kohdistunut ajojahti huipentui kristinuskon korvaamiseen korkeimman olennon kultilla.

Lopulta myös hirmuvallan johtajat joutuivat mestattaviksi, kun maltillisemmat voimat saivat vallan vuonna 1794. Vallankumoushallinnon viimeisten viiden vuoden aikana sen saavutukset pyrittiin vakiinnuttamaan. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu, sillä Eurooppa oli ajautunut vallankumoussotien kierteeseen. Monet Euroopan itsevaltaiset hallitsijat vastustivat Ranskan vallankumoushallitusta ja pelkäsivät kapinoinnin leviämistä omiin maihinsa.

Ranska kokosi vallankumoussotiin valtavan armeijan, sillä uuden ajattelun mukaan valtion puolustaminen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus. Sotien juhlituimmaksi kenraaliksi nousi korsikalainen Napoleon Bonaparte. Hän onnistui kaappaamaan vallan Ranskassa vuonna 1799. Vallankumous päättyi Napoleonin yksinvallan toteuttamiseen. Viisi vuotta myöhemmin Napoleon kruunautti itsensä keisariksi. Sotien kausi jatkui Napoleonin alistaessa suuren osan Euroopasta valtansa alle.

HISTORIAPOLITIIKKA

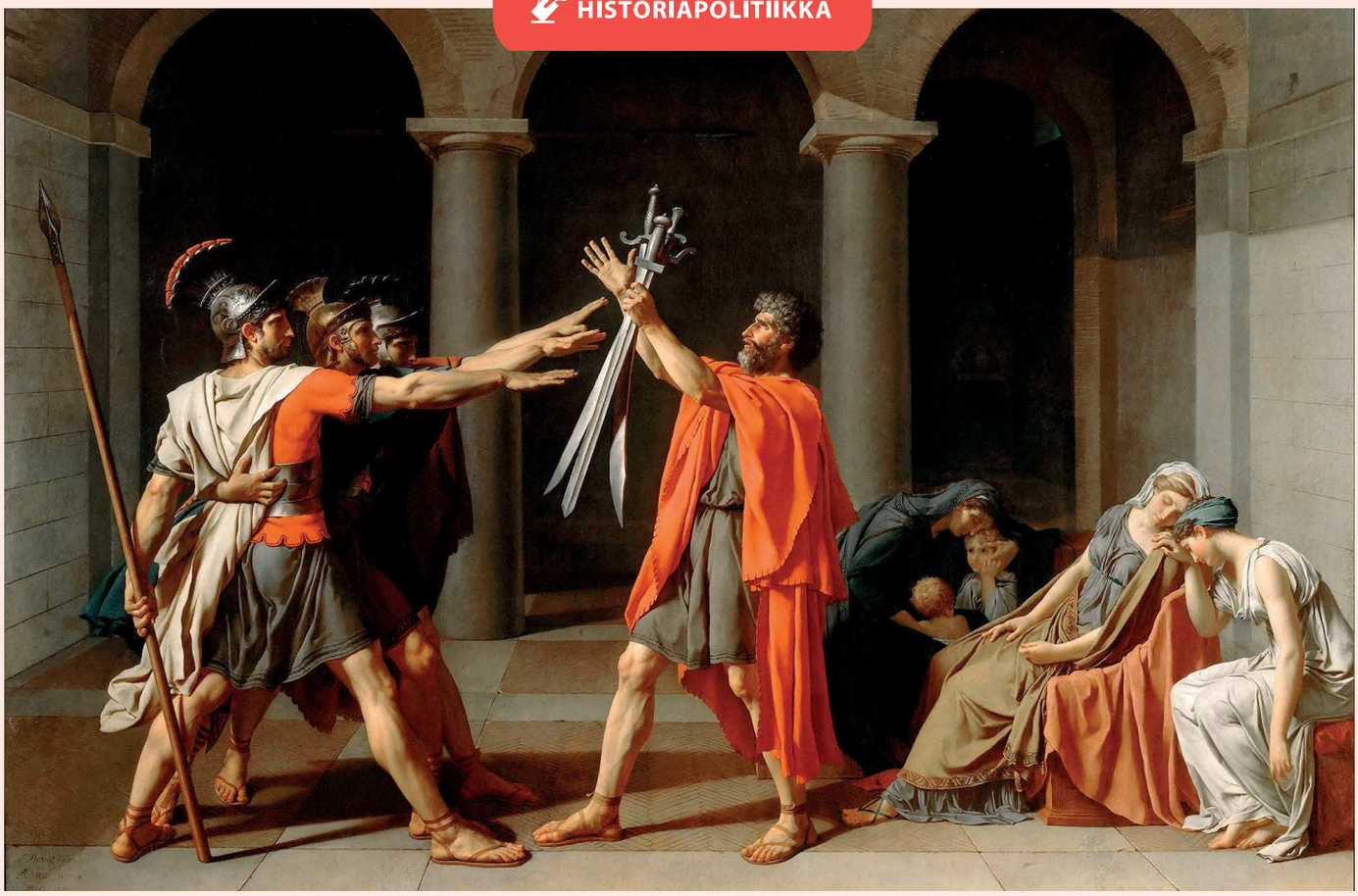

Jacques-Louis Davidin teos *Horatiusten vala* vuodelta 1784 edustaa uusklassismin tyylisuuntaa. Aikakauden taiteelle oli tyypillistä aiheiden hakeminen historiasta, etenkin antiikista, ja taiteilijoiden omat tulkinnat. **Tiedätkö esimerkkejä eri aikakausien kulttuurituotteista, joita on käytetty poliittisiin tarkoituksiin?**

Horatiusten vala

Jacques-Louis David maalasi teoksensa *Horatiusten vala* vuonna 1784 eli viisi vuotta ennen Ranskan suuren vallankumouksen puhkeamista. Teosta on usein tulkittu juuri vallankumouksen taustaa vasten.

David haki aiheen teokselleen Rooman historiasta. Historioitsija Titus Liviuksen mukaan Rooman sota naapurikaupunki Alba Longaa vastaan päätettiin ratkaista roomalaisten Horatiusten veljesten taistelulla Alba Longan Curatiusten veljeksiä vastaan 600-luvulla eaa. David on maalannut Horatiukset vannomaan valan miekkoja luovuttavalle isälleen. Taustalla Horatiusten siskot, äiti ja kaksi lasta itkevät veljesten lähtöä sotaan.

Horatiukset voittivat taistelun, mutta taistelun jälkeen tunnelmat olivat ristiriitaiset. Toinen Horatiusten siskoista oli taistelussa kuolleen Curatiuksen vaimo. Rooman puolesta taisteleminen oli kuitenkin avioliitonkin sidettä tärkeämpää.

Vaikka David ei todennäköisesti halunnut julistaa teoksellaan mitään, otettiin teos vallankumouksen palvelukseen. Horatiusten naiset kantavat vallankumouksellisia trikolorin värejä. Teosta haluttiin tulkita niin, että se kannustaa taisteluun Ranskan ja vallankumouksen puolesta, piittaamatta siteistä vanhaan valtaan. Rooman historian käänteet valjastettiin vallankumouksen palvelukseen.

Kuvassa on USA:n kongressi. 1700-luvun lopun kaivauksissa löytyneet antiikin patsaat ja rakennukset toimivat innoituksena arkkitehdeille 1800-luvulla. Koska värit olivat kuluneet pois patsaista ja rakennuksista, kuviteltiin, ettei antiikissa käytetty värejä. Niin rakennukset kuin veistoksetkin jätettiin maalaamatta, jotta ne edustaisivat antiikin tyyliä puhtaimmillaan. Vertaa kuvan rakennusta sivun 99 barokkirakennukseen. **Miten tyylisuunnat eroavat toisistaan?**

Uusklassismi vallankumouksen palveluksessa

Itsevaltiuden ajan taidetta hallitsivat koristeelliset tyylit barokki ja rokokoo. Ne soveltuivat huonosti yhteen valistusajan järjen ja kansanvaltaisuuden ihannoinnin kanssa. Uusi ihanne löytyi, kun arkeologit kaivoivat 1700-luvulla antiikin Roomaa esiin. Esimerkiksi Pompeijin laavaan hautautuneesta kaupungista saatiin yhä enemmän tietoa antiikin elämästä ja taiteesta. Antiikki alkoi näyttäytyä valistuksen taustaa vasten ihanteellisessa valossa, ja sen taide vaikutti ylittämättömältä.

Pian huomattiin, että kansaan voitiin iskostaa vallankumouksellista innostusta antiikin taiteen keinoin. Ihanteeksi nostettiin kreikkalaisen taiteen ”jalo yksinkertaisuus ja hiljainen suuruus”. Valistusajattelijoista ennen kaikkea Rousseaun ajatukset tuntuivat sopivan hyvin yhteen antiikin ihailun kanssa. Esikuvaksi nostettu Ateena oli demokratiaa kannattaneen Rousseaun ihannevaltio.

1700-luvun loppupuolella syntyneen **uusklassisen tyylin** taide pelkistyi selkeäpiirteiseksi maalaukseksi ja kuvanveistoksi, jossa muodot olivat kurinalaisia ja värit kirkkaita ja kylmiä. Veistoksia ei maalattu, koska antiikin veistostenkin uskottiin olleen maalaamattomia. Antiikin taidetta jäljiteltiin, mutta ei suoraan kopioitu. Aiheet valittiin usein antiikin mytologiasta ja historiasta. Pukumuodissa itsevaltiuden ajan koristeellisuuden ja peruukkien tilalle tulivat luonnollisuus ja yksinkertaisuus.

Uusklassismi toi antiikin ihanteet ja yksinkertaiset muodot myös rakentamiseen. Arkkitehtuurissa suosittiin pelkistettyjä, selkeäpiirteisiä rakennuksia, suorakulmaisia muotoja sekä antiikista tuttuja pylväitä. Rakennusten muodot olivat kurinalaisia ja mittasuhteet tarkkaan harkittuja. Suomessa ja Ruotsissa uusklassista tyylisuuntaa kutsutaan myös **kustavilaiseksi tyyliksi**. Myö-

hempi uusklassismi, joka ajoittuu Napoleonin keisariaikaan, kantaa nimeä **empiretyyli**.

Valistuksen ja vallankumouksen perintö

Paluu itsevaltaisen järjestelmän eriarvoisuuteen ja aateliston etuoikeuksiin alkoi heti Napoleonin valtaannousun jälkeen. Napoleonin kukistuttua 1814 suurimmassa osassa Eurooppaan palattiin vielä perinteiseen itsevaltiuteen. Silti ratkaiseva murros eurooppalaisen ihmisen ajattelussa oli tapahtunut. Ajatus siitä, että omalla toiminnalla voitaisiin saada muutosta aikaan, jäi elämään.

Lähes kaikki vallankumouksen saavutukset niin Yhdysvalloissa kuin Ranskassakin koskivat vain miehiä. Naisen asema yhteiskunnassa ei juuri muuttunut. Vaatimukset tasa-arvosta eivät ulottuneet myöskään valkoihoisen väestön ulkopuolelle, ja Pohjois-Amerikan intiaanit ja mustaihoinen väestö jäivät yhä alistettuun asemaan. Edes 1700-luvulla huippunsa saavuttanut orjakauppa ei suuremmin häirinnyt valistusfilosofeja.

Vallankumouksen aatteista ja saavutuksista muotoutui 1800-luvulla uusia tavoitteita uusille poliittisille ryhmille. Vaatimukset perustuslaista, äänioikeudesta ja muista kansalaisvapauksista nostivat päätään uudelleen. Yhtä lailla vanhan vallan kannattajat muodostivat omia poliittisia ryhmiään. Varsinkin Ranskassa seuraava vuosisata oli lukuisten uusien vallankumousten aikaa.

Ihmiset olivat muuttuneet alamaisista kansalaisiksi, jotka tunnistivat yhteiskunnan epäkohtia ja tiedostivat oman asemansa. 1800-luvusta tulikin valistuksen ja vallankumouksen perintönä aatteiden ja vallankumousten vuosisata.

TEHTÄVÄT

1. **Millä tavoin valistusajattelijoiden ajatukset levisivät tavallisen kansan pariin?**
2. **Miksi Pohjois-Amerikan siirtokunnat halusivat irti Englannista?**
3. **Vertaile sivun 124 julistuksia. Miten valistuksen aatteet näkyvät niissä?**
4. **Miksi ranskalaiset ryhtyivät vallankumoukseen 1789?**
5. **Ota kantaa väitteeseen: ”Ranskan suuri vallankumous epäonnistui tavoitteidensa toteuttamisessa. ”**

1. Kuvassa olevan Helsingin tuomiokirkon rakentaminen alkoi vuonna 1830. Carl Ludvig Engelin suunnittelema rakennus edustaa uusklassista tyylisuuntaa.

a) Mitä uusklassisen tyylisuunnan piirteitä rakennuksessa on?
b) Vertaa uusklassista kirkkoa antiikin temppelirakennuksiin. Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja niissä on?

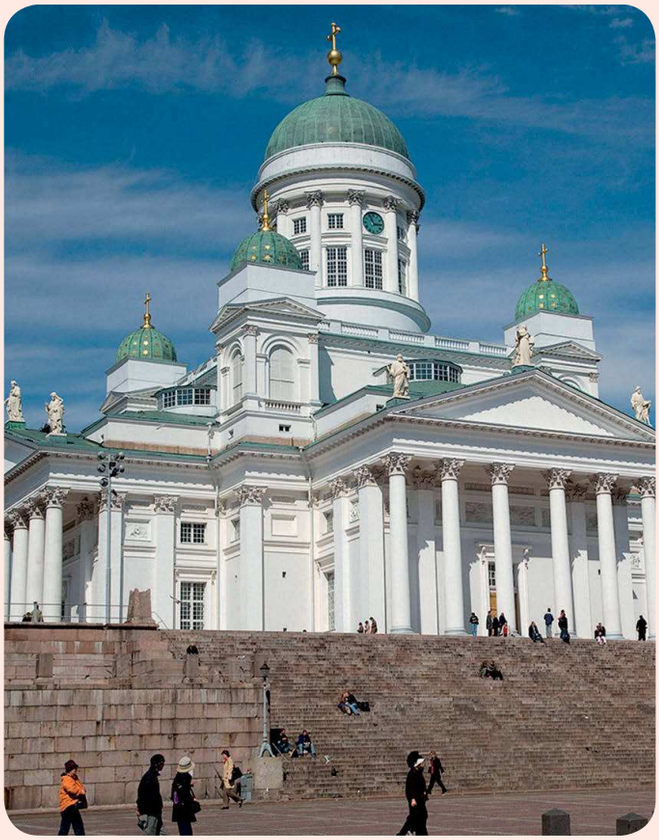

2. Alla on kaksi katkelmaa valistusfilosofien sukupuolten tasa-arvoa koskevista ajatuksista.

a) Vertaa katkelmissa esitettyjä näkemyksiä naisten asemasta.
b) Miten valistusajattelussa suhtauduttiin ajatuksiin kaikkien ihmisten tasa-arvosta?
c) Millaisia vaikutuksia Yhdysvaltojen itsenäistymisellä ja Ranskan suurella vallankumouksella oli sukupuolten tasa-arvoon kyseisissä maissa?

”Koko naisten kasvatuksen tulee siis tarkoittaa heidän suhdettansa miehiin. Miesten miellyttäminen, heidän hyödyttämisensä, heidän rakkautensa ja kunnioituksensa saavuttaminen, heidän kasvattamisensa nuorina, heidän hoitamisensa suurina, heidän neuvomisensa ja lohduttamisensa, heidän elämänsä saattaminen miellyttäväksi ja suloiseksi – siinä naisten velvollisuudet kaikkina aikoina, ja tämä on heille lapsuudesta asti opetettava.”

Jean-Jacques Rousseau: Emile eli kasvatuksesta.

”Merkityksetön huomaavaisuus, jonka naiset ottavat mielellään vastaan ja jonka osoittamista miehet näyttävät pitävän oikein miehekkäänä, itse asiassa loukkaa naisia ja lujittaa miesten valtaa. Nainen alistetaan siten seremoniallisen, järjestelmällisen nöyryyttämisen kohteeksi, ja minä nousen sitä vastaan koko sielullani.”

Mary Wollstonecraft: Naisen oikeuksien puolustus.

KERTAUS

- **Itsevaltius aiheutti lukuisia yhteiskunnallisia epäkohtia, joita valistusfilosofit kritisoivat.**
- **Valistus ei ollut yhtenäinen oppi, mutta valistusajattelijoita yhdistivät muun muassa järjen ja kasvatuksen korostaminen sekä itsevaltiuden ja kirkon arvostelu.**
- **Valistus synnytti edistysuskon, joka tarkoitti uskoa ihmisen jatkuvaan edistymiseen.**
- **Valistusfilosofit vaativat yleensä oikeuksia vain valkoihoisille miehille. Vaatimukset eivät yleensä koskeneet myöskään yhteiskunnan vähäosaisimpia.**
- **Valistus oli tärkeänä taustatekijänä Yhdysvaltain itsenäistymisessä ja Ranskan suuressa vallankumouksessa.**
- **Yhdysvalloissa toteutettu valtiomuoto noudatti monin tavoin valistusfilosofien oppeja.**
- **Valistus merkitsi eurooppalaisten ajattelussa ratkaisevaa käännettä, koska alettiin uskoa ihmisen kykyyn rakentaa itselleen paras mahdollinen yhteiskunta.**

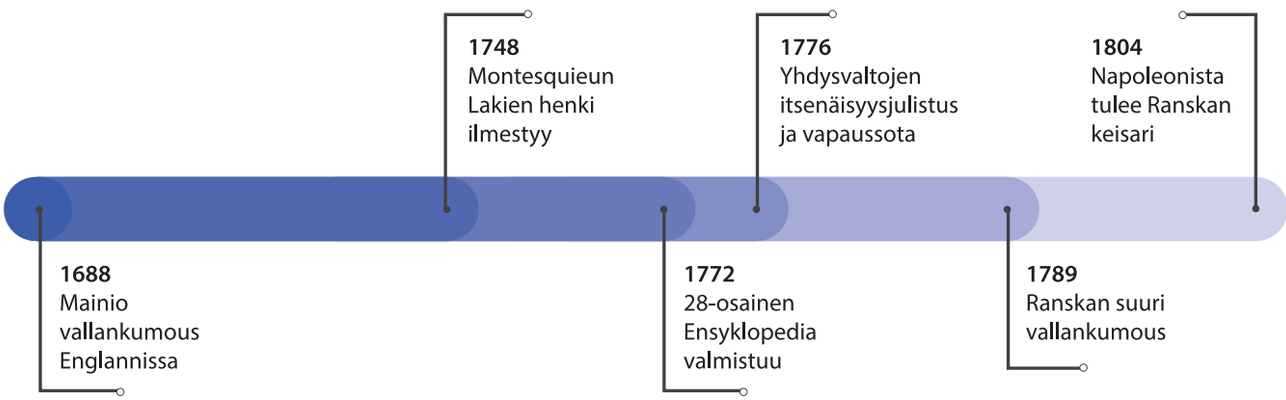

Aatteiden ja teollistumisen aika

1800-luku oli suurten muutosten ja uusien aatteiden vuosisata Euroopassa. Teollisen vallankumouksen seurauksena jähmeä sääty-yhteiskunta kehittyi luokkayhteiskunnaksi, jossa varallisuus määräsi yhteiskunnallisen aseman. Vuosisadan näkyvin yhteiskuntaryhmä oli porvaristo, joka vaurastui voimakkaasti teollisen vallankumouksen ja kaupan kasvua seuranneen taloudellisen kasvun seurauksena. Myös työväestö järjestäytyi vuosisadan loppupuolella parantaakseen omaa asemaansa. Porvariston ja työväestön vaatimukset äänioikeudesta ja yhteiskunnallisista uudistuksista loivat pohjaa demokratialle, vauraudelle ja tasa-arvoisemmalle yhteiskunnalle. Tieteen edistysaskeleet puolestaan muuttivat eurooppalaisten perimmäisiä käsityksiä ihmiselämästä. Vuosisadan suurten muutosprosessien seurauksena eurooppalaiset eivät enää katsoneet taakse- vaan eteenpäin ja asettivat toiveensa tulevaan.

Jean Beraudin maalaus *Vaudevillen teatterin ulkopuolella* kuvaa varakkaita pariisilaisia viettämässä vapaa-aikaansa kaupungilla. Teatteri oli hyvin suosittu viihdemuoto 1800-luvun porvariston keskuudessa. Vauras porvaristo halusi korostaa asemaansa esiintymällä hyvin pukeutuneena ja oikeita käytöstapoja noudattaen. **Vertaa Pariisin porvariston muotia ja vapaa-ajanviettotapoja nykypäivän eurooppalaisiin.**

12. Vallankumous synnyttää uusia aatteita

Porvariston vuosisata

1800-lukua on kutsuttu porvariston vuosisadaksi. Tällöin porvaristolla ei tarkoiteta yksinomaan keskiajalta periytyvää kauppias- ja käsityöläissäätyä, vaan laajemmin kauppiaista ja virkamiehistä koostunutta keskiluokkaa. Tämä väestöryhmä kasvoi ja vaurastui nopeasti, kun teollisuus ja kauppa kehittyivät teollisen vallankumouksen seurauksena.

Tekninen kehitys loi jatkuvasti uusia tehtaita sekä helpotti tuotteiden kuljettamista ja markkinointia. Tämä loi menestymisen mahdollisuuksia niille, jotka uskalsivat ottaa taloudellisia riskejä. Vaurauden ja liiketoimien lisäksi nouseva porvaristo pyrki hankkimaan koulutusta ja osallistumaan kulttuurielämään vanhan yläluokan tapaan. Porvaristo näyttäytyi mielellään julkisissa tapahtumissa, kuten teatterissa, oopperassa ja taidenäyttelyissä. Vaurastumisen myötä keskiluokan kulutusmahdollisuudet lisääntyivät, mikä lisäsi entisestään taloudellista toimeliaisuutta.

Valtaa käyttivät kuninkaat, aatelisto ja papisto, eikä porvaristolla ollut vaikutusvaltaa yhteiskunnalliseen kehitykseen. Siksi he alkoivat vaatia muutosta. Jo Ranskan suuri vallankumous oli porvariston vallankumous, jossa keskiluokan tavoitteena oli lisätä vaikutusmahdollisuuksiaan. Porvariston valtapyrkimykset leimasivatkin **Wienin kongressista** ensimmäiseen maailmasotaan ulottuvaa aikaa kaikkialla Euroopassa.

Porvaristo ei ollut ainoa muutoksia kaipaava väestöryhmä 1800-luvun yhteiskunnassa. Myös työläiset alkoivat vaatia yhteiskunnallisia oikeuksiaan. Teollistumisen myötä työväestön määrä lisääntyi etenkin kaupungeissa. Näiden väestöryhmien aktiivisuus toimi pohjana joukkokannatusta nauttivien poliittisten aatteiden synnylle 1800-luvun Euroopassa.

Napoleonin itsevallasta Wienin kongressiin

Uudenlaisen poliittisen aktiivisuuden yhtenä lähtökohtana oli Ranskan suuri vallankumous, jonka jälkimainingit ravistelivat Eurooppaa vielä 1800-luvun alussa. Monet pyrkivät palauttamaan vallankumousta edeltäneen yhteiskuntajärjestyksen ja toiset puolestaan halusivat viedä vallankumouksen aatetta eteenpäin. Levottomat vuodet loivat pohjaa erilaisille aatteille, jotka ohjasivat Euroopan kehitystä koko vuosisadan ajan.

Vallankumouksen loppuvaiheessa Ranskan johtajaksi noussut kenraali Napoleon Bonaparte kruunautti itsensä keisariksi vuonna 1804. Napoleonin johtama Ranska valloitti alueita muun muassa Saksassa, Italiassa ja Espanjassa. Valloitetuille alueille asetettiin hallitsijoiksi Napoleonin suku-

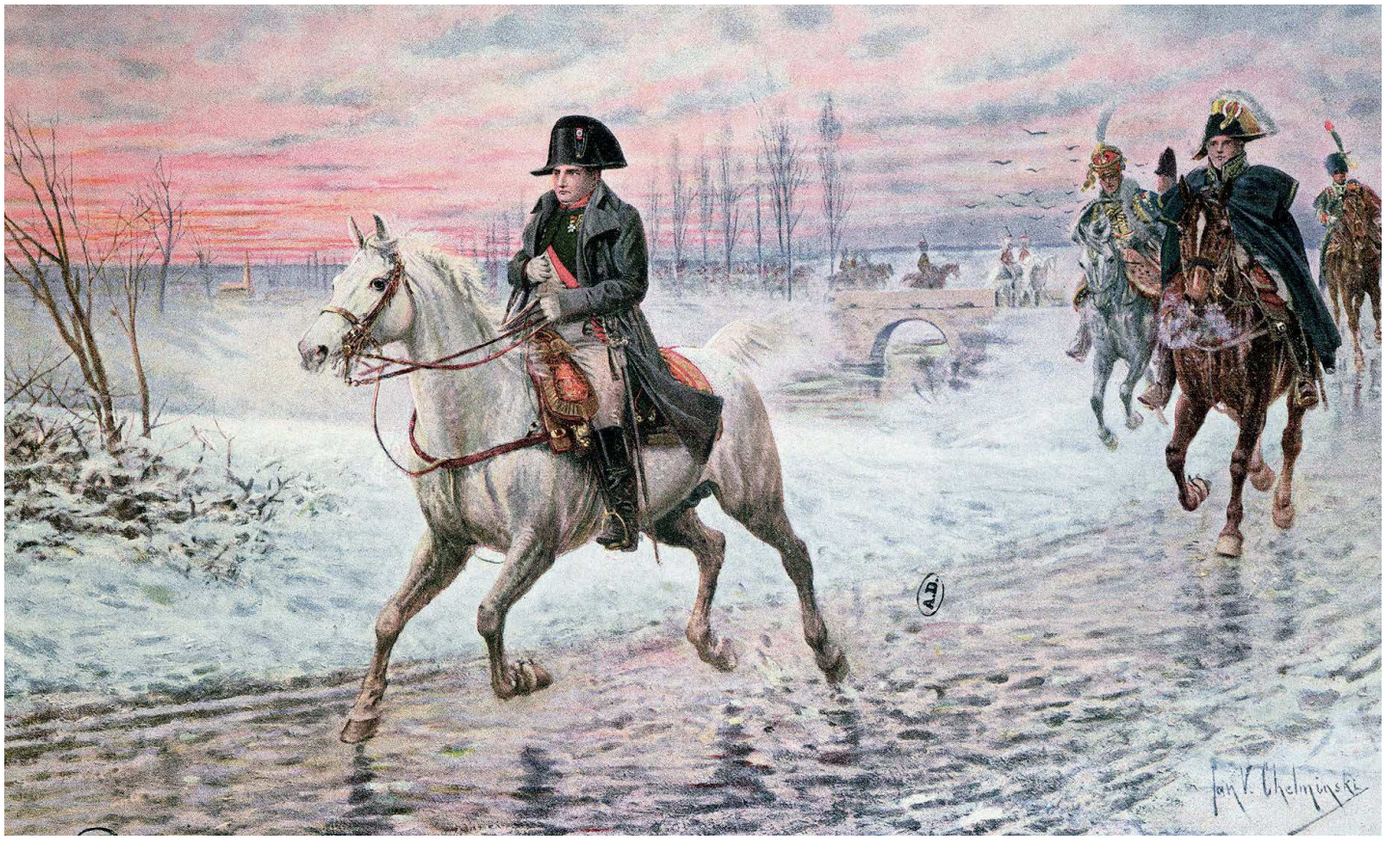

Voitettu Napoleon palaa Venäjältä Jan van Chelminskin teoksessa. Epäonnistunut hyökkäys Venäjälle vuonna 1812 oli Napoleonin uran käännekohta, vaikka hänen joukkonsa onnistuivat etenemään Moskovaan asti. Huolto-ongelmat, ankara talvi ja venäläisten jatkuva painostus pakottivat Napoleonin kuitenkin vetäytymään. Vain murto-osa hänen joukoistaan selvisi paluumarssista hengissä.

laisia ja muita suosikkeja. Ranskan miehityshallinto herätti kuitenkin vastarintaa ja paikalliset asukkaat kapinoivat ranskalaisia vastaan. Sotamenestyskään ei jatkunut loputtomiin. Sotaretki Venäjälle päättyi tappioon ja Napoleon syöstiin vallasta.

Napoleonin kukistaneiden valtioiden johtajat kokoontuivat Wieniin neuvottelemaan Euroopan tulevaisuudesta 1814–1815. Wienin kongressissa Euroopan suurvallat päättivät palauttaa mantereen olot sellaisiksi kuin ne olivat olleet ennen vallankumousta. Vanhat hallitsijasuvut nostettiin taas valtaan, ja aatelistolle annettiin takaisin sen entiset etuoikeudet. Kongressin osanottajamaat allekirjoittivat sopimuksen, jossa luvattiin kristillisen veljeyden hengessä suojella kristinuskoa ja rauhaa. Vallankumouksen saavutukset oli pyyhitty pois. ”Vapaus, veljeys ja tasa-arvo” saivat vielä odottaa vuoroaan.

Konservatismi torjuu uudistukset

Ranskan suuren vallankumouksen tapahtumat olivat saaneet etuoikeutetut säädyt eli aateliston ja papiston pelkäämään asemansa puolesta. 1800-luvun alkupuolella ne pyrkivät palauttamaan vanhan järjestyksen ja torjumaan kaikki uudistuspyrkimykset. Tätä muutoksia vastustavaa ja vakauteen pyrkivää aatetta alettiin kutsua **konservatismiksi** (conservare = säilyttää). Sitä kannattivat usein ne ryhmät, joilla oli paljon valtaa ja eniten menetettävää.

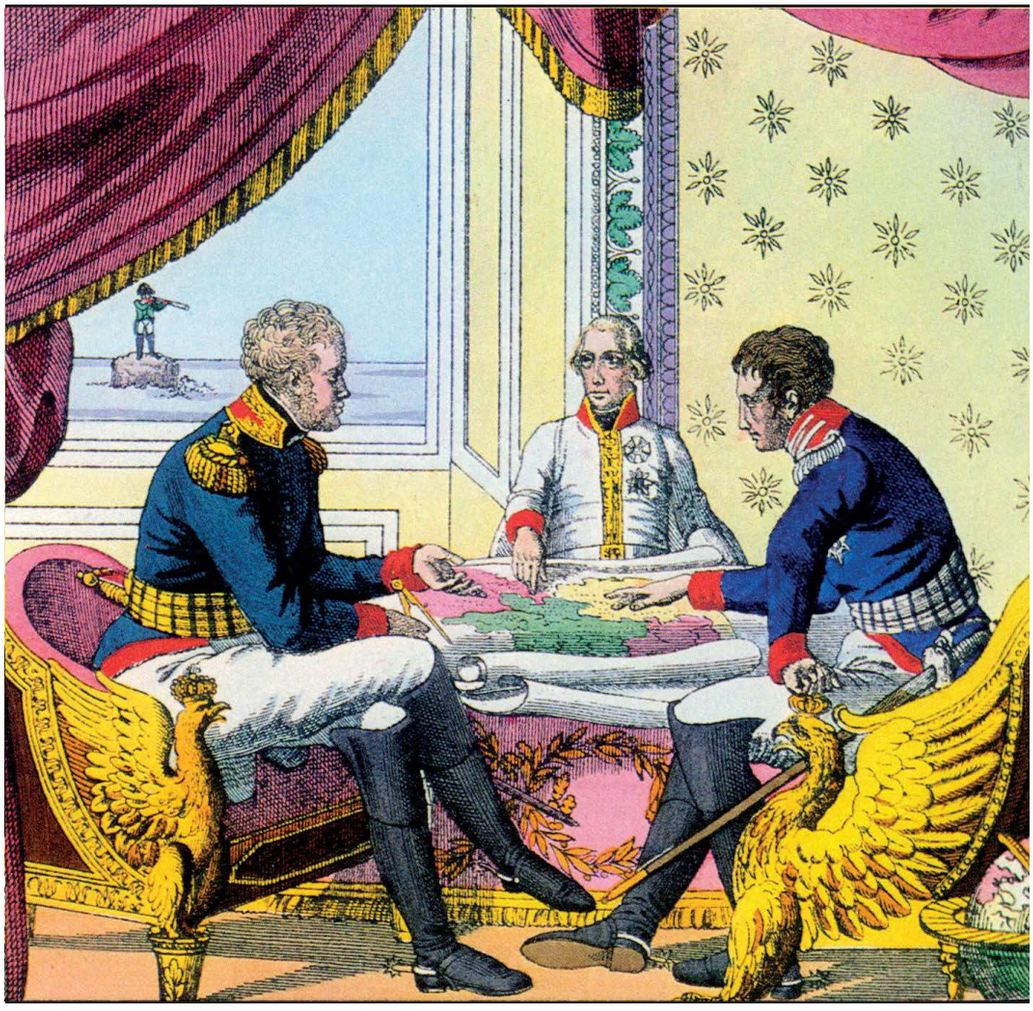

Wienin kongressia kuvaavassa pilakuvassa suurvaltojen eli Preussin, Itävallan ja Venäjän hallitsijat jakavat Euroopan keskenään samalla kun karkotettu Napoleon yrittää tarkkailla tilannetta kaukoputken avulla ikkunasta. Suurvaltajohtajien ohella Wienin kongressiin osallistui suuri joukko pienempien valtioiden hallitsijoita, jotka pyrkivät ajamaan omia etujaan. **Minkälaisen kuvan piirros antaa hallitsijoiden suhtautumisesta toisiinsa?**

Wienin kongressin poliittiset ratkaisut edustivat käytännön konservatismia. Ideologisen perustan konservatismille loi englantilainen Edmund Burke. Hän totesi jo Ranskan vallankumouksen alkuvaiheessa vuonna 1790, että perinteisten valtarakenteiden purkaminen voi johtaa hirmuvaltaan. Valtio ei Burken mielestä ollut muunneltava mekanismi vaan elävä organismi, joka syntyy ja kasvaa hitaasti historiallisen kehityksen myötä. Siksi sitä ei voinut muuttaa äkillisesti tai väkivaltaisesti.

Burken ajattelussa olivat kansalaisen velvollisuudet tärkeämpiä kuin oikeudet. Hän uskoi, että oikeuksien antaminen kaikille kansalaisille oli utopistinen ajatus. Sen sijaan Burke korosti jokaisen kansalaisen velvollisuuksia valtiota kohtaan, kuten asevelvollisuutta ja veronmaksuvelvollisuutta.

Nämä ajatukset vetosivat konservatiiveihin, jotka halusivat säilyttää yhteiskunnallisen eriarvoisuuden. Esimerkiksi kansanopetusta pidettiin turhana ja jopa vaarallisena, koska yleinen lukutaito ja oppineisuuden leviäminen saattaisi helpottaa vallankumouksellisten aatteiden leviämistä. Konservatismin kannattajat pelkäsivät, että keskiluokka ja työläiset alkaisivat vaatia valtaa itselleen.

Konservatismi rakentui pessimistiselle ihmiskäsitykselle, jonka mukaan ihmisen toimintaa ei ohjaa järki vaan vaisto. Vaistonsa varassa toimivalla kansalla ei ole kykyä tehdä poliittisia päätöksiä,

joten ylimpien yhteiskuntaryhmien on johdettava maailmaa. Konservatismi korosti myös uskonnon merkitystä. Aatteen kannattajien mukaan Jumala ohjaa yhteiskunnan kehitystä, minkä vuoksi ihmisen ei pitänyt puuttua siihen. Konservatiivit arvostivat kotia, perhettä, lainkuuliaisuutta ja yhteiskunnallista vakautta.

Liberalismi vetoaa keskiluokkaan

Konservatismin haastajaksi nousi 1800-luvulla **liberalismi**. Aate sai nimensä sanasta libertas eli vapaus, joka oli sen kannattajien keskeinen tavoite. Liberalismia voidaan kutsua myös **vapausaatteeksi**. Se oli erityisesti keskiluokan aate.

Liberalismin juuret ovat 1700-luvun valistusajattelussa. Valistuksen tavoin liberalismikaan ei ole yhtenäinen poliittinen oppi, vaan joukko samansuuntaisia ajatuksia, joita aatteen kannattajat tulkitsivat eri tavoin. Toisaalta poliittisen liberalismin juuret ovat Adam Smithin **taloudellisessa liberalismissa**. Poliittinen liberalismi vaati samoja vapauksia ihmisille kuin Smith talouselämälle. Liberaaleille oli keskeistä puolustaa ihmisen perusvapauksia eli sananvapautta, uskonnonvapautta sekä yhdistymisen ja kokoontumisen vapautta. Liberaalien mielestä yksilöllä tuli olla vapaus kehittää omaa erityislaatuaan yhteiskunnan tarpeista riippumatta. Toisin kuin konservatismi, liberalismi korosti siis yksilöä ja nosti sen valtion yläpuolelle.

Liberalismin ihmiskuva periytyi valistusajalta, jolloin uskottiin ihmisen luontaiseen tasa-arvoisuuteen ja järkevyyteen. Liberaalit uskoivat, että ihmisen järkeä saattoi kehittää kasvatuksella ja koulutuksella, joten he vaativat kaikille oikeutta peruskoulutukseen. He omaksuivat muutenkin valistuksen edistysuskon, jonka mukaan ihminen pystyi uudistamaan yhteiskuntaa ja viemään sen kehitystä parempaan suuntaan. Valistuksen perillisinä liberaalit arvostelivat myös yksinvaltaa, säätyjen erioikeuksia, virkavaltaisuutta, sensuuria ja muitakin toimintavapauden rajoituksia.

Kuten konservatismissa, myös liberalismissa oli pohjimmiltaan kyse tietyn ryhmän etujen ajamisesta. Keskiluokan edustajat vaativat tasa-arvoa, mutta useimmat eivät olleet valmiita ulottamaan sitä alimpiin yhteiskuntaryhmiin tai naisiin. Vaikka liberaalit vaativat äänioikeutta, se haluttiin sitoa varallisuuteen. Vapauksien lisäämistä kannatettiin siksi, että porvaristo halusi kehittää liike-elämää ja osallistua poliittiseen päätöksentekoon.

Keskeisin poliittisen liberalismin teoreetikko oli englantilainen John Stuart Mill. Hänen mielestään yksilöiden oikeudet olivat etusijalla ja valtion vaikutusvaltaa tuli rajoittaa. Mill oli valmis vaatimaan tasa-arvoa myös naisille. Vuosisadan loppupuoliskolla nuoret liberaalit kiinnostuivat myös työväenluokan ja köyhien asemasta. He olivat huolissaan epäkohdista, jota teollistuminen oli aiheuttanut. Valtiota vaadittiin tasaamaan yhteiskunnan hyvinvointia siten, etteivät huono-osaisimmatkaan jäisi oman onnensa nojaan.

Nationalismi rakentaa kansallishenkeä

Myös kolmas 1800-luvun suurista aatteista, **kansallisuusaate** eli **nationalismi** sai käyttövoimansa Yhdysvaltain itsenäistymisestä, Ranskan suuresta vallankumouksesta ja Napoleonin sodista. Taustalla oli myös keskiajan lopulta asti jatkunut kansallisvaltioiden kehitys, joka oli luonut valtioiden asukkaille samaistumisen kohteita. Aiemmin yhteenkuuluvuutta oli koettu enemmän oman

Liberalismin ja nationalismin vaatimukset purkautuivat Pariisin kaduilla 1830. Vallankumoukselliset vaativat jälleen uudistuksia ja Bourbon-suvun itsevaltaisen kuninkaan suistamista vallasta. **Miksi liberalismista ja nationalismista tuli vallankumouksellisia aatteita 1800-luvun Euroopassa?**

suvun, säädyn tai kotiseudun asukkaiden kanssa. Nyt tärkeimmäksi ihmisiä yhdistäväksi tai erottavaksi tekijäksi nostettiin kansallisuus.

1800-luvun nationalismiin vaikutti valistusajalla syntynyt ajatus, että valtion tuli ilmaista kansan tahtoa. Toisin sanoen vain kansan enemmistön kannattama hallitsemistapa voitiin hyväksyä. Esimerkiksi Napoleon onnistui toteuttamaan itsevaltiutensa niin, että kansalaisten enemmistö oli hänen puolellaan, ja siksi hän sai monet taistelemaan niin menestyksekkäästi ranskalaisuuden puolesta. Kansallistunne toimi osaltaan Ranskan armeijan tärkeimpänä käyttövoimana. Napoleonin uudenlaisesta armeijasta on käytetty osuvaa nimitystä ”kansakunta sodassa”.

Samalla tavoin kuin ranskalaiset kokivat puolustavansa ranskalaisuuttaan valtaamalla uusia alueita, kokivat vallattujen alueiden asukkaat puolustavansa omaa kansakuntaansa ranskalaisia vastaan. Voimakas yhteenkuuluvuuden tunne alkoi saada nationalistisia piirteitä, ja vastarinta Ranskan miehitysvaltaa vastaan kasvoi.

Nationalismin keskeiseksi sisällöksi muodostui **kansallisuusperiaate** eli vaatimus, että kullakin kansalla oli oikeus omaan valtioonsa. Kansa määriteltiin yhteisen kulttuuriperinnön, kielen, histo-

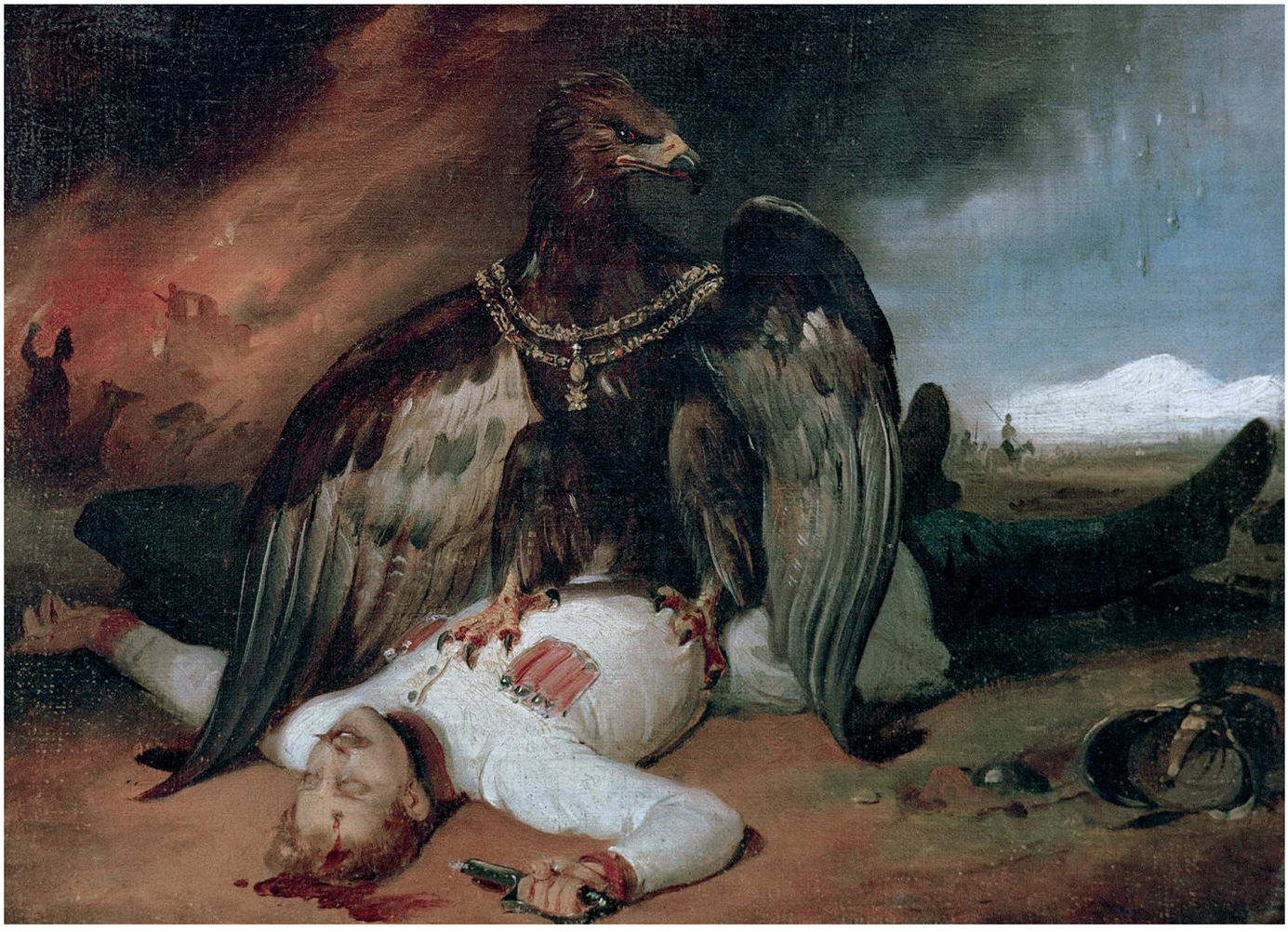

Ranskalaisen Horace Vernetin vertauskuvallinen maalaus vuodelta 1831 kuvaa puolalaisten kapinaa Venäjän keisarikuntaa vastaan. Prometheuksen hahmossa kuvattu Puola nousi vaatimaan erityisasemaa Venäjän valtakunnassa 1830. Kotkan hahmoon kuvattu Venäjä kuitenkin kukisti kapinan verisesti ja Puola menetti autonomisen asemansa Venäjän yhteydessä.

rian ja asuma-alueen avulla. Kuitenkin vain osalla Euroopan kansoista oli yhtenäinen asuma-alue. Kielestä tulikin tärkein kansan määrittelyn kriteeri. Etenkin saksalainen filosofi Johann Gottfried Herder korosti kielen merkitystä kansan määrittäjänä. Toinen saksalainen, Georg Friedrich Hegel, puolestaan korosti kansallishengen merkitystä kansan kehityksessä. Hegel uskoi, että kansallishengen levitessä kansa tuli tietoiseksi omasta historiallisesta merkityksestään ja perusti itsenäisen valtion, jossa vallitsi yhtenäinen kulttuuri. Ilman kansallishenkeä kansakunta oli tuomittu tuhoutumaan.

Nationalismin vetovoima

Nationalismi keräsi laajaa kannatusta, sillä se vetosi ihmisen tarpeeseen kuulua suurempaan yhteisöön. Nationalismiin liittyi usein usko oman kansan ylivertaisuudesta toisiin kansoihin nähden. Omasta kansasta tuli ”me” ja muista kansoista ”muut”. Myös uskonnollisuudesta tuli nationalismin läheinen liittolainen.

Hallitsijat käyttivät nationalismia hyväkseen omassa politiikassaan. Usko oman kansan ylivertaisuuteen oikeutti sodat naapurivaltioita vastaan. Nationalismilla voitiin perustella myös asepal-

HISTORIAPOLITIIKKA

Suomen kansallisiin symboleihin kuuluvat muun muassa lippu ja leijonavaakuna. Leijona on ollut Suomen tunnus myöhäiskeskiajalta saakka. Leijonasymboli löytyy myös Tanskan ja Norjan vaakunoista. Lippu on tuoreempaa perua, sillä se vakiintui Suomen tunnukseksi vasta itsenäisyyden myötä. Sitä ennen oli ajoittain käytetty lippua, jossa oli punaisella pohjalla Suomen leijona. **Mitä muita kansallisia symboleja Suomella on?**

Kansallistunne ja kansalliset symbolit

Nationalismiin kuului ajatus siitä, että oman kansan jäsenet tunsivat luonnostaan yhteenkuuluvuutta keskenään. Kansallismieliset uudistajat kokivat, että heidän tehtävänään oli herättää kansalaiset kokemaan tämä yhteenkuuluvuus. Tästä syystä kansallisuusaatteen nousuun liittyy usein aktiivinen panostaminen koulutukseen, kansakielisiin sanomalehtiin ja isänmaalliseen taiteeseen. Usein katse luotiin myös historiaan, josta etsittiin niin kansallissankarien tekoja kuin oman kansan menneitä suuruuden päiviäkin.

Eri maissa yhdistäviä tekijöitä etsittiin eri suunnista. Esimerkiksi italialaiset kokivat yhdistäviksi tekijöiksi katolisen uskon ja muinaisen Rooman suuruuden. Venäjällä tärkeiksi nousivat puolestaan ortodoksisuus ja Venäjän keisarikunta. Ranskalaiset korostivat kulttuurisia saavutuksiaan ja kieltään. Suomessa kansallista itsetuntoa kohotettiin taiteella, joka etsi aiheensa kansanrunoista ja suomalaisesta luonnosta.

Kansallisia symboleja luotiin myös varta vasten kansallistunteen kohottamisen tarpeisiin. Säveltäjät ja runoilijat laativat isänmaallisia lauluja, joita voitiin esittää juhlatilaisuuksissa. Liput ja kansalliset vaakunat otettiin yleiseen käyttöön tai keksittiin, jos sellaisia ei vielä ollut. Merkittäviä suurmiehiä korotettiin puolivirallisiksi kansallisrunoilijoiksi tai kansalliskirjailijoiksi, ja isänmaan juhlimiselle varattiin kansallispäivä. Monet näistä nationalismin myötä luoduista symboleista ovat käytössä edelleen.

velusta. Kansallistuntoa pyrittiin kohottamaan isänmaallisen kirjallisuuden ja etenkin sankarikeskeisen historian avulla. Historiasta etsittiin todisteita oman kansan uroteoista ja vaikutusvallasta.

Nationalismi oli myös kulttuuriliike, joka tuki kansallisen kulttuurin kehittämistä. Erityisesti keskiluokalle oli tärkeää saada kansankielisiä sanomalehtiä, kirjallisuutta ja opetusta, koska se vierasti yläluokan kansainvälistä ja sivistyskieliin perustuvaa kulttuuria. Nationalistit pyrkivät kehittämään kansankielistä koululaitosta.

Pienet kansat alkoivat kirjoittaa omaa historiaansa, kehittää kieltään ja kerätä kansanperinnettä. Kansanrunoudesta etsittiin kansan syvintä olemusta, sillä kieli ja kulttuuri kuvastivat nationalismin mukaan kansan erityislaatua. Tutkijat uskoivat löytäneensä kieli-, kulttuuri- ja rotupiirteitä, joiden perusteella kansat voitiin ryhmitellä ”veljeskansoihin”. 1800-luvun kuluessa kansallisuusaate auttoi italialaisia ja saksalaisia yhdistämään pieniä ruhtinaskuntia Italian ja Saksan valtioiksi. Nationalismi johti myös levottomuuksiin esimerkiksi Balkanin alueella, missä serbialaiset hakivat tukea Venäjältä, joka oli ilmoittautunut kaikkien slaavien suojelijaksi.

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä historialliset taustatekijät vaikuttivat konservatismin syntyyn?**

2. **Mitkä olivat liberalismin keskeisimmät vaatimukset? Vertaa niitä valistusajattelun ja Ranskan suuren vallankumouksen tavoitteisiin.**

3. **Piirrä käsitekartta nationalismin taustatekijöistä ja vaikutuksista Euroopassa.**

4. **Konservatismia ja liberalismia pidetään usein kilpailevina aatteina.**
   a) Miksi aatteet olivat toisilleen vastakkaisia?
   b) Nationalismin kannatus puolestaan saattoi yhdistyä joko liberalismiin tai konservatismiin. Mistä tämä johtui?

5. **Miten konservatismi, liberalismi ja nationalismi suhtautuivat**
   a) järjen käyttöön
   b) uskontoon
   c) yksilön ja valtion suhteeseen?

6. **Etsi tietoa, miten konservatismi, liberalismi ja nationalismi näkyvät Euroopan parlamentin puolueryhmittymissä.**

13.
Kohti demokratiaa

Eurooppa kuohuu jälleen

Wienin kongressin piti palauttaa rauha Eurooppaan, mutta levottomuudet alkoivat pian uudestaan. Liberalismin ja nationalismin aatteet saivat vaurastuvan keskiluokan vaatimaan muutosta, jopa nousemaan barrikadeille. Uudistusmielisten tyytymättömyys konservatiivisia vallanpitäjiä kohtaan purkautui kolmena aaltona 1800-luvun alkupuoliskolla. Ensin Kreikan itsenäisyyssota aiheutti kuohuntaa eteläisessä Euroopassa vuosina 1820–1821. Kreikka saavutti itsenäisyyden ja irtautui Turkista. Sodan lopputulos innosti uudistajia muualla Euroopassa.

Toinen levottomuuksien aalto lähti liikkeelle Ranskasta, jossa lähes kaikki suuren vallankumouksen saavutukset oli kumottu. Vanha kuningassuku oli palannut valtaan, ja vain alle prosentilla väestöstä oli äänioikeus. Napoleonin entiset sotilaat ja muut Napoleonin kannattajat, **bonapartistit**, olivat tyytymättömiä ja järjestäytyivät porvariston rinnalle vaatimaan uudistuksia.

Porvaristo ja bonapartistit nousivat vallankumoukseen vuonna 1830, minkä seurauksena äänioikeus laajeni, mutta ei ulottunut vieläkään suurimpaan osaan keskiluokasta. Samana vuonna Belgia irtautui Hollannista, johon se oli liitetty. Puolalaiset nousivat kapinaan Venäjän valtaa vastaan, mutta heidän kansannousunsa nujerrettiin.

Kolmaskin vallankumousaalto sai alkunsa Ranskasta vuonna 1848, jota on sittemmin kutsuttu Euroopan hulluksi vuodeksi. Ranskassa haluttiin suurempia muutoksia. Vallankumoukseen nousi nyt myös työväestö, joka vaati yleistä äänioikeutta. Vallankumouksselliset hajosivat useampaan ryhmään, joilla kaikilla oli eri tavoitteet. Hullun vuoden seurauksena Ranskassa toteutui miesten yleinen äänioikeus.

Myös muut Euroopan kansat innostuivat tavoittelemaan itsemääräämisoikeutta ja yhteiskunnallisia uudistuksia. Kumousyrityksiä tapahtuikin hulluna vuotena lähes kaikkialla Euroopassa. Poliittisen kuohunnan ja uudistusten ilmapiirissä ajattelijat ja aktivistit kehittelivät uusia aatteita, joiden avulla muuttaa maailmaa. Porvariston saatua osan tavoitteistaan toteutettua tällainen joukkoliikehdintä levisi entistä laajemmin työväenluokan keskuuteen ja sai aiemmasta poikkeavia muotoja.

Työväestön karu arki

Työn luonne muuttui olennaisesti teollisen vallankumouksen seurauksena. Vaikka maaseudullakin oli tehty pitkiä päiviä, oli työn lomassa mahdollisuus pitää taukoja omaan tahtiin ja muutenkin työskennellä omaehtoisemmin. Tehdastyö sen sijaan pakotti työläiset koneen ääreen luonnottomiin työskentelyasentoihin. Teollistumisen

Eugene Delacroix'n maalaus *Vapaus johtaa kansaa* kuvaa Ranskan vallankumousta heinäkuussa 1830. "Vaikka en taistellutkaan maani puolesta, voin ainakin tehdä maalauksen sen kunniaksi." **Mitkä yhteiskuntaryhmät olivat kuvan mukaan tekemässä vallankumousta?**

alkuvaiheessa työpäivät saattoivat olla jopa 15 tunnin pituisia.

Raskas työ vaati veronsa. Etenkin tehtaissa työskennelleiden lasten kehitykseen työ vaikutti haitallisesti, kuten pituuskasvu saattoi pysähtyä tai ruumiista kehittyi hyvin epäsuhtainen. Työvoiman ylitarjonta mahdollisti työläisten epäinhimillisen kohtelun. Jos työnjohtaja ei ollut tyytyväinen työläisen panokseen, saattoi rangaistus tulla sakottamalla, lyömällä tai alentamalla palkkaa. Kohtelustaan valittanut työntekijä oli helppoa vaihtaa toiseen, sillä maaseudulta tulvi jatkuvasti työtä haluavia nuoria tehdaskaupunkeihin.

Kaupunkien tehdastyön kurjuus oli karmeinta ammattitaidottomalle väestölle, jota saatettiin kohdella tehtaissa kuin karjaa. Sen sijaan kovan ammattitaidon omannut työläinen saattoi vaatia lisää palkkaa ja tavoitella porvariston tavoin lisää vaurautta, jota saattoi mahdollisesti jo esitellä ulospäinkin.

Pitkien työpäivien uuvuttamilla työläisillä ei juuri riittänyt energiaa vapaa-ajan aktiviteetteihin. Vasta 1800-luvun loppua kohti asemassa alkoi tapahtua parannuksia, kuten lapsityön käyttöä rajoitettiin, työpäivien pituutta alettiin säädellä ja palkat kohenivat. Tähän vaadittiin kuitenkin työväestön omaa aktiivisuutta.

Yksilön oikeuksia korostava liberalismi ei näyttänyt tarjoavan ratkaisua työväestön olojen parantamiseen, sillä ongelmien syynä oli enemmän taloudellinen kuin poliittinen epätasa-arvo. Monet liberaalit eivät myöskään olleet halukkaita

puuttumaan tehtaiden oloihin lainsäädännön keinoin, sillä se olisi tarkoittanut puuttumista tehtaanomistajien sopimus- ja omistusoikeuksiin. Liberalismi säilyikin ensi sijassa keskiluokan ja konservatismi yläluokan aatteena. Työväestön piti perustella yhteiskunnalliset vaatimuksensa toisin.

Sosialismi herättää työväenluokan

Työväenluokan köyhyys herätti jo 1800-luvun alkupuolella vaatimuksia työväestön olojen korjaamiseksi. Varhaiset **utopistisosialistit** uskoivat, että omistava luokka korjaisi vapaaehtoisesti työläisten oloja. Kun muutosta ei tapahtunut, **sosialistit** alkoivat vaatia radikaalimpaa toimintaa. Työväestö oli mukana vuoden 1848 vallankumousaallossa. Tuolloin ilmestyi teos *Kommunistinen manifesti*, josta tuli sosialismin tärkeä perusteos. Kirjan kirjoittivat Karl Marx ja Friedrich Engels, vaikka siinä esitettyjen ajatusten isänä on usein pidetty yksinomaan Marxia.

Marxin mukaan koko ihmiskunnan historia oli taistelua riistävän luokan ja riistetyn luokan välillä. Tätä näkemystä nimitetään **materialistiseksi historiakäsitykseksi**. Ainoastaan metsästäjät ja keräilijät olivat eläneet yhteisomistuksessa, jossa luokkavastakohtaisuuksilta oli vältytty. Muissa yhteiskunnissa oli syntynyt yläluokka, joka omisti tuotantovälineet ja nautti suurimmasta vauraudesta. Antiikissa vastakohta oli kulkenut orjien ja orjanomistajien välillä, keskiajalla feodaaliherrojen ja talonpoikien välillä. Teollisuusyhteiskunnassa olivat Marxin mukaan vastakkain omistava luokka eli **kapitalistit** ja työtä tekevä luokka eli **proletariaatti** eli köyhälistö. Koska työvoimasta oli ylitarjontaa, omistava luokka saattoi kohdella työntekijöitä huonosti ja maksaa heille surkeaa palkkaa. Marxin mukaan tilanne kärjistyi **luokkataisteluksi**.

Kapitalismin suurin ristiriita aiheutui Marxin mukaan siitä, että työläisen tekemä työ tuottaa kapitalistille enemmän kuin palkka, jonka hän maksaa. Työn todellisen arvon ja maksetun palkan välinen ero, lisäarvo, jää kapitalistille. Tätä käsitystä kutsutaan **lisäarvoteoriaksi**. Marxin mukaan proletariaatin asema kurjistuu koko ajan, kun koneistuminen vähentää työpaikkoja ja väestönkasvu lisää työntekijöiden määrää. Vauraus keskittyy yhä harvempien käsiin.

Marx ennusti, että lopulta työväestön tilanne on niin epätoivoinen, että proletariaatti ottaa oikeuden omiin käsiinsä ja tekee vallankumouksen. Tehtaat ja muut tuotantovälineet siirtyvät ensin valtiolle, joka huolehtii siitä, että niiden tuottama vauraus jakautuu tasaisemmin. Lopullisena päämääränä on kommunistinen yhteiskunta, jossa valtio kuihtuu tarpeettomana pois. Jäljelle jää vain yhteisomistukseen perustuva tasa-arvoinen yhteiskunta, jossa ihmiset kykenevät yhteisesti päättämään asioistaan ja jakamaan vaurautta jokaiselle.

Marxin mukaan sosialismin tuli olla kansainvälinen aate. Kapitalisti oli työläisen vihollinen, toimipa tämä missä maassa tahansa. Vuonna 1864 Marx ja Engels perustivat **internationaalin** eli kansainvälisen työväenliiton. Sen tavoitteena oli liittää kaikkien maiden työtätekevät yhteen. Sosialismi suhtautui kielteisesti uskontoon. Se oli heidän mielestään ”oopiumia kansalle”, sillä se piti köyhälistön tyytyväisenä ja esti sitä tavoittelemasta todellista onneaan.

Sosialistinen liike jakaantuu

Marxin tulkinnat saivat kannatusta, sillä monista työläisistä ne näyttivät kuvaavan yhteiskunnan epätasa-arvon syitä ja tarjoavan keinon ongelmien ratkaisemiseksi. Marxin ajatuksia seuraavia sosia-

"Kaikkien maiden proletaarit, liittykää yhteen!" 1900-luvun alussa julkaistu juliste pyrkii herättämään työväestön taisteluun asemansa puolesta.

listeja, jotka uskoivat luokkataisteluun ja pitivät yhteiskunnallista vallankumousta väistämättömänä, alettiin kutsua **kommunisteiksi**.

Kaikki Marxin ennustukset eivät kuitenkaan toteutuneet. 1800-luvun lopulla monissa maissa kohennettiin köyhälistön oloja. Teollistuminen nosti myös monien työläisten elintasoa. Sosialismin kannattajat alkoivat jakautua eri leireihin. Osa kannatti saksalaisen Eduard Bernsteinin ajatusta, että työläisten asemaa voitaisiin vallankumouksen sijasta parantaa demokraattisin keinoin. Esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa oli 1870-luvulle tultaessa toteutettu miesten yleinen äänioikeus, joka antoi työläisillekin mahdollisuuden äänestää ja siten vaikuttaa omaan asemaansa.

Bernsteinin muotoilemaa sosialismin haaraa, jolle oli tyypillistä demokraattisten keinojen käyttö työväestön aseman parantamisessa, alettiin kutsua **sosiaalidemokratiaksi**. Sosiaalidemokraatit tavoittelivat työajan lyhentämistä ja sosiaaliturvaa, kuten sairauspäivärahaa ja työterveyshuoltoa. Tuotantovälineet oli otettava yhteiskunnan haltuun vain silloin, kun se paransi työväestön oloja.

Äänioikeuden laajentamisen jälkeen Euroopassa perustettiin lukuisia työväenpuolueita. Työväenpuolueet jakaantuivat marxilaista sosialismia kannattaviin puolueisiin ja sosiaalidemokraattisiin puolueisiin. Työväenpuolueiden rinnalle perustetut **ammattiyhdistysliikkeet** olivat usein puolueita merkittävämpiä yhteiskunnallisia vaikuttajia.

Oikeuksia naisille

Aiemmassa sääty-yhteiskunnassa aateliston ja porvariston naisilla oli ollut aseman, suvun ja vaurauden tuomaa valtaa. Tilanne muuttui 1800-luvulla, sillä säädyt menettivät merkitystään ja poliittiset uudistukset koskivat ensisijaisesti miehiä. Äänioi-

Mihály Munkácsyn teos *Lakko* 1895. Ammattiyhdistysliikkeet pyrkivät kohentamaan työläisten oloja järjestäytymisen, mielenosoitusten ja lakkoilun avulla.

keutettu työläismies oli tavallaan paremmassa asemassa kuin säätyläisnainen, jolla ei ollut oikeutta äänestää eikä asettua ehdolle vaaleissa. Vuosisadan aikana alettiin vaatia oikeuksia myös naisille. Naisten asemaa korjaamaan syntyi **feministiliike**, joka ajoi ensisijaisesti keskiluokkaisten naisten oikeuksia.

1800-luvun puolivälissä keskiluokkainen nainen oli tiukemmin sidottu kotiin kuin koskaan ennen ja monissa maissa hän oli käytännössä miehensä holhouksen alainen. Esimerkiksi Ranskassa aviovaimo ei saanut äänestää eikä omistaa mitään. Avioeron saaminen oli äärimmäisen hankalaa, ja erossa lapset määrättiin pääsääntöisesti aviomiehen holhoukseen.

Naisasialiikkeen juuret olivat Yhdysvalloissa. Vuonna 1848 amerikkalaisnaiset järjestivät yhteiskunnallisesti aktiivisten naisten kokouksen Seneca Fallsiin New Yorkin osavaltioon. Kokouksen osanottajat allekirjoittivat **Seneca Fallsin julistuksen**, jossa vaadittiin naisten aseman parantamista. Kristillisiin arvoihin pohjaava julistus jäljitteli sanamuodoiltaan Yhdysvaltain itsenäisyysjulistusta. Tavallaan se olikin yhtä käänteentekevä julistaessaan, että mies ja nainen oli luotu tasa-arvoisiksi.

Julistus konkretisoitui Euroopassa 1860-luvulla, kun naisjärjestöjä alettiin perustaa useisiin maihin. Filosofi John Stuart Mill vertasi teoksessaan *Naisen asema* (1869) teollistuvan yhteiskunnan naisen asemaa antiikin orjayhteiskuntaan. Hän

AIKALAINEN ÄÄNESSÄ

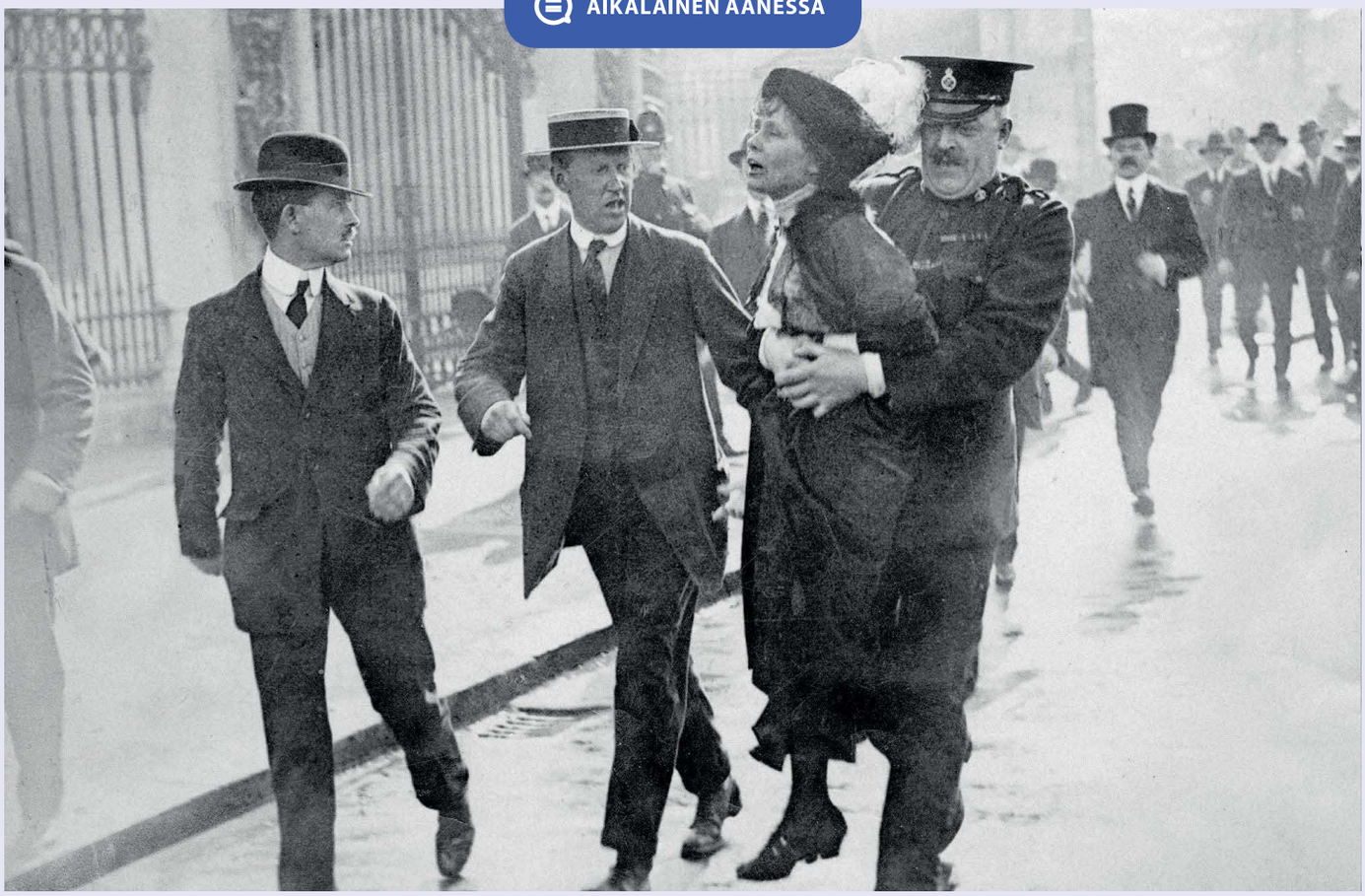

Englantilainen suffragetti Emmeline Pankhurst joutuu poliisin pidättämäksi Lontoossa vuonna 1914. Pankhurst oli aikakauden näkyvimpiä naisten äänioikeuden puolustajia, mutta hänen radikaalit asenteensa eivät miellyttäneet edes kaikkia suffragetteja. Pankhurst piti esimerkiksi sabotaasia ja tuhopolttoja hyväksyttävinä toimintamuotoina asiansa edistämiseksi. **Vertaa oheisessa valokuvassa ja sivun 148 pilakuvassa näkyviä valta-asemia.**

Suffragetit taistelivat naisten äänioikeudesta

Useissa länsimaissa äänestysvilkkaus on heikentynyt 2000-luvun kuluessa. Esimerkiksi Britannian vuoden 2015 parlamenttivaaleissa 18–24-vuotiaista naisista äänestämään vaivautuivat vaivaiset 43 prosenttia. Usein katseet onkin käännetty menneeseen, kun passiivisia eurooppalaisia on houkuteltu vaaliuurnille.

1800-luvun loppupuolella naisasialiike radikaalistui, kun kaivattua äänioikeutta ei saatu. Englannissa **suffragetit** eli naisten äänioikeuden puolustajat järjestivät mielenosoituksia, keskeyttivät poliittisia puheita ja ryhtyivät vangituksi tultuaan nälkälakkoon saadakseen tavoitteilleen julkisuutta.

Suffragettien noin kymmenen vuotta kestäneen äänioikeustaistelun aikana vankilaan suljettiin yli tuhat äänioikeuden puolesta kamppaillutta naista. Heidät tuomittiin tuhopoltoista, ikkunoiden rikkomisesta, yleisen järjestyksen häiritsemisestä ja jopa pommituksista. Kun naisten vaatimuksiin heidän kohtelemisestaan poliittisina vankeina ei suostuttu, ryhtyivät he nälkälakkoon.

Nimetön suffragetti kertoi kuulusteluista: *”Tuntikausia minua hakattiin ympäri kehoa –– useita kertoja poliisit ja siviilipukuiset miehet väkijoukossa tarttuivat minuun takaapäin ja kourivat rintojani täysin julkisesti.”*

Miehet pitivät oikeuksiaan puolustamaan nousseita naisia usein hysteerisinä ja yrittivät tehdä heistä naurunalaisia. Englantilainen pilapiirros on otsikoitu *Suffragetit sotapolulla*. Poliisikonstaapelia kurittavat naiset kehottavat käymään päälle, *sillä hänhän on vain mies*.

korosti, ettei ollut mitään filosofisia perusteita pitää naista vähäarvoisempana kuin miestä.

Myös työväenliikkeessä oli omia naisjärjestöjä, jotka vaativat parannuksia naisten asemaan tehtaissa ja palvelustyössä. Sukupuolten tasa-arvo mainittiin monissa sosialistisissa julistuksissa, mutta se ei saanut käytännössä paljoakaan huomiota. Monet sosialistit uskoivat, että vallankumous toisi aikanaan tasa-arvon myös naisten ja miesten välille.

Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus

Englannissa äänioikeutta laajennettiin 1800-luvun kuluessa kolmeen otteeseen siten, että vuosisadan loppupuolella jo noin kaksi kolmasosaa miehistä sai äänestää. Saksassa miesten yleinen äänioikeus toteutettiin Saksan yhdistyessä keisarikunnaksi 1871. Suurimmassa osassa Eurooppaa miesten yleinen äänioikeus oli saatu voimaan 1900-luvun alkuvuosikymmeniin mennessä. Euroopan ulkopuolisissa länsimaissa, kuten Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Australiassa uudistukset etenivät vielä nopeammin, mutta toisaalta alkuperäiskansat ja etniset vähemmistöt saatettiin jättää vaille äänioikeutta vielä pitkäksi aikaa.

Naisten äänioikeuden tiellä sen sijaan oli vielä 1900-luvullakin paljon esteitä. Naisille ei haluttu antaa äänioikeutta muun muassa siksi, että he eivät osallistuneet maanpuolustukseen. Pelättiin myös, että naiset olisivat aviomiestensä johdettavissa tai että he valitsisivat ehdokkaansa

paremman tiedon puutteessa ulkonäön perusteella. Vanhoillisimmat uskoivat naisten olevan yksinkertaisesti sopimattomia kaikenlaiseen järkevään harkintaan, koska heidän ruumiinsa oli luotu synnytystä ja äitiyttä varten. Liiallisen opiskelun tai päätöksentekoon osallistumisen kuviteltiin jopa heikentävän naisten hedelmällisyyttä.

Muutamat Yhdysvaltain osavaltiot antoivat naisille äänioikeuden 1880-luvulla ja Uusi-Seelanti vuonna 1893. Suomi oli vuonna 1906 ensimmäinen Euroopan maa, jossa naisten äänioikeus toteutettiin, ja ensimmäinen maa maailmassa, joka siirtyi sekä miesten että naisten yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen että vaalikelpoisuuteen. Suomessa naiset saivat siis myös asettua ehdolle eduskuntavaaleihin. Ensimmäinen maailmansota (1914–1918) muodostui rajapyykiksi naisten äänioikeuden sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamisessa. Naiset kantoivat pitkän sodan aikana vastuun niin kodeista kuin muistakin siviilielämän toiminnoista. He näyttivät ansainneen vaikutusmahdollisuudet työllään, samoin kuin isänmaansa puolesta taistelleet köyhälistön miehet.

Pääosa Euroopan maista siirtyi yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Erikoista kyllä demokratian edelläkävijämaat Englanti ja Ranska hyväksyivät naisten yleisen äänioikeuden viimeisten länsimaiden joukossa vuosina 1928 ja 1944. Demokratia oli kuitenkin haurasta, sillä monista valtioista tuli maailmansotien välillä diktatuureja eikä muodollinen äänioikeus taannut oikeutta osallistua päätöksentekoon.

TEHTÄVÄT

1. **Mitä uudistuksia vuosien 1830 ja 1848 vallankumouksissa vaadittiin?**
2. **Miksi sosialismi syntyi?**
3. **Miten sosialistinen liike jakaantui 1800-luvun lopulla?**
4. **Pohdi, miksi naisen yhteiskunnallinen nousu alkoi juuri 1800-luvulla.**
5. **Tee käsitekartta demokratiaa lisänneistä tekijöistä 1800-luvulla.**
6. **Etsi tietoa siitä, mitä tavoitteita sosialistiset tai sosiaalidemokraattiset puolueet ajavat esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa nykyään.**

14. Kulttuuria porvariston makuun

Porvarillinen elämäntapa

Keskiluokan elämää hallitsi 1800-luvulla **viktoriaanisena** tunnettu moraalikäsitys, joka tarkoitti hyveellisyyden korostamista kaikilla elämänalueilla. Naisten tuli olla viattomia ja miesten intohimottomia. Osuvasti on todettu, että viktoriaanisena aikana lapsia syntyi, vaikkei niitä tehtykään. Nimensä viktoriaaninen aika sai Englannin kuningatar Viktorian pitkästä hallituskaudesta 1837–1901.

Viktoriaaninen moraalikäsitys nosti perheen hyveellisen elämän perusyksiköksi. Miehen tuli hankkia itseään säästämättä perheelleen toimeentulo, kun taas vaimon tehtävänä oli pitää huolta kodista. Vielä 1700-luvulla kyläyhteisö oli ollut monille tärkeä tuki ja elinympäristö, mutta 1800-luvulla kodista alkoi muodostua oma, yksityinen elämänalueensa. Työtä ei enää tehty kotona vaan tehtaissa ja konttoreissa, joten porvariston asunto oli ennen kaikkea perheen vapaa-aikaa ja tuttavien tapaamista varten.

Viktoriaanisen ajattelun tunnetuimpia piirteitä oli ankara seksuaalimoraali. Ihanteena oli, että seksiä oli harrastettava vain avioliitossa, lähinnä perheenlisäystä varten. Käytännössä seksuaaliset seikkailut olivat sallittuja miehille, jotka tyydyttivät halunsa alempien yhteiskuntaluokkien naisten tai prostituoitujen parissa. Naisihanteessa korostui siveys, ja kunniallisen naisen ei uskottu välittävän seksistä. Todellisuudessa porvarisperheen vaimo pidettiin uskollisena lainsäädännön keinoin. Esimerkiksi Ranskassa aviomies ei yleensä joutunut tuomituksi, vaikka hän olisi murhannut aviorikoksen tehneen vaimonsa.

Kiillotettu kodin julkisivu peitti taakseen toisenlaisen todellisuuden. Ranskassa 1800-luvun lopulla jo joka neljäs lapsi syntyi avioliiton ulkopuolella. Samaan aikaan ahtaat moraalivaatimukset ja elämänpiirin kapeus purkautuivat keskiluokkaisten naisten ahdistuksena. Psykiatria kutsui tämän ahdistuksen piirteitä hysteriaksi.

Porvariskodit sisustettiin aikakauden taiteella. Kodin seinät ja muut tilat täytettiin maalauksilla, pienoisveistoksilla ja muilla taide-esineillä. Taide-esineiden runsaudella esiteltiin perheen vaurautta. Porvaristo ei halunnut kuitenkaan seinilleen mitä tahansa taidetta. Taideihanteen mukaan teoksen tuli esittää kohde sellaisena kuin se on. Taiteella tuli olla myös jokin konkreettinen sanoma, ja sen tuli esimerkiksi kertoa historian tai arkipäivän tapahtumista mahdollisimman yksityiskohtaisesti.

Romantiikka haastaa järjen

Valistuksen järkeisusko herätti 1800-luvun alussa vastustusta, ja taiteilijat pohtivat tunteen ja järjen suhdetta. **Romantiikasta** tuli 1800-luvun alkupuo-

Edouard Manet irvailee porvariston kaksinaismoralismille teoksessaan *Aamiainen ruohikolla* (1863). Porvariston elämäntapaan kuului idyllisen elämänrytmin tavoittelu eväsretkineen ja säännöllisine kyläilyineen. Manet antaa ymmärtää, että kiillotetun pinnan alla oli usein toinen todellisuus. 1800-luvulla syntyi esimerkiksi paljon aviottomia lapsia ja prostituutio rehotti kaikissa suurissa eurooppalaisissa kaupungeissa. Teoksessa hyvin puettujen porvarisherrojen eväsretken keskushahmoksi on sijoitettu alaston nainen, mahdollisesti prostituoitu. Teos herätti ilmestyessään paheksuntaa, joka kohdistui aiheen lisäksi Manet'n perinteitä rikkovaan maalaustyyliin.

len keskeisin aate- ja kulttuurivirtaus. Valistusajattelua kritisoineet romantikot korostivat yksilön luovuutta, jota auktoriteettien ei tullut kahlita. Eurooppalainen kulttuuri ajautui murrokseen. Vielä valistusaikaan asti eurooppalainen korkeakulttuuri oli varsin yhtenäistä. Taiteen ihanteet muuttuivat hitaasti, ja kun uusi tyyli kerran omaksuttiin, tuli taiteesta lähes kaikkialla Euroopassa hyvin samankaltaista.

Romantiikan ajan taiteilijoiden mielestä uusklassiselle tyylille tyypillinen antiikin ihannointi oli muodostunut luovuuden esteeksi. Romantikkojen mukaan katseet tuli kääntää antiikista oman kansan keskiaikaiseen kulttuuriin, josta voitaisiin ammentaa ehtymätöntä inspiraatiota. Jokaisen Euroopan kansan vaiheet ja kokemukset olivat niin erilaisia, että kulttuuristakin tuli erilaista eri puolilla Eurooppaa. Romantiikka olikin sidoksissa nationalismiin korostaessaan sekä tunnetta että yksilön ja tietyn kansan kokemuksia.

Romantiikan taiteella ei ollut mitään yksinkertaistettua taideihannetta, jota kohti jokaisen

Romanttiseen tyylisuuntaan yhdistyi usein kansallisuusajattelu. Esimerkiksi saksalainen Richard Wagner sävelsi neliosaisen *Nibelungin sormus* -oopperan, joka ammensi sisältönsä germaanisista legendoista ja kansantarinoista. 15 tuntia kestävä teossarja valmistui kokonaisuudessaan 1876 ja saavutti valtavan kansainvälisen suosion. Myöhemmin Nibelungin sormuksen luomaa kuvaa saksalaisten sankarillisesta menneisyydestä käytettiin osana nationalistista propagandaa.

taiteilijan oli pyrittävä. Jokainen teos tuli arvostella teoksen omista lähtökohdista käsin. Romantiikan taiteilija halusi vapautua käsityöläisyyden leimasta. Vielä valistuksen aikaan taiteilija oli ammattilainen, joka maalasi rahoittajansa käskystä tilauksen mukaisen teoksen. Nyt taiteilijat korostivat olevansa oman aikansa luovimpia yksilöjä, ja kuuliaisista palvelijoista tuli kapinallisia. Yksilöllistä neroutta ja luomisvoimaa ihailtiin.

Taiteen tuli lisätä ihmisen mielihyvää ja tuoda esiin ihmisen mittaamattomat mahdollisuudet. Romantiikan taiteilija ei välttämättä halunnut kuvata teollisuusyhteiskunnan alkuvaiheen rumuutta tai ottaa kantaa oman aikansa tapahtumiin. Monissa teoksissa paettiin kaukaiseen menneisyyteen tai jopa kaukaisiin paikkoihin, jotka tulivat nyt tutuiksi romantisoituina maalauksina.

Myös romantiikan ajan kirjailijat sijoittivat usein teostensa tapahtumat menneisyyteen tai eksoottisiin ympäristöihin. Esimerkiksi Walter Scottin historiallisissa romaaneissa kuvattiin Englannin historiaa romanttisten rakkaustarinoiden ja taistelujen näyttämönä. Englannissa 1700-luvulta alkaen syntyi fantasiakirjallisuutta suuntaus, jota kutsuttiin goottilaisiksi romaaneiksi, sillä niissä seikkailtiin usein keskiaikaisissa

HISTORIAPOLITIIKKA

Théodore Géricault maalasi teoksen fregatti Medusan eloonjääneistä matkustajista. Teos herätti valmistuessaan sekä ihailua että paheksuntaa dramaattisen aiheensa ja uusklassisista ihanteista poikkeavan tyylinsä takia. **Miten teos ilmentää romantiikan tyylipiirteitä?**

Medusan lautta symboloi hylättyä kansaa

Ranskalainen Théodore Géricault valitsi vuonna 1816 uponneen fregatti Medusan haaksirikon suuren teoksensa aiheeksi. Medusa upposi heinäkuun viidentenä vuonna 1816. Noin 150 ihmistä pelastautui hataralle lautalle, joka löydettiin 13 päivää haaksirikon jälkeen. Vain 15 ihmistä oli enää elossa. He kärsivät nälästä ja nestehukasta. Henkiinjääneet olivat kertomustensa mukaan syöneet kuolleiden matkatoveriensa lihaa ja juoneet virtsaa. Osa pelastetuista oli hulluuden partaalla.

Medusan lautta (1819) on yli seitsemän metriä leveä ja lähes viisi metriä korkea öljyvärimaalaus. Géricault halusi herättää teoksellaan suuria tunteita. Hän tutki ruumiita ruumishuoneella ja rakensi jopa kopion Medusan lautasta mallikseen, jotta voisi kuvata sitä mahdollisimman vetoavasti. Ranskalaisen romantiikan katsotaan lähteneen liikkeelle juuri Medusan lautasta. Se ei enää ollut kylmä ja yksioikoinen kuten klassismin kauden maalaukset.

Géricault'n teoksella oli myös poliittinen luonne. Medusan kapteeni oli vanhoillinen kuningasvallan kannattaja, eikä hän ollut riittävän pätevä toimimaan kriisitilanteessa. Lautalle pelastautuneiden tulkittiin edustavan Ranskan kansaa, jonka vanhoillinen hallitsija hallituksineen oli hylännyt julman meren armoille. Vallankumouksselliset käyttivät Ranskassa Medusan lauttaa sekä vuoden 1830 että vuoden 1848 vallankumouksissa tärkeänä symbolina. Kuvan toivottiin nostavan vallankumouksellista innoitusta: Ranskan kansaa ei tule enää hylätä yksinäiselle lautalle.

Venäläinen Ilja Repin kuvasi teoksessaan *Volgan lautturit* (1873) venäläisiä burlakkeja, jotka olivat syystä taikka toisesta ajautuneet elämässään sivuraiteille ja joutuneet raskaaseen työhön vetämään lauttoja Volgan yli. **Miten teos ilmentää realismin tyylipiirteitä?**

linnoissa, luostareissa ja kirkoissa. Lajityypin tunnetuin edustaja on Mary Shelleyn kauhuromaani *Frankenstein* vuodelta 1818. Amerikkalaisen Edgar Allan Poen kertomukset puolestaan loivat pohjaa myöhempien aikojen kauhu- ja rikoskirjallisuudelle.

Varsinainen romantiikan keskusmaa oli kuitenkin Saksa, jossa toimivat ajan tärkeimmät filosofit ja kirjailijat. Varsinkin Johann Wolfgang von Goethe ja Friedrich Schiller kuvasivat usein teoksissaan mennyttä aikaa ja yksilön kokemuksia. Maalaustaiteessa taiteilijat pyrkivät korostamaan tunteen merkitystä ja ihmiselämän dramatiikkaa. Myös maisemamaalaus yleistyi ja sen keskeinen mestari oli saksalainen Caspar David Friedrich. Muita romantiikan ajan merkittäviä taiteilijoita olivat muun muassa ranskalainen Eugène Delacroix ja englantilainen William Turner.

Orkesteriteoksissa pyrittiin usein luomaan tarinoita ja kuvaamaan musiikin keinoin romantiikalle keskeisiä aiheita. Varsinkin oopperasta tuli suosittu taidemuoto. Romantiikan kauden säveltäjien, kuten Giuseppe Verdin ja Richard Wagnerin teoksia esitetään yleisön pyynnöstä yhä uudelleen ja uudelleen oopperataloissa ympäri maailmaa. Myös Ludvig van Beethovenin teokset saivat laajan kuulijakunnan.

Realismi

Todellisuutta pakenemaan pyrkinyt romantiikka sai pian haastajan. Jotkut taiteilijat ryhtyivät jo 1830-luvulla ajattelemaan, että heidän tulisi kuvata myös yhteiskunnallista todellisuutta ja ottaa siten kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin. Syntyi uusi taidesuuntaus, **realismi**, jonka varsinainen huippukausi ajoittuu vuosiin 1850–1880.

Realismin synnyn taustalta on löydettävissä useitakin yhteiskunnallisia muutoksia. Porvaristolle romantiikka ei ollut enää ajankohtaista, sillä

sitä kiinnostivat materiaaliset seikat, eivät niinkään romanttiset päiväunet. Taiteilijat ryhtyivät kuvaamaan porvariston yltäkylläistä elämäntapaa teoksissaan. Toisaalta teollistuminen synnytti yhteiskunnallisia ongelmia, joita valveutuneimmat realismin edustajat pyrkivät tuomaan esille. Varsinkin työläiselämän kurjuuden kuvaaminen tuli monen taiteilijan teoksen aiheeksi.

Varsinaisen realismin ohjelmajulistuksen esitti ranskalainen Gustave Courbet, joka totesi: ”En voi maalata enkeliä, koska en ole koskaan nähnyt sellaista”. Pyhimysten ja enkeleiden sijasta oli maalattava vain ”modernia ja tavallista”. Courbet’n myötä realismin kotimaaksi tuli Ranska, joka otti Saksalta takaisin asemansa eurooppalaisen taiteen edelläkävijänä.

Realismi sai vaikutteita luonnontieteestä, joka eteni 1800-luvun puolivälissä pitkin harppauksin. Realistisen tyylisuunnan maalarit pyrkivät maalaamaan vain tieteellisesti todistettavia seikkoja. Realismi perustui myös ajatukselle, että ihminen on ympäristönsä tuote ja siten osa luontoa. Näin ollen myös luonnon kauneutta pyrittiin kuvaamaan teoksissa.

Varhainen valokuva Bouluvard du Templeltä Pariisissa vuodelta 1838. Kuvan on ottanut valokuvauksen uranuurtaja Louis Daguerre työhuoneensa ikkunasta. Hän oli tehnyt yhteistyötä ensimmäisen valokuvausmenetelmän kehittäneen Nicéphore Niépcen kanssa 1820-luvulla ja kehitti Niépcen kuoltua oman menetelmänsä, daguerrotypian. Kuvan valotusaika oli niin pitkä, etteivät liikkuvat kohteet näy kuvassa lainkaan. Kengänlankkaajapoika asiakkaineen sen sijaan on pysynyt paikoillaan niin kauan, että on tullut ikuistetuksi kuvan vasempaan alalaitaan.

Varsinkin realismin kirjallisuus pyrki tuomaan esille yhteiskunnallisen eriarvoisuuden. Monet kirjailijat kuvasivat naisen heikkoa asemaa tai kaupunkien slummikorttelien elämää. Myös ilmaisutapa hioutui. Ympäristön ja ihmisten kuvauksessa korostettiin äärimmäistä todenmukaisuutta. Kirjailijat tekivät tutkimusretkiä kuvaamiensa ihmisten elämään ja kirjoittivat tarkkoja muistiinpanoja, joiden pohjalta he loivat teoksensa.

Kuuluisia ranskalaisia realismin kirjailijoita olivat muun muassa Honoré de Balzac ja Émile Zola. Zola tarkasteli perimän ja ympäristön vaikutusta ihmiskohtaloihin ja kuvasi viileästi raadollisiakin elämänalueita kuten prostituutiota ja työväestön kurjia oloja. Venäjällä esimerkiksi Leo Tolstoi, Fjodor Dostojevski ja Anton Tšehov kirjoittivat myötätuntoisesti niin yhteiskunnallisista kuin henkilökohtaisistakin ongelmista. Suomessa muun muassa Minna Canth kiinnitti teoksissaan huomiota sukupuolten väliseen tasa-arvoon ja yhteiskunnallisiin epäkohtiin.

Taiteen kenttä pirstoutuu

Valokuvaus keksittiin 1820-luvulla ja sen tekniikka ja suosio kehittyivät nopeasti. Maalaustaiteelle kamera oli haaste, johon taitelijat pyrkivät vastaamaan eri tavoin. Monet realistit käyttivät kameraa inspiraationsa lähteenä ja apuvälineenä, kun he pyrkivät tuomaan teoksiinsa yhteiskunnallisia teemoja. Toinen vastaus haasteeseen oli pyrkiä maalaustaiteen keinoin kuvaamaan jotain sellaista, jota kamera ei ylipäänsä pysty vangitsemaan.

1800-luvun jälkipuoliskolla taiteilijat kiinnittivät erityistä huomiota siihen, miten ihmisen havainnointi erosi kameran ”objektiivisesta” kuvasta. Monet taiteilijat huomauttivat, että ihmisen silmä kykenee tarkentamaan katseen vain yhteen kohtaan ja kaikki muu jää hämäräksi. Sen sijaan monien nopeasti ohikiitävien hetkien tunnelmien taltiointi on kameralle mahdotonta.

Taiteilijat alkoivat kiinnittää erityistä huomiota valoon ja väriin, koska ne tallentuivat heidän mielestään ihmisen mieleen muotoja voimakkaammin. Maalauksiin haluttiin taltioida hetkessä ohikiitäviä vaikutelmia. Uutta taidetta alettiin kutsua **impressionismiksi**, kun sen edustajien ensimmäinen näyttely Pariisissa 1874 päättyi kriitikoiden pilkkaan.

Nimensä impressionismi sai Claude Monet’n maalauksesta *Impressio: auringonnousu*, johon taidekriitikot eivät suhtautuneet ollenkaan suopeasti. Eräänkin kriitikon mukaan Monet’n työ ”loukkasi taiteen hyviä tapoja, muotokulttuuria ja vanhoja mestareita”. Pilkkakirveet väittivät, että mielisairaalaan oli avattu osasto uuden taiteen edustajille.

Impressionismi sai muutamien vuosien kuluessa tunnustetun aseman. Esimerkiksi Pierre-Auguste Renoirista ja Paul Cézannesta tuli taiteilijoita, joiden teoksista maksettiin korkeita hintoja. Taide oli kuitenkin jo siirtymässä uusiin ulottuvuuksiin. Paul Gauguinin teoksissa oli jo uudenlaisia piirteitä, mutta varsinkin Vincent van Goghin työt edustivat selkeästi jo uutta taidesuuntausta, jota alettiin kutsua **ekspressionismiksi**. Tyylin nimi juontuu siitä, että sen tavoitteena oli ilmaista tunnetiloja.

Ekspressionismia on pidetty usein pessimistisenä tyylinä, koska siinä muodot ovat usein vää-

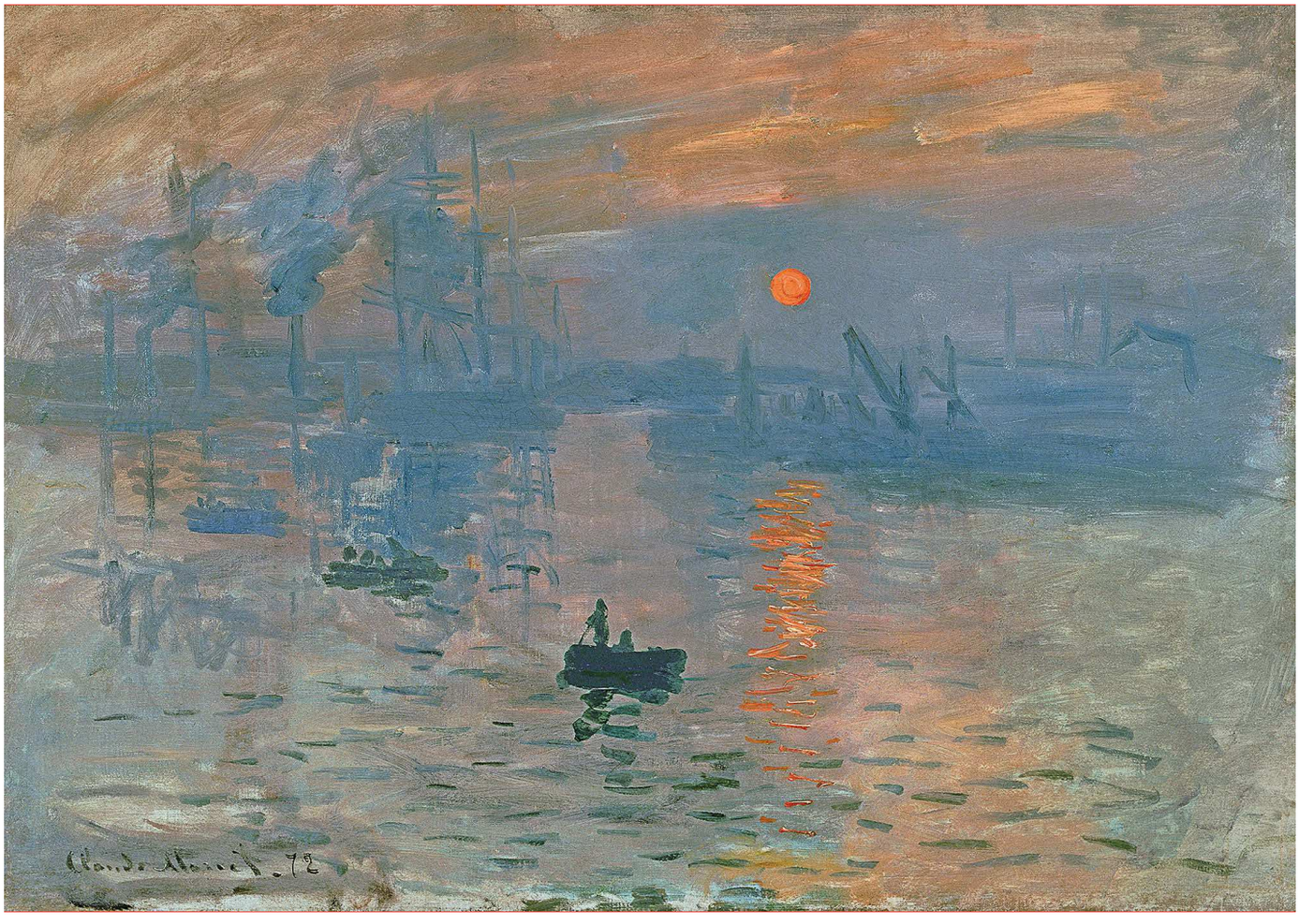

Claude Monet oli tienraivaaja, jonka teoksesta *Impressio: auringonnousu* (1873) tuli esikuva monelle uusia kuvaustapoja etsivälle taiteilijalle. Teos antoi nimensä taidesuunnalle, jonka ihanteena oli hetkellisten vaikutelmien kuvaaminen asetelmien ja yksityiskohtaisen realismin sijaan. **Millaisia impressionismin piirteitä teoksesta on nähtävissä?**

ristyneitä ja värit epäluonnollisen vahvoja. Pessimismin lähtökohtana oli vuosisadan vaihteessa vahvistunut tieteen ja edistyksen kritiikki, joka purkautui voimakkaammin vasta 1900-luvulla. Pohjoismaissa ekspressionismia edusti etenkin norjalainen Edvard Munch.

Romantiikka, realismi, impressionismi ja ekspressionismi kukoistivat hieman eri aikoina, mutta uusi tyylisuunta ei enää korvannut vanhaa. Lisäksi 1800-luvun tyylisuunnat jakaantuivat pienempiin ryhmiin ja koulukuntiin, joiden suosimat muodot vaihtelivat eri maissa. Monet taiteilijat halusivat toteuttaa omaa kutsumustaan tyylisuuntien ulkopuolella. Taidekenttä pirstoutui lopullisesti. Osaltaan tähän vaikutti lisääntynyt vaurastuminen, joka lisäsi taiteen keräilyn ja harrastamisen yhä suuremmalle joukolle.

Tiedonvälitys ja matkailu avaavat maailmankuvaa

Vielä 1800-luvun alussa suurin osa länsimaiden ihmisistä ei osannut lukea, naiset vielä harvemmin kuin miehet. Lukutaito oli yleinen vain niissä protestanttisissa maissa, joissa Suomen tavoin pidettiin henkilökohtaista pyhiin teksteihin tutustumista tärkeänä. Elintason nousu ja kansansivistyksen lisäämiseen tähtäävä politiikka

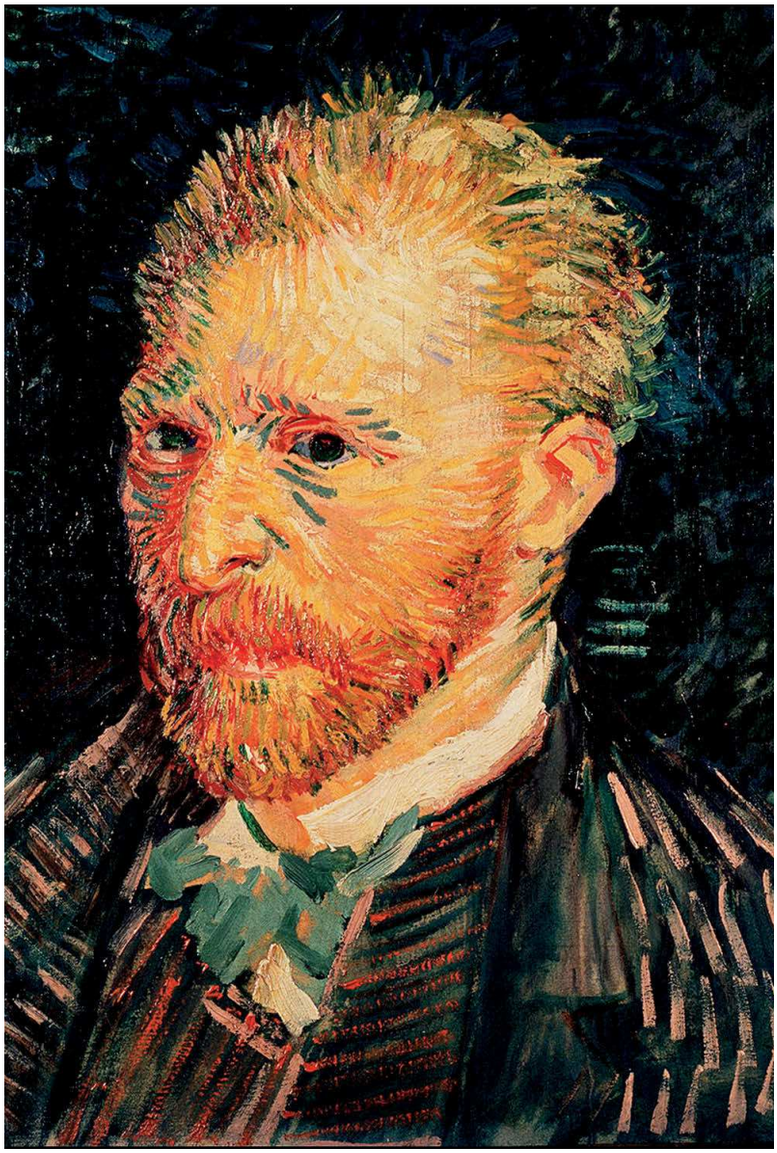

Vincent van Goghin omakuva vuodelta 1887. Hollantilaisen Van Goghin lyhyeksi jäänyttä taiteilijanuraa leimasivat päihteiden käyttö, mielenterveyden ongelmat ja tuotteliaan luovuuden kaudet. Van Goghin taiteelliset ansiot tunnustettiin jo hänen viimeisinä elinvuosinaan, mutta hän ei ehtinyt saavuttaa taloudellista menestystä ennen kuolemaansa vuonna 1890. Van Goghia on pidetty ekspressionistisen tyylisuunnan edelläkävijänä. **Vertaa teosta Monetin maalaukseen s. 157. Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä havaitset?**

mahdollistivat koululaitoksen kehittämisen. Lukutaidolle oli myös enemmän tarvetta, kun yhteiskunnallinen osallistuminen lisääntyi ja kirjojen massatuotanto toi ne yhä useampien ulottuville. Vuosisadan lopussa lähes jokainen mies ja useimmat naiset länsimaissa osasivat lukea ja kirjoittaa.

Lukutaitoisen yleisön lisääntyessä myös sanomalehdistön levikki kasvoi räjähdysmäisesti. Ensimmäiset sanomalehdet oli perustettu jo 1600-luvulla, ja 1700-luvun lopulla esimerkiksi Englannissa oli jo vakiintunut lehdistö. 1800-luvulla lehdistöstä tuli tärkeä tiedonvälityksen ja vaikuttamisen väylä kaikissa yhteiskuntaluokissa. Lehdet toivat maailman tapahtumat tavallisen kansan ulottuville ja edistivät samalla poliittista keskustelua ja osallistumista.

Siinä missä lehdistö laajensi suurten väkijoukkojen maailmankuvaa, matkailu oli edelleen mahdollista vain hyväosaisille. Aiemmin vain eliitillä oli mahdollisuus tehdä ulkomaanmatkoja, mutta nyt lomamatkoista tuli myös vauraan ylemmän keskiluokan huvia. Suurkaupunkien nähtävyydet, Ranskan Riviera ja lukuisat kylpylät Euroopan

eri puolilla houkuttivat sitä kansanosaa, jolla oli mahdollisuus vapaa-ajan viettoon ja juna- ja laivalippujen ostamiseen.

Porvariston harrastuksiin kuuluivat myös teatteri, ooppera ja musikaalit, joita varten kaupunkeihin rakennettiin palatsimaisia esiintymistiloja. Varakkaalle väelle ne tarjosivat mahdollisuuden sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja näyttäytymiseen. Vähävaraisemmat kansanryhmät pyrkivät samanlaiseen viihteen kulutukseen vaatimattomammissa merkeissä. Vuosisadan lopulla myös musiikin tallentaminen kävi mahdolliseksi gramofonin keksimisen myötä. Se pysyi 1800-luvulla vielä ylellisyysesineenä, mutta yleistyessään se mahdollisti musiikkiesitysten kuuntelun siirtämisen julkisista tiloista yksityiseksi kokemukseksi.

Myös urheilukulttuuri alkoi saada yhä vakiintuneempia muotoja 1800-luvun kuluessa. Erilaiset kilpailut ja voimainkoitokset olivat aina olleet osa länsimaista juhlaperinnettä ja viihdekulttuuria. Tiedonvälityksen nopeutuminen ja kaupungistuminen tekivät urheilusuoritusten seuraamisesta ja tulosten vertailusta aiempaa helpompaa. 1800-luvun puolivälissä suosituille lajeille kuten jalkapallolle ja nyrkkeilylle alettiin laatia kilpailusääntöjä, jotka johtivat nykyisten urheilulajien syntyyn. Urheilun harrastamisesta tuli suosittua sekä työväenluokan että keskiluokan parissa. Perinteisen palkkioiden toivossa kilpailleen voimamiehen ihanteen tilalle tuli amatööriurheilija, joka kilpaili pelkästä kilpailemisen ilosta. Urheilutuloksia alettiin 1800-luvun lopulla käyttää nationalistisessa hengessä myös kansojen välisen paremmuuden vertailuun, mikä johti maaottelukulttuurin syntyyn ja ensimmäisiin nykyaikaisiin olympialaisiin 1896.

TEHTÄVÄT

1. **Pohdi, miksi valistuksen järkeisusko sai väistyä romantiikan tunteen korostamisen tieltä.**

2. **Miten ja miksi romantiikka merkitsi muutosta taiteilijan asemassa?**

3. **Pohdi syitä sille, miksi taiteen suuntausten vaihtelu nopeutui voimakkaasti 1800-luvun kuluessa.**

4. **Pohdi, miten 1800-luvun tekninen kehitys muutti ihmisten ajanviettotapoja.**

5. **Etsi tietoa jostakin romantiikan, realismin, impressionismin tai ekspressionismin kauden taitelijasta.**
   a) Miten taiteilijan omat elämänvaiheet näkyvät hänen teoksissaan?
   b) Miten hänen teoksensa ilmentävät 1800-luvun taiteen tyylejä?
   c) Luonnehdi kyseisen taiteilijan yhteiskunnallista asemaa.

15. Tiede haastaa uskonnon

Darwin ja evoluutioteoria

Vaikka valistus halusi alistaa kaikki kristinuskon käsitykset järjellisen kritiikin kohteeksi, ei luomisteorialle vielä valistusaikana haettu kilpailijaa. Vielä 1800-luvun alkupuolella uskottiin yleisesti, että koko maailma eläimineen, kasveineen, järvineen ja vuoristoineen oli luotu samanaikaisesti. Luomakunnan synty oli tapahtunut vain joitakin tuhansia vuosia aiemmin, eikä historian kulku ollut muuttanut sitä ratkaisevasti.

Ensimmäisenä kritiikkiä luomisteoriaa kohtaan esitti Jean Baptiste de Lamarck. Hänen mukaansa kaikki lajit eivät ole syntyneet luomistapahtumassa, vaan ne ovat kehittyneet asteittain. Lamarckin mukaan ympäristötekijät vaikuttivat lajien kehitykseen ja muutokset siirtyivät seuraaville sukupolville. Lamarck siis uskoi, että hankitut ominaisuudet periytyvät.

Lamarckin ajatus siitä, että lajit olivat muuttuvia, oli varhainen esimerkki **evoluutioteoriasta**. Hän oli kuitenkin väärässä hankittujen ominaisuuksien periytymisessä, minkä vuoksi evoluutioteorian kehittäminen luetaan Charles Darwinin saavutukseksi. Darwin sai virikkeen tutkimuksilleen pessimistisistä väestönkasvua kuvaavista ennusteista, joiden mukaan väestö kasvaa niin nopeasti, ettei kaikille pystytä tulevaisuudessa turvaamaan ravinnonsaantia.

Darwin teki 1830-luvulla tutkimuksia niin Afrikassa, Australiassa kuin Etelä-Amerikassakin. Hän vakuuttui, että jotkin lintulajeista olivat muuttuneet ympäristötekijöiden seurauksena sellaisiksi, että niiden elämä eteläisten merien saarilla oli tullut mahdolliseksi. Tästä Darwin löysi perustan evoluutioteorialleen, jonka mukaan lajit ovat kehittyneet **luonnonvalinnan** seurauksena. Teoriansa hän esitti teoksessaan *Lajien synty* (1859).

Darwinin mukaan maailmassa käytiin olemassaolon taistelua. Luonnonvalinta karsi yksilöt, joilla ei ollut sopivia ominaisuuksia ympäristön haasteista selviytymiseen. Ne yksilöt, joilla oli parhaiten ympäristön haasteisiin sopivat biologiset ominaisuudet, pääsivät jatkamaan sukuaan ja siirsivät soveltuvat ominaisuudet jälkeläisilleen. Myöhemmin Darwin käsitteli myös ihmisen lajinkehitystä teoksessaan *Ihmisen polveutuminen*. Siinä hän selitti ihmisen kehityksen alkeellisista kädellisistä nykyihmiseen.

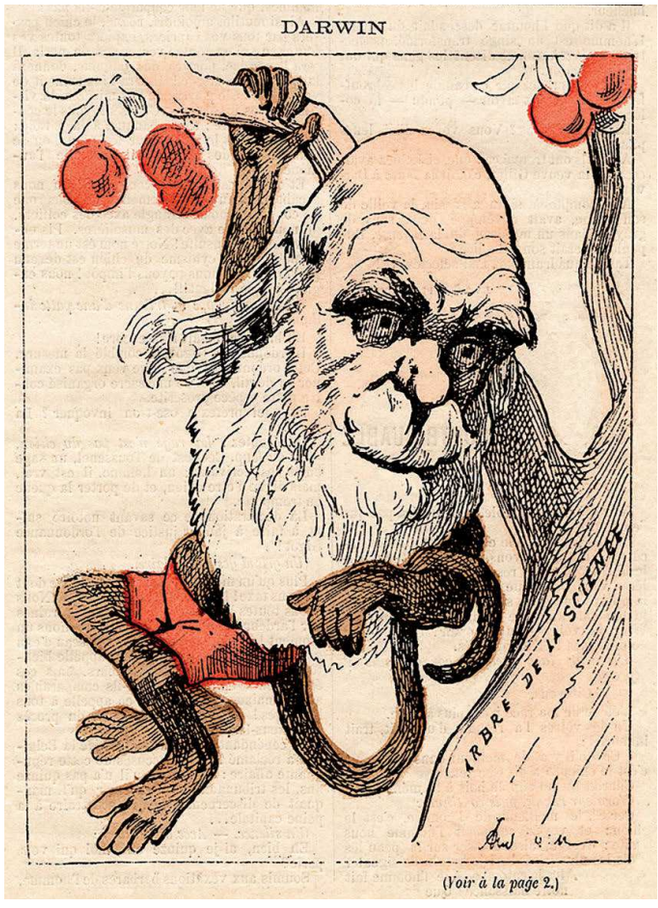

Darwinin ajatukset evoluutiosta herättivät laajaa kiinnostusta ja arvostelua. Darwin kuvattiin pilakuvissa usein apinoiden kanssa tai suorastaan apinana. Tämä johtui siitä, että osa arvostelijoista tulkitsi virheellisesti Darwinin väittäneen ihmisen polveutuvan apinoista. **Mikä virhe tulkinnassa oli?**

Darwinin teorian vaikutukset

Darwinin teokset saivat hyvin ristiriitaisen vastaanoton. Tiukkaan kristilliseen maailmankuvaan sitoutuneet tuomitsivat teorian. Erityisesti tuomittiin ajatus, että ihmisen kehitystä ohjasi luonnonvalinta eikä Jumala. Käsitys siitä, että elämä maapallolla oli kehittynyt asteittain eikä kertakaikkisessa luomisessa, oli kirkolle täysin mahdoton.

Myöskään kaikki sosialistit eivät hyväksyneet Darwinin käsityksiä kehitystä ohjaavasta sattuman elementistä. Marxin mukaan eteneminen kohti kommunistista yhteiskuntaa oli historiallinen välttämättömyys. Marx uskoi myös ihmisen kehityskelpoisuuteen: kommunistinen ihminen oli luotavissa kasvatuksen keinoin.

Vastustuksesta huolimatta evoluutioteoria saavutti vähitellen yleisen hyväksynnän. Luonnontieteilijät täydensivät teorian aukkoja ja tekivät sen helpommin ymmärrettäväksi. Evoluutioteoriasta tuli 1800-luvun jälkipuoliskolla tärkeä ihmisen maailmankuvan selittäjä. Se on vaikuttanut laajasti länsimaiseen ajattelutapaan nykypäivään asti. Ihminen ei ollut enää luomistyön keskipiste ja Jumalan kuva, vaan yksi luontokappale muiden joukossa. Näkemys ihmisen roolista maailmankaikkeudessa oli pysyvästi muuttunut.

Darwinin oppeja haluttiin soveltaa myös biologian ulkopuolella. Erityisesti Herbert Spencerin muotoilema **sosiaalidarwinismi** sai kannattajia teollistuneissa maissa, kuten Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Sosiaalidarwinismi siirsi kehitysopin yhteiskuntaan ja yritti selittää, miksi toiset ihmiset menestyvät ja toiset eivät. Kilpailu oli sen mukaan keino, jolla suurimpaan taloudelliseen vaurauteen ja onnellisuuteen voitiin päästä. Heikot joutuvat sivuun, kun voimakkaat rynnistävät esiin. Kovista haasteista selviävät ovat sopivimpia yksilöitä jatkamaan ihmissukua. Erityisesti teollisuusjohtajat asettuivat kannattamaan Spencerin oppeja, ja niillä oli vaikutus myös rotuoppien kehitykseen.

Luonnontieteiden edistysaskeleita

Biologian ohella etenkin kemian ja fysiikan tutkimus eteni 1800-luvulla suurin harppauksin. Kemian tutkijat loivat atomiteorian sekä alkuaineiden jaksollisen järjestelmän. Biologien tut-

kimukset puolestaan toivat lisää tietoa soluista sekä bakteereista. Ranskalainen Louis Pasteur ja saksalainen Robert Koch tutkivat tahoillaan tartuntatauteja ja osoittivat monien niistä johtuvan mikrobien leviämisestä. Tämän havainnon seurauksena esimerkiksi immunologia kehittyi voimakkaasti. Vuosisadan kuluessa yleisimpiin tauteihin kehitettiin rokotteita.

Fyysikko Ernest Rutherford letkautti, että vielä 1800-luvun alussa kaiken pätevän fysiikan saattoi selittää tarjoilijatytölle. Uudet tutkimustulokset toivat mukanaan nopeita edistysaskeleita, joista hyvän esimerkin antavat röntgensäteiden löytämisen vaikutukset. Wilhelm Röntgen löysi vuonna 1895 säteet, jotka kykenivät tunkeutumaan paperin, puun, käden ja ohuen metallinkalvon läpi. Samalla hän huomasi säteilyn jättävän jälkiä valokuvausfilmiin. Keksintö yleistyi nopeasti, ja Suomeenkin saatiin ensimmäiset röntgenlaitteet jo ennen vuosisadan loppua.

Marie Curie oli puolestaan radioaktiivisten aineiden tutkimuksen uranuurtaja. Hän onnistui yhdessä miehensä Pierre Curien kanssa löytämään poloniumin ja radiumin. Saavutuksestaan aviopari sai puolikkaan fysiikan Nobel-palkinnon vuonna 1903. Marie Curie jatkoi tutkimuksiaan ja sai uuden Nobel-palkinnon vuonna 1911, tällä kertaa kemiasta.

Luonnontieteen voittokulku heijastui myös ihmistä tutkiviin tieteisiin. Yhteiskuntatieteissä yleistyi käsitys ihmisestä luonnon tuotteena. Uskottiin, että yhteiskunnallista kehitystä ohjaavat samanlaiset lainalaisuudet kuin luontoakin. Tämä ajatus loi uuden yhteiskuntatieteen alan, sosiologian. Sosiologien mukaan yhteiskuntaa voidaan tutkia osin samoilla menetelmillä kuin luonnontieteitä. Myös historiantutkimuksesta tuli tiedettä 1800-luvulla.

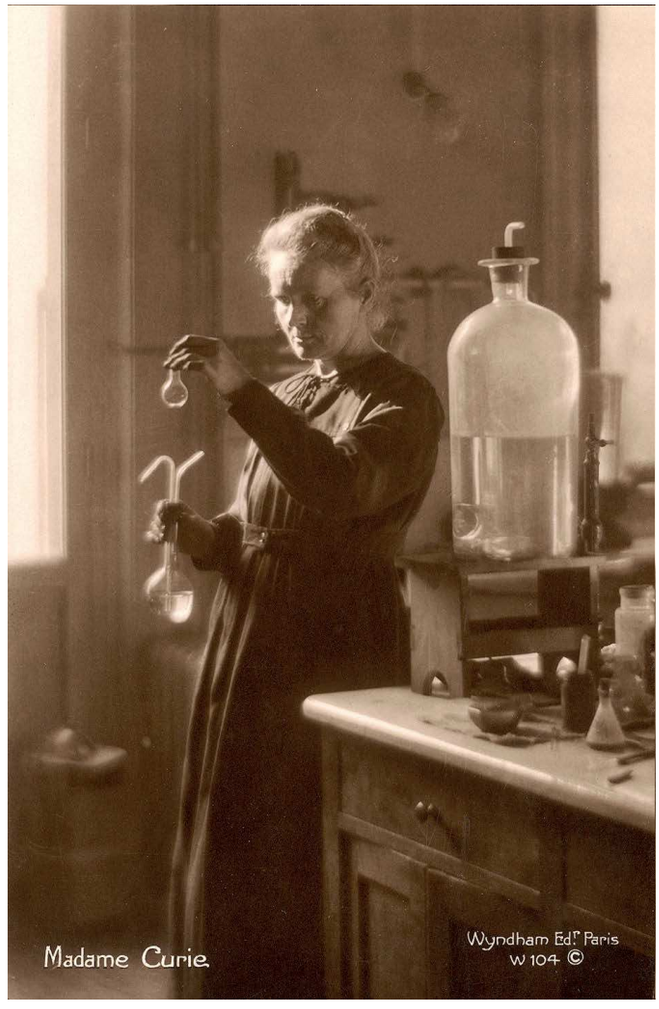

Puolalaissyntyinen Marie Curie teki elämäntyönsä radioaktiivisten aineiden tutkijana. Röntgensäteistä peräisin ollut säteily lähes sokeutti hänet myöhemmällä iällä.

Eurooppalainen uskoo edistykseen

Tieteellisen tiedon lisääntyminen muutti voimakkaasti eurooppalaisen ihmisen maailmankuvaa. Perinteisesti uskonnolle kuulunut tehtävä maailman selittämisessä lankesi nyt tieteelle. Tiede antoi uskottavia vastauksia ihmisten kysymyksiin maailman todellisesta luonteesta. Voimakas tiedeoptimismi teki tiedemiehistä ja keksijöistä sankareita ja synnytti uljaasta tulevaisuudesta haaveilevan tieteiskirjallisuuden.

Tieteen saavutuksia 1700–1800-luvuilla

Tieteenala	Keksijä	Aika	Keskeinen saavutus
Kemia	Antoine Laurent Lavoisier	1743–1794	Erotti toisistaan aineet ja niiden yhdisteet sekä loi alkuaineen käsitteen.
Kemia	John Dalton	1766–1844	Loi atomiteorian.
Kemia	Dmitri Mendelejev	1834–1907	Kehitti alkuaineiden jaksollisen järjestelmän.
Biologia	Jean Baptiste de Lamarck	1744–1829	Oivalsi, että biologiset lajit ovat syntyneet asteittaisen kehityksen kautta, eivät luomalla.
Biologia	Charles Darwin	1809–1882	Muotoili evoluutioteorian.
Biologia	Theodor Schwann	1810–1882	Osoitti solun olevan kaikkien elintoimintojen perusta.
Biologia	Louis Pasteur	1822–1895	Todisti mikrobiteorian tautien leviämisestä, kehitti rokotteita ja pastöroinnin.
Biologia	Ferdinand Cohn	1837–1871	Eristi bakteerin.
Yhteiskuntatiede	Auguste Comte	1798–1857	Oivalsi, että ihminen on luonnontuote ja hänen elämänsä yhteiskunnallisten lakien alaista.
Lääketiede	Robert Koch	1843–1910	Löysi kolerabakteerin.
Fysiikka	Marie Curie	1867–1934	Löysi miehensä kanssa poloniumin ja radiumin.
Fysiikka	Wilhelm Röntgen	1845–1923	Kehitti röntgensäteet.

Tieteen arvostus kasvoi entisestään, kun se linkittyi teknologisiin innovaatioihin ja lääketieteen kehitykseen. Koulutusta uudistettiin radikaalisti, ja tiede syrjäytti uskonnon aseman koulujen keskeisimpänä opillisena sisältönä. Vaikka tiede näytti tarjoavan vastauksia moniin kysymyksiin, ei se kuitenkaan tarjonnut uskottavia vastauksia moraalisiin pohdintoihin. Näin uskonnoille jäi edelleen oma asemansa ihmisten elämässä.

Tieteen ja tekniikan liitosta tuli kuitenkin voimakkaimmin Eurooppaa eteenpäin työntävä tekijä. Kemian, biologian ja fysiikan saavutusten soveltaminen teolliseen tuotantoon kasvatti vaurautta ja loi käsityksen yhä kohti suurempaa vaurautta kulkevasta ihmiskunnasta. Markkinoille tulleet uudet tekniset laitteet loivat illuusion jatkuvasta edistyksestä ja ihmisen herruudesta luontoon nähden. Uuden aikakauden sankareita olivat etenkin lääkärit, joiden katsottiin pitävän ihmisten henkeä käsissään.

Katolisen kirkon oli mahdotonta sulattaa asemaansa uhannutta tiedettä, joka näytti repivän kirkon opinkappaleet riekaleiksi. Paavi Pius IX ottikin vuonna 1864 tiukan kannan luonnontieteellisiä selityksiä ja evoluutiota kohtaan. Hän julisti niin edistyksen kuin koko modernin yhteiskunnan olevan täysin ristiriidassa katolisen kirkon opetusten kanssa. Vanhoillisimmille protestanteillekin evo-

Sähköisen viestinnän ensiaskeleet

Vielä 1830-luvulla viestit kulkivat korkeintaan samaa vauhtia kuin niiden kantajat eli ratsumiehen tai kirjekyyhkyn nopeudella. Maanosien välinen liikenne kulki laivoilla, joilla Atlantin ylitys sujui nopeimmillaan kahdessa viikossa. Jos Englannista haluttiin lähettää viesti Intiassa sijaitseviin siirtomaihin, sen perillepääsyä saattoi joutua odottamaan kuukausia.

Lennätin tarjosi 1830-luvulta alkaen mahdollisuuden lähettää viestejä johtoja pitkin. Amerikkalaisen Samuel Morsen 1840-luvulla tekemät tekniset parannukset ja sähkötysmenetelmä mahdollistivat mannertenvälisen tietoliikenteen. 1860-luvulla lennätinjohdot vedettiin jo Pohjois-Amerikan halki ja Euroopasta Intiaan. Atlantin pohjaan laskettu kaapeli mahdollisti vuonna 1866 viestit valtameren poikki.

Sähköinen viestintä nopeutti uutisten välitystä ja helpotti kaupankäyntiä. Se oli myös tehokas ase länsimaiden siirtomaaimperiumien luomisessa ja hallinnoinnissa. 1800-luvun puolivälin jälkeen kehitettiin puhelin ja aivan vuosisadan lopussa radio. Kummankin keksinnön tekemisestä voidaan kunnia antaa useammallekin tiedemiehelle. Nämä laitteet soveltuivat lennätintä paremmin yksityiskäyttöön ja laajensivat sähköisen viestinnän käyttömahdollisuuksia.

Lennättimestä alkanut kehitys helpotti ja nopeutti maanosien välistä vuorovaikutusta ja johti siten globalisaation kiihtymiseen. Sähköisten viestintävälineiden kehitys on hyvä esimerkki siitä, kuinka uudet tekniset laitteet ovat muuttaneet ihmisten elämäntapaa ja käsitystä maailmasta.

luutioteorian hyväksyminen tuotti vaikeuksia, ja usko luomisteoriaan on säilynyt vahvana varsinkin monien amerikkalaisten kirkkojen opetuksessa.

Uskonnon merkitys väheni työväenluokan parissa voimakkaasti 1800-luvun kuluessa. Sen sijaan porvariston elämässä uskonnolla oli edelleen tärkeä sija. Uskonnollisuus tosin muuttui voimakkaasti tieteellisen kehityksen edetessä. Papit saattoivat saarnata seurakunnalle koneiden ja rautateiden siunauksellisuudesta. Taivaan valtakunnasta tuli porvaristolle ”taivaspysäkki”, jonne hurskaan porvarin oli kiskoja pitkin edettävä.

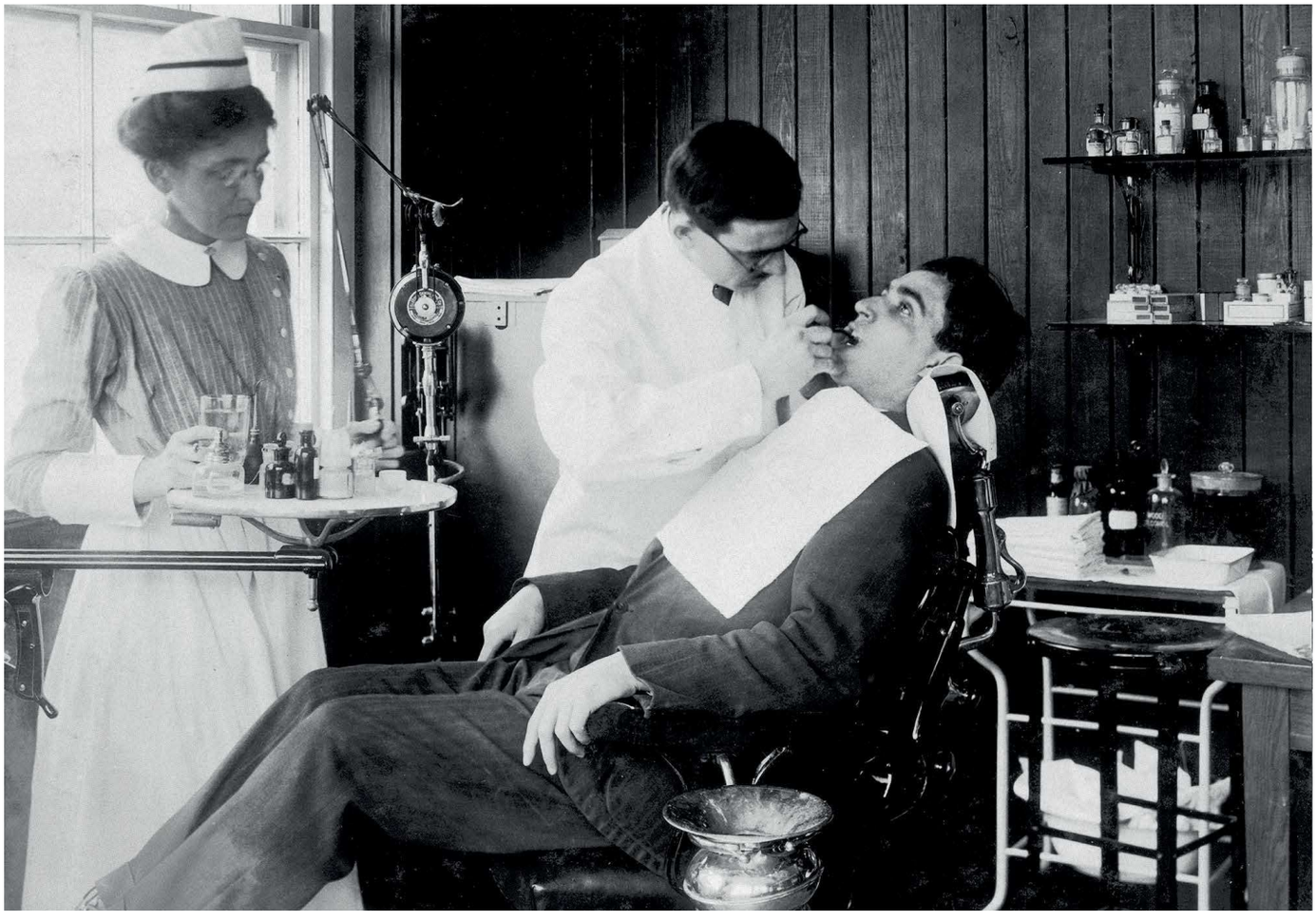

Vielä 1700-luvulla hampaita voitiin hoitaa lähinnä vain vetämällä reikiintynyt hammas pois. Luonnontieteiden vuosisadan fysiikan ja kemian alan keksintöjen myötä hampaita alettiin paikata, puuduttaa ja jopa kuvata röntgenillä. Sähköpora, vastaanottohuone ja koulutettu ammattilainen tulivat julkisen hampaiden poisvetämisen ja puoskaroinnin tilalle. Hampaiden hoidosta tuli hammaslääketiedettä ja hammaslääkäreistä valkotakkisia akateemisia ammattilaisia.

TEHTÄVÄT

1. Mitä eroa oli Darwinin ja Lamarckin evoluutioteorioilla?

2. Millaisen vastaanoton evoluutioteoria sai 1800-luvulla?

3. Valitse evoluutioteorian lisäksi kolme mielestäsi keskeisintä tieteen edistysaskelta 1800-luvulla. Perustele valintasi.

4. Miten tieteen ja uskonnon suhde muuttui 1800-luvun kuluessa?

5. Etsi tietoa evoluutioteorian kritiikistä. Minkälaiset tahot näyttävät kritisoivan evoluutioteoriaa?

1. Tarkastele amerikkalaisen Illinois Central Railroad Companyn mainosjulistetta vuodelta 1886.

a) Millaisia 1800-luvun liikenne- ja viestintätekniikan keksintöjä kuvassa esiintyy?
b) Miten kuva heijastaa lopun 1800-luvun länsimaista suhtautumista tekniikan kehitykseen?
c) Miten liikenne- ja viestintätekniikan kehitys muutti länsimaisten ihmisten elämäntapaa 1800-luvun kuluessa?

2. Oheiset katkelmat edustavat 1800-luvun aatteiden parissa syntyneitä käsityksiä yksilön ja yhteiskunnan suhteesta.

a) Mihin aatteisiin katkelmat perustuvat? Perustele.
b) Miten katkelmien I ja II käsitykset vapaudesta eroavat toisistaan?

I
Vapaus ei minun mielestäni ole mikään lähtökohta, vaan pikemminkin tulos. Lähtökohtana olkoon aina järjestys. Vain järjestyksestä voi kehittyä vapauskin. Ilman järjestyksen perustaa ei vapauden pyrkimys voi olla enempää kuin jonkin puolueen epämääräinen tavoite. Jos se pannaan täytäntöön, se ei voi ilmetä muuna kuin tyranniana. Samalla kuin itse aina olen ollut järjestyksen mies, olen pyrkinyt todelliseen enkä valheelliseen vapauteen.

II
Ihmisen vapaus – – sisältää ensiksi tajunnan sisällisen vapauden maailman, joka vaatii omantunnonvapautta laajimmassa merkityksessä, ajatuksen ja tunteen vapautta, ehdotonta mielipiteen ja käsityksen vapautta kaikissa asioissa, niin käytännöllisissä kuin tieteellisissä, siveellisissä ja uskonnollisissa.

III
Järjestelmässä täytyi olla jokin sisäinen ristiriita, joka johti vastakohtaisuuksiin, liikkeeseen ja muutokseen. –– Kapitalismin sisäinen perusristiriita johtuu siitä, että tuotanto uusista tuotantomenetelmistä johtuen on yhä enemmän yhteiskunnallista ja yhteistyöhön perustuvaa, kun taas tuotantovälineet (tämän vastakohtana) ovat yksilöiden omistuksessa. – – [Tästä johtuu] väistämätön vihamielisyys kahden luokan välille, joiden edut ovat sovittamattomia.

KERTAUS

- **Porvaristo eli keskiluokka vaurastui ja alkoi vaatia oikeuksiaan 1800-luvun Euroopassa.**
- **Uudet aatteet, kuten konservatismi, liberalismi ja nationalismi syntyivät reaktioina valistukseen ja Ranskan suureen vallankumoukseen ja Napoleonin sotiin.**
- **Sosialismi syntyi työväestön aatteeksi. Myöhemmin aate jakautui sosiaalidemokraattiseen ja vallankumouksellliseen haaraan.**
- **Taiteilija muuttui 1800-luvulla käsityöläisestä itsenäiseksi tulkitsijaksi ja yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi.**
- **Merkittäviä taiteen tyylisuuntia olivat romantiikka, realismi, impressionismi ja ekspressionismi.**
- **Tieteellinen tieto lisääntyi, muutti ihmisten maailmankuvaa ja lisäsi edistysuskoa.**
- **Evoluutioteoria haastoi kirkon käsitykset elämän synnystä.**
- **Monissa maissa laajennettiin miesten äänioikeutta ja alettiin vaatia äänioikeutta myös naisille.**

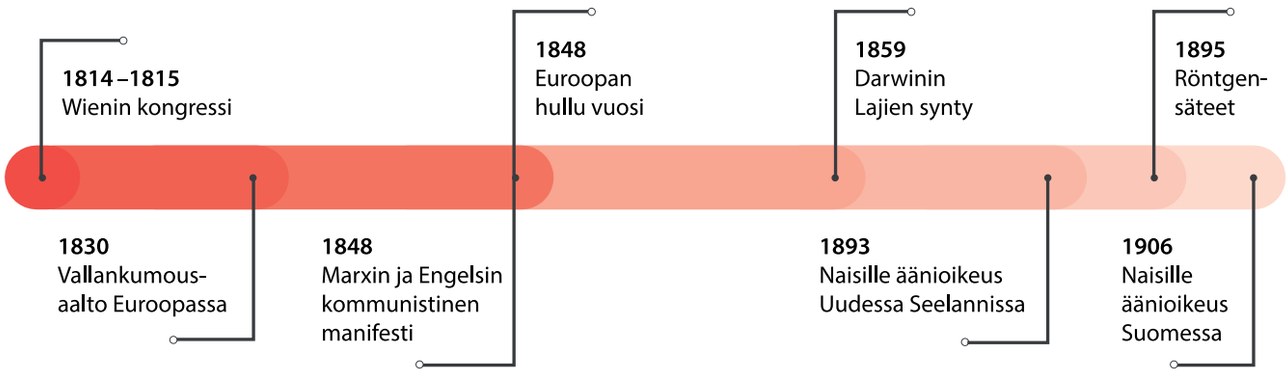

Monimuotoinen nykyaika

1900-luvun alussa vallinutta edistysuskoa horjuttivat ensimmäinen ja toinen maailmansota, joissa tiede ja teknologia valjastettiin kuoleman palvelukseen niin taistelukentillä kuin keskitysleireillä. Monissa maissa yksinvaltainen johtaja alisti kulttuurin ja tieteen politiikan käyttöön. Toisaalta monet Euroopan maat ottivat käyttöön yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ja laajensivat länsimaisen demokratian merkitystä. Taide kehittyi yhä monimuotoisempaan ja abstraktimpaan suuntaan. Kulttuurissa näkyivät yhtäältä pyrkimykset vapauteen ja ennakkoluulottomuuteen, toisaalta kuluttamisesta ja kaupallisuudesta tuli uusi kulttuuria eteenpäin vievä voima. Viihdeteollisuus tarjosi ajanvietettä massoille, ja uudet välineet, kuten elokuvat ja TV, mahdollistivat sen. Kulttuurivaikutteiden syntypaikka oli yhä useammin Pohjois-Amerikassa. Uusimman ajan kulttuurille on ominaista pirstaloituminen, moniarvoisuus, median vahva rooli, globaalit vaikutteet, ajantasainen viestintä ja ihmisten maailmanlaajuinen verkottuminen.

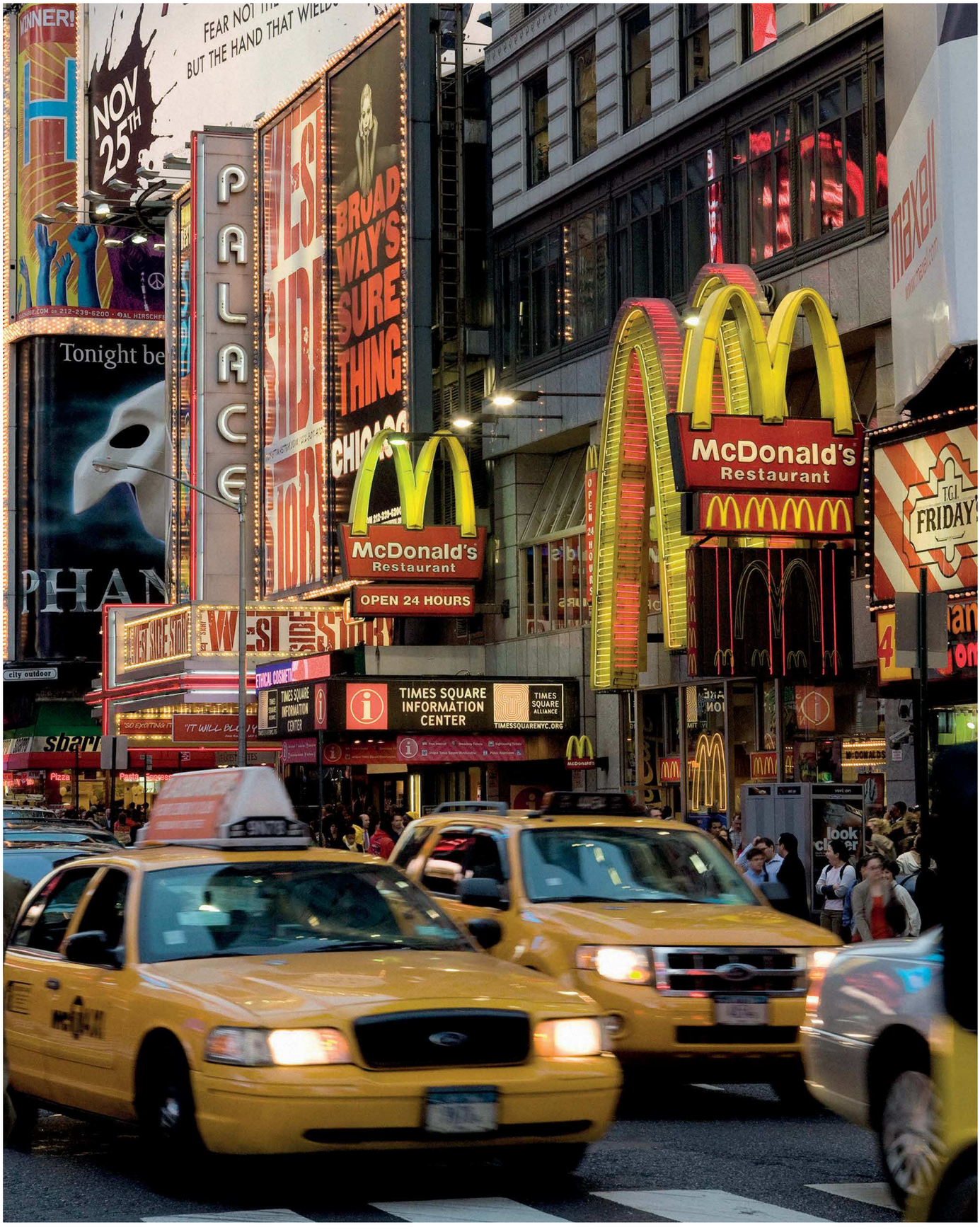

Liikenteen vilskettä New Yorkin Times Squarella 2009. Yhdysvallat on 1900-luvun kuluessa noussut länsimaisen kulttuurin suurvallaksi, jossa eri puolilta maailmaa tulleet kulttuurivaikutteet sulautuvat yhteen ja uudet ilmiöt kehittyvät. Nopeutuva tiedonvälitys ja Yhdysvaltojen rooli viihdeteollisuuden keskuksena levittävät vaikutteita maailmanlaajuisesti. **Millaisia maailmanlaajuisen kulutuskulttuurin piirteitä löydät kuvasta?**

16.
Tiede ja aatteet

Länsimaat käymistilassa

Euroopan valtiot ajautuivat 1900-luvun alkupuoliskolla kahteen maailmansotaan. Ne muuttivat maanosan kehityksen suuntaa olennaisesti, sillä Länsi-Eurooppa menetti hallitsevan asemansa maailmanpolitiikassa. Yhdysvallat nousi 1900-luvun kuluessa monessa suhteessa johtavaksi länsimaaksi ja tärkeäksi kulttuurin, talouden sekä tieteen keskukseksi.

Ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) alkusyynä oli Euroopan valtioiden välinen kilpailu resursseista, arvovallasta ja siirtomaista. Sotaan lähdettiin isänmaallisessa tunnelmassa, jota lietsottiin nationalistisella propagandalla. Propagandan avulla pyrittiin mustamaalaamaan vihollista ja kannustamaan omia kansalaisia uhrauksiin kotimaan puolesta.

Maailmansodasta muodostui odotettua pidempi ja verisempi, ja se oli raskas koettelemus sekä sotilaille että siviileille. Sotaa käytiin nimestään huolimatta pääosin Euroopassa, ja se ravisteli Euroopan maiden yhteiskuntia sekä kulttuuria. Monet entiset suurvallat, kuten Venäjän imperiumi ja Itävalta-Unkari, hajosivat, ja perinteinen yläluokka menetti asemansa. Venäjä ajautui vallankumoukseen, ja siitä muodostui sosialistinen Neuvostoliitto, jossa valta oli käytännössä kommunistipuolueen käsissä. Monet kokivat, että länsimaisen sivistyksen ihanteet olivat kääntyneet irvikuvikseen.

Maailmansota saattoi liikkeelle myös positiivista kehitystä. Sotaponnistukset olivat vaatineet kaikkien kansanryhmien panosta, ja sen seurauksena useissa länsimaissa laajennettiin äänioikeutta. Naisten äänioikeus levisi sotien välisenä aikana myös uusiin maihin. Euroopassa moni pieni kansakunta itsenäistyi maailmansodan jälkeen kansallisvaltioksi. Niissä kehitettiin omaa kansallista kulttuuria usein voimakkaan nationalistisessa hengessä.

Talouskasvu, elintason nousu ja toive pysyvästä rauhasta nostivat mielialoja 1920-luvulla, etenkin Yhdysvalloissa. Aikakautta kutsuttiin ”kultaiseksi vuosikymmeneksi” tai ”kuohuvaksi 20-luvuksi”. Uuden ajan ihanteeksi nousi jazztyttö, joka oli lyhythiuksinen ja -hameinen ja sovinnaisia tapoja rikkova nuori nainen. Myönteinen kehitys katkesi kuitenkin vuonna 1929 pörssiromahdukseen ja sitä seuranneeseen suurtyöttömyyteen.

Totalitarismi vastaan demokratia

Ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa lukuisat maat vahvistivat demokratiaa myöntämällä kansalaisilleen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden. Tällainen laaja demokratia oli kuitenkin uutta, ja monet eurooppalaiset pelkäsivät, että demokraattisesti valitut johtajat eivät pysty ratkaisemaan talouden ja yhteiskunnan ongelmia. Epävarmoissa oloissa tuntui huojentavalta hakea syntipukkeja vaikeuksille. Yksilön vapauksia korostaneet ihanteet joutuivat törmäyskurssille uusien **totalitarististen aatteiden** kanssa. Totalitaristisen ajattelun mukaan yksilön tuli palvella suurempaa kokonaisuutta, kuten aatetta tai valtiota. Oikeuksien lisäämisen sijaan korostettiin uhrautumista valtion, kansakunnan ja johtajan puolesta.

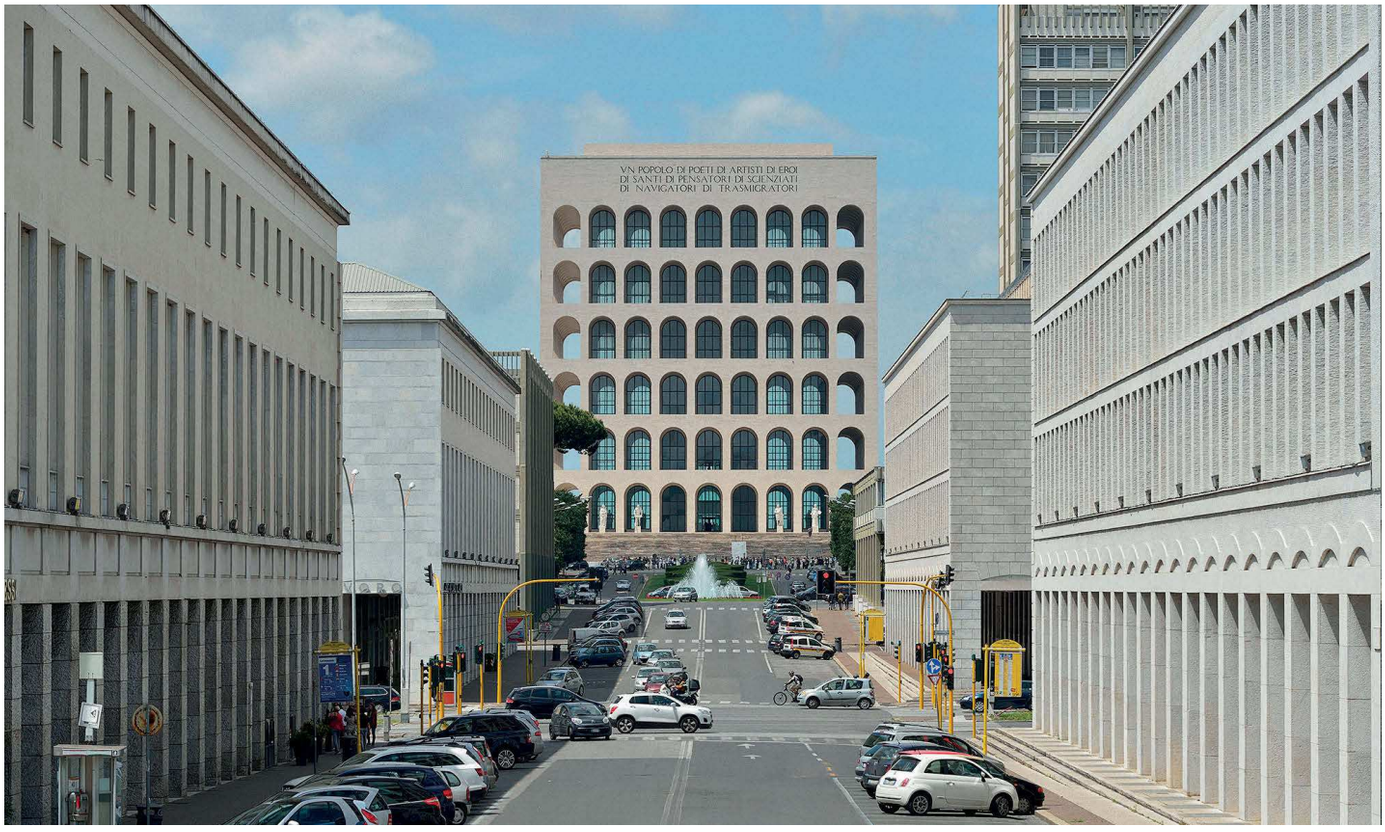

Mussolini rakennutti modernin EURin (Esposizione Universale Roma) kaupunginosan Roomaan. Siitä oli tarkoitus tulla vuoden 1942 maailmannäyttelyn pitopaikka ja fasistien 20-vuotisen vallassaolon juhlavuoden huipennus, mutta toinen maailmansota esti suunnitelmien toteuttamisen. Antiikin Rooman suuruudenaika oli fasistien esikuva. Italiasta rakennettiin ainakin mielikuvissa modernia ja menestyvää järjestyksen maata. **Mitä antiikin piirteitä löydät EURin rakennuksista?**

Totalitarismin kasvupohjana olivat yleensä **äärinationalistiset liikkeet**, jotka pitivät omaa kansaa ja sen saavutuksia ylivertaisina. Vaikeina aikoina moni asetti toivonsa vahvaan johtajaan, joka lupasi kaikille työtä ja leipää. Osa Euroopan uusista kansallisvaltioista muuttui sotilasdiktatuureiksi tai harvainvaltaisiksi. Esimerkiksi Italiassa Benito Mussolinin johtamat **fasistit** ottivat vallan käsiinsä vuonna 1922, ja Saksassa Adolf Hitler nosti **kansallissosialistisen natsipuolueen** valtaan vuonna 1933. Rotuajatteluun perustunut nationalismi korostui erityisesti Saksassa, missä miljoonia juutalaisia, romaneja, homoseksuaaleja, vammaisia ja monia muita ihmisryhmiä vainottiin ja surmattiin järjestelmällisesti.

Sosialistinen valtiomuoto tarjosi pohjaa totalitarismille. Neuvostoliitossa oli jo varhain siirrytty yksipuoluejärjestelmään, ja viimeistään Josif Stalinin valtakaudella (1925–1953) jjärjestelmä oli malliesimerkki **totalitaristisesta valtiosta**. Äärioikeistolaisissa ja -vasemmistolaisissa järjestelmissä valtio kontrolloi ihmisten elämää. Kansalaisten mielipiteitä ohjailtiin propagandalla, jossa johtajat esitettiin virheettöminä ja palvottuina pelastajina ja heidän vastustajansa kansakunnan vihollisina. Johtajan rinnalla ihannoitiin myös hänen johtamaansa kansaa, joka haluttiin kouluttaa ja karaista mahdollisimman vahvaksi ja puhtaaksi. Stalinistinen ja fasistinen järjestelmä ihannoivat ruumiinvoimaa.

Totalitaristissa maissa poljettiin kansalaisten oikeuksia. Erityisesti Saksassa ja Neuvostoliitossa vainottiin ryhmiä, joita syytettiin valtion vastaisesta toiminnasta. Miljoonat ihmiset kuolivat epäinhimillisissä oloissa natsi-Saksan keskitysleireillä ja Neuvostoliiton vankileireillä. Tämän lisäksi Neuvostoliiton maatalouspolitiikka johti valtaisaan nälänhätään ja miljoonien ihmisten menehtymiseen. Totalitaristisen valtioiden aggressiivisuutta ja halua sotilaallisiin valloituksiin voidaan pitää tärkeänä syynä toiseen maailmansotaan (1939–1945). Sodassa demokraattiset länsimaat taistelivat äärioikeistolaisia Saksaa ja Italiaa sekä näiden liittolaisia vastaan. Länsimaat liittoutuivat kommunistisen Neuvostoliiton kanssa sodan loppupuolella.

Toinen maailmansota on maailmanhistorian verisin konflikti, joka aiheutti mittaamattomia kärsimyksiä ja herätti uusia voimakkaita ääniä yleisten ihmisoikeuksien puolesta. Sen jälkeen suuri osa Eurooppaa oli raunioina. Länsi-Euroopan kansallisvaltioita jälleenrakennettiin Yhdysvaltojen taloudellisella tuella eli niin sanotulla Marshall-avulla. Neuvostoliitto puolestaan alisti Itä-Euroopan valtaansa ja nosti siellä valtaan kommunistisia hallituksia. Näiden ryhmittymien välille syntyi kilpailuasetelma, jota kutsutaan **kylmäksi sodaksi**.

Kylmä sota oli poliittinen ja sotilaallinen valtataistelu, mutta samalla se oli aatteiden välinen kamppailu, jossa länsi vannoi demokratian ja markkinatalouden nimiin, itä puolestaan katsoi edustavansa kommunismin ihanteita. Kylmää sotaa käytiin paitsi politiikan, myös kulttuurin, tieteen, viihteen ja urheilun saroilla, ja se vaikutti monin tavoin länsimaisen kulttuurin kehitykseen.

Taide totalitarismin varjossa

Monissa Länsi-Euroopan maissa oli 1900-luvun alussa vallalla liberaalin demokratian ihanne. Vapaus näkyi myös taiteessa. Länsi-Euroopassa kehittyi monia taidesuuntia, jotka repivät kappaleiksi aiemmat taiteen ja tyylin säännöt. Modernistiset taidesuuntaukset hylkäsivät ihanteet, joiden mukaan taiteen tuli tavoitella näköisyyttä tai ylimalkaan esittää mitään. Taiteen haluttiin kuvastavan uutta dynaamista aikaa, liikettä ja vaihtuvia näkökulmia.

Tärkeimpiin uusiin suuntauksiin kuului **kubismi**, jonka merkkiteoksena oli Pablo Picasson maalaus Avignonin naiset vuodelta 1907. Kubistit hylkäsivät aiempien taidesuuntien aistilliset värit ja koristeelliset sommitelmat. Maalausten näkymät olivat litteitä, muodot hajotettuja ja värit hillittyjä. Kubistit

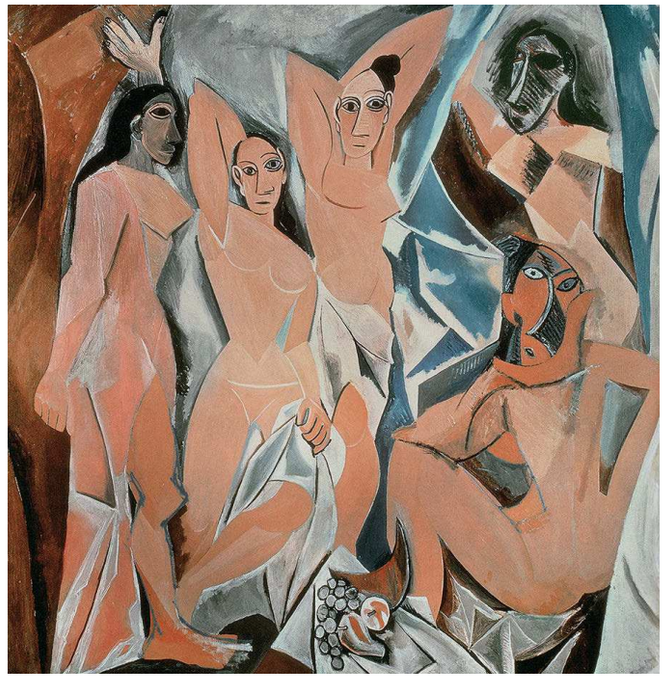

Pablo Picasson *Avignonin naiset* 1907. Pablo Picasso oli kubismin kuuluisin edustaja. Hänen tinkimätön ja tunnistettavava maalaustyylinsä hajotti totutun perspektiivin ja kuvatut hahmot litteiksi pinnoiksi. Kahden naishahmon kasvoihin on kuvattu primitiivisen naamion piirteitä.

Salvador Dalin *Muiston pysyvyys* 1931. Aika menettää merkityksensä, ja ihmisten tekemät esineet haurastuvat ja katoavat, pysyvyyttä edustavat taustan rantakalliot. Dali kuului alitajunnasta ja vieteistä ammentavan surrealismin mestareihin.

valmistivat myös kollaaseja, joihin liimattiin sanomalehtien, tapettien, ja kankaiden paloja.

Ensimmäinen maailmansota järkytti monien uskoa ihmisyyteen ja edistykseen. Taiteen eri suuntaukset reagoivat omalla tavallaan sotaan. Sekä **dadaismi** että **futurismi** nousivat vastustamaan perinteistä ja porvarillisena pitämäänsä taidetta. Dadaismi vastusti sotaa ja taiteen jäykkiä sääntöjä. Dadaistien mielestä kaaos ja sattuma olivat luonnollisia, järjestys ja sommittelu eivät. Dadaistit käyttivätkin taideteoksissaan sattumanvaraisesti arkisia esineitä, ja runoissa listattiin sattumanvaraisia sanoja tai tavuja. Dadan piirissä kehittyi **surrealismi**, joka hylkäsi todellisuuden ja kohdisti mielenkiintonsa alitajunnan liikkeisiin.

Futuristit ihailivat teollisen maailman urbaania estetiikkaa. Heidän patsaansa ja maalauksensa tavoittelivat ikuisen vauhdin ja taistelun kauneutta. Tätä vauhtia edusti uusi kulkuneuvo, auto. Futuristinen runous hajotti lauserakenteet ja luopui vanhan kieliopin vaatimuksista. Futuristien yksinkertaiset ja populistiset iskulauseet soveltuivat hyvin italialaisten fasistien käyttöön, ja futuristit vetosivatkin suureen yleisöön, erityisesti nuoreen teollisuusväestöön. Futurismi menetti uudistumiskykynsä fasismin palveluksessa.

Myös Neuvostoliitossa taiteilijat kokeilivat uudenlaisia esittämisen keinoja ja rikkoivat vanhaa muotokieltä. Tavoitteena oli luoda uusi ja elinvoimainen vastine vanhalle porvarilliselle taiteelle. Pian vaatimukset tiukkenivat ja lopulta sallittiin vain yksi taidesuuntaus, **sosialistinen realismi**. Sosialistinen realismi oli taidetta, jonka tuli esittää neuvostokansalaisia rakentamassa uutta sosialistista yhteiskuntaa. Maalauksissa kuvattiin yltäkylläistä elämää Neuvostoliiton viljavainioilla. Onnellisia työläisiä kuvaavat maalaukset kätkivät irvokkaan todellisuuden, kuten puutteen ja nälänhädän.

Natsi-Saksassa taide ihannoi antiikin ja germaanisen historian menneisyyden malleja. Kuvissa ylistettiin sotaisuutta ja ihannoitiin ruumiinvoimaa. Modernismia ja sosialistista taidetta koottiin lähinnä rappiotaiteen näyttelyihin, joita esiteltiin varoittavana esimerkkinä sairaalloisesta taiteesta. Rappiotaiteeseen lukeutuivat kaikki modernistiset taiteenlajit dadasta surrealismiin. Myös osa modernia musiikkia, jazzista atonaaliseen musiikkiin, hylättiin rappeutuneena. Modernin arkkitehtuurin ja esinesuunnittelun kehto, saksalainen Bauhaus-koulu, suljettiin jo vuonna 1933.

Teknologian ja tieteen kehitys

Monet tieteelliset keksinnöt ja teknologiset sovellukset muuttivat ihmisten elämää 1800-luvulta alkaen. Suuret muutokset olivat usein seurausta siitä, että aiemmin tehdyt keksinnöt alkoivat levitä laajaan käyttöön ja vaikuttaa monien ihmisten elämään. Esimerkiksi sähkö oli tunnettu ilmiönä pitkään, sillä sähkömoottori ja hehkulamppu oli keksitty jo 1800-luvulla. Sähköverkon leviäminen ja sähköntuotannon valtava kasvu tapahtuivat kuitenkin vasta 1900-luvun kuluessa. Sähköverkon laajentumista seurasi muun muassa yksityiskotien valtaisa koneistuminen ja energiantarpeen kasvu.

Ihmisten arkeen vaikutti sähkön ja liikenneteknologian nopea kehittyminen. Rataverkkojen kehitys oli mahdollistanut joukkoliikenteen jo 1800-luvulla. Yksityisajoneuvojen kehityksen kannalta tärkeäksi osoittautui polttomoottori, joka oli kehitetty 1800-luvulla. Ensimmäiset polttomoottorikäyttöiset autot rakennettiin Saksassa 1800-luvun lopulla. Vasta tuotantotekniikan kehitys ja väestön vaurastuminen toivat autot yleiseen käyttöön. Ensimmäiseksi näin kävi Amerikassa, jossa vuonna 1908 esitellystä T-mallin Fordista tuli ensimmäinen keskiluokan kukkarolle sopiva auto. Liukuhihnatuotanto mahdollisti suhteellisen edullisen hinnan ja T-Fordia myytiin seuraavien 20 vuoden kuluessa yli 15 miljoonaa kappaletta. Monissa muissa länsimaissa vastaava kehitys tapahtui maailmansotien välisenä aikana. Autoilun kehitys mahdollisti nopean ja yksilöllisen liikkumismuodon yhä useammille.

Sota-ajat vauhdittivat uusien tieteellisten keksintöjen soveltamista käytäntöön. Esimerkiksi lentokoneet oli kehitetty Yhdysvalloissa vuonna 1903, mutta ensimmäisen maailmansodan aikana niiden käyttö yleistyi. Toinen maailmansota puolestaan toi ydinaseiden lisäksi käyttöön toimintakelpoiset tutkat ja rakettiteknologian.

Uusi tieteellinen tutkimus muutti käsityksiä ympäröivästä maailmasta. Vuosisadan alussa saksalaissyntyinen Albert Einstein kehitti **suhteellisuusteorian** ja Max Planck **kvanttiteorian**, ja ne mullistivat käsityksen ajasta ja avaruudesta. Suhteellisuusteoria avasi uusia näkökulmia fysiikan ja tähtitieteen tutkimukseen ja toimi perustana ydinenergian tutkimukselle. Sen seurauksena kehitettiin ydinvoimaloita, joista tuli keskeinen energialähde. Lisäksi kehitettiin ensimmäiset ydinaseet, joita Yhdysvallat käytti Japania vastaan toisessa maailmansodassa.

Tieteen tarjoamat mahdollisuudet aiheuttivat eettisiä ongelmia. Ydinaseiden kehittäminen nosti esiin täysin mahdollisen uhan, että ihmiskunta ja suuri osa muuta eliökuntaa voitaisiin ydinsodassa pyyhkäistä maan päältä. Rauhanomainenkin ydinvoiman käyttö toi mukanaan ongelmia, kuten radioaktiivisen ydinjätteen loppusijoituksen.

Lääketieteen edistysaskeleita

Monet 1900-luvun lääketieteelliset keksinnöt kehitettiin aluksi armeijan tarpeisiin, mutta myöhem-

Kansanauton, Volkswagenin, kehitystyö oli vastaus amerikkalaiselle autoteollisuudelle. Sen suunnittelu aloitettiin 1934 valtiovallan tuella. Tavoitteena oli luoda automalli, johon jokaisella työtätekevällä ja säästäväisellä saksalaisella perheellä olisi varaa. Fallerslebenin tehtaan peruskiven muuraustilaisuudessa vuonna 1938 oli läsnä kolmannen valtakunnan ylintä johtoa.

min ne siirtyivät hyödyttämään muitakin. Toisen maailmansodan jälkeen antibiootit, ensimmäisenä penisilliini, mullistivat ihmisten suhteen sairauteen ja sairastamiseen. Antibioottien ansiosta monet taudit menettivät pelottavan voimansa.

Aikaisemmin pienetkin haavat ja infektiot saattoivat olla kohtalokkaita, mikä oli tehnyt myös leikkauksista riskialttiita. Antibioottien käyttö vähensi tulehdusriskiä ja teki leikkauksista turvallisempia. Kattavat rokotusohjelmat sekä antibiootit auttoivat myös hengenvaarallisen tuberkuloosin eli keuhkotaudin tuhojen vähentämisessä. Aiemmin sitä hoidettiin lähinnä levolla ja elämäntavoilla.

Toinen aivan ratkaiseva lääketieteellinen keksintö oli hormonaalinen ehkäisy, kuten e-pillerit. Ne vapauttivat käyttäjänsä ei-toivotun raskauden ja abortin pelosta 1960-luvulla yleistyessään. Tämä avasi naisille uusia mahdollisuuksia suunnitella elämäänsä.

Kun teollinen lääkkeiden tuotanto kehittyi, opittiin tuntemaan entistä selvemmin lääkkeiden sivuvaikutukset. Raskaana oleville äideille harmittomana kaupiteltu Talidomidi-särkylääke aiheutti lukemattomille sikiöille vakavia kehitysvaurioita, kuten tynkäraajaisuutta, 1950–1960-lukujen taitteessa. Toisessa maailmansodassa ja myöhemmin muun muassa Vietnamin sodassa käytetyt särkylääkkeet ja rauhoittavat lääkkeet aiheuttivat sivuvaikutuksia ja riippuvuutta. Monet lääkkeet luokiteltiin ennen pitkää huumeiksi eli seurauksiltaan vaarallisiksi mielihyvää tuottaviksi päihteiksi.

HISTORIAPOLITIIKKA

Frenologia eli kallonmittausoppi oli näennäistiedettä, jolla kuviteltiin tutkittavan ihmisen persoonallisuutta. Monet uskoivat, että kallon muoto ja ulkonäkö kertoivat rodullisista ominaisuuksista, älynlahjoista ja kyvyistä.

Rotuopit tieteessä ja politiikassa

Charles Darwin esitti 1800-luvun puolivälissä, että ihminen on yksi eläinlaji muiden joukossa ja kehittynyt luonnonvalinnan kautta. Samalla hän tarjosi tarkoittamattaan virikkeitä **rotuopeille**, joilla yritettiin tieteellisesti perustella ihmisten eriarvoisuutta. Enemmistö tiedemiehistä uskoi 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkupuolella, että ihmiset jakautuivat toisistaan selkeästi erottuviin rotuihin, joille oli evoluutiossa kehittynyt erilaiset fyysiset ja henkiset ominaisuudet. Kansojen fyysisiä ja henkisiä ominaisuuksia vertailtiin ja ”puhtaita” rotupiirteitä pyrittiin määrittelemään. Valkoisen rodun oletettuun paremmuuteen vetoamalla voitiin perustella afrikkalaisten ja aasialaisten alistamista siirtomaavaltaan.

Koska valkoisen rodun pelättiin degeneroituvan eli rappeutuvan, sen puhtautta haluttiin vaalia **eugeniikan** eli rodunjalostuksen avulla. Kehitysvammaisia, rikollisia ja muuten epätoivottavina pidettyjen ryhmien lisääntyminen pyrittiin ehkäisemään pakkosterilointiohjelmilla. Rotuopit yhdistettiin **sosiaalidarwinismiin**, jonka mukaan luonnonvalinta selitti myös yhteiskunnallista menestystä ja joka esitti, että köyhimpien kansanosien tukeminen vääristi yhteiskunnallista valintaprosessia.

Valtaan nousseet kansallissosialistit veivät rotuoppien soveltamisen pisimmälle Saksassa 1930-luvulla. Heidän ideologiaansa kuului äärinationalistinen ajattelu, jonka mukaan saksalaiset edustivat ylivertaista arjalaista rotua eli “herrakansaa”. Itä-Euroopan slaavilaiset kansat luokiteltiin alemmaksi orjaroduksi ja juutalaiset leimattiin arjalaisten ikiaikaiseksi vihollisroduksi. Saksassa tämä johti rotusyrjintään ja toisen maailmansodan aikana massiiviseen juutalaisten kansanmurhaan eli **holokaustiin**.

Rotuopit tuomittiin monissa maissa toisen maailmansodan kokemusten jälkeen. Pakkosterilointiohjelmat jatkuivat siitä huolimatta monissa maissa, myös Suomessa, 1960–1970-luvuille saakka. Nykyinen geenitutkimus kyseenalaistaa koko rotukäsitteen. Ihmislajin sisällä ei ole havaittavissa selvää rodullista vaihtelua ulkoisista eroista huolimatta.

Kun rotu käsitteenä menetti tieteellisen todistusvoimansa, on äärioikeiston puheenvuoroissa välillä käytetty kulttuuri-käsitettä samantapaisena ihmisryhmien jyrkkänä jaottelijana. Tällöin eri kulttuurien, tapojen ja arvomaailmojen välinen ero esitetään ylittämättömän suureksi. Tällainen jaottelu ei kuitenkaan ota huomioon kulttuurien jatkuvaa vuorovaikutusta ja niiden muuttuvaa luonnetta.

Yksilöllinen ihmiskuva voimistuu

Nopeat yhteiskunnan muutokset muuttivat ihmisten käsitystä itsestään ja paikastaan maailmassa 1900-luvulla. Länsimaiden ihmisiä ei yhdistänyt enää yhteinen maailmankuva, vaan yksilöllä oli yhä enemmän mahdollisuuksia muodostaa oma itsenäinen käsityksensä maailmasta ja sen merkityksestä. Toisaalta ajatus yksilön vapauksista ja oikeuksista oli länsimaisessa ajattelussa tärkeä piirre.

Tätä kehityssuuntaa nopeutti yhteiskunnan maallistuminen, kun kirkon yhtenäistävä vaikutus heikkeni. Sekä tieteellinen maailmanselitys että kasvava taloudellinen hyvinvointi muuttivat yksilöiden ja valtiovallan suhdetta uskontoon. Uskonnon harjoittaminen tai kirkon ohjeiden seuraaminen muuttui yleisestä ohjenuorasta yhä enemmän yksityisasiaksi. Uskonnollinen maailmankuva ei silti ole menettänyt merkitystään. 1900-luvun kuluessa perinteisten kristinuskon haarojen lisäksi on noussut monia uusia uskonnollisia ja hengellisiä liikkeitä.

Käsitys ihmisestä muuttui, kun psykologia ja psykoanalyyttinen teoria kehittyivät. Aiemmin mielenterveyden ongelmia oli tutkittu lääketieteen parissa, ja selityksiä oli haettu fysiologiasta tai perintötekijöistä. 1900-luvun alussa psykiatri Sigmund Freud ja **psykoanalyyttisen koulukunnan** muut edustajat tulivat siihen tulokseen, että alitajuinen sielunelämä ja tiedostamattomat voimat ohjasivat ihmisen käyttäytymistä. Aiemmat kokemukset vaikuttivat tiedostamattomalla tasolla ihmisen toimintaan. Ihmisillä oli siis tietoisen ja järjen ohjaaman käytöksen ohella myös toinen, vaikeammin kontrolloitavissa oleva mielen liikkeitä ohjaava voima.

Psykoanalyyttinen tutkimus muutti käsitystä ihmismielen toiminnasta, vaikka lääketieteen ja psykiatrisen hoidon asiantuntijat eivät hyväksyneetkään kaikkia Freudin tulkintoja. Ihmismieltä tutkittiin myös muista psykologian ja psykiatrian näkökulmissa, jotka korostivat usein enemmän ihmismielen biologista ja kemiallista toimintaa.

1900-luvun maailmansodat veivät pohjaa aiemmalta edistysuskolta ja luottamukselta ihmiseen moraalisena olentona. **Eksistentialismi** oli eräs tapa, jolla toisen maailmansodan jälkeen hahmotettiin uudella tavalla ihmisen roolia ja paikkaa muuttuvassa maailmassa. Eksistentialismin tunnetuimpia edustajia oli ranskalainen filosofi ja kirjailija Jean-Paul Sartre. Hänen mukaansa ihminen on vain viskattu maailmaan vailla tehtävää tai päämäärää. Vapaus valita aiheuttaa Sartren mukaan ihmiselle ahdistusta, jota tämä pakenee muiden määrittelemien roolien taakse.

TEHTÄVÄT

1. **Totalitarismi haastoi demokratian 1900-luvun alkupuoliskolla.**
a) Mitä yhteistä totalitaarisilla liikkeillä ja äärinationalismilla oli?
b) Miten totalitarismissa suhtauduttiin yksilön oikeuksiin?
c) Millainen rooli joukkotiedotusvälineillä oli totalitaarisissa yhteiskunnissa?

2. **Poimi kirjan tekstistä tieteen edistysaskeleita 1900-luvulla. Mitkä ovat olleet mielestäsi merkittävimmät edistysaskeleet?**

3. **Mitkä tekijät 1900-luvulla yhtäältä lisäsivät ja toisaalta heikensivät ihmisten vaikutusmahdollisuuksia**
a) omaan elämäänsä
b) yhteiskunnalliseen toimintaan?

17. Massakulttuurin aikakausi

Massakulttuuri

Väestönkasvu, teollistuminen ja kaupungistuminen loivat 1800-luvulla pohjaa **massakulttuurille** eli suurille ihmisjoukoille suunnatulle, usein kaupalliselle kulutukselle ja ajanvietteelle. Moni huvitus, joka oli aiemmin ollut vain eliitin ulottuvilla, oli nyt myös tavallisten kansalaisten nautittavissa. Kaupungeista tuli tärkeitä viihteen keskuksia, joissa kukin käytti vapaa-aikaansa ja ansaitsemaansa rahaa omiin huvituksiinsa. Kevyet show-tyyppiset tanssi- ja musiikkiohjelmat vetivät ihmisiä teattereihin ja viihdenäytöksiin, ja monenlaisia teollisesti tuotettuja tavaroita oli saatavilla helposti ja edullisesti. Vaatemerkit, kodinkoneet, kirjat ja elokuvat tavoittivat käyttäjät yli valtiorajojen.

Teknologian ja liikenteen kehitys teki mahdolliseksi massakulttuurin leviämisen. Sanomalehtiä, kirjallisuutta ja kulutustavaroita voitiin tuottaa ja kuljettaa kuluttajille nopeasti ja edullisesti. Uudet viestimet tavoittivat suuren yleisön. 1800–1900-lukujen vaihteessa kehittyi myös elokuvateknologia, ja liikkuva kuva kiinnosti suurta yleisöä alusta alkaen. Jo 1800-luvulla oli keksitty keino tallentaa ääntä, ja 1900-luvun alussa syntyi äänilevyteollisuus, joka toi tallennetun musiikin yhä useampien ulottuville. Vuonna 1914 Yhdysvalloissa oli jo puoli miljoonaa gramofonia, joiden soittamat äänilevyt toivat kuuluisien orkesterien ja laulajien musiikin ihmisten koteihin.

Massakulttuuria pidettiin viihteellisenä, ja se herätti myös kritiikkiä. Koska monet kulttuurivaikutteet tulivat Amerikasta, niihin saatettiin Euroopassa suhtautua nationalismin hengessä torjuvasti. Esimerkiksi sarjakuvia ja kioskeissa myytävää pehmeäkantista kirjallisuutta pidettiin halpana, rahvaanomaisena ja lapsille vahingollisena viihteenä. Viihteen vastapainoksi ja haastajaksi järjestettiin kansallisia kulttuuritapahtumia, joissa esitettiin kansallisen perinteen mukaisia lauluja ja tanssinumeroita. Nämä tapahtumat olivat osittain eliitin hankkeita. Usein taustalla oli myös tavallisten ihmisten innostus.

Joukkoviestinnän kehitys

Jo 1800-luvulla keskiluokka ja työläiset olivat saaneet vapaa-ajan huvia aikakauslehtien jännityskertomuksista ja **keltaisen lehdistön** skandaali-

Jazzmusiikki sai alkunsa Yhdysvaltain etelävaltioiden puuvillapelloilla. Orjilta kiellettiin puhuminen työaikana, joten he kommunikoivat laulamalla. Orjuuden lakkauttamisen jälkeen musiikki kehittyi ja tuli suosituksi 1910-luvulla niin tummakuin vaaleaihoisenkin väestön keskuudessa. **Millä eri musiikintyylilajeilla tiedät olevan juuria jazzmusiikissa?**

uutisista. Halvat viihderomaanit olivat tarjonneet lukijoilleen kaavamaisia tarinoita, jotka pursuivat romantiikkaa, jännitystä ja väkivaltaa.

Sanomalehdistö oli ensimmäinen **populaarikulttuurin** merkittävä edustaja ja tärkeä mielipiteen muokkaaja. Lehdistön vallankumous alkoi teknisten innovaatioiden myötä jo 1800-luvulla. Uutisia voitiin levittää yhä nopeammin, kun sanomalehtien toimitukset saivat tiedon uutisoinnin arvoisista tapahtumista lennättimen, sähkösanomien ja puhelimen välityksellä. Painotekniikan kehittyessä voitiin lisätä kuvien, mainosten ja sarjakuvien määrää.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen lehdet saivat kilpailijakseen sähköisen viestimen, radion. Radiolähetysten kautta uutiset, urheiluselostukset, kuunnelmat ja konsertit tavoittivat ihmiset reaaliajassa. Radiolähetykset alkoivat ensin kokeellisina, mutta vähitellen varsinainen uutis- ja ohjelmatarjonta siirtyi radioyhtiöiden vastuulle. USA:ssa radioyhtiöt olivat kaupallisia ja hankkivat mainosrahoitusta, kun taas Euroopassa toimintaa hallitsivat yleisradioyhtiöt, jotka rahoittivat toimintansa radiolupamaksuilla. Euroopan ensimmäinen yleisradioyhtiö oli Ison-Britannian BBC (British Broadcasting Corporation), joka aloitti toimintansa vuonna 1922.

Elokuvien tekeminen oli kallista, joten niiden levitys oli saatava mahdollisimman laajaksi. Niillä tavoiteltiin suurta yleisöä. Aluksi elokuvat olivat mykkiä, joten ne ylittivät helposti kieli- ja valtiolliset rajat. Äänielokuvat löivät itsensä läpi

Kolikoilla toimivat yleisöpuhelimet ja puhelinkopit olivat erottamaton osa kaupunkinäkymää sadan vuoden ajan. 1990-luvulta lähtien matkapuhelimet yleistyivät ja puhelinkopit katosivat nopeasti katukuvasta.

1920-luvun loppupuolella. Tuotanto siirtyi pitkälti Yhdysvaltoihin, ja erityisesti Hollywoodissa voitiin jo 1930-luvulla puhua suorastaan elokuvateollisuudesta. Yhdysvallat nousi 1900-luvulla viihdeteollisuuden johtajamaaksi. Siihen saakka se oli ammentanut kulttuurin vaikutteita Euroopasta. Hollywoodin elokuvatähdistä tuli ihailtuja myös Euroopassa, vaikka natsi-Saksassa pidettiin amerikkalaista viihdettä, kuten Mikki Hiiri -piirrettyjä (1928 alkaen), rappiokulttuurin edustajina.

Toisen maailmansodan aikana radiota ja elokuvaa käytettiin kaikissa maissa uutistietoiskuissa sotapropagandan välineenä. Elokuvat tarjosivat ihmisille myös viihdettä ja hetken huojennusta sotaponnistelujen keskellä. Natsi-Saksan miehittämissä maissa länsi-liittoutuneiden radiolähetykset tarjosivat toivoa sotaonnen kääntymisestä.

Joukkoviestintä sähköistyy ja verkottuu

Toisen maailmansodan jälkeen alkanut taloudellinen nousu ja teknologiset ratkaisut johtivat uudenlaiseen massaviestintään. Massatuotanto tarjosi kuluttajille radioita, levysoittimia ja televisioita entistä halvemmalla. Elintason kohentuessa yhä useammilla oli varaa kodintekniikkaan.

Televisiotoiminta muuttui kansainväliseksi 1960-luvulta lähtien, kun viestintäsatelliitit mahdollistivat suorat lähetykset mantereelta toiselle.

Uusi laajentumisen aalto koettiin 1980-luvulla, kun kaupunkeihin rakennettiin kaapeli-TV-verkkoja ja kotitalouksille myytiin satelliittiantenneja. Kanavien ja valinnan mahdollisuuksien määrä lisääntyi räjähdysmäisesti. 1900-luvun lopulle ja 2000-luvun alulle onkin ollut ominaista, että kuluttajien toimintaa on ollut vaikea ohjailla tai ennakoida. Tämä aiheutti ongelmia monille viestimille, kuten kaupallisille TV-kanaville.

Televisio joutui kaikissa muodoissaan kilpailemaan uusien lähetystapojen kanssa 2000-luvulla. Digitaaliset suoratoistopalvelut, kuten YouTube,

HISTORIA NYKYAJASSA

Pelot ja toiveet

Uudet viihdeteknologiat ovat aina herättäneet levottomuutta. 1700-luvulla oltiin huolestuneita romaanien rappeuttavasta vaikutuksesta, ja elokuvia sekä piirrettyjä ohjelmia pidettiin turmelevina 1900-luvun alussa. Sotien välisenä aikana taas paheksuttiin gramofoneja eli vanhan ajan levysoittimia, joiden soittama viihteellinen musiikki koettiin häiritsevänä. Myös radiota pidettiin aikanaan turhuutena, ja sotien jälkeen televisio-ohjelmien ajateltiin laiskistavan ihmisiä. 1980-luvulla kotitietokoneet ja tietokonepelit herättivät samaa huolta, ja 2000-luvun alusta lähtien internet ja sen käyttötavat joutuivat päähuomion kohteeksi.

Yhtäältä levottomuus on ymmärrettävää, koska uusien teknologioiden käyttöönotossa tapahtui myös ylilyöntejä. Toisaalta vakavimmat huolet ovat osoittautuneet katteettomiksi, eivätkä ihmiset ole rappeutuneet täydellisesti. Usein uusi teknologia sai ihmiset ajattelemaan nostalgisesti aiempia ajanviettotapojaan. Television yleistyessä kaunokirjallisuutta pidettiin kehittävämpänä, ja henkilökohtaisten älylaitteiden yleistyessä haikailtiin perheen yhteisiä hetkiä television äärellä.

Monet teknologialle asetetut toiveet raukesivat tyhjiin. Esimerkiksi opetuksen ja tiedonkulun on ajateltu mullistuvan television ja tietokoneen avulla. Internetpalvelujen tasaveroisuudesta ja laadukkaasta kansalaisjournalismista haaveiltiin 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Pikaviestipalveluiden uskottiin tukevan demokraattista tiedonkulkua ja auttavan totalitaristisen maiden kansalaisia kiertämään valtioiden valvontakoneiston otetta.

2000-luvun tietotulva ja helppo pääsy informaation lähteille ei kuitenkaan välttämättä ole lisännyt tietämystä vaan pikemminkin jakanut ihmisiä eri leireihin. Ihmisillä on mahdollisuus valita käyttämänsä tietolähteet ja löytää omaa ajatusmaailmaansa tukevat uutiset tai tiedot. Tietoverkkojen myötä myös monet ääriajatteluun taipuvat yksilöt voivat helposti löytää samoin ajattelevia tukijoita. Ylikansalliset yritykset ja erilaiset tiedusteluorganisaatiot ovat löytäneet verkoista uuden keinon tarkkailla ihmisten käyttäytymistä ja vaikuttaa siihen. Historian tutkimuksen perustyökalu, lähdekritiikki, on uudessa mediamaailmassa ajankohtaisempi kuin koskaan.

veivät yleisöä perinteisiltä televisiokanavilta. Tämä toi haasteita televisioverkostoille, jotka olivat tottuneet rahoittamaan toimintaansa mainostuloilla. Ilmaiseksi tai hyvin edullisesti jaetut videot ja musiikkikappaleet romahduttivat myös levymyynnin. Wikipedian ja vastaavien tietokokonaisuuksien laajuus vei kysynnän esimerkiksi laajoilta tietosanakirjasarjoilta, ja monet käyttöoppaat, sanakirjat ja muut palvelut siirtyivät sähköisiksi palveluiksi.

Tutkija Marshall McLuhan esitti jo 1960-luvulla ajatuksen eräänlaisesta **maailmankylästä**, joka kytkisi viestintäverkon avulla yhteen ihmiset ja yhteisöt eri maailman kolkilta. Samalla vuosikymmenellä syntyi ensimmäinen vaatimaton tietokoneverkko, kun yhdysvaltalaiset yliopistot ja puolustusministeriö perustivat vuonna 1969 verkkohankkeen, jonka avulla tutkijat siirsivät tietoa koneelta toiselle. Tästä sai alkunsa internet, johon liittyi muiden maiden yliopistoja ja valtiollisia tahoja. Tietokoneiden käyttö mullistui, kun mikrotietokoneet kehittyivät ja valloittivat ihmisten kodit ja työpaikat. Ne myös verkostoituivat toisiinsa 1990-luvun kuluessa. Ensimmäinen verkon selailuohjelma rakennettiin vuonna 1993.

Internetin läpimurron kanssa samaan aikaan 1990-luvulla muuttui myös puhelinkulttuuri, kun kannettavat matkapuhelimet yleistyivät. 2000-luvulla niistä kehittyi älypuhelimia, jolloin internet ja sen monet sovellukset kulkivat ihmisten mukana jatkuvasti. Ihmiset saattoivat viettää paljonkin aikaa kotonaan mutta olla samaan aikaan yhteydessä muuhun maailmaan sähköpostien tai viestipalveluiden ja sosiaalisen median kautta. Maailmanlaajuisen tietoverkon syntyminen heikensi valtioiden otetta, sillä muut organisaatiot, monikansalliset yritykset ja painostusryhmät saivat mahdollisuuden ohittaa viralliset viestintäkanavat nopeammin ja tehokkaammin.

Urheilukulttuuri muutoksessa

Urheilu ja liikunta olivat olleet arvostettuja jo antiikin Kreikassa. Keskiajalla ja uuden ajan alussa maatyöläiset ja käsityöläiset arvostivat voimannäyttöjä, mutta ylemmät säädyt eivät arvostaneet ruumiin vapaata liikettä ja vähäpukeisuutta. Heidän etuoikeutettuihin urheiluharrastuksiinsa kuuluivat muun muassa miekkailu ja metsästys. 1800-luvun lopulla liikunnasta ja urheilusta syntyi kuitenkin varsinainen joukkoliike. Urheilemista ja etenkin kilpailemista pidettiin ensin sopivana lähinnä miehille, mutta 1900-luvun alussa naisetkin alkoivat kilpailla urheilukisoissa.

Alun perin työnantajat ja sivistyneistö perustivat työväestölle jalkapallo- ja muita urheiluseuroja, jotta työläisillä olisi mielekästä puuhaa vapaa-ajallaan. Taustalla oli osittain huoli siitä, että työläiset viettäisivät muuten vapaa-aikansa alkoholin ja uhkapelien parissa. Kansallismielisenä tavoitteena oli, että liikunta parantaisi kansanterveyttä ja kehittäisi ihmisistä hyväkuntoisia työntekijöitä ja sotilaita. Urheilusta tuli kansallistunnon kohottaja, kun oman maan urheilija tai joukkue sai edustaa koko kansakuntaa.

Myös työväenliike ja paikalliset ruohonjuuritason seurat ottivat urheilun asiakseen. Urheilu- ja voimisteluseurojen toiminta tarjosi hauskaa ajanvietettä, kun nuoret tapasivat liikunnan merkeissä. Urheilun katsomisestakin tuli suosittua, ja otteluihin alettiin myydä pääsylippuja. Jalkapallosta tuli Englannissa suosittu laji, kun taas Yhdysvalloissa

HISTORIA NYKYAJASSA

Olympiatunnuksen viisi toisiinsa yhdistyvää rengasta kuvaavat maailman viittä maanosaa, jotka urheilu yhdistää toisiinsa. Niiden voi tulkita kuvaavan myös oma-aloitteisuutta, sitkeyttä ja peräänantamattomuutta, tehokkuutta, täydellisyyden tavoittelua ja vaaran halveksuntaa. **Miten olympialaisten historia tulee esille julisteessa?**

Olympialaiset – urheilua ja politiikkaa

1800-luvulla arkeologiset kaivaukset ja historiantutkimus toivat esiin paitsi antiikin temppeleitä myös urheilun historiaa. Antiikin olympiakisoja alettiin jäljitellä erilaisissa otteluissa. Liikunnasta toivottiin yhdistävää piirrettä kansalliskiihkon ja poliittisten riitojen repimään Eurooppaan. Syntyi olympialiike, joka halusi rakentaa rauhallisempaa maailmaa ja tuoda ihmiset yhteen urheilun avulla. Ensimmäiset nykyajan olympialaiset järjestettiin Ateenassa vuonna 1896. Historian ensimmäinen maratonjuoksu kulki samaa reittiä, jota antiikin ajan sanansaattajan kerrottiin juosseen, kun hän oli tuonut ateenalaisille viestiä Marathonin taistelun voitosta persialaisia vastaan.

Ensimmäisissä olympialaisissa kilpailijoina oli miehiä, mutta seuraavissa naiset alkoivat osallistua heille sopiviksi katsottuihin lajeihin, kuten purjehdukseen ja tennikseen. Alkuvaiheessa olympialaisiin saivat osallistua vain urheilun harrastajat eikä ammattiurheilijoita hyväksytty. Toisen maailmansodan jälkeen olympialaisista on tullut ammattilaisten temmellyskenttä, jossa doping on ollut jatkuva keskustelunaihe.

Olympiakisojen mottona ovat puhdasta urheilusuoritusta ihannoivat latinan kielen sanat citius, altius, fortius – nopeammin, korkeammalle, voimakkaammin. Tästä huolimatta kisoissa on ollut mukana monia muita tavoitteita. Koska olympialaiset ovat suuri ja näyttävä tapahtuma, ne ovat usein olleet politiikan taistelukenttänä. Räikeimmin näin kävi 1936 Berliinin kisoissa, joita natsi-Saksan johtaja Adolf Hitler yritti käyttää omana propagandanäytelmänään. Mustan amerikkalaisjuoksijan Jesse Owensin olympiavoitto oli kova isku valkoisen arjalaisen rodun ylivoimaisuutta korostaneelle Hitlerille.

Politiikka ei ole jättänyt olympialaisia rauhaan myöhemminkään. Vuoden 1972 olympialaiset Münchenissä muuttuivat murhenäytelmäksi, kun palestiinalaississit hyökkäsivät israelilaisten urheilijoiden leiriin. Myöhemmin esimerkiksi Neuvostoliiton (1980) ja Kiinan olympialaiset (2008) herättivät paljon kritiikkiä ja keskustelua järjestäjämaiden heikosta ihmisoikeustilanteesta. Vuoden 2014 talviolympialaiset oli rakennettu Venäjän suureksi voimannäytöksi, jota kuitenkin varjostivat samanaikaiset levottomuudet Ukrainassa. Eri valtiot ovat usein boikotoineet olympialaisia poliittisista syistä. Toisaalta urheilun on katsottu myös hetkellisesti ylittävän poliittisen vastakkainasettelun.

koripallo ja baseball saivat paljon seuraajia. Yhteiskuntaluokka vaikutti urheilumieltymyksiin. Esimerkiksi nyrkkeily oli vahvasti työväenliikkeen laji.

Keho vapautettiin liikkumaan. Urheilua varten suunniteltiin vaatteita, kuten T-paita ja golfhousut, joiden kanssa urheilusuoritukset sujuivat helpommin. Myös peittävät uima-asut muuttuivat liikunnanvapauden nimissä vähitellen linjakkaammiksi. Uusi kulttuuri korosti toisaalta myös kehon hallintaa. Monet nykymuodin vaatekappaleet on alun perin suunniteltu urheiluvaatteiksi.

Urheiluun oli aina liittynyt kunnian tavoittelun lisäksi myös taloudellisia arvoja. Vielä 1900-luvun alkupuolella vallitsi amatööriurheilun ihanne, mutta silloinkin järjestettiin ammattilaiskilpailuja ja urheiluvälineiden kaupassa liikkui suuria summia. Television yleistyminen toi suurimmat urheilutapahtumat satojen miljoonien ihmisten nähtäville 1960-luvulla. Lähetysoikeudet, oheistuotteet, mainostulot ja urheilijoiden markkinointisopimukset tekivät kilpaurheilusta entistä enemmän viihdettä ja liiketoimintaa.

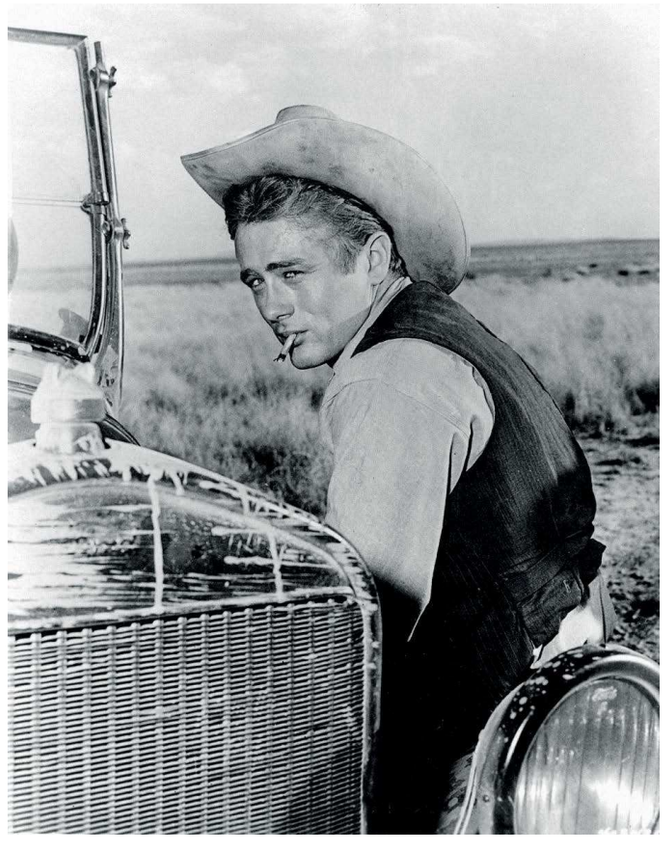

James Deanista tuli sodanjälkeiselle nuorisolle esikuva, joka kykeni ilmentämään nuorison tuntemuksia valkokankaalla erityisesti elokuvassa *Nuori kapinallinen*. Hänen ympärilleen luotiin tietoista tähtikulttia, ja palkattu valokuvaaja seurasi häntä niin kuvauspaikoilla kuin arjessa. Dean edesauttoi myös uuden nuorisolle erityisen tyylin ja farkkumuodin syntyä ja leviämistä.

Nuorisokulttuurin synty

Toisen maailmansodan jälkeen länsimaisten ihmisten elämää hallitsi yhtäältä ilo sodan päättymisestä, toisaalta huoli tulevaisuudesta. Sotien jälkeen syntyi ennätysmäärä lapsia, jotka pääsivät kasvaessaan nauttimaan nousevasta elintasosta. Nämä **suuret ikäluokat** kasvoivat viihdeteollisuuden ja muodin suurkuluttajiksi, mutta toisaalta myös vanhan maailman kyseenalaistajiksi.

Suuret ikäluokat muodostivat selkeämmän erillisen ryhmän kuin entisaikojen nuoret sukupolvet. Nuoret olivat toki ennenkin kapinoineet vanhempia sukupolvia vastaan. Toisen maailmansodan jälkeen syntyneet ikäluokat elivät kuitenkin aivan toisenlaista nuoruutta kuin heidän vanhempansa aikanaan. Länsimaiden vaurastuessa nuoret opiskelivat entistä kauemmin ennen töihin menoa tai perheen perustamista. Heillä oli omaa rahaa ja aikaa kulutettavaksi. Levy- ja elokuvayhtiöt sekä muotimaailma tarttuivat tilaisuuteen ja kehittelivät yhä enemmän tuotteita nuorison omaan käyttöön.

Uudenlainen nuorisokulttuuri näki päivänvalon, kun sodanjälkeinen nuoriso erottautui omalla vaatemuodillaan ja erityisesti musiikillaan. 1950-luvun lopulla nuoret ottivat omakseen rock 'n' roll -musiikin, jonka juuret olivat Yhdysvaltojen mustien rhythm & blues -musiikissa. Uusi räväkkä musiikki protestoi vanhemman sukupolven arvoja

The Beatles nousi musiikkitaivaan kiintotähdeksi ja nuorison ihailun kohteeksi 1960-luvulla. Yhtye herätti konservatiivisissa piireissä paheksuntaa lausunnoillaan. Vuonna 1966 yhtyeen laulaja-kitaristi John Lennon letkautti yhtyeen olevan suositumpi kuin Jeesus, mikä sai aikaan kohun Yhdysvalloissa. Kristilliset piirit järjestivät tilaisuuksia, jossa Beatlesin levyjä, paitoja ja muita tuotteita poltettiin julkisilla paikoilla.

vastaan. Myös elokuvat heijastelivat sodanjälkeiseen kehitykseen pettyneen nuorison tunnelmia. James Deanin tulkitsema Nuori kapinallinen kertoi sukupolvien välisestä kuilusta. Rockin synnystä kertova musikaalielokuva Rock around the Clock aiheutti levottomuuksia elokuvateattereissa.

Yhdysvaltojen lisäksi Iso-Britannia nousi merkittäväksi nuorisokulttuurin esikuvaksi. 1960-luvulla erityisesti liverpoolilaisyhtye The Beatles villitsi nuorisoa, ja kiihkeä fanikulttuuri herätti huolta vanhemmissa sukupolvissa. Yhtyeen jäsenet herättivät paheksuntaa pitkine hiuksineen, jotka sotivat miehille asetettuja perinteisiä ulkonäkövaatimuksia vastaan.

Radioasemat suhtautuivat ensin varovaisesti uuteen musiikkiin, jota välittivät ennen kaikkea pienet vaihtoehtokanavat. Kansainvälisille vesille varustettiin laivoja, joilla oli vahvat radiolähettimet. Näiden laivojen “merirosvoradiot” soittivat viihdemusiikkia valtiollisista radioluparajoituksista välittämättä. Vähitellen musiikki saavutti laajemman hyväksynnän. Samoin on käynyt monille myöhemmille musiikkityyleille, jotka ovat syntyneet protestina. Esimerkiksi metallimusiikin ja punkin monet edustajat herättivät paheksuntaa 1980-luvulla, mutta vakiintuivat pian hyväksytyksi osaksi musiikkikulttuuria.

Marilyn Monroe nousi jo 1950-luvulla popikoniksi, joka edusti uudenlaista tähtityyppiä. Yhtäältä hän oli vanhan ajan palvottu elokuvatähti ja lahjakas näyttelijä, toisaalta hän oli uuden populaarikulttuurin hahmo, joita seurasi armoton kohujulkisuus. Marilynin traaginen elämä päättyi ennenaikaisesti, ja hänen ikoninen hahmonsa nousi myös Andy Warholin poptaiteeseen vuonna 1967. **Ketkä ovat nykyviihteen ikonisia hahmoja?**

Televisiolla oli tärkeä merkitys nuorisokulttuurin ja viihteen leviämisessä. Televisiolähetykset olivat yleistyneet 1950-luvulta lähtien eri maissa, ja aikaa vuoteen 1990 saakka on pidetty television kulta-aikana. TV-viihdesarjat, uutiset ja ajankohtaisohjelmat ajoivat elokuvatuotannon pitkäksi aikaa vaikeuksiin, sillä elokuvateatterien sijaan ihmiset kokoontuivat kotiinsa television ääreen. Televisio toi ihmisten koteihin niin presidentti Kennedyn murhan kuin Vietnamin sodan kauhut. Elokuvateollisuus pyrki vastaamaan kilpailuun näyttävämmillä lavasteilla, erikoistehosteilla ja äänentoistolla. Tämä lähestymistapa tuotti 1950–1960-luvun Hollywoodin historiallisia spektaakkeleja ja 1970-luvulla seikkailuelokuvien uutta nousua vauhdittaneet Tähtien sota -elokuvat.

Kulttuuri viihteellistyy

Toisen maailmansodan jälkeen kulttuurielämä hajautui ja pirstaloitui. Mikään yksittäinen tyylisuunta ei enää hallinnut taidetta. Kirjallisuus ja

teatteri muuttuivat entistä kokeilevammiksi, ja siten myös aiemmat tulenarat aiheet kuten seksuaalisuus, väkivalta ja yhteiskunnan epäkohdat nousivat käsittelyyn. Toisaalta myös perinteiset romaanit ja suuret kertomukset säilyttivät asemansa.

Korkeakulttuurin ja populaarikulttuurin välillä vallitsi edelleen vastakkainasettelu. Populaarikulttuurin käsitteeseen liittyy ajatus suurelle yleisölle suunnatusta kertakäyttöisestä, viihdyttävästä esityksestä, kirjasta tai elokuvasta, jolla ei ole syvällisempää merkitystä tai sanomaa. 1960-luvun **poptaide** teki kuitenkin säilyketölkeistä, sarjakuvahahmoista ja elokuvatähdistä hyväksyttäviä taiteen aiheita. 1900-luvun lopulla voimistui ajatus, että kokijan oma tulkinta ratkaisi taideteoksen tai kulttuurituotteen merkityksen. Taideteoksella ei ollut yhtä määrättyä sanomaa, vaan kuulija, katsoja tai lukija tulkitsi sitä omien kokemustensa kautta.

Televisio kehitti yhdessä viihdelehtien kanssa uudenlaista julkisuuskulttuuria. Julkisuuden valokeilaan nostettiin elokuvatähtiä, urheilijoita ja poliitikkoja. Poptaitelija Andy Warhol kuvasi ilmiötä vuonna 1968 toteamalla, että tulevaisuuden nopeatempoinen media ja yleisö tulisivat nostamaan yksittäisiä ihmisiä hetkeksi valokeilaan, ennen kuin huomio kiinnittyisi muualle. Näin jokainen saisi viisitoista minuuttia kuuluisuutta ennen vaipumistaan unohdukseen.

Viihdeteollisuutta on moitittu siitä, että se tuottaa samaan muottiin puristettuja ihmisiä. Toisaalta viihteeseen on syntynyt hyvinkin erilaisia alakulttuureja 1900-luvun lopulta lähtien. Televisiokanavien lisääntynyt määrä, erilaiset kaapeli- ja satelliittikanavat, uudet tallennuskeinot sekä internet ovat luoneet tilaa harrastus- ja faniryhmille, jotka voivat ylittää ajan ja paikan rajoitukset.

1900-luvun lopulta lähtien voimistunut tosi-TV-ohjelmatyyppi muutti jälleen julkkiskulttuuria. Tosi-TV-ohjelmat olivat tuotantoyhtiöille suhteellisen edullisia tehdä ja siten tuottavia. Julkisuuteen pääsemiseksi ei enää vaadittu erityisiä taitoja. Näkyvä osallistuminen vaikkapa johonkin kilpailuohjelmaan riitti. Julkisuudessa pidettiin esillä henkilöitä, joita kohtaan katsojat tunsivat ihailun sijasta myötähäpeää. Tosi-TV-tähtien tempausten ja intiimien paljastusten ruotiminen verkkokeskusteluissa ja iltapäivälehtien palstoilla muuttui arkipäiväiseksi.

Kulttuureista alakulttuureihin

Kulttuurin pirstaloituminen ja yksilöllistyminen alkoi 1900-luvun lopulla hajottaa nuoriso- ja populaarikulttuuria yhä pienempiin alakulttuureihin. Osaltaan tätä selittää tietoverkkojen ja sosiaalisen median kehitys, jonka kautta harrastajaryhmien oli mahdollista löytää toisensa ja muodostaa yhteisöjä. Kehitys oli kuitenkin alkanut jo aiemmin eri muotien ja musiikkityylien eriytyessä.

Musiikin lisäksi populaarikulttuurin harrastajat ovat luoneet vahvoja fanikulttuureita, joiden kohteena olivat viihdesarjojen hahmot. Monet näistä viihdesarjoista, kuten Star Trek ja Batman, näkivät päivänvalon 1960-luvulla ja ovat sen jälkeen saaneet lukemattomia jatko-osia sekä uusia elokuva- ja tv-sarjaversioita. Uudet jaksot ja uudelleenfilmatisoinnit ovat olleet hyvin tyypillistä suurelle viihdeteollisuudelle, joka on pyrkinyt varmistamaan turvalliset tuotot.

Uuden verkostoituneen teknologian ansiosta fanikulttuurit voivat entistä vapaammin itse luoda uutta. Yhteisöjen sisällä voidaan vaihtaa mielipiteitä ja jakaa omiin kiinnostuksen kohtei-

Taiteen paikka ei välttämättä ole museoissa, ainakaan englantilaisen graffititaiteilija Banksyn mielestä. Banksyn mukaan graffitilla on enemmän mahdollisuuksia muuttaa asioita kuin millään sisätiloissa olevalla. Kuva on Ranskan Calais'sta, läheltä Britanniaan vievää Euro-junatunnelia, josta on tullut siirtolaisviirtojen määränpää ihmisten pyrkiessä Isoon-Britanniaan. **Miten tulkitset Banksyn teoksen sanoman? Miltä arvelet sen näyttävän kuvassa olevan tytön ja muiden Calais'n leiriytyjien silmissä?**

siin liittyviä ohjelmia, pelejä, musiikkiteoksia tai piirroksia. 1900-luvun jälkipuoliskolla vahvistuivat fantasia- ja scifi-harrastukset, joissa henkilöt seikkailivat kuvitteellisissa tai puolikuvitteellisissa maailmoissa. Kielitieteilijä J. R. R. Tolkienin *Taru sormusten herrasta* oli yksi varhaisista ja hyvin monipuolisesti kuvitelluista fantasiamaailmoista. Kuvitteellisten maailmojen hahmot ovat seikkailleet niin kirjojen sivuilla, lautapeleissä ja tietokoneella kuin elokuvissakin.

Populaarikulttuuria pidettiin pitkään nuorten asiana, mutta usein aikuistuvat ikäluokat jatkoivat sarjakuvien, fantasian ja erilaisten sarjojen seuraamista. Nuorisokulttuurin sijasta onkin viime vuosikymmeninä ollut syytä puhua nuorisokulttuureista, kuten japanilaisen animaation, tiettyjen musiikkityylien, fantasian, scifin, tietokonepelien ja lukemattomien muiden harrastusten ryhmistä.

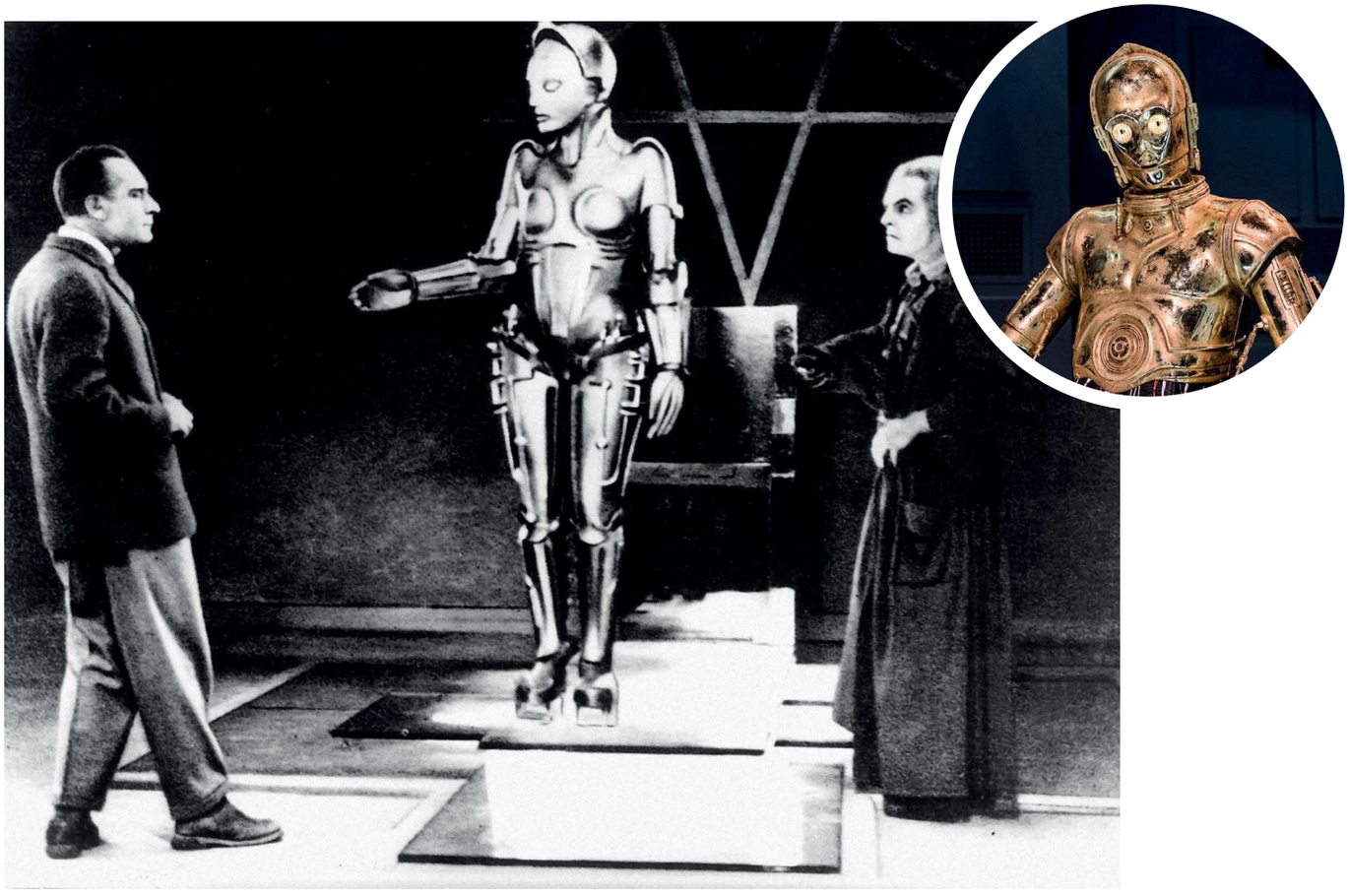

Fritz Langin *Metropolis*-elokuva valmistui vuonna 1927. Sitä pidetään yhtenä elokuvahistorian merkkiteoksista. Mekaanista ja koneellistuvaa maailmaa kritisoiva elokuva kuvaa tulevaisuuden uhkakuvayhteiskuntaa, jossa väestö on jaettu hyväosaisiin ja raatajiin ja jossa koneet voivat aiheuttaa myös tuhoa. Metropoliksen keskeinen hahmo Maschinen-Menschen, koneihminen, on kenties toiminut innoittajana Star Wars -elokuvien tekijöille näiden luodessa C-3PO-hahmoa. **Mikä roboteissa kiehtoo? Mikä rooli niillä mahdollisesti on tulevaisuudessa tai tulevaisuuden yhteiskunnassa?**

TEHTÄVÄT

1. **Mitkä tekijät vaikuttivat massakulttuurin syntyyn?**

2. **Arvioi joukkoviestinnän vaikutusta ihmisten maailmankuvan kehitykseen**
a) 1800-luvulla
b) 1900-luvulla
c) 2000-luvulla.

3. **Kerro esimerkkejä, miten urheilu ja politiikka ovat eri aikoina olleet kytköksissä toisiinsa.**

4. **Mitkä tekijät johtivat nuorisokulttuurin syntyyn toisen maailmansodan jälkeen?**

18.
Nykykulttuurin mosaiikki

Yksilön aikakausi

Toisen maailmansodan jälkeinen aika oli hyvinvoinnin kasvun ja yksilöllistymisen aikaa. Monet asiat, kuten uskonnollinen vakaumus, sukupuolinen suuntaus, avioliitto ja perhesuhteet, oli aiemmin nähty myös yhteisön asioina. Koko yhteisön moraalin ja turvallisuuden kannalta oli tärkeää, että kaikki tunnustivat samaa uskoa. Seksuaalisuus kuului ainakin virallisesti avioliittoon, ja noudatettiin samoja paikallisia tapoja, joihin oli totuttu jo aiempina vuosisatoina.

Tilanne muuttui sotien jälkeisenä aikana, kun terveydenhuollon kehitys ja taloudellinen hyvinvointi laajensivat yksilön mahdollisuuksia toteuttaa itseään. Yhä useampi ihminen matkusteli ja opiskeli. Moni oppi huomaamaan, etteivät omat totunnaistavat aina olleetkaan parhaita mahdollisia. Yksilön valinnanvapaus ja itsemääräämisoikeus saivat entistä suuremman painoarvon.

Materiaalisen hyvinvoinnin kasvu nosti esiin yksilön mahdollisuudet toteuttaa itseään. 1900-luvulla itsensä toteuttaminen nähtiin yhä useammin kulutusvalintoina. Toisaalta massatuotanto, teollinen tuotanto ja standardointi rajoittivat käytännössä sitä, millaisia muotoja yksilöllinen kuluttaminen saattoi saada.

Yksilöllisyyden kunnioittamiseen liittyy myös ihmisoikeuksien toteutumiseen kiinnitetty huomio. Eräs reaktio toisen maailmansodan järkyttäviin tapahtumiin oli Yhdistyneiden Kansakuntien perustaminen ja vuonna 1948 hyväksytty ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Julistuksessa vaadittiin kaikille ihmisille samoja oikeuksia ilman minkäänlaista rotuun, väriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun tekijään perustuvaa erotusta. Tämä antoi pontta monien sorrettujen ryhmien ja vähemmistöjen ihmisoikeus- ja kansalaisoikeusvaatimuksille.

Nuoret haluavat parantaa maailmaa

1960-luvulla syntyi monia liikkeitä, joiden tavoitteena oli maailman muuttaminen. Nuoruuttaan elävät suuret ikäluokat olivat monien liikkeiden taustavoimana. 1960-luvulla he aloittivat opiskelunsa ja koettivat löytää itselleen paikkaa yhteiskunnassa, jonka arvot tuntuivat heistä vanhentuneilta. Katse ei enää kohdistunut vain omaan kansakuntaan vaan koko maailmaan, jota ydinsodan uhka varjosti. Länsimaiden ja itäblokin välinen poliittinen ja sotilaallinen vastakkainasettelu tekivät sodan uhasta todellisen.

Eräs merkittävä muutosvoima oli rauhanliike, joka vastusti lännen ja idän välistä asevarustelua.

Aborttimielenosoitus Puolassa 2016. Kasvava hyvinvointi ja paraneva terveydenhuolto on antanut ihmisille mahdollisuuden yhä useammin suunnitella elämäänsä yksilöllisten oikeuksien ja tarpeiden kautta. Yhteisö ja yksilö ovat kuitenkin toisinaan joutuneet törmäyskurssille esimerkiksi rokotuksia ja aborttеja koskevassa päätöksenteossa. Naisen oikeus aborttiin ja sikiön oikeus elämään ovat olleet länsimaisen keskustelun suuria kysymyksiä koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan. Yhtäältä aborttioikeus on laajentunut monissa maissa, toisaalta vanhoilliset piirit ovat 2000-luvulla korostaneet sikiön oikeuksia yli äidin oikeuksien ja terveyden.

Rauhanliikettä vahvisti epäonninen Vietnamin sota, jota Yhdysvallat kävi estääkseen kommunismin leviämisen Aasiassa. Suuret sodanvastaiset mielenosoitukset olivat tyypillisiä 1960–1970-luvun vaihteen Yhdysvalloissa ja Euroopassa.

Myös yhtäläisiä ihmisoikeuksia ja tasa-arvoa korostavat liikkeet aktivoituivat. Monet Yhdysvaltojen värilliset asukkaat olivat vielä 1960-luvulla vailla kansalaisoikeuksia. Rauhanomaiset mielenosoitukset auttoivat lopettamaan virallisen rotuerottelun, joka oli ollut todellisuutta esimerkiksi kouluissa ja linja-autoissa. Euroopassakin kritisoitiin siirtomaavallan ajalta periytyviä asenteita vähemmistöjä kohtaan, ja esimerkiksi Etelä-Afrikan apartheidpolitiikkaa vastaan protestoitiin.

Nuoret aikuiset etsivät ratkaisuja eri keinoista, ja monet kokeilivat vaihtoehtoisia elämäntapoja. **Hippiliike** kritisoi urasuuntautuneisuutta ja puhui rauhan ja vapaan rakkauden puolesta. Tavoitteena oli läheinen yhteys ihannoituun luon-

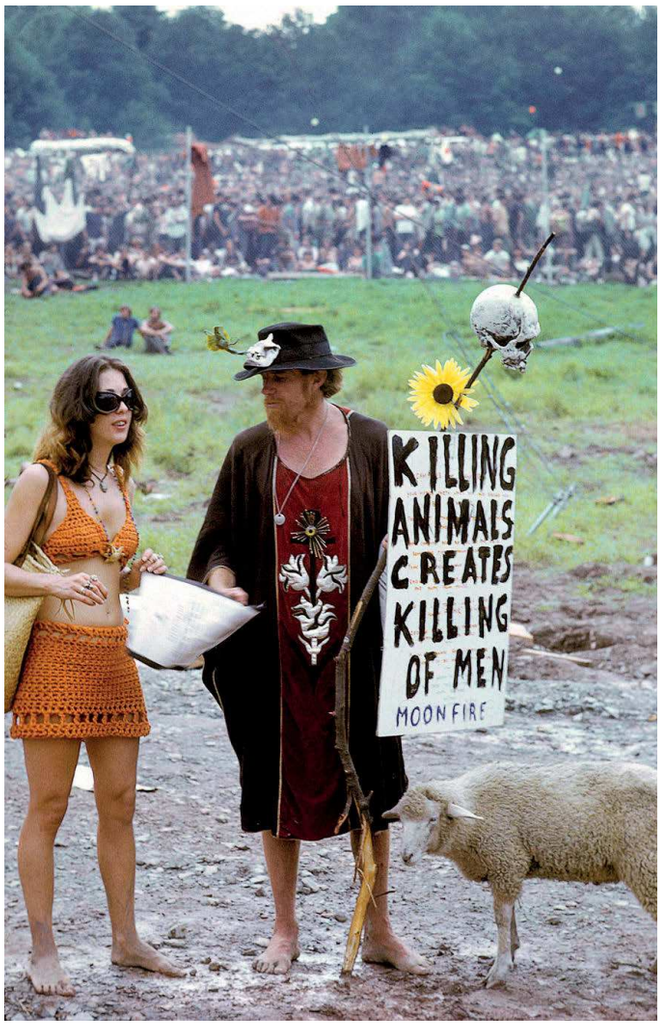

Nuoripari lampaineen Woodstockin musiikkifestivaaleilla vuonna 1969. Kyltissä sanotaan: ”Eläinten tappaminen johtaa ihmisten tappamiseen.”

toon, joten luonnonmukaista maanviljelystä ja yksinkertaista elämää arvostettiin. Hippien elämäntapaan liittyi usein myös huumausaineiden käyttö ja psykedeelinen musiikki. Vaikka monet liikkeet korostivat yksilön oikeuksia, 1970-luvun länsimaissakin nähtiin nimenomaan joukkoliikkeitä ja joukkovoimaa korostavaa yhteisöllisyyttä.

Luontoa ja ympäristönsuojelua ajoi käytännönläheisemmin vuonna 1961 perustettu ”luonnon punainen risti”, WWF eli World Wildlife Fund, jonka tavoitteena oli ympäristön suojelu. Väkivallattomaan suoraan toimintaan turvautunut ympäristöjärjestö Greenpeace aloitti toimintansa 1970-luvun alussa. Sen edustajat puuttuivat esimerkiksi valaanpyyntialusten tai radioaktiivisten jätekuljetusten liikkeisiin ja järjestivät näkyviä mielenosoituksia tai tempauksia ympäristönsuojelun puolesta.

Monet järjestöt korostivat yksittäisen ihmisen vastuuta ja vaikutusvaltaa. Vuonna 1961 perustettiin Amnesty International, joka pyrkii edistämään ihmisoikeuksia ja paljastamaan ihmisoikeuksien loukkauksia kaikkialla maailmassa. Monet ihmisoikeuksia ja ympäristönsuojelua puolustavat järjestöt ja ajatukset ovat vuosikymmenten mittaan saavuttaneet arvostusta riippumattomina tai ainakin perinpohjaisina tietolähteinä ja yhteiskunnallisina keskustelijoina. Amnesty International on onnistunut auttamaan monien mielipidevankien ja ihmisoikeuksien vastaisesti loukatun ihmisen vapauteen. Samalla käsitykset ihmisoikeuksista ja auttamisen muodoista ovat muuttuneet monipuolisemmiksi.

Jotkut lähtivät muuttamaan maailmaa radikaalein keinoin. Mieltä osoittavien nuorten ja poliisin välillä syntyi satunnaisia yhteenottoja. Erityisesti ”hulluna vuonna” 1968 opiskelijanuoret ottivat yhteen poliisin kanssa sekä Pariisissa että monilla Yhdysvaltojen yliopistokampuksilla. Myös itäblokin maissa oli nuorisoliikehdintää, ja siellä opiskelijat osoittivat mieltään muun muassa huonojen asumisolojen vuoksi. Jyrkimmillään länsimaisten nuorten kapinointi näyttäytyi suoranaisena terrorismina, johon siirtyivät varsinkin pienet vasemmistolaiset ääriryhmän joissain Euroopan maissa. Kuuluisimpia ryhmiä oli saksalainen Punainen armeijakunta, joka tavoitteli 1970–80-luvuilla vallankumousta pommi-iskuilla ja poliittisilla murhilla.

Vielä 1960-luvulla monissa USA:n osavaltioissa linja-autot, odotushuoneet, koulut ja monet muut tilat oli eroteltu erikseen värillisille ja valkoisille. Kuva on Arkansasista, missä kuvernöörin määräämä kansalliskaarti esti Elizabeth Eckfordia ja seitsemää muuta mustaa opiskelijaa aloittamasta opintojaan, joihin heille oli myönnetty oikeus. Presidentti Eisenhower joutui lähettämään paikalle USA:n armeijan sotilaita, jolloin koulun oli pakko ottaa oppilaat sisään. Mustien kansalaisoikeusliike vaati rotuerottelun lopettamista kaikilla elämänalueilla.

Naisliikkeestä feminismeihin

1900-luvun alkupuolella useimmissa länsimaissa oli saavutettu naisten poliittinen ja juridinen täysivaltaisuus ja heistä tuli vaali- ja oikeustoimikelpoisia. Useimmat Euroopan ja Amerikan naiset olivat saaneet äänioikeuden ja muut perustavanlaatuiset kansalaisoikeudet, minkä jälkeen naisasialiike vaimentui. Neuvostoyhteiskunta esiintyi tasa-arvon onnelana, mutta käytännössä naisilla oli neuvostojärjestelmässä paljon vastuuta ja vähän valtaa. Varhaiset naispuoliset kosmonautit, upseerit ja insinöörit tarjosivat kuitenkin monille vaihtoehtoisia esikuvia.

Monet tavat ja länsimaisen kulttuurin käsitykset naisten ja miesten erilaisista ominaisuuksista ja tehtävistä rajoittivat yhä naisten toimintamahdollisuuksia. Näitä käsityksiä kritisoi muun muassa filosofi Simone Beauvoir, joka kuuluisassa teoksessaan *Toinen sukupuoli* käsitteli ympäröivän kulttuurin vaikutuksia ja odotuksia ja totesi: "Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan." Beauvoir tarkoitti, että yhteiskunta vaati naisilta tietynlaista käytöstä kuten tunteellisuutta, joka selitettiin luonnolliseksi.

Naisten oikeuksia alettiin vaatia uudestaan ja uusista lähtökohdista 1960-luvulla. Äänioikeus ei ollut ratkaissut kaikkia yhteiskunnallisia epäkohtia: nyt naisille vaadittiin muun muassa oikeutta aborttiin, avioeroon sekä työn ja perheen yhdistämiseen. Tämä niin sanottu toisen aallon feminismi vaati naisille oikeuksia määrätä omasta ruumiistaan, seksuaalisuudestaan ja urastaan. 1960- ja 1970-luvulla alettiin myös kysyä, miksi taiteessa ja historiassa merkkihenkilöiksi nousivat niin usein miehet. Syntyi naistutkimus, joka on sukupuoleen liitettyjä käsityksiä tutkiva tieteenala.

Naisten oikeuksien vaatimukset lähtivät liikkeelle valkoisten keskiluokkaisten naisten tavoitteista. Ennen pitkää huomattiin, että esimerkiksi työväenluokan naisilla oli osittain erilaisia tarpeita. Yhdysvalloissa samanaikainen kansalaisoikeustaistelu nosti esiin sen, että afrikkalais- tai latinotaustaisten naisten oikeudet olivat vielä paljon heikommat. Vähitellen alettiin keskustella myös miesten elämään vaikuttavista ja sitä rajoittavista kunnian, väkivallankäytön ja perheenelättäjämallin vaatimuksista. Syntyi myös erilaisia miesliikkeitä, joista osa vaati "perinteisen" miehen arvostusta, mutta monet korostivat miehen oikeutta hoivata, rakastaa ja kieltäytyä käyttämästä väkivaltaa. Naisten oikeuksien sijasta alettiinkin useammin puhua sukupuolten välisestä tasa-arvosta tai rajoittavista sukupuolikäsityksistä.

Vähitellen alettiin ymmärtää, että yhteiskunnan käsitykset ihonvärin, yhteiskunnallisen aseman ja seksuaalisen suuntauksen merkityksestä asettavat ihmiset eriarvoiseen asemaan. Monet taustatekijät vaikuttavat ihmisen mahdollisuuksiin muokata elämäänsä. 2000-luvulla ei puhutakaan yhdestä feministisestä liikkeestä vaan feminismeistä, sillä on monia käsityksiä siitä, miten sukupuolen merkitys tulisi nähdä. Feministiselle liikkeelle on kuitenkin tyypillistä pyrkiä kyseenalaistamaan itsestään selvinä pidettyjä rooleja ja valta-asetelmia.

Vapautuva seksuaalisuus

1900-luku toi mukanaan tärkeitä muutoksia siinä, miten länsimainen kulttuuri ymmärsi naisten ja miesten aseman yhteiskunnassa. Myös näkemykset parisuhteen, avioliiton ja seksuaalisuuden merkityksestä muuttuivat. Uudet sukupuolikäsitykset haastoivat perinteisen länsimaisen kristinuskon sävyttämän perhe- ja avioliittokäsityksen.

Ehkäisyvälineiden kehittyminen vapautti seksuaalisen käyttäytymisen normeja 1960-luvulla. E-pilleri antoi mahdollisuuden nauttia seksuaalisuudesta ilman raskaaksi tulemisen, pakkoavioliiton, aviottoman äitiyden tai laittoman abortin pelkoa. Pillerien kemialliseen ehkäisyyn liittyi omat ongelmansa, eikä se suojannut esimerkiksi sukupuolitaudeilta. Naisten oli kuitenkin nyt mahdollista suunnitella tulevaisuuttaan entistä vapaammin.

Yksilön oikeuksia korostavassa maailmassa perheen ja avioliittoinstituution merkitys heikkeni. Vaikka perhe ja avioliitto yhä olivat monille tärkeitä, perhe ei enää ollut yhteisön järjestyksen

HISTORIA NYKYAJASSA

Pride-kulkueen alkusysäyksenä oli poliisin ja seksuaalivähemmistöjen yhteenotto, johon päätettiin vastata seksuaalista monimuotoisuutta juhlivalla kulkueella. Pride-kulkueet ovat monissa maissa jo hyväksytty ilmiö, mutta edelleen on myös maita, joissa kulkueisiin osallistuminen on vaarallista ja tapahtumien järjestäjiä voidaan vainota.

Homoseksuaalisuus länsimaissa

Homoseksuaalisuuteen on länsimaiden historian eri vaiheissa suhtauduttu eri tavoin. Antiikin Kreikassa rakkaus varttuneen miehen ja nuorukaisen välillä nähtiin hyväksyttävänä, mutta kyse ei ollut tasaveroisesta parisuhteesta. Kristilliset kirkot ovat puolestaan pitkään suhtautuneet kielteisesti erityisesti miesten välisiin suhteisiin.

Esiteollisissa yhteisöissä homoseksuaalisuutta ei kuitenkaan välttämättä tunnistettu eikä myöskään ajateltu erityiseksi uhaksi. Kyllin vaikutusvaltaiset ja korkea-arvoiset henkilöt saattoivat joka tapauksessa tehdä seksuaaliset valintansa yleistä mielipidettä pelkäämättä. Homoseksuaalisuus tuomittiin 1800-luvulla monissa länsimaissa rikokseksi. Vaikka jotkut maat poistivatkin sen siveysrikosten joukosta, homoseksuaalisuus voitiin luokitella sairaudeksi, siis poikkeamaksi ja häiriöksi normaalista.

Ensimmäinen homoseksuaalien kansalaisoikeuksia ajava järjestö perustettiin 1800-luvun lopulla. 1900-luvun alusta alkaen suurkaupungeissa eli myös homoseksuaalien alakulttuureja, mutta esimerkiksi natsi-Saksassa ja neuvosto-Venäjällä homoseksuaalisuus kriminalisoitiin 1930-luvun totalitarismin hengessä. Homoseksuaalit olivat yksi niistä ihmisryhmistä, jotka natsi-Saksassa pyrittiin tuhoamaan keskitysleireillä.

1960-luvun kansalaisoikeustaistelu nosti myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet näkyville. Lisääntynyt suvaitsevaisuus koki vastoinkäymisiä 1980-luvulla alkaneen tuhoisan HIV-epidemian myötä. Erityisesti sukupuolivähemmistöjen keskuudessa levinnyt tauti aiheutti pelkoja, ennen kuin HIV-tartunta pystyttiin tunnistamaan ja sille pystyttiin kehittämään lääkkeitä. Toisaalta aidsia aiheuttavan viruksen tunnistaminen ja lääkityksen kehittäminen olivat lääketieteellisen tutkimuksen suuria saavutuksia 1900-luvun lopulla.

Vuonna 1970 USA:ssa järjestettiin ensimmäinen pride-kulkue, joka puolusti lesbojen, homojen, bi- ja transseksuaalien oikeutta tuntea ylpeyttä seksuaalisuudestaan ja sukupuoli-identiteetistään. Pride-tapahtumat ovat vuosikymmenten aikana levinneet ympäri maailmaa. Samalla homoseksuaalisuuden sairausluokitus on poistunut länsimaisista tautiluokituksista. Erityisesti 2000-luvulla perheoikeuden lainsäädäntöä on monissa maissa muutettu siten, että oikeus avioliittoon koskee kaikkia pariskuntia sukupuoleen katsomatta.

tai toimeentulon kannalta yhtä keskeinen kuin aiempina vuosisatoina. Etusijalle nousi oman henkilökohtaisen onnen tavoittelu joko pysyvässä parisuhteessa tai muuten.

Kun ensimmäisenä askeleena on ollut vähemmistöjen ja eri alakulttuurien suvaitseminen, on vähitellen alettu miettiä perinpohjaisemmin, miten sovittaa yhteen yleismaailmallisesti hyväksytyt ihmisoikeudet sekä henkilökohtaiset mieltymykset ja kulttuurin odotukset. 1900-luvun jälkipuoliskolla myös sukupuolivähemmistöt saivat entistä hyväksytymmän aseman yhteiskunnassa. Muutamassa vuosikymmenessä painopiste kääntyi vieroksunnasta yhdenvertaisen kohtelun korostamiseen.

Lisäksi yleisessä keskustelussa otettiin yhä useammin huomioon, että kaikki eivät kokeneet olevansa selkeästi miehiä tai naisia, homoseksuaaleja tai heteroseksuaaleja. 2000-luvun länsimaiseen yksilön oikeuksia korostavaan ajatteluun kuuluu käsitys, että jokaisella ihmisellä on oikeus itse määritellä oma seksuaalinen suuntautumisensa ja sukupuoli-identiteettinsä.

2000-luvun länsimainen maailmankuva

2000-luvun länsimainen maailmankuva pohjaa edelleen antiikista periytyneisiin ajattelutapoihin ja periaatteisiin, jotka ovat muuttuneet voimakkaasti aikojen kuluessa. Tällaisia ovat muun muassa antiikin Kreikassa syntyneet demokratian ja rationaalisen ajattelun ihanteet ja Rooman ajalta periytyvät hyvän hallinnon periaatteet ja kristinuskon tuomat vaikutteet arvoihin ja kulttuuriin.

Toisin kuin aiempina vuosisatoina, yksilönvapauksien ja poliittisten oikeuksien katsotaan nykyään kuuluvan periaatteessa kaikille. Toisaalta taloudellisesti vaikeat ajat voivat yhä johtaa myös demokratian ja yksilön oikeuksien karsimiseen turvallisuuden nimissä. Tämä jännite on myös pitkässä taantumassa ponnistelevan Euroopan haaste. Pitkän aikavälin tarkastelussa demokratia ja ihmisten erilaisuuden hyväksyntä ovat kuitenkin kasvaneet.

Yksilöllisyys on ollut jo pitkään keskeinen arvo länsimaissa. Korostunutta yksilöllisyysihannetta ja itsensä toteuttamisen ideaalia on kuvattu jopa pakkoindividualismiksi. **Individualismi** ja yksilön riippumattomuus ovat kuitenkin osittain harhaa. Länsimaisen ihmisen pyrkimys yksilöllisen elämäntavan kehittämiseen on ollut mahdollista, koska järjestäytynyt yhteiskunta varmistaa muun muassa energian- ja ravinnonjakelun, terveydenhuollon ja tietoverkostojen toiminnan.

2000-luvulla ihmisille on edelleen tärkeää kuulua yhteisöihin. Uuden teknologian ansiosta he voivat olla vaivattomasti yhteydessä maantieteellisesti hyvinkin kaukaisiin paikkoihin ja muodostaa ammatillisia tai harrasteryhmiä yli valtiorajojen. Lähiyhteisöjen ja paikallisen kulttuurin rinnalle onkin noussut mahdollisuus kuulua erilaisiin kansainvälisiin yhteisöihin maantieteellisen etäisyyden estämättä. Ihmisen identiteetti tai maailmankuva ei siis välttämättä enää olekaan tiiviisti yhteydessä esimerkiksi hänen asuinpaikkaansa. Samalla tarvitaan kuitenkin yhä henkilökohtaiseen suhteeseen perustuvia lähiyhteisöjä ja tietoa oman kulttuurin juurista.

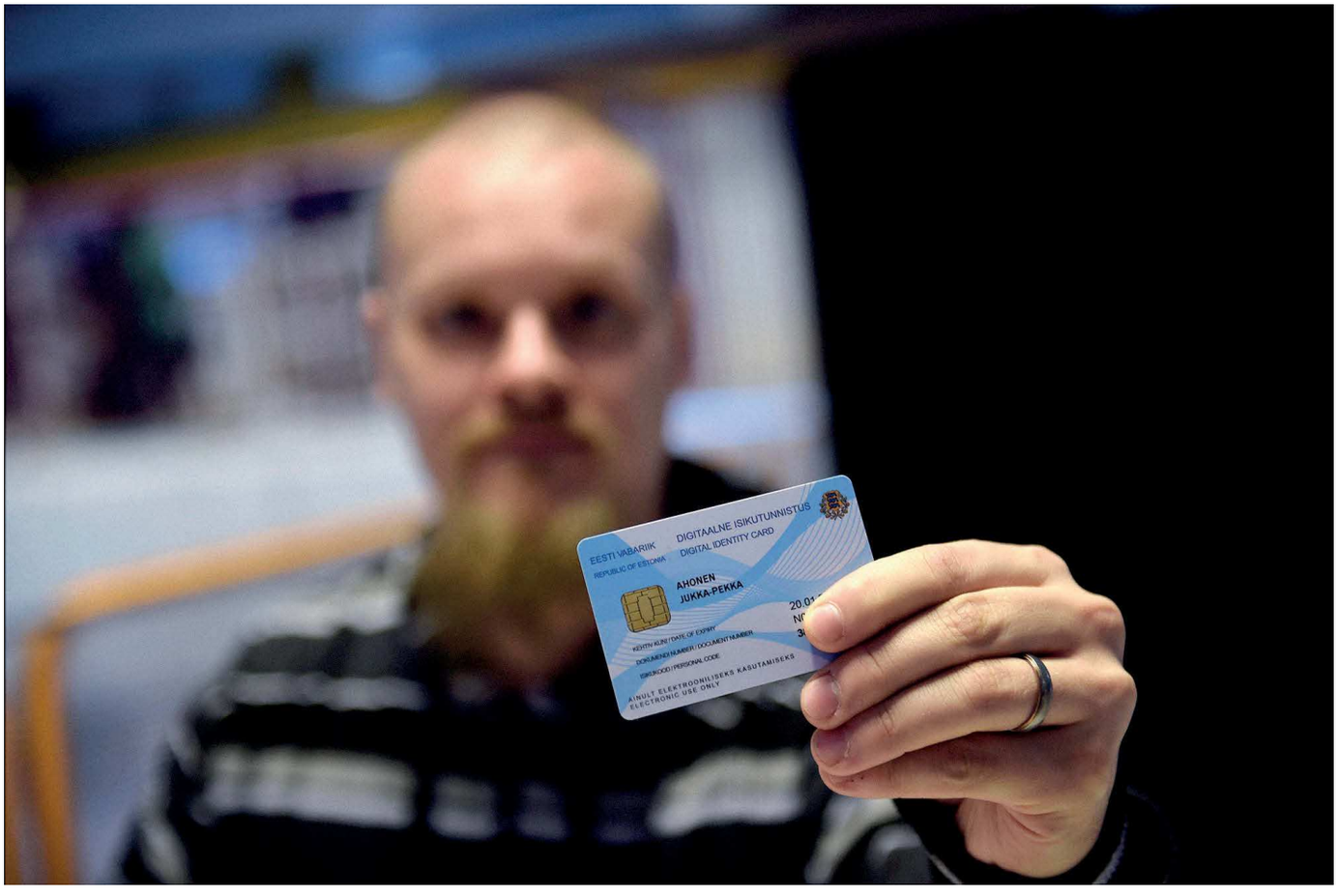

Asiointi viranomaisten kanssa on helpottunut ja nopeutunut sähköisen tunnistautumisen ja sähköisten henkilökorttien myötä. Virossa ollaan edelläkävijöitä digitaalisten palvelujen käytössä. E-residency eli sähköinen henkilöllisyys on kaikille EU-kansalaisille mahdollinen, ja sen avulla voi Virossa hoitaa esimerkiksi pankki-, vakuutus- ja lääkemääräysasioinnin. Suomessa osa ihmisistä on huolissaan kansalaisten tietoturvan säilymisestä tulevaisuudessa.

TEHTÄVÄT

1. **Miksi toisen maailmansodan jälkeistä aikaa voi nimittää yksilön aikakaudeksi?**

2. **Poimi kirjan kappaleesta toisen maailmansodan jälkeen syntyneitä yhteiskunnallisia liikkeitä.**
   a) Mitä tavoitteita näillä liikkeillä oli?
   b) Miksi juuri nuoret kannattivat usein uusia yhteiskunnallisia liikkeitä?

3. **Miten ja miksi maailmankuva on pirstaloitunut viimeisten vuosikymmenien aikana?**

4. **Miten käsitys ihmisen seksuaalisuudesta on muuttunut toisen maailmansodan jälkeen?**

1. Oheinen kaavio kuvaa television ja internetin käytön yleisyyttä Yhdysvalloissa 1950–2015.

a) Mitä kaavio kertoo tiedotusvälineiden kehityksestä Yhdysvalloissa?
b) Pohdi, missä määrin Yhdysvaltoja koskevat tilastotiedot vastaavat kehitystä muissa länsimaissa.
c) Miten televisio ja internet ovat muuttaneet länsimaisen ihmisen elämää 1950-luvulta alkaen?

2. Viereisellä sivulla on kaksi poliittiseen vaikuttamiseen liittyvää kuvaa Italiasta.

a) Millä perusteilla ensimmäisen kuvan voidaan katsoa edustavan totalitaristista ajattelua?
b) Vertaa kuvissa esiintyviä vaikuttamisen muotoja toisiinsa.
c) Miten käsitykset ihmisten tasa-arvosta ovat kehittyneet länsimaissa toisen maailmansodan jälkeen?

Televisioiden ja internetin levinneisyys Yhdysvalloissa

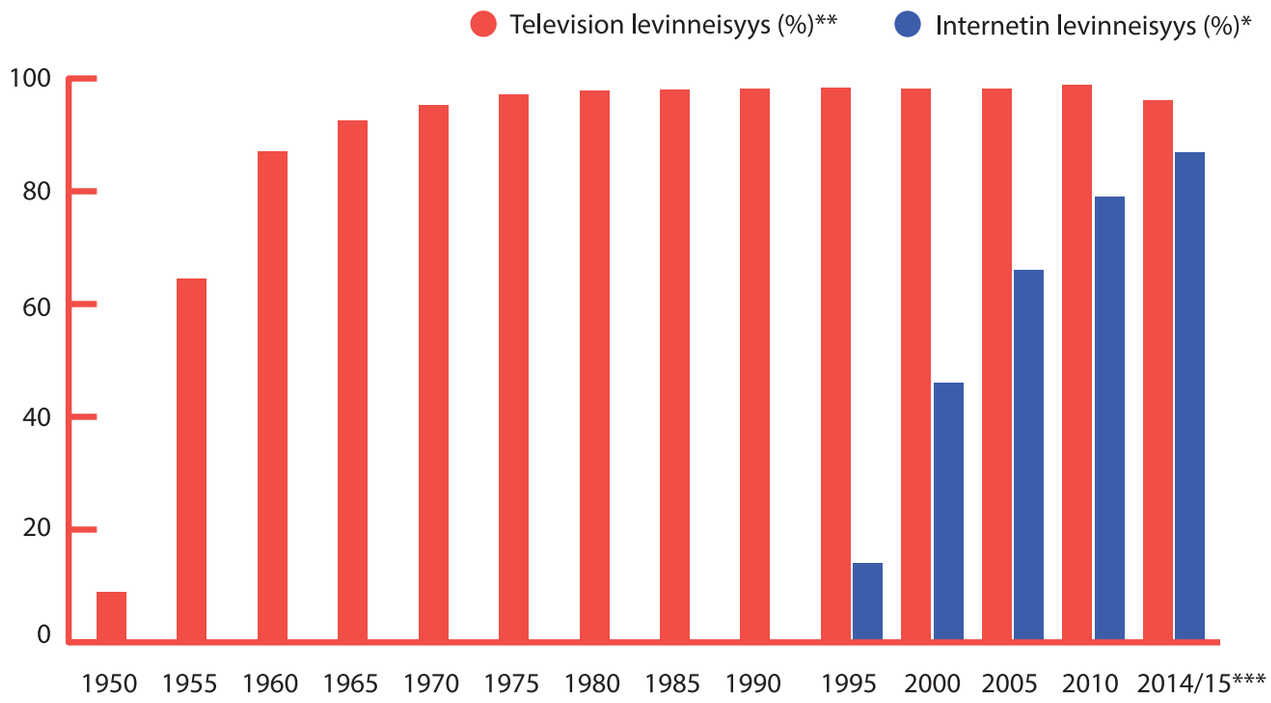

*) Televisiovastaanottimen omistavien kotitalouksien osuus (%)
**) Internetiä käyttävien täysi-ikäisten osuus (%)
***) Internetin osalta 2014 tulos

Lähteet: https://www.tvb.org/Portals/0/media/file/TV_Households.pdf, http://www.pewinternet.org/2014/02/27/the-web-at-25-in-the-u-s/

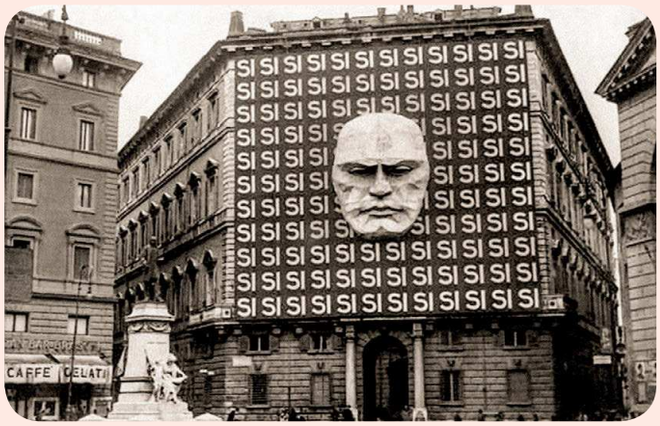

Mussolinin ajan vaalimainontaa vuodelta 1934. Vaaleissa äänestettiin joko fasistien asettaman yhden puolueen ehdokkaiden listan puolesta (*sì*) tai sitä vastaan (*no*).

Milanon Gay Pride -viikon osallistujat osoittavat tukeaan tasa-arvoisen avioliittomahdollisuuden puolesta vuonna 2014.

KERTAUS

- **Ensimmäinen ja toinen maailmansota valjastivat tieteelliset keksinnöt kuoleman palvelukseen. Seuraukset horjuttivat 1900-luvun alussa vielä vallinnutta edistysuskoa.**
- **Totalitaristisissa valtioissa tiedotusvälineet ja taide valjastettiin vallanpitäjien tarkoituksia varten.**
- **Viihdeteollisuus tarjosi ajanvietettä massoille, ja puhutaankin massakulttuurien ajasta.**
- **Toisen maailmansodan jälkeiselle ajalle on ollut ominaista kulttuurin pirstaloituminen.**
- **Toisen maailmansodan kauhut olivat pontimena YK:n ihmisoikeuksien julistukselle, jossa ihmisille edellytetään yhtäläiset oikeudet ja vapaudet.**
- **Nykykulttuuri korostaa yksilön oikeuksia ja vapautta päättää itse maailmankatsomuksestaan, seksuaalisuudestaan ja elämänvalinnoistaan.**

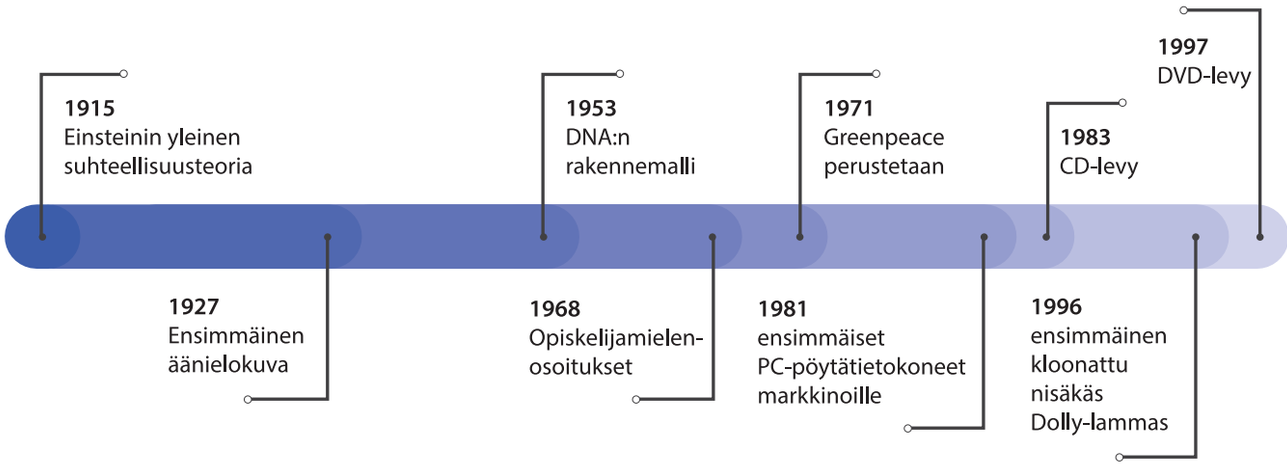

aateli, aatelisto
keskiajalla syntynyt yläluokan maanomistajien ja ritareiden sääty, jonka tehtäviin nähtiin kuuluvan hallinto ja sotiminen. Yksittäistä aateliston jäsentä kutsutaan aateliseksi. 51

abbedissa
nunnaluostarin johtajatar. 62

absolutismi
hallitsijan rajoittamaton yksinvalta taloudessa ja politiikassa, erityisesti 1600- ja 1700-lukujen Ranskassa. Kuuluisin yksinvaltias oli Aurinkokuningas Ludvig XIV (1638-1715). 98

amfiteatteri
antiikin roomalainen rakennus, jota käytettiin eläin- ja gladiaattoritaisteluihin. Soikeaa tai pyöreää areenaa ympäröi sen reunoilla portaittain kohoava katsomo. Kuuluisin oli Flaviusten amfiteatteri Roomassa eli Colosseum, jonne mahtui jopa yli 50 000 katsojaa. 42

ammattiyhdistysliike
teollistumisen myötä syntynyt liike, joka ajaa työväen olojen parantamista ja parempaa tulotasoa. 145

anekauppa
keskiajalla kirkon harjoittama kauppa. Aneen ostajalle luvattiin helpotusta kuolemanjälkeisestä kiirastulesta tai jopa varmuutta taivaspaikasta. Luther tuomitsi anekaupan. 88

anglikaaninen kirkko
englantilainen protestanttinen uskonliike. Se irtautui katolisesta kirkosta, mutta säilytti joitakin ulkoisia merkkejä ja tapoja. 90

antiikki, antiikin kulttuuri
Välimeren piirissä vaikuttaneet kreikkalainen ja roomalainen kulttuuri, joiden kukoistusaika oli noin 800 eaa. – 400-jaa. 14

aristokratia
sananmukaisesti parhaiden valta, harvojen ylimyssukujen valta, esimerkiksi antiikin Kreikassa. 25

arkaainen kausi
vanha aika, ajanjakso Kreikan kulttuurihistoriassa noin 600–480 eaa. Ilmeni taiteessa jäykkänä ja kaavamaisena ilmaisuna (kuros- ja korepatsaat). 34

arvoperspektiivi
arvokkaammat henkilöt kuvataan muita suurempina, mittasuhteet eivät määräydy perspektiivin tai etäisyyden mukaan. Tyypillistä esimerkiksi keskiajan taiteelle. 67

askeesi
kurinalainen elämä ja kieltäytyminen aineellisista ja ruumiillisista nautinnoista ja ylellisyyksistä. Uskonnolliseen askeesiin saattaa liittyä myös paastoamista ja muita kieltäymyksen muotoja. 61

ateenalainen filosofia
400-luvulla eaa. antiikin Kreikassa vaikuttaneiden ajattelusuunnan yhteisnimitys. Ateenalaisen filosofian edustajille, kuten Sokrates, Platon ja Aristoteles, oli ominaista pohtia poliittisia ja eettisiä kysymyksiä. 30

autoritaarinen
itsevaltainen yhteiskunta. Vallankäytön muoto, jossa suppealle (puolue)eliitille tai yhdelle hallitsijalle on keskitetty huomattava määrä valtaa ja tämä voi toimia mielivaltaisesti ilman vaaleilla valitun kansanedustuslaitoksen myötävaikutusta. Demokraattisen vallankäytön vastakohta.

barokkityyli
tyyli- ja taidesuuntaus 1600- ja 1700-luvuilla. Tyypillistä yksinvaltiuden ja kirkon vallan korostaminen, mahtailevuus, koristeellisuus ja jyhkeys. 92

benediktiinien veljeskunta
varhaisimpia luostarijärjestöjä, jonka perusti Benedictus Nursialainen 500-luvulla. 61

bonapartisti
Napoleonin kannattajat, joilla oli merkittävä rooli vuoden 1830 vallankumouksessa Ranskassa. 142

Bysantti
nimitys, jota tutkijat käyttävät Rooman hajoamisen jälkeisestä Itä-Rooman valtakunnasta. Bysantin valtakunta säilyi Länsi-Roomaa pidempään, ja se tuhoutui vasta 1400-luvulla. 48

chinoiserie
kiinalaismuodin ja tuotteiden (silkki, tee, posliini) ihailu Euroopassa 1700-luvulla.

Corpus iuris civilis
merkittävä lakikokoelma, joka perustui roomalaisiin, kaikkia kansalaisia koskeviin lakeihin. Se koottiin 500-luvulla keisari Justinianuksen toimesta Bysantissa. 48

curriculum vitae
CV, virkaluettelo, oli antiikin Roomassa tärkeä.

dadaismi
eli dada. Ensimmäisen maailmansodan aikana kehittynyt kapinallinen ja sodanvastainen taidesuuntaus, joka hylkäsi vallitsevat säännöt sekä korosti kaaosta ja sattumanvaraisuutta. 173

deismi
käsitys, jonka mukaan jumala on ainoastaan luonut maailman, mutta jättänyt sen kehittymään omien lakiensa mukaan. Valistusfilosofeille tyypillinen maailmankatsomus. 119

demokratia
kansanvalta. Syntyi antiikin Kreikassa, jossa useiden kaupunkivaltioiden hallitusmuoto perustui vapaiden miesten äänestys- ja puhevaltaan. Nykyisin vallalla oleva poliittinen hallintojärjestelmä, jossa kansalaisilla on tasa-arvoinen mahdollisuus poliittiseen vaikuttamiseen mm. vaalien ja kansanedustuslaitoksen kautta. 25

diaspora
hajaannus, juutalaisten eläminen maanpaossa vuodesta 70 alkaen. 58

dominikaanimunkki
kerjäläisveljeskunnan jäsen, joka vaelsi kansan keskuudessa opettamassa. Dominikaanijärjestö syntyi 1200-luvulla Pyhän Dominicuksen esimerkin innoittamana. 63

draama
näytelmäkirjallisuus, näyttämötaide. Vuoropuhelun muodossa esitettävä näytelmä syntyi antiikin Kreikassa. 33

edistysusko
1700-luvun valistusajattelijoiden näkemys, jonka mukaan maailma voidaan muuttaa paremmaksi järkeä käyttämällä. 110

eksistentialismi
filosofisen ajattelun ja taiteen suuntaus, jonka perustana on ihmisyksilö, hänen kokemuksensa, tekonsa ja olemassaolonsa tavat. Niitä pidetään olennaisempina kuin olemassaolon perusolemuksen tai hyveiden teoreettista pohdiskelua. 177

ekspressionismi
1800-luvulla syntynyt taidesuuntaus, jonka edustajat korostivat voimakkaiden tunteiden kuvaamista. 156

Eleusiin kultti
antiikin Kreikassa, Eleusiissa harjoitettu mysteeri, jolle oli tyypillistä uskonnolliset menot ja jumalatar Demeterin palvonta. 18

empiirinen
kokeisiin perustuva empiirinen tutkimus, joka yleistyi uudella ajalla. 94

empiretyyli
myöhempi uusklassinen tyylisuunta, joka näkyi rakentamisessa ja sisustuksessa antiikin ihannointina. Nimitys viittaa keisari (emperor) Napoleoniin. 129

ennakkosensuuri
painettujen tekstien yms. ennakkotarkastus. 120

epiikka
kertomakirjallisuus. 33

epikurolaiset
antiikin filosofin Epikuroksen ajattelun kannattajat, joiden mielestä tärkeintä elämässä oli nautinto, mielihyvä ja ystävyys. 30

evoluutioteoria
kehitysoppi. Darwinin kehittämä käsitys nykyisten lajien syntymekanismista, jonka mukaan nykyiset eliölajit ovat kehittyneet sopeutumalla kukin ympäristöönsä luonnonvalinnan kautta. Ympäristöön parhaiten sopeutuneiden ominaisuudet säilyvät, ja populaation geenivarastossa tapahtuu muutoksia sukupolvien myötä. 160

eugeniikka
rodunjalostusoppi, jolla uskottiin 1900-luvun alussa voitavan parantaa väestöä ja sen ominaisuuksia vahvistamalla sukupolvien ketjussa hyvien ominaisuuksien periytymistä rohkaisemalla parhaimpina pidettyjen yksilöiden lisääntymistä ja karsimalla huonoimpina pidettyjen lisääntymistä. Äärimuotona oli nk. rotuhygienia natsi-Saksassa. 176

fasismi, fasisti
ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Italiassa syntynyt äärikansallinen, vahvaa ja keskitettyä vallankäyttöä kannattanut poliittinen aatesuunta. Fasismin kannattajaa kutsutaan fasistiksi. 171

feministiliike
naisten asemaa ja oikeuksia ajava liike, joka syntyi 1800-luvulla. 146

feodaalinen yhteiskunta
läänitysjärjestelmään perustunut yhteiskuntajärjestelmä. Hallitsija jakoi maansa paikallisten lääninherrojen eli vasallien hallittavaksi. Vasallit lupasivat hallitsijalle uskollisuutta ja esim. sotajoukkoja. 51

filosofia
tieteenala, tutkimusmenetelmä, joka tutkii merkitykseltään laajoja kysymyksiä: tietoa, todellisuuden luonnetta, hyvän yhteiskunnan olemusta tai ihmisyyttä. Syntyi antiikin kreikkalaisessa kulttuurissa. Filosofialla voidaan tarkoittaa myös jonkun henkilön tai koulukunnan yhtenäistä maailmankuvaa. 30

fransiskaani
kerjäläisveljeskunnan jäsen, kirkon palvelija, jonka tuli vaeltaa kansan keskuudessa opettamassa. Järjestö syntyi 1200-luvulla Pyhän Franciscus Assisilaisen esimerkin innoittamana. 63

fresko
maalaustekniikka, jossa väriaine sekoitetaan veteen ja sivellään tuoreelle kalkkilaastipinnalle. Tunnettiin jo antiikin aikana, suosituimmillaan renessanssin aikana. 39

futurismi
1900-luvun taidesuuntaus, joka ihaili kaikkea uutta ja modernia, mm. tekniikkaa ja teknologiaa, vaikutti erityisesti Italiassa. 173

globalisaatio
maapalloistuminen, maailmanlaajuistuminen. Maapallon talouden, kulttuurin, tieteen, politiikan, tiedonvälityksen ym. ilmiöiden yhtenäistyminen ja muuttuminen maailmanlaajuisiksi. 11

gotiikka
rakennustyyli sydän- ja keskiajalla, nk. suippokaarityyli. 67

heeros
antiikin kreikkalaisten kunnioittama sankarihahmo. He esiintyivät kertomuksissa ja olivat usein sotureita, sotasankareita, vanhoja paikallisjumalia, puolijumalia tai yliluonnollisia ominaisuuksia omaavia tai jumaliksi korotettuja ihmisiä. 17

hellenistinen kausi, hellenistinen

kulttuuri
kreikkalaisen kulttuurin ja idän kulttuureiden hedelmällinen sekoittuminen Aleksanteri Suuren valloitusten jälkeen n. 323 – 30 eaa., näkyi taiteessa tunteikkaina ja elävinä hahmoina. 14

hippiliike
nuorisoliike 1960-luvulla, joka kapinoi totuttuja arvoja vastaan, vastusti sotaa, korosti suvaitsevaisuutta ja rauhaa. Protestiliike syntyi Yhdysvalloissa ja levisi myös Eurooppaan. "Kukkaiskansa". 191

hippodromi
hevosurheiluareena, kilparata antiikissa.

holokausti
Saksan natsien toteuttama juutalaisten vaino ja joukkotuho toisen maailmansodan aikana Euroopassa. 176

hovietiketti
hovin elämää säätelevä tiukka käytössäännöstö, johon kuuluivat erilaiset seremoniat ja päiväohjelman rituaalit, erityisesti 1600-l. 99

humanismi
näkemys, jonka mukaan ihminen on maailmankaikkeuden keskipiste. Näkemys syntyi renessanssiaikana, kun oppineet kiinnostuivat ihmisestä, tiedosta, kriittisestä ajattelusta ja alkuperäislähteistä. 79

humanitas
antiikin Roomassa arvostettu ominaisuus, tieteen ja kirjallisuuden tuntemus ja sosiaalisissa suhteissa tarvittavat taidot. Ihmisyys. 39

impressionismi
1800-luvulla syntynyt taidesuuntaus, jonka edustajat korostivat nopeiden vaikutelmien kuvaamista tarkan realismin sijaan. 156

individualismi
yksilökeskeisyys, yksilöllisyys. 196

inkvisitio, inkvisitiolaitos
paavin ja katolisen kirkon kuulusteluelin ja tuomioistuin, joka valvoi oikean uskon harjoittamista. Perustettiin vuonna 1231. 61

internationaali
Kansainvälinen työväenliitto, jonka perustivat Marx ja Engels vuonna 1864. Sen tavoitteena oli liittää kaikkien maiden työtätekevät yhteen. 144

jesuiittajärjestö
Jeesuksen veljeskunta, vuonna 1534 perustettu paavin ja katolisen kirkon edunvalvojajärjestö. 91

järkeisusko
ks. valistus. 110

kalvinismi (kalvinisti)
protestanttisen kristinuskon oppisuunta, syntyi 1500-luvulla. Se nimettiin sveitsiläisen uskonpuhdistajan Jean Calvinin mukaan. 90

kansalliseepos
laaja runomuotoinen teos, jolla on suuri merkitys kansakunnan identiteetille ja sen kirjakielen kehitykselle. 33

kansalliskokous
Ranskan vallankumouksen käynnistänyt kolmannen säädyn julistautuminen ylimmän päätösvallan käyttäjäksi. 125

kansallissosialistinen puolue
Adolf Hitlerin ja Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen NSDAP:n äärikansallinen ja demokratian vastainen aatesuunta, joka oli vallassa Saksassa 1933–1945. Se sai vaikutteita fasismista, minkä lisäksi siihen kuului rotuoppi ja tiukka antisemitismi. Kansallissosialismi uskoi vahvaan valtioon, jota johti yksi johtaja. Yhteiskuntaa pyrittiin valvomaan tiukasti. Ulkopolitiikassa kansallissosialistit vaativat Saksan alueellista laajentumista ja elintilan hankkimista saksalaisille maan itäpuolelta. 171

kansallisuusaate
ks. nationalismi. 137

kansallisuusperiaate
vaatimus, että kunkin kansan on saatava kuulua omaan valtioonsa. Nationalismin keskeinen sisältö. 138

kansankokous (ekklesia)
antiikin Ateenassa toiminut demokratian päätöksentekoelin, johon kaikki vapaat kansalaiset eli yli 20-vuotiaat kansalaisoikeudet omaavat miehet saivat osallistua. Sen merkitys ja valta kasvoivat 400-luvulla eaa. Ulkoilmakokouksissa päätettiin valtion tärkeimmistä asioista, kuten sodasta ja rauhasta, strategiasta ja budjetista. 26

kansantuomioistuin (heliaia)
antiikin Ateenan oikeusistuin, jonka tuomaristo muodostui tavallisista kansalaisista.

kapitalisti
omistavan luokan edustaja, markkinatalouden, yksityisomistuksen ja vapaan kilpailun kannattaja. 144

kasvatusoptimismi
1700-luvun valistusajattelijoiden edustama ajatussuunta, jonka mukaan järkeileviä, parempaa yhteiskuntaa ja elämää haluavia ihmisiä voidaan luoda kasvatuksen avulla. 110

katedraali
kirkko, jossa sijaitsee piispanistuin. Hiippakunnan pääkirkko. Tuomiokirkko. Nimitystä alettiin käyttää keskiajalla. 63

katolinen yhtenäiskulttuuri
Länsi-Euroopan keskiaikaisesta kulttuurista käytetty nimitys. Aluetta yhdistivät katolinen usko ja kirkon valta, joiden mukanaan tuomat kulttuuripiirteet ulottuivat valtiorajojen yli. 78

keisariaika
antiikin Rooman ajanjakso Rooman tasavallan luhistumisesta ja ensimmäisen keisarin (Augustus v. 31 eaa.) valtaantulosta 400-luvulle. 37

keltainen lehdistö
pilkkanimitys sanomalehdille, jotka julkaisevat uutisten sijasta tai ohella sensaatiouutisia tai juoruja. Nimitys on saanut alkunsa 1800–1900 luvun taitteen Yhdysvalloista. 178

kerettiläinen
harhaoppinen. Katolinen kirkko tuomitsi keskiajalla monia uskonnollisia uudistusliikkeitä harhaoppisiksi. 61, 91

keskeisperspektiivi
renessanssiajalla yleistynyt tapa kuvata "oikein" etäisyyksiä ja mittasuhteita taiteessa (matemaattiset mittaukset apuna). 82

kiirastuli
katolisen kirkon mukaan kuoleman jälkeinen vaihe, jossa ihmisen sielu puhdistuu synneistä ennen taivaaseen pääsyä. 52

kilta
porvareiden eli kauppiaiden ja käsityöläisten muodostamia veljeskuntia keskiajalla ja uuden ajan alussa. 54

klassinen kausi
Kreikka 300–400-luvuilla eaa. ja Rooma keisari Augustuksen aikana. Klassisen kauden antiikissa vallitsi taidesuuntaus, jonka ihanteena oli sopusuhtaisuus ja tasapaino. 15

klausuuri
luostariin sulkeutuminen, luostarisäännön noudattaminen.

klientti
suojatti. Antiikin Roomassa vapaasyntyinen henkilö, joka oli jonkin patriisisuvun tai yksittäisen henkilön suojeluksessa ja suoritti palveluksia suojelua vastaan.

kolmas sääty
Ranskan kansan enemmistöä, talonpoikia ja porvareita edustanut valtiopäiväsääty, jolla ei ollut päätösvaltaa. Vallankumouksen käynnistäjä. 125

komedia
hupinäytelmä, joka syntyi antiikin Kreikassa. 33

Kommunismi, kommunisti
sosialismin suuntaus, joka korostaa vallankumouksellisuutta ja pyrkimystä yhteisomistukseen. Kommunisti on tämän suuntauksen kannattaja eli sosialisti, joka uskoo Marxin tavoin siihen, että vallankumous ja yhteisomistukseen siirtyminen oli välttämätöntä työväenluokan olojen parantamiseksi. 145

konservatismi
poliittinen suuntaus ja aate, joka halusi säilyttää perinteet ja vallitsevat olot. Taantumuksellisuus. Vanhoillisuus. 135

kontraposto
kuva- ja veistotaiteen sommittelu, jossa kuvattava kohde (henkilö) varaa painoa toiselle jalalle. 34

kreikkalais-roomalainen kulttuuri
antiikin aikaisten kreikan- ja latinankielisten kulttuurien yhteisnimitys. 14

kristikunta
keskiajan kristittyjen eurooppalaisten yhteisö, johon kuulumista vahvisti yhteinen usko, yhteiset pyhimykset, tavat, kalenteri ja juhlat. 51

kubismi
1900-luvun taidesuuntaus, joka rikkoi taiteen totutut rajat ja kuvasi maailmaa geometristen muotojen avulla. 172

kultti
uskonnolliset palvontamenot ja myös yhteisö, joka harjoittaa niitä. 19

kulttuuri
yhteisön henkisten ja aineellisten saavutusten kokonaisuus. 8

kulttuurihistoria
tieteenala, joka tutkii historiaa ja kulttuuria. Se tutkii menneisyyden ihmisten käyttäytymistä, ajattelutapoja ja elämisen arkea sekä historian merkitystä nykyajassa. Tutkimuskohteina ovat usein kulttuurin tuotteet, kuten kirjallisuus, rakennukset, sävellykset, maalaukset ja viihde. 10

kustavilainen tyyli
ruotsalainen uusklassismi. Arkkitehtuuri- ja sisustustyyli 1700- ja 1800-luvun taitteessa, jolle tyypillistä oli selkeys ja suoraviivaisuus, antiikin ihannointi ja vaaleat värit. 128

kuvariita
väittely siitä, saako pyhiä esittäviä kuvia käyttää vai johtaako se kuvienpalvontaan. Ikonoklasmi. 50

kvanttiteoria
fysiikan teoria, kvanttifysiikan perusta. 174

kylmä sota
suurvaltojen (Yhdysvallat ja Neuvostoliitto) sekä niiden johtamien valtioryhmien ja liittolaisten sotilaallinen, ideologinen, kulttuurinen ja taloudellinen vastakkainasettelu ja kilpailu v. 1947–1989. 172

laari
antiikin roomalaisten kunnioittama kotien ja tienristeyksien suojelija, jumalhahmo.

legenda
erityisesti keskiajalla suositut kertomukset pyhien ihmisten elämästä. 68

liberalismi
vapausaate. 1800-luvulla syntynyt aate, joka sai kannatusta erityisesti keskiluokan parissa. Tärkeää on yksilön vapaus, sananvapaus, uskonnonvapaus, yhdistymisen ja kokoontumisen vapaus. 137

lisäarvoteoria
Karl Marxin kehittämä teoria, jonka

mukaan työn todellisen arvon ja maksetun palkan välinen ero eli lisäarvo jää kapitalistille. 144

luokkataistelu
Marxin ajatus jaosta omistavan ja työtätekevän luokan välillä. Epätasa-arvoinen voitonjako oli murrettava vallankumouksella ja omaisuuden uusjaolla (yhteisomistajuus). 144

luonnonfilosofit
Jooniassa 500-luvulla eaa. vaikuttaneita kreikkalaisajattelijoita, jotka hylkäsivät myyttien selitykset ympärillä olevasta maailmasta ja etsivät kaiken olevaisen perustana olevaa alkuainetta ja pyrkivät selittämään luonnonilmiöitä. 30

luonnonvalinta
Darwinin evoluutioteoriassa keskeinen käsite. Sen mukaan luonto karsii ne yksilöt, joilla ei ole sopivia ominaisuuksia selviytyä ympäristön haasteista. 160

lyriikka
laulurunoelma, tunnerunous, esimerkiksi antiikin Kreikassa. 33

länsimainen kulttuuri
yleisesti läntisen Euroopan ja Pohjois-Amerikan kulttuuri: antiikin kreikkalaisen ja roomalaisen kulttuurin pohjalle rakentunut länsieurooppalainen kulttuurimuoto, joka korosti mm. yhteisiä kristillisiä arvoja, ja joka levisi löytöretkien jälkeisellä ajalla myös muihin maanosiin. 11

maailmankatsomus
arvoja sisältävä kokonaiskäsitys maailmasta: millainen maailman tulisi olla. 8

maailmankuva
tietylle ajalle tai kansalle tyypillinen kokonaisnäkemys maailmasta: millainen maailma on. 8

maailmankylä
käsite, jolla tarkoitetaan maailman globalisoitumista ja verkottumista tietoverkkojen ansiosta niin, että etäisyyksillä ei ole enää merkitystä. Eri maiden ja maanosien ihmiset voivat olla vuorovaikutuksessa keskenään. 182

maailmanselitys
jokaisen aikakauden maailmankuvaan liittyy tyypillinen maailmanselitys eli tulkinta siitä, mikä on maailman alkuperä ja millaisilla säännöillä se toimii. Maailmanselitys voi olla maaginen, arkikokemukseen perustuva, uskonnollinen tai tieteellinen. 11

machiavellisti
häikäilemätön oman edun tavoittelija ja viekas vallantavoittelija. Nimetty renessanssiajan poliittisen ajattelijan Niccolò Machiavellin mukaan. 80

magia
taikuus. 86

mainio vallankumous
Englannissa v. 1688–89 tapahtunut kuninkaan syrjäyttäminen ja uuden kuninkaan nimittäminen. Käännekohta kuninkaan ja parlamentin välisissä valtasuhteissa. Uusi laki rajoitti kuninkaan valtaa ja takasi oikeuksia parlamentille ja kansalle. 111

massakulttuuri
kulttuuria ja viihdettä, jota tuotetaan ja jaetaan suurten kansanjoukkojen kulutukseen. Massakulttuurin nousu ajoitetaan yleensä 1800-luvulle, jolloin väestö elintaso ja vapaa-aika lisääntyivät. Joukkoviestinten kehitys lisäsi kulttuurin ja viihteen tuottamista massoille 1900-luvulla. vrt. populaarikulttuuri. 178

materialistinen historiakäsitys
Marxin näkemys siitä, että koko ihmiskunnan historia on ollut taistelua riistävän ja riistetyn luokan välillä. 144

mekanistinen maailmankuva
luonnontieteellinen maailmankuva, jossa maailmaa selitetään mekaniikan lakien mukaisesti, erit. 1600- ja 1700-l. 96

metoikki
antiikin Kreikassa käytetty nimitys kreikkalaisesta muukalaisesta, ei-syntyperäisestä kaupunkivaltion asukkaasta. 26

mosaiikki
erityisesti antiikin Roomassa suosittu taiteenala, jossa kuva koostuu pienistä yhteen sommitelluista palasista. Palaset voivat olla kiveä, keramiikkaa tai lasia. 39

mysteeri
salaiset menot, joilla tavoiteltiin yhteyttä tuonpuoleiseen, erit. antiikin Kreikassa tärkeä. 18

mystikko
uskonnollinen henkilö tai johtaja, joka kokee saavansa yhteyden tuonpuoleiseen mystisten kokemusten kautta. 52

mytologia
jumaltarusto, tietyn kansan tai ihmisryhmän yhteinen tarusto ja uskomusten kokonaisuus. 16

myytti
kertomus tai taru, joka käsittelee jumalia tai muita yliluonnollisia olentoja, maailman syntyä ja maailman olemusta. 16

nationalismi
kansallisuusaate, jonka mukaan jokaisella kansalla on oikeus omaan valtioon. Sisältää myös oman kansan, sen historian ja kielen korostamista. Syntyi 1800-luvun alussa. Ks. myös kansallisuusperiaate. 137

okkultismi
salaoppi tai salatiede, taikuus. 87

oligarkia
harvainvalta, harvojen valta. 25

olympolaiset jumalat
antiikin Kreikan mytologian 12 tunnetuinta jumalaa, jotka asuivat Olympos-vuorella. 16

oodi
lyyrinen runo, ylistyslaulu. 40

oraakkeli
merkitsee sekä ennustajaa, ennustuspaikkaa että itse ennustusta, antiikin kreikkalaisille suuri merkitys. 18

orgiat
antiikin Roomassa yltäkylläiset juhlapidot. 42

ostrakismos
antiikin Kreikassa käytetty häätöäänestys, jolla demokratialle vaaralliset henkilöt voitiin tuomita maanpakoon. 27

ottomaanien sulttaani
uskonnollinen ja valtiollinen johtaja, joka hallitsi turkkilaisten ja muiden islaminuskoisten kansojen muodostamaa valtakuntaa (myös Ottomaanivaltakunta) idässä 1300-luvulta 1900-luvulle.

paavi
Rooman piispa, katolisen kirkon johtaja. 51

pankration
vapaapaini. Antiikin urheilulaji, joka on yhdistelmä nyrkkeilyä ja painia. 27

panna
sulkeminen kirkollisten toimitusten ulkopuolelle, kirkonkirous. 60

parlamentarismi
hallintojärjestelmä, jonka mukaan maan hallituksen on nautittava parlamentin luottamusta. 117

paterfamilias
antiikin Roomassa vallalla ollut käsitys siitä, että mies oli perheen pää. 38

patriarkaalinen
isän tai miehen valtaan perustuva, miesten ehdoilla toimiva. 103

patriisi
antiikin Roomassa ylimystön, aatelissuvun edustaja. Tällä suljetulla ryhmällä oli oikeus virkoihin, korkeimpiin tehtäviin ja arvoasemiin. 36

perustuslaillinen monarkia
valtiomalli, jossa perustuslaki säätelee kuninkaan valtaa. Perustuslaki, jossa kansalaisten oikeudet suhteessa hallitsijaan on määritelty laissa, yleistyi 1800-luvulla.

plebeiji
antiikin Roomassa tavallisen kansan eli rahvaan edustaja, esimerkiksi pienviljelijät, käsityöläiset ja kauppiaat. 36

polis
antiikissa kreikkalainen kaupunkivaltio (kr. kaupunki). 24

politiikka
antiikin Kreikan sana politikos tarkoitti kansalaisia koskevaa. Politiikka on yhteisten asioiden hoitoa, päätöksentekoa ja yhteiskunnallisten valintojen tekoa. Se on myös kamppailua vallasta sekä aineellisista ja muista resursseista ja niiden hallinnasta. 24

poptaide
1950–1960-luvuilla alkunsa saanut taidesuuntaus, joka ammensi vaikutteita populaarikulttuurista, kuten elokuvista, sarjakuvista ja mainoksista. 187

populaarikulttuuri
suurelle yleisölle suunnattua ja kansantajuista kulttuuria. Pidetään usein viihteellisenä ja korkeakulttuurin vastakohtana. Vrt. massakulttuuri. 91, 179

porvaristo
keskiajalla kauppiaiden ja käsityöläisten sääty. Käsite laajeni 1800-luvulla tarkoittamaan varakasta keskiluokkaa. Yksittäistä porvariston jäsentä kutsutaan porvariksi. 64

proletariaatti
työläiset, kapitalistien riistämä työväenluokka, Marxin käyttämä termi. 144

protestantti
reformaation eli kirkon uudistamiseen tähtäävien toimenpiteiden kannattaja. Useat liikkeet irrottautuivat katolisesta kirkosta 1500-luvulla. 89

psykoanalyyttinen koulukunta
psykologinen teoria, joka syntyi Sigmund Freudin ajatusten perusteella 1800–1900-lukujen taitteessa. Psykoanalyysi kiinnittää huomiota ihmismielen tiedostamattomiin puoliin. Psykoanalyysilla on ollut suuri merkitys länsimaiselle kulttuurille, mutta sitä on arvosteltu myös epätieteelliseksi. 177

reaalipoliitikko
olemassa olevat tosiasiat, voimasuhteet ja uhkakuvat tunnustava ja niiden varaan päätöksenteon laskeva päättäjä. Mitkään muut kuin oma etu ja puhtaan voimapoliittiset tavoitteet, kuten ideologiset tai moraaliset näkökohdat, eivät saa ohjata ulkopolitiikkaa. Esim. ideologiset vastakohtaisuudet eivät saa estää liittoutumista tarpeen vaatiessa, eivätkä hallitsijoiden henkilökohtaiset ystävyys- tai sukulaissuhteet saa estää sodan aloittamista. 80

realismi
1800-luvulla syntynyt taidesuuntaus, joka pyrki totuudenmukaiseen kuvaamiseen, muuntelematta ja kaunistelematta. 154

reformaatio
uskonpuhdistus, 1500-luvulla käynnistynyt uudistusliike, jonka seurauksena katolisesta kirkosta irrottautui useita uskonnollisia liikkeitä. Ks. myös protestantti. 89

reliefi
kohokuva, korkokuva, taideteos. jossa kuvattavat hahmot erottuvat samaa materiaalia olevasta taustasta kolmiulotteisesti esiin työntyen. 33

reliikki
pyhäinjäännös. Jonkun kirkon pyhimykseksi julistaman henkilön

ruumiin, vaatteiden tai henkilölle kuuluneen esineen osa. 53

renessanssi
1200–1300-lukujen vaihteessa Italiassa syntynyt aika- ja tyylikausi, jolle oli keskeistä antiikin kulttuurin kukoistuksen uudelleen herättäminen. 78

retoriikka
puhetaito. 29

ritariromantiikka
keskiajalla syntynyt kulttuurin muoto, joka korostui kirjallisuudessa ja musiikissa. Ritariromantiikassa korostettiin ritarien urotekoja ja jaloutta sekä pyyteetöntä rakkautta. 57

rokokootyyli
1700-luvun tyyli- ja taidesuuntaus, jolle oli tyypillistä keveys, koristeellisuus, sirous ja keimailu. 104

romaaninen tyyli
keskiajan rakennustyyli, nk. pyörökaarityyli. 67

romantiikka
1700–1800-luvuilla syntynyt taidesuuntaus, joka korosti tunnetta ja ilmaisua. 150

rotuoppi
teorioita, joiden mukaan ihmisrodut eroavat merkittävästi toisistaan. Yleensä rotuoppeihin liittyy ajatus yhden rodun paremmuudesta. 176

sapatti
viikoittainen lepopäivä. Erityisesti juutalaisille sapatinvietto on lauantaisin tärkeä. 58

satiiri
kirjallinen tyylikeino, jossa jotain asiaa käsitellään niin, että se vaikuttaa naurettavalta. Yksi kritiikin muoto. 40

Seneca Fallsin julistus
naisasialiikkeen ajama julistus naisten aseman parantamisesta Yhdysvalloissa vuonna 1848. 146

skisma
katolisen kirkon sisäistä hajaannuksista käytetty nimitys. Suuria skismoja olivat katolisen ja ortodoksisen kirkon välirikko 1054 ja vuodet 1378–1417, jolloin kaksi ja jopa kolmekin paavia hallitsi yhtä aikaa (Vatikaanissa ja Avignonissa). 60

skolastiikka
keskiajalla syntynyt opillinen suuntaus, joka yhdisti kristillisen opetuksen eli teologian ja antiikin filosofian (esimerkiksi Aristoteles ja Raamattu). Tuomas Akvinolainen on tunnetuin edustaja. 66

sofisti
kiertävä puhetaidon opettaja antiikissa. 29

sosiaalidarwinismi
aate, jonka mukaan biologiasta tuttu valintaprosessi pätee myös yhteiskunnassa. Sosiaalidarwinistien mukaan on luonnollista, että toiset menestyvät ja toiset tuhoutuvat eloonjäämistaistelussa. 176

sosiaalidemokratia
liike, joka irtautui marxismista 1800-luvun lopulla ajaakseen sosialismia lainsäädännön avulla ja ilman vallankumousta. 145

sosialismi, sosialisti
taloudellista tasa-arvoa ja varsinkin työväenluokan oikeuksia korostava aate. Kommunismin käytännön toteutus, joka nähdään usein välivaiheena kapitalismista kommunismiin siirryttäessä. Aatteen kannattaja on sosialisti. 144

sosialistinen realismi
sosialismin saavutuksia ylistävä taidesuuntaus, erityisesti Stalinin ajan (1924–53) Neuvostoliitossa. 173

stadion
kilpaurheiluareena antiikissa.

stoalaiset, stoalaisuus
antiikin Kreikassa filosofisen suuntauksen edustajat, jotka korostivat mielenrauhaa ja itsehillintää. 30

strategi
antiikin Kreikassa neuvoston valitsemat poliittiset vaikuttajat, esimerkiksi Perikles. 27

suhteellisuusteoria
fysiikan teoria, joka pohjautuu suhteellisuusperiaatteeseen, jossa luonnonlait ja fysiikan teoriat ovat samat kaikissa tilanteissa. Albert Einstein julkaisi erityisen suhteellisuusteorian v. 1905 ja yleisen suhteellisuusteorian v. 1915. Jälkimmäinen muutti käsitystämme esim. avaruuden rakenteesta ratkaisevalla tavalla. 174

suffragetti
naisten äänioikeuden puolustaja. 147

suora demokratia
vallankäyttäjät eli kansalaiset pääsevät suoraan päättämään asioista esim. äänestämällä kansankokouksissa tai kansanäänestyksissä. Eroaa edustuksellisesti demokratiasta siten, että edustuksellisessa demokratiassa kansa valitsee keskuudestaan henkilöt, jotka äänestävät ja päättävät asioista heidän puolestaan kansanedustuslaitoksissa, kuten eduskunnassa. 27

surrealismi
taidesuunta, joka hakee usein innoituksensa alitajunnasta ja unista. Se kuvaa epätodellisia ja unenomaisia asioita. 173

suuret ikäluokat
länsimaissa toisen maailmansodan jälkeen (1940-luvun lopussa) syntyneet ikäluokat. Näyttelivät keskeistä osaa nuorisokulttuurin synnyssä 1950–1960-luvuilla ja vaikuttavat edelleen vaikuttavana väestöryhmänä sekä kulttuurin että yhteiskunnan toimintaan. 184

sääty
yhteiskuntaryhmä, jolla on tietyt oikeudet ja velvollisuudet. Esimerkiksi Euroopassa ihmiset kuuluivat sydänkeskiajalta teollistumisen aikakaudelle syntyperänsä ja ammattinsa mukaisiin säätyihin. Erillisiksi säädyiksi luetaan yleensä aateli, papisto, porvaristo ja talonpojat. 53

taloudellinen liberalismi
ajattelutapa, jonka mukaan taloudellisen toiminnan pitäisi olla mahdollisimman vapaata. Taloussuuntaus korosti yksityistä omistusta ja yritteliäisyyttä vaurauden lisääjinä. Se vastusti valtion sääntelyä ja rajoituksia talouselämässä. Keskeinen teoreetikko oli 1700-luvun lopun skotlantilainen filosofi Adam Smith. 137

tasavallan aika
antiikin Rooman ajanjakso, jolloin valtaa käytti senaatti, etruskikuninkaiden karkotuksesta (500-luku eaa.) keisari Augustuksen aikaan (v. 31 eaa.) saakka. 36

termit
kylpylät antiikin Roomassa. 41

timokratia
varallisuuteen perustuva valta.

totalitaristinen aate, totalitarismi
yhden puolueen tai aatesuunnan ylivalta, joka ulottuu kaikille yhteiskunnan osa-alueille: valtion etu on asetettu yksilön edun edelle. 170

totalitaristinen valtio
yhteiskuntajärjestelmä, jossa valtion etu on asetettu yksilön edun edelle, esimerkiksi diktatuurit. 171

tragedia
murhenäytelmä ja teatterikirjallisuuden lajityyppi, joka syntyi antiikin Kreikassa. 33

trubaduurirunous
keskiajalla suosittu laulurunous, jossa aiheena oli usein naisen ylistys ja palvonta. 69

tyranni
yksinvaltias antiikin kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa. Tyranni oli anastanut vallan itselleen kansan avulla. Nykyisin hirmuhallitsijasta käytetty nimitys. 24

utopistisosialisti
sosialistiryhmät, jotka etsivät ihanneyhteiskuntaa, perustivat tai suunnittelivat niitä erityisesti 1800-luvulla. 144

uusklassinen tyyli
antiikin tyylejä jäljittelevä taidesuuntaus 1700- ja 1800-lukujen taitteessa erit. arkkitehtuurissa. 128

valistunut itsevaltius
Voltairen suosittelema hallitsemismuoto, jossa sivistynyt hallitsija osaisi hallita viisaasti ja ajaisi koko kansan etua. 114

valistus
1700-luvulla kriittinen ajattelutapa, joka korosti järkeä. 110

vallan kolmijako
valistusfilosofi Montesquieun kehittämä vallan jako päätös-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan. Tällä estettiin vallan kasautuminen yhdelle taholle. 117

vapausaate
ks. liberalismi. 137

vasallisuhde
keskiajan läänitysjärjestelmään liittyvä järjestely, jossa hallitsija jakoi maansa paikallisten lääninherrojen eli vasallien hallittavaksi. Vasallien tuli vastineeksi palvella hallitsijaa uskollisesti ja antaa tälle käyttöön esim. sotajoukkoja. Keskiajan valtioiden hallinto rakentui monilta osin hallitsijan ja hänen vasalliensa välisen luottamussuhteen varaan. Vasallisuhdeverkosto saattoi muodostua varsin monimutkaiseksi läänitysten edelleen jakamisen ja alavasallien myötä. 54

vastauskonpuhdistus
katolisen kirkon vastaisku uskonpuhdistukselle 1500-luvun lopulla, protestantit pyrittiin käännyttämään katolilaisiksi. 91

viidensadan neuvosto
antiikin Kreikassa valtaa käyttänyt taho. Virkamiehet, jotka valmistelivat kansankokouksen asiat, valittiin arpomalla. 27

viktoriaaninen
kuningatar Viktorian hallinnon aika 1837–1901. Konservatiivinen aikakausi Euroopassa, tyypillistä oli esimerkiksi moraalisesti tiukka asenneympäristö. 150

Wienin kongressi
Euroopan valtionpäämiesten suuri kokoontuminen 1814–15. Kongressissa sovittiin olojen järjestämisestä Napoleonin sotien jälkeen. 134

yhteiskuntasopimus
Valistusajalla esiintuotu ajattelutapa, jossa hallitsijan vallan katsottiin perustuvan kansan kanssa tehtyyn sopimukseen. Kansalla tuli olla valta päättää hallitsijasta. 115

yleistahto
valistusfilosofi Rousseaun käsite: yhteinen kansan tahto, josta poistetaan itsekäs oman edun tavoittelu, kansanvalta.

yliopisto
keskiajalla kirkon vaikutuspiiristä irtautunut oppineiden ja opettajien yhteisö. Se on nykyäänkin korkeimman sivistyksen ja koulutuksen tarjoaja. 64

äärinationalistinen liike
kiihkomielinen kansallismielisyys, esimerkiksi natsi-Saksan kansallissosialistit, fasistit. 171

Kannen kuvat:
© GABRIEL BOUYS/AFP/Getty Images (pääkuva)
© www.bridgemanimages.com (kuva vas.)
© Alessandra Benedetti/Corbis via Getty Images (kuva keskellä)
© www.bridgemanimages.com (kuva oikealla)

s. 7 PYMCA/UIG/Getty Images
s. 9 MVPhotos
s. 10 vasemmalla Robert Harding/MVPhotos
s. 10 keskellä Imagno/Austrian Archives/Getty Images
s. 10 oik. jeff koons getty 146546170 The sculpture 'Metallic Venus' of US artist Jeff Koons is seen at the Liebighaus Skulpturen Sammlung during the opening of the exhibition 'Jeff Koons - The Painter & The Sculptor' taking place both at the Liebighaus Skulpturen Sammlung and the Schirn Kunsthalle iin the central German city of Frankfurt am Main, Germany, on June 19, 2012. The exhibition starts June 20 and will run till September 23, 2012. Daniel Rolandia/AFP/Getty Images
s. 13 Chris Hellier/Corbis/Getty Images
s. 15 Glyn Genin/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 16 DEA/G Dagli Orti/MVPhotos
s. 18 Bridgemanimages
s. 21 Ron Sanford/Getty Images
s. 22 iso kuva
Alamy/MVPhotos
s. 22 pieni kuva
Juha Tuomi/Lehtikuva
s. 25 DEA/G Dagli Orti/MVPhotos
s. 26 akg-images/MVphotos
s. 28 MVPhotos
s. 31 Universal History Archive/Getty Images
s. 32 VCG Wilson/Corbis/Getty Images
s. 34 vasemmalla Hervé Champollion/akg-images/MVphotos
s. 34 keskellä DEA/G. Nimatallah/De Agostini/Getty Images
s. 34 oikealla AKG Images / MVphotos
s. 37 Westend61/MVPhotos
s. 38 Fine Art Images/Heritage Images/Getty Images
s. 40 Alamy/MVPhotos
s. 41 Alamy/MVPhotos
s. 42 Leemage/Corbis/Getty Images
s. 44 ylhäällä DeAgostini/Getty Images
s. 44 alhaalla Getty Images
s. 47 akg-images/MVphotos
s. 50 vasemmalla Shaun Egan/Getty Images
s. 50 oikealla Tim O'Brien/Getty Images
s. 52 Bridgeman Images
s. 53 Lebrecht Music & Arts/MVphotos
s. 54 Bridgeman Images
s. 55 Bridgeman Images
s. 56 Horizons WWP/TRVL/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 57 Photo 12/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 59 Bridgeman Images
s. 61 Bridgeman Images
s. 62 Bridgeman Images
s. 64 Bridgeman Images
s. 66 akg-images/MVphotos
s. 68 Photo Scala, Florence
s. 69 ylhäällä DeAgostini/Getty Images
s. 69 alhaalla Kristy Sparow/Getty Images
s. 70 akg-images/MVphotos
s. 71 DeAgostini/Getty Images
s. 72 Charles McQuillan/Getty Images
s. 74 ylhäällä
Bridgeman Images
s. 74 alhaalla
Bridgeman Images
s. 77 Universal History Archive/Getty Images
s. 78 DeAgostini/Getty Images
s. 81 Bridgeman Images
s. 82 Bridgeman Images
s. 83 Bridgeman Images
s. 85 Alamy/MVPhotos
s. 86 Bridgeman Images
s. 89 akg-images/MVphotos
s. 90 vasemmalla
akg-images/MVphotos
s. 90 oikealla
Fine Art Images/Heritage Images/Getty Images
s. 92 DEA/G. Dagli Orti/De Agostini/Getty Images
s. 95 Science Source/MVphotos
s. 96 Lebrecht Music & Arts/MVphotos
s. 99 Alamy/MVPhotos
s. 100 Photo Scala, Florence
s. 102 Artokoloro Quint Lox Limited/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 104 Leemage/Corbis/Getty Images
s. 105 Art Media/Print Collector/Getty Images
s. 106 Steve Vidler/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 109 Bridgeman Images
s. 111 Lebrecht Music & Arts/MVphotos
s. 112 Bridgeman Images
s. 113 Culture Club/Getty Images
s. 115 Bridgeman Images
s. 116 Bridgeman Images
s. 118 The Print Collector/Getty Images
s. 120 MVPhotos
s. 122 Getty Images
s. 123 Bridgeman Images
s. 125 Alamy/MVPhotos
s. 126 Bridgeman Images
s. 127 Fine Art Images/Heritage Images/Getty Images
s. 128 John Greim/LightRocket/Getty Images
s. 130 Manfred Gottschalk/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 133 Bridgeman Images
s. 135 Bridgeman Images
s. 136 Pictorial Press Ltd/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 138 Bridgeman Images
s. 139 akg-images/MVphotos
s. 140 Mia Saarinen/Sanoma Pro
s. 143 Culture Club/Getty Images
s. 145 Dietmar Katz/bpk
s. 146 Bridgeman Images
s. 147 Jimmy Sime/Getty Images
s. 148 Mary Evans Picture Library/MVPhotos
s. 151 VCG Wilson/Corbis/Getty Images
s. 152 Bridgeman Images
s. 153 Universal History Archive/UIG/Getty Images
s. 154 Bridgeman Images
s. 155 Interfoto/Alamy Stock Photo / MVphotos
s. 157 Fine Art Images/Heritage Images/Getty Images
s. 158 Marc Deville/Gamma-Rapho/Getty Images
s. 161 Adoc-photos/Corbis/Getty Images
s. 162 Mary Evans Picture Library/Lehtikuva
s. 165 Lewis W. Hine/Buyenlarge/Getty Images
s. 166 Bridgeman Images
s. 169 George Rose/Getty Images
s. 171 Adam Eastland Rome/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 172 Pablo Picasso: Les Demoiselles d'Avignon, 1907 © Succession Picasso/Kuvasto 2016, Bridgeman images
s. 173 Martin Shields/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 175 The LIFE Picture Collection/Getty Images
s. 176 Adoc-photos/Corbis/Getty Images
s. 179 Ullstein bild/Getty Images
s. 180 Visions of America/UIG/Getty Images
s. 183 Getty Images
s. 184 Mary Evans Picture Library/Lehtikuva
s. 185 Everett/Lehtikuva
s. 186 Photo Scala, Florence
s. 188 18.07 getty 502796210
A child looks at an art piece protected by a plexiglass pane by British artist Banksy representing a child with a suitcase looking through a telescope with a vulture perched on it, in tribute to migrants and refugees on December 29, 2015 on a beach in Calais. Philippe Huguen/AFP/Getty Images
s. 189 iso kuva AFP/MVphotos
s. 189 pieni kuva Clemens Bilan/Getty Images
s. 191 Alexi Witwicki/Kommersant/Getty Images
s. 192 Tom Miner/The Image Works/TopFoto/MVphotos
s. 193 Bettmann/Getty Images
s. 195 (HUOM! Puuttuu sivunumero taitossa!)
Roni Rekomaa/Lehtikuva
s. 197 Antti Aimo-Koivisto/Lehtikuva
s. 199 vasemalla Contraband Collection/Alamy Stock Photo/MVphotos
s. 199 oikealla Roberto Finizio/Pacific Press/Barcroft India/All Over Press

Ateenan koulu

Platon 427–348 eaa.

– Todellisuus muodostuu ideamaailmasta ja aistimaailmasta:

- Ideamaailma on muuttumaton, näkymätön ja näkyvän maailman takana
- Aistimaailma on muuttuva ja näkyvä. Sitä hallitsevat muuttuvat aistit ja halut.

– Ideat saattoi oivaltaa järjellä.
– Platonin valtio-oppi: valtion johtajiksi ja suunnittelijoiksi soveltuivat filosofit, koska he edustivat järjen ääntä.
– Tieto ohjaa toimimaan oikein.
– Akademeia-koulu Ateenassa, jossa tutkittiin filosofiaa, luonnontieteitä ja matematiikkaa.

Aristoteles 384–322 eaa.

– Kuvattu toinen käsi osoittaen maahan, aistein tutkittavaan maailmaan. Toisessa kädessä Aristoteles pitää Etiikka-teostaan.
– Aristoteles ihaili Platonia, oppi-isäänsä, mutta oli eri mieltä tämän kanssa monista tieteen peruskysymyksistä.
– Aristoteles oli kiinnostunut filosofian lisäksi myös muista tieteistä, kuten fysiikasta, tähtitieteestä, eläin- ja kasvitieteestä, retoriikasta ja runousopista sekä kreikkalaisvaltioiden poliittisista oloista. Hän perusti Ateenaan Lykeionin koulun, jossa opetus ja johtopäätökset luonnonilmiöistä perustuivat huolellisesti tehtyihin havaintoihin. Oli Aleksanteri Suuren opettaja.
– Logiikka: totuuden muuttumattomuuden laki, väitteet joko tosia tai epätosia. “Ihminen on poliittinen olento”.
– Kohtuullisuuden ajatus (äärimmäisyyksien välttäminen, sopusoinnun etsiminen henkisen ja fyysisen maailman tavoitteiden välillä).
– Oli läpi keskiajan (Raamatun ohella) kaiken korkeamman kulttuurin arvostetuin auktoriteetti.

Sokrates n. 470–399 eaa.

– Kyselevä ja keskusteleva opetus nk. sokraattinen menetelmä.
– Korosti kansalaisen velvollisuuksia polista kohtaa; ihminen ei saa olla itsekäs.
– Etiikan pohtiminen: tieto hyvästä ohjaa hyviin tekoihin.
– Ihmisessä vaikuttaa sisäinen ääni “daimon”, jota kuuntelemalla löytyy oikea ratkaisu.
– Luonteeltaan kiivas “Ateenan paarma”.
– Tuomittiin kuolemaan nuorison villitsemisestä ja turmelemisesta.

Ksenofon 430–355 eaa.

– Sokrateen oppilas, filosofi, sotapäällikkö ja historiankirjoittaja. Kirjoitti Sokrateen puolustuspuheen (Apologia).
– Käytännönläheinen tieteilijä, joka kirjoitti mm. Sotaretkistä, ratsastuksesta, ratsuväen taktiikasta sekä Ateenan ja kotitalouksien taloudenpidosta.

Zenon 460–370 eaa.

– Korosti velvollisuudentuntoa ja itsekuria.
– Stoalaisuuden isä (opetti Ateenan agoran pylväskäytävien, stoa, varjoissa).
– Suvaitsevainen maailmankuva ⇒ vaikutti Rooman valtakunnassa.

Epikuros 341–270 eaa

– Korosti mielihyvää: ihminen saavuttaa onnen vapautumalla ruumiin kivuista ja mielen peloista.
– Tavoitteena hyvä ja onnellinen elämä.
– Epikurolaisuus-koulukunta.

Pythagoras n. 580–500 eaa.

– Matematiikan isä: maailmankaikkeus koostuu luvuista. Tutki matematiikan avulla useita aloja mm. Musiikin teoriaa ja ihmiskehon suhteita.
– Hyödynsi babylonialaisten oppineiden teoreemaa suorakulmaisen kolmion sivujen välisistä suhteista.
– Sielunvaellusoppi.

Parmenides n. 515–445 eaa.

– Nk. esisokraatikko: erotteli todellisen maailman ja sen miltä maailma näyttää.

Herakleitos n. 550/540–460 eaa.

– Vastakohtaparit muodostavat todellisuuden.

Diogenes Sinopelainen n. 412–323 eaa.

– Suosittu ateenalainen filosofi, kyynikkojen filosofikoulukunnan perustaja.
– Tavoitteli riippumattomuutta, itseriittoisuutta ja mielen tasapainoa askeettisilla menetelmillä (asui mm. tynnyrissä).

Eukleides n. 200-luvun alussa eaa.

– Aleksandrialainen matemaatikko, joka tutki erityisesti geometriaa, astronomiaa ja optiikkaa.
– Tunnetuin teos Stoikheia (lat. *Elementa*, suom. Alkeet), jota käytettiin geometrian perusteiden oppikirjana vielä 1900-luvulla kouluissa.

Klaudios Ptolemaios n. 100–180 jaa.

– Pitää kädessään maapalloa, joka symboloi hänen osaamistaan tähtiteteen saralla. Vaikutti Aleksandriassa.
– Oli matemaatikko, tähtitieteilijä, maantieteilijä ja astrologi.
– Julkaisi v. 140 *Megiste Syntaksis* (Maaailmanjärjestys) tietosanakirjasarjan (tunnetaan myös arabiankielisen käännöksensä nimellä *Almagest*), joka kokosi yhteen babylonialaisten ja kreikkalaisten tiedemiesten havainnot planeettojen liikkeistä:

- Maan uskottiin olevan kaiken keskipisteenä ja tämä nk. “ptolemaioslainen” maakeskinen maailmankuva oli vallitseva näkemys tähtitieteessä koko keskiajan.

Viisauden suojelijat: Apollon ja Pallas Athene

– Apollon (kr.) / Apollo (lat.)

- Olympoksen kaunein ja rakastetuin hahmo, joka kreikkalaisilla symboloi aurinkoa
- Zeuksen poika
- Taiteen ja kulttuurin suojelija
- Tunnusmerkkeinä kultainen lyyra, joutsenten vetämät vaunut ja nuolet, joilla hän pystyi sekä haavoittamaan että parantamaan.

– Pallas Athene (kr.) / Minerva (roomal.)

- Viisauden ja järjen sekä sodan jumalatar, Ateenan suojelija
- Zeuksen tytär
- Myös kekseliäisyyden, taiteen, kirjallisuuden, filosofian ja naisten maailman suojelija
- Tunnusmerkkeinä kypärä, keihäs, kilpi, pöllö ja oliivipuu.

Kreikkalaisen näytelmäkirjallisuuden nimitykset

Epiikka eli kertomakirjallisuus
– Kehittyi kun kansantarinoita ja myyttejä aletettiin kirjoittaa ylös n. 700-l. eaa.
– Homeros: sankarirunoelmat *Ilias ja Odysseia.*

Lyriikka eli laulurunous
– Lyyran säestyksellä lauletut runot (600-l. eaa.)
– Sapfo: tunteikkaat rakkausrunot.

Draama eli näytelmärunous (kreikan kielessä *draama* = toiminta)
– Sai alkunsa Dionysos-jumalan kunniaksi vietetyistä menoista
– Vuoropuhelun muodossa esitetty näytelmä
– Näytelmäkilpailut (alkaen 500-l. eaa.)
– Näyttelijät pukeutuivat aluksi vuohennahkoin, myöhemmin he käyttivät roolin mukaisia vaatteita ja naamareita.

Tragedia eli murhenäytelmä
– kr. *tragos* ja *odos* eli pukkilaulu. Nimetty Dionysoksen mukaan, sillä pukki oli Dionysoksen tunnus
– Aiskhylos: *Oresteia-trilogia*
– Sofokles: *Kuningas Oidipus*
– Euripides: *Medeia, Troijan naiset.*

Komedia eli huvinäytelmä
– Aristofanes: *Pilvet, Linnut, Sammakot*.

Sofokleen näytelmä Kuningas Oidipus

Sofokleen Kuningas Oidipus lienee koko antiikin Kreikan kuuluisin näytelmä. Näytelmän päähenkilö on Theban nuori kuningas Oidipus, jonka traaginen kohtalo on katsojien tiedossa alusta alkaen. Oidipus on surmannut isänsä ja nainut äitinsä Iokasten, vaikkei vielä itse tiedä tätä näytelmän alussa.

Erityisen traagista on, että Oidipus on ajautunut toteuttamaan hänelle lausuttua ennustusta, vaikka on nimenomaan yrittänyt välttää sitä. Oraakkeli oli nimittäin ennustanut, että hän tulee surmaamaan isänsä ja naimaan äitinsä. Tämän kuultuaan Oidipus ymmärrettävästi pakeni kotoaan. Hän ei kuitenkaan tiennyt olevansa ottolapsi ja tavattuaan vuoristotiellä vanhan miehen, hän riitautui tämän kanssa ja surmasi tämän. Mies oli Theban kuningas ja Oidipus peri muutamien sankaritekojen jälkeen tämän valtaistuimen ja puolison, eli oman äitinsä. Kohtalo ja jumalat ovat siis ihmistä vahvempia, ja pitävät ihmistä uhrinaan.

Itse näytelmässä näitä tapahtumia ei kuvata, sillä ne olivat osa yleisesti tunnettua myyttistä tarinaa. Draama käsittää vain tapahtuneen paljastumisen. Näytelmän alussa Oidipus hallitsee Thebaa, mutta kaupunkia riivaa rutto. Oraakkeli ilmoittaa taudin johtuvan siitä, että Oidipuksen isän murhaaja on yhä kaupungissa. Oidipus ryhtyy tarmokkaasti etsimään tappajaa. Vähän kerrallaan Oidipuksen aavistukset heräävät, ja lopulta hän saa varmistuksen epäilyksilleen – hän on tahtomattaan syyllistynyt isänmurhaan. Iokaste on keksinyt ratkaisun jo aikaisemmin ja Oidipus löytää hänet hirttäytyneenä. Oidipus puhkoo omat silmänsä äitinsä rintasoljella ja lähtee maanpakoon sokeana kerjäläisenä.

Draama rakentuu jännitteelle, jonka muodostaa pelastumisen toivo ja sitä seuraavat pettymykset. Tämä toi eloa yleisön jo valmiiksi hyvin tuntemaan tarinaan. Jumalten vaikutus tulee draamassa esille oraakkelin välityksellä. Oraakkeli ilmoittaa kolme kertaa Oidipukselle ja muille henkilöille jumalten määräämän kohtalon, jonka välttely saattaa tapahtumat liikkeelle. Toivon ja pettymyksen välinen jännite ilmenee, kun kohtalo kuitenkin lopulta toteutuu ja tulee lopulta ilmi.

Vestan papittaret pitivät yllä ikuista liekkiä

Pääjumalien lisäksi roomalaisilla oli kotijumalia, joista merkittävin oli kodin ja kotilieden jumalatar Vesta. Vestan kultti oli Rooman vanhimpia, ja hänen temppelinsä antiikin kunnioitetuimpia pyhäkköjä. Vestan kuusi neitsyttä eli vestaalia piti temppelissä yllä pyhää ikuista liekkiä. Jos papitar epäonnistui tehtävässään ja liekki sammui, rangaistuksena oli ruoskinta ja erottaminen tehtävästä.

Kuva 2: Vestan papittaren patsas, Valkoista marmoria, noin v. 192–235, Palatinuksen museo, Rooma (E. Ripatti)

Vestaalit valittiin tehtäväänsä 7–10-vuotiaina, ja palvelusaika oli 30 vuotta. Vestaalien oli pysyttävä neitsyinä koko palvelusajan. Vestaalit nauttivat suurta yhteiskunnallista arvostusta myös palvelusajan jälkeen. He saivat halutessaan mennä naimisiin, mutta monet jatkoivat tehtävässä, sillä vestaaleilla oli oikeuksia, joita muilla roomalaisilla naisilla – tai miehilläkään – ei ollut. Vestaaleilla oli kunniapaikat amfiteattereissa. Jopa poliittisten päättäjien oli väistyttävä, kun vestaalit kulkivat kaupungilla henkivartijoidensa saattamina.

Kuva 2: Vestan temppeli Forum Romanumilla (E. Ripatti)

Mithran kultti oli yksi suosituimmista

Rooman legioonalaiset toivat 100-luvulla Persiasta mukanaan Mithra-kultin. Salaseuramainen uskonto kokoontui luolamaisiin tiloihin rituaalimenoihin, jotka oli sallittu vain miehille. Mithralaisuus vetosi sotilaisiin ylistämällä urheutta: sen jäseniin viitattiin jumalan sotureina.

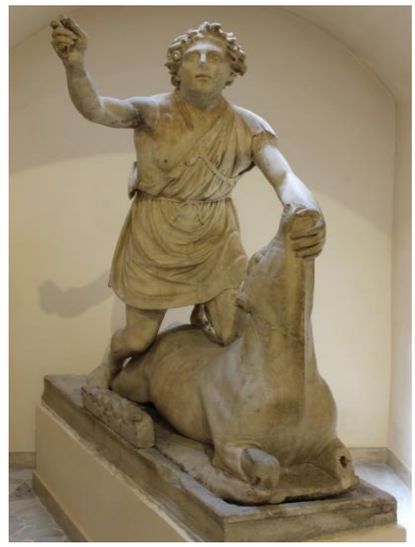

Kuva 1: museosta Ostica anticassa, Rooman vanhassa satamakaupungissa (E. Ripatti)

Kultista tuli hyvin suosittu. Sille oli ominaista härän uhraaminen siten, että sen veri valutettiin uhraajan päälle. Verellä uskottiin olevan uudistava ja puhdistava voima, joka auttoi saavuttamaan uudestisyntymän.

Mithran kultissa jumalan syntymäpäivää vietettiin 25.12. Kulttiin liittyi myös taivaankappaleiden ja tähtimuodostelmien asentojen tarkka seuraaminen. Mithran patsaissa on kuvattu taivaankappaleiden tunnuseläimet mm. härkä, pieni koira, vesikäärme, korppi ja skorpioni.

Kuva 2: Ostiassa sijaitseva Mithran temppeli (E. Ripatti)

Roomalaista rakennustaidetta

Basilika

– Oli Rooman valtion julkinen rakennus, jossa pidettiin muun muassa oikeuden istuntoja ja kokouksia.
– Alun perin basilikaan kuului kolme laivaa: iso keskilaiva ja kaksi pienempää sivulaivaa. Näistä ainoastaan pohjoinen sivulaiva on edelleen pystyssä.
– Mittasuhteiltaan rakennus oli valtava: pelkkä keskilaiva oli 25 m leveä ja 80 m pitkä. Korkeutta oli 39 metriä.

- Valtavat mittasuhteet mahdollisti holvaustekniikan kehitys: tiiltä ja sementtiä yhdistelemällä saatiin aikaan kevyt ja kestävä rakenne.

Kuva 1: Konstantinuksen ja Maxentiuksen basilika, Rooma (308–312)

Amfiteatteri

– Amfiteattereissa gladiaattorit taistelivat toisiaan ja villieläimiä vastaan. Kuuluisin amfiteatteri oli Colosseum, mutta niitä rakennettiin ympäri valtakuntaa.
– Areenalla järjestettiin myös julkisia teloituksia, muun muassa monia kristittyjä marttyyrejä teloitettiin areenalla.
– Tarragonan amfiteatteriin kuljetettiin villieläimiä laivoilla läheisen sataman kautta, josta ne siirrettiin amfiteatterin tiloihin.
– Visigoottien valloitettua Katalonian 500-luvulla areenalle rakennettiin kristillinen temppeli marttyyrien muistoksi.

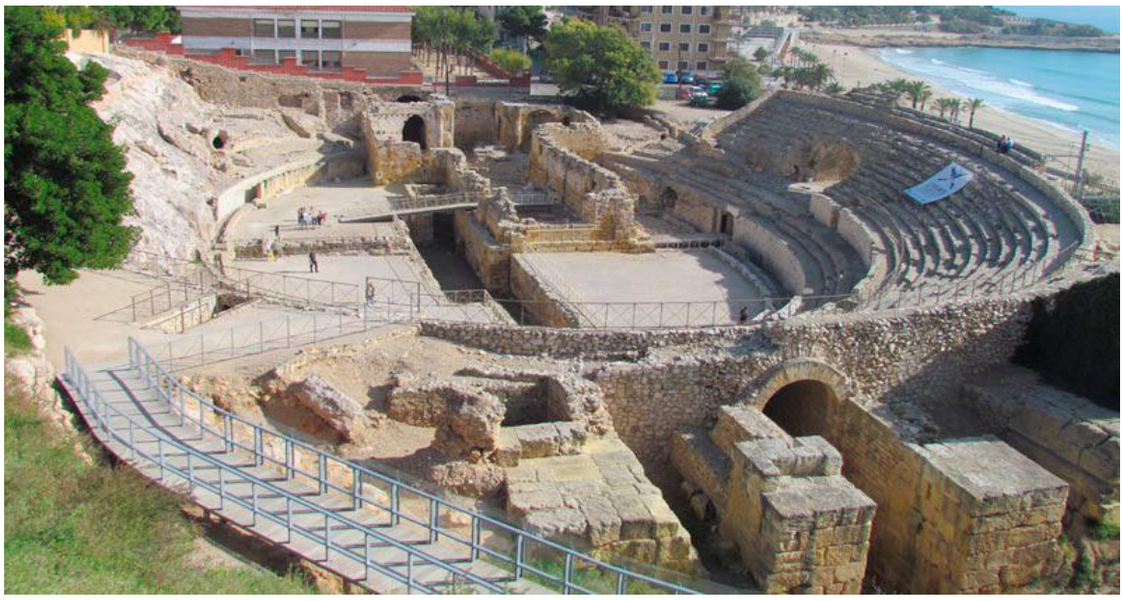

Kuva 2: Amfiteatteri, Tarragona, Katalonia (100-luku jKr.)

Riemukaari

– Konstantinus I oli Rooman keisarina vuosina 306–337. Hän rakennutti riemukaaren kuvastamaan Mulviuksen sillan voittoa.
– Riemukaari on 21 m korkea, 25,9 m leveä ja 7,4 m syvä.
– Riemukaaren yläosan teksti kertoo syyn rakentamiseen: Rooman senaatti ja kansa (SPQR) lahjoittavat kaaren, koska Konstantinus kukisti tyrannin (Maxentiuksen) ja hänen kannattajansa oikeutetussa sodassa.

Kuva 3: Konstantinuksen riemukaari, Rooma (315 jKr.)

Akvedukti

– Akvedukti rakennettiin tuomaan vettä Tarracon (Tarragona) merenrantakaupunkiin Kataloniaan, Barcelonan eteläpuolelle.
– Fracolì-joen laakson ylittävä akvedukti on 217 m pitkä, korkeutta korkeimmassa kohdassa on 26 metriä.
– Roomalaisten holvaustekniikka mahdollisti tämänkin rakennushankkeen: Holveja rakennettiin yhteensä 36, joiden avulla rakennelma pysyy koossa. Huomiota kiinnitettiin myös esteettisiin arvoihin. Akvedukti sointuukin ympäröivään maisemaan erinomaisesti.

Kuva 4: Pont del Diable, Tarragona, Katalonia (1. vuosisata jKr.)

Pantheon, Rooma

– Merkittävin keisariajalla rakennettu temppeli: imperiumin uskonnollisia keskuksia. Kaikkien jumalten temppeli (kr. *pan* = kaikki, *theos* = jumala).
– Rooman parhaiten säilynyt antiikkinen rakennus vihittiin kirkoksi 600-luvun alussa
– Erikoisuutena kupoli, jonka korkeus on yhtä suuri kuin sen halkaisija (43,3 m., puolipallo).
– Kattoaukosta eli oculuksesta (halkaisija 8,9 m) virtaa sisälle rakennukseen päivänvalo (ja vesisade).

Kuva 5: Pantheon (E. Ripatti)

Hellenistinen Lähi-itä

Aleksanteri Suuren valloitusretket 300-luvun loppupuolella eKr. toivat kreikkalaisuuden entistä voimakkaammin Lähi-itään. Seuraavien vuosisatojen aikana koko Lähi-itä sai vaikutteita helleenien kulttuurista. Koulutusjärjestelmä kreikkalaistui, sivistyneistön kirjakieleksi tuli kreikka ja kreikkalaisista klassikoista tuli tieteen ja filosofian kiistattomia auktoriteetteja.

Lähes tuhannen vuoden ajan, 300-luvulta eKr. 600-luvulle jKr., kreikkalaisuus hallitsi Lähiidän ja Egyptin sivistyselämää. Pienet valtiot, joita Aleksanterin imperiumin raunioille syntyi, yhdistivät kreikkalaisuutta ja alueen paikallista kulttuuria. Kreikkalainen uskonto samaistettiin paikallisiin uskontoihin, ja jumalia palvottiin kahdella eri nimellä. Esimerkiksi vanha arabialainen jumalatar Allāt tulkittiin Atheneksi, ja jumalattaren kuvapatsaissa käytettiin kreikkalaisen jumalattaren ikonografiaa.

Muinaisuuden uskonnot olivat jo menettämässä otettaan. Uudet, Lähi-idässä syntyneet mutta nopeasti kreikkalaistuneet tai roomalaistuneet uskonnot olivat tulevaisuuden uskontoja. Juutalaisuus päätyi diasporan, juutalaisten hajaantumisen, kautta koko Välimeren alueen uskonnoksi. Kristinusko levisi kääntymisten myötä ja saavutti jo 300-luvulla valtakunnanuskonnon aseman. Manikealaisuus ja mithralaisuus kilpailivat jonkin aikaa kristinuskon kanssa mutta menettivät sitten asemansa ja ajan myötä kuihtuivat pois.

Kreikkalaisen kulttuurin vahvimmaksi välityskanavaksi Lähi-itään jäi kristillinen kulttuuri. Kielellisesti tuo kulttuuri oli monimuotoinen. Kristillisessä kirjallisuudessa käytettiin rinnakkain kreikkaa ja kansan omaa kirjakieltä: Egyptissä muinaisen egyptin perillistä koptia, Lähi-idässä erityisesti syyriaa ja pohjoisempana armeniaa ja muita alueen kieliä. Kreikan asemaa vahvisti se, että hallinnollisesti valtaosa kristitystä alueesta kuului Itä-Roomalle eli Bysantille, ja kreikka oli pääkaupungin hallintokieli.

Sivistyneistön kaksikielisyys takasi sen, että kreikkalainen kulttuuri välittyi vaivatta kaikkialle. Aluksi välittyi erityisen vahvasti kreikankielinen kristillinen kirjallisuus, alkaen Uudesta testamentista, joka käännettiin kaikille kristillisille

kirjakielille. Ilmiö oli sikäli erikoinen, että Jeesuksen ja hänen opetuslastensa arameankieliset puheet kiersivät kreikan kautta takaisin Lähi-idän kielille.

Ennen pitkää ryhdyttiin kääntämään myös klassista, pakanallisen ajan kreikkalaista kirjallisuutta. Lähi-idän kristittyjen pääkielelle, syyriaksi, tätä kirjallisuutta käännettiin erityisesti 500-luvulta alkaen. Kristillinen teologia ei tullut ajan myötä toimeen yksin Jeesuksen puheitten ja opetuslasten ja apostolien kirjeitten varassa. Se tarvitsi rakennusaineikseen kreikkalaisen filosofian käyttämän käsitteistön. Varhaiset kristityt joutuivat keskustelemaan uskonnostaan hellenististen filosofien kanssa.

Lähi-idässä tutustuttiin jonkin verran myös kreikkalaiseen kaunokirjallisuuteen, joskin sen vahva sitoutuminen pakanalliseen jumalmaailmaan ja mytologiaan teki siitä kristillisessä koulujärjestelmässä vähemmän suosittua kuin tieteistä ja filosofiasta, jotka olivat joko uskonnosta riippumattomia, kuten logiikka, tai ilmaisivat uskonnolliset käsitykset sen verran abstraktissa muodossa, että ajatukset oli helppo tulkinnallisesti kristillistää.

400-luvun lopulla antiikin filosofit alettiin hyväksyä ja heidän teoksiaan käännettiin ja luettiin innokkaasti. Kristityt kirjailijat alkoivat pitää Aristotelesta suurena viisaana. Mystikko ja askeetti Iisak Niniveläinen (k. n. 700) katsoi jopa munkkien voivan oppia kärsivällisyyttä filosofeilta. Kirkonmiehet olivat keskeisellä sijalla, kun kreikkalaista filosofista ja tieteellistä kirjallisuutta käännettiin syyriaksi myöhempinä vuosisatoina.

Samaan aikaan kreikkalaisen filosofian painopiste siirtyi Lähi-itään. Aleksandria oli jo pitkään ollut Ateenan varteenotettava kilpailija, mutta kun kristitty keisari Justinianus vuonna 529 rajoitti Ateenan filosofikoulun opetusta, filosofit alkoivat siirtyä yhä enemmän Aleksandriaan ja Syyrian kaupunkeihin, kauemmas keisarin näköpiiristä. Kun Ateenan koulu lopullisesti suljettiin vuonna 579, viimeiset oppineet siirtyivät Aleksandriaan ja Syyriaan, osa ainakin väliaikaisesti myös Bysantin arkkiviholliseen, Iranin puolelle ja vahvistivat näin kreikkalaisen ajattelun asemaa myös Lähi-idän toisessa suurvallassa.

Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006.

Arabialais-islamilainen kulttuuri

600-luvulla Lähi-idän tilanne muuttui rajusti. Arabian niemimaalla syntyi 600-luvun alkupuolella uusi uskonto, islam, ja profeetta Muhammedin kuoleman jälkeen (632) arabiarmeijat valtasivat muutamassa vuosikymmenessä suurimman osan Lähi-idästä. Sata vuotta profeetan kuoleman jälkeen arabien valtakunta ulottui Espanjasta Indus-virralle.

Arabian niemimaan kulttuurin taso ennen islamia oli matala. Lääketieteellinen tietämys rajoittui muutamiin lääkekasveihin, polttoraudan käyttöön ja loitsuihin. Matemaattisia tieteitä ei harjoitettu lainkaan, ja tähtitiede ja meteorologia tyytyivät alkeelliseen ilmakehän tarkkailuun ja suhteellisen kömpelöön ajanlaskujärjestelmään.

Arabialaisesta kansanperinteestä ei ollut kilpailemaan Lähi-idän vanhan sivistysalueen tieteen ja taiteen kanssa. On selvä, että uuden suurvallan hallitsijat eivät jättäytyneet niemimaan puoskareiden hoitoon vaan turvautuivat mieluummin pitkän lääketieteellisen koulutuksen saaneisiin syyrialaisiin lääkäreihin. He antoivat ammattitaitoisten arkkitehtien rakentaa näyttäviä moskeijoita ja palatseja todistamaan uusien vallanpitäjien mahdista ja koristuttivat yksityiset tilansa hellenistisellä taiteella.

Arabialais-islamilainen kulttuuri syntyi Lähiidän myöhäisantiikin kreikkalaisvaikutteisen kulttuurin suoraksi jatkajaksi. Arabivalloitus ei aiheuttanut muutosta Välimeren alueen kulttuuriperinnön jatkuvuudessa. Kieli ja uskonto vaihtuivat, mutta useimmat kulttuurin muodot säilyivät. Kreikkalainen kulttuuri ei koskaan tullut ulkoa arabialaiseen kulttuuriin, vaan arabialaisislamilainen kulttuuri syntyi alueella, jossa kreikkalainen kulttuuri oli vallitseva. Valtioiden rajat muuttuivat, kulttuuri pysyi maantieteellisesti paikallaan.

Arabialais-islamilaisen kulttuurin kreikkalaisuutta korosti vielä 700-luvun puolivälissä alkanut uusi kehitys. Kun valloittajat olivat runsaassa sadassa vuodessa rakentaneet itselleen mahtavan imperiumin ja vakiinnuttaneet asemansa, heidän mielenkiintonsa kääntyi korkeakulttuuria kohti. Tähän asti kreikkalaista tiedettä ja filosofiaa olivat pitäneet yllä lähinnä syyriaa puhuvat kristityt. Nyt islamilainen, arabiaa puhuva yläluokka kiinnostui tästä perinnöstä. Näkyvin seuraus oli arabialaisen käännösliikkeen synty.

Kalifin, yläluokan ja vaurastuneiden lääkärien ja oppineitten kiinnostus kreikkalaisia tekstejä kohtaan johti siihen, että suuri osa säilyneestä tieteellisestä ja filosofisesta kirjallisuudesta käännettiin arabiaksi vuosien 750 ja 1000 välillä, monet useaan kertaan yhä tarkempina käännöksinä. Hallitsijat ja oppineet lähettivät kirjojenetsijöitä hankkimaan käsikirjoituksia eri puolilta islamilaista imperiumia. Lähetystöt kiersivät Konstantinopolia myöten etsimässä Aristoteleen, Galenoksen ja muiden antiikin oppineiden tekstejä, ja arabit ostivat tai kopioivat Bysantista monia käsikirjoituksia tuomisina takaisin Bagdadiin.

Tämä suurimittainen kirjojen etsiminen ja kääntäminen pelasti kreikkalaisen perinnön. Moni antiikin kreikkalainen teksti on myöhemmin kadonnut alkukielisenä ja säilynyt vain arabialaisena tai heprealaisena käännöksenä. On myös esitetty, että Bysantissa 800-luvulla virinnyt kiinnostus jo lähes unohtuneita antiikin pakanafilosofeja ja -tiedemiehiä kohtaan saattoi saada kimmokkeen arabien osoittamasta kiinnostuksesta.

Runsaassa kahdessa vuosisadassa arabit omaksuivat kreikkalaisen tieteen, 900-luvun loppupuolella heillä oli jo vaikuttava valikoima Kreikan tieteen ja filosofian klassikoita käytössään ja arabialainen tiede oli kehittymässä kreikkalaisen ohi.

Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla, s. 139–142 (tiivistelmä). 2006.

Montserratin Musta Neitsyt

Pyhimykset olivat tärkeä osa keskiajan uskontoa. Heidän ruumiinosistansa, heille kuuluneista esineistä tai heitä esittävistä taideteoksista saattoi tulla pyhäinjäännöksiä, joita koskettamalla saattoi kokea Jumalan läsnäolon.

Katolisen perimätiedon mukaan apostoli Luukas olisi toiminut Montserratin Mustan Neitsyen veistäjänä ja Pietari olisi tuonut veistoksen Montserratiin Kataloniaan.

Radiohiiliajoituksen avulla on kuitenkin vahvistettu, että veistos on peräisin 1100-luvulta, ja se edustaa romaanista veistotaidetta.

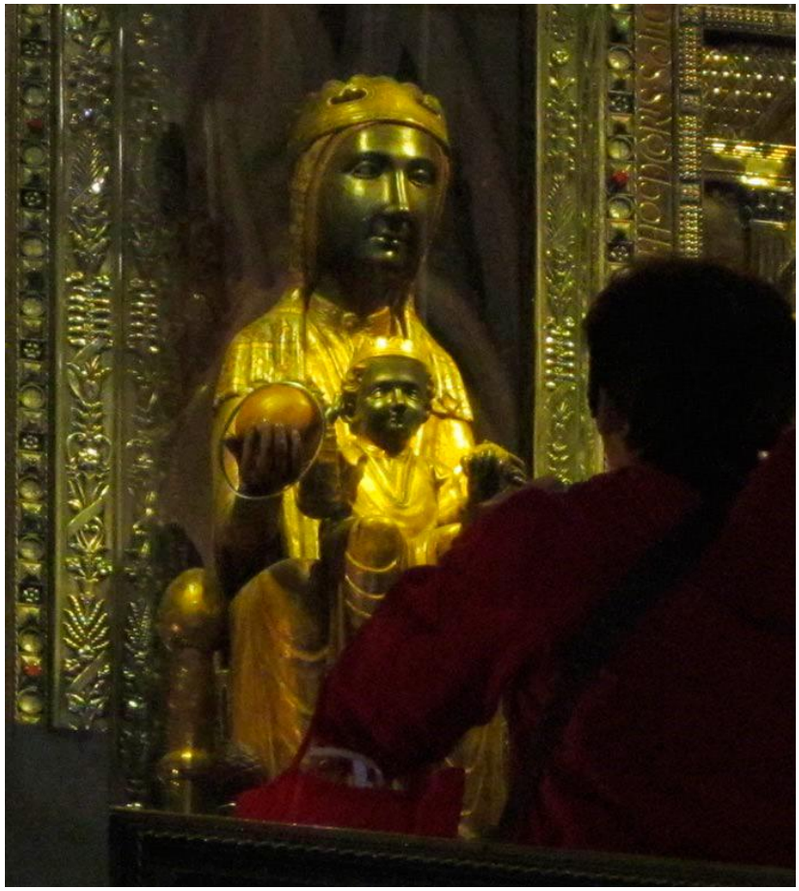

Kuva 1: Montserratin Musta Neitsyt (1100-luku)

Arabialaisen kulttuurin välittyminen Eurooppaan

Arabialais-islamilainen kulttuuri oli hyvin kirjallinen, ja meille on säilynyt tekstejä mitä erilaisimmilta elämänalueilta. Tieteellisiä tutkielmia tunnetaan kaikilta tieteenaloilta runsaasti, ja historialliset ja maantieteelliset teokset, matkakuvaukset ja muistelmat täydentävät kuvaamme keskiajan kulttuurista yleensä ja lännen ja islamilaisen maailman suhteista erityisesti. Mitä myöhäisempiin vuosisatoihin tullaan, sen vahvemmin myös länsimaiset lähteet dokumentoivat Euroopan elämää ja sen saamia kulttuurivaikutteita. Viimeistään 1300-luvulla molempia kulttuureja voidaan sanoa täysin kirjallisiksi.

Kreikan ja muinaisen Lähi-idän suhteiden kohdalla olemme mahdollisuuksien, todennäköisyyksien ja myöhempien lähteiden oletusten ja arvailujen varassa. Euroopan ja islamilaisen maailman kulttuurisuhteita voidaan tutkia molempien kulttuurien aikalaislähteistä ja kulttuurien kirjalliset tuotteet ovat säilyneet tarkasteltaviksemme alkuperäisessä muodossaan. Näin olemme huomattavasti vahvemmalla pohjalla tutkiessamme sitä, mitä vaikutteita Eurooppa sai arabialaisislamilaisesta kulttuurista, kuin tutkiessamme antiikin Kreikan taustaa muinaisessa Lähi-idässä.

Arabialainen kulttuuri oli keskiajalla Välimeren alueen kehittynein. Kaikilla tieteenaloilla Eurooppa oli kaukana arabimaiden jäljessä, ja niin arabit kuin eurooppalaisetkin olivat tästä tietoisia. Eurooppalaiset olivat toki varmoja siitä, että heillä oli oikea usko, mutta tieteen, sivistyksen ja arjen hienostuneisuuden kohdalla he tunsivat alemmuutensa. Arabialaiset tuotteet olivat parempia, ja arabialaista tiedettä ihailtiin – jos sitä yleensäkään tunnettiin.

Tietyllä tavalla kulttuurien suhde oli peilikuva nykyisestä tilanteesta. Vauraus, sotilaallinen mahti ja sivistys olivat islamilaisen kulttuurin käsissä, ja frankkien alue oli sivistyksen takamaata. Maat Tanskan salmien pohjoispuolella olivat arabimaantieteilijöille asumiskelvotonta pohjolaa, jolle he antoivat nimen ard azz-zulumât, ”pimeyksien maa”. Kansa kaikkialla Euroopassa oli heidän mielestään likaista ja sivistymätöntä, mikä arabialaisten hovistandardien kannalta pitikin paikkansa. Se vähä mielenkiinto, jota länttä kohtaan osoitettiin, keskittyi ihmettelemään alueen sivistymättömyyttä, barbaarisuutta ja kyvyttömyyttä omaksua korkeakulttuuria. Sivilisaatioiden välillä oli ilmeinen kuilu.

Kulttuurielämän loistavia keskuksia vuoden 1000 tietämillä olivat Córdoba, Kairo ja Bagdad. Pariisi ja Lontoo olivat niihin verrattuina pikkukyliä. Siinä missä ajan eurooppalaiset oppineet tai luostarit ylpeilivät muutaman sadan kirjan kokoelmillaan, arabioppineitten henkilökohtaiset kirjastot ylsivät tuhansiin teoksiin ja tärkeiden oppikeskusten kirjastoissa oli kymmeniä – ellei satojatuhansia niteitä. Kreikkaa ei juuri Länsi-Euroopassa osattu. Euroopan sivistynein alue oli muslimien vallassa oleva osa Espanjaa.

Arabialais-islamilaisen kulttuurin vaikutus ylsi Eurooppaan erilaisia reittejä pitkin. Muutamat nousevat ehkä muita keskeisemmiksi.

Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla, s. 153–154. 2006.

Rabelais
– ranskalaisen renessanssin suuri humoristi

Ranskalainen Francois Rabelais (k. 1553) edusti renessanssikirjallisuudessa humoristista ja maanläheistä tyyliä. Monien renessanssiajan taiteilijoiden tapaan hän oli monien alojen osaaja. Nuorena miehenä hän ryhtyi munkiksi ja opiskeli klassisia kieliä, filosofiaa ja lakia. Munkkiudesta luovuttuaan hän opiskeli useissa yliopistoissa ja harjoitti lääketiedettä. Tunnetuksi hän tuli kuitenkin kirjoistaan, joissa oppinut kielenkäyttö yhdistyy alatyyliseen huumoriin.

Rabelaisin tunnetuimmat teokset Gargantua ja Pantagruel käyttävät fantasiaelementtejä tuodakseen esiin vakavia yhteiskunnallisia aiheita. Päähenkilöt ovat jättiläisiä, jotka kulkevat ihmisten keskuudessa ja kummastelevat ihmisten maailman outoja piirteitä. Rabelaisin teoksissa esitetyt humanistiset ajatukset ja kansanomainen huumori johtivat hänet kiistoihin sensuuriviranomaisten kanssa. Hän sai kuitenkin teoksiaan painettua ja ranskankielisinä ne levisivät laajalti kansan keskuuteen.

Oheisessa katkelmassa jättiläinen Pantagruel kohtaa ylimielisen yliopisto-opiskelijan:
”Jukoliste” - sanoi Pantagruel - ”kyllä minä sinut opetan puhumaan. Mutta sanohan ensin, mistä olet kotoisin!”
Tähän ylioppilas vastasi:
"Genealogiani origo lokalisoituu meridionaaliseen Galliaan, Lemovian provinssiin, missä familiani aikaisemmat generaatiot on sepulkroitu, *sub terram consacratam*, ja missä *item* lepäävät sanctissimus Martialiksen reliktit."

”Nyt ymmärrän hyvin” - sanoi Pantagruel – ”olet pesunkestävä jyvänpurija Limousinesta, ja teeskentelet vain täällä pariisilaista. Tule, tule, niin saan sinua myllyttää!” Ja hän tarttui häntä kurkusta sanoen: ”Jauhat nyt latinaa, mutta kautta pyhän Johanneksen, pian saa suusi jauhaa tyhjää, sillä taidan jauhaa sinut tuusan nuuskaksi.”
Silloin alkoi limousinelaisparka anella: "Hei orot vähä, hyvä miäs. Hoi pyhä Martti, tul appu! Hoi-oi, an mnun ol, jumala tähre, älä kajo mnuhu."
Tähän vastasi Pantagruel: ”No johan puhut luonnollisesti.” Ja hän jätti miehen siihen, sillä limousinelainen paskansi vetelät housuihinsa, jotka olivat takaa halki, ja siitä sai Pantagruel aiheen sanoa: ”Voi Pyhä Yrjö, mikä haisunäätä. Piru periköön tuon nauriinpurijan, että hän osaakin lemuta!”

Ja hän jätti hänet siihen. Mutta tästä sai mies sellaisen opetuksen koko eliniäkseen ja niin kovan janon, että hän usein sanoi, että Pantagruel kuristaa häntä kurkusta.

Ja muutaman vuoden jälkeen hän kuoli Rolandin lailla janoon, mikä oli selvästi Jumalan rangaistus, joka meille opettaa sen, mistä kertoo antiikin filosofi sekä Aulus Gellius: nimittäin että meidän on soveliainta käyttää tavallista puheenpartta; ja niinkuin sanoi Octavianus Augustus, epäkelpoja sanoja tulee välttää yhtä visusti kuin laivurit väistelevät meren karikkoja."

Pantagruel, dipsodien kuningas (Rabelais, 1532. Suom. Erkki Salo, 1989)

Pärttylinyön verilöyly,

tunnetaan myös nimellä Pariisin verihäät: Francois Dubois 1572-84

(Musée Cantonal des Beaux-Arts, Lausanne, Sveitsi)

Teoksen tekijä Francois Dubois (n. 1529–1584) oli Ranskan protestantti eli hugenotti. Hän ei tiettävästi ollut itse todistamassa Pärttylinyön tapahtumia, vaan maalasi teoksensa todennäköisesti muiden kertomien tietojen pohjalta. Hänen läheinen sukulaisensa sai surmansa yön tapahtumissa, ja Dubois itse joutui pakenemaan uskonvainoja Lausanneen Sveitsiin.

Pärttylinyön verilöyly on saanut nimensä tapahtumien päivämäärästä eli 24.8.1572 oli Pyhän Bartolomeuksen päivästä, joka on suomeksi tunnettu Pärttylinä. Nykyäänkin 24.8. on Perttu-nimen nimipäivä.

Ranskan kuninkaan Kaarle IX:n sisar Marguerite de Valois oli solminut poliittisesti tärkeän avioliiton pohjoisespanjalaisen Navarran kuninkaan Henri de Bourbonin kanssa (= Henrik Navarralainen) elokuussa 1572. Henrik oli protestantti, ja Ranskan hovi katolinen. Ranskan katolisten mielestä protestanttien eli hugenottien valta hovissa oli jo ennen kyseistä avioliittoakin kohonnut liiaksi, sillä kuninkaan neuvostossa istui amiraali Gaspard de Coligny, joka oli Ranskan hugenottien johtohahmoja. Epäluulo ja viha yltyivät, kun kaupunkiin virtasi protestanttisia häävieraita. Katoliset yrittivät ensin murhata de Colignyn, ja kaksi päivää myöhemmin Katariina de Medici suostutteli poikansa hävittämään kaikki hugenotit kaupungista. Louvreen majoittuneet protestanttivieraat kiskottiin ylös vuoteistaan ja surmattiin väkivaltaisesti. Seurauksena murha-aalto levisi Louvresta ensin muualle Pariisiin ja myöhemmin koko maahan. Sotilaiden lisäksi murhista vastasivat myös tavalliset kansalaiset.

Kuolonuhrien määrää on vaikea arvioida. On epäilty, että Louvressa ja Pariisissa Pärttylinyötä seuranneen vuorokauden aikana kuolonuhreja olisi ollut noin 2000. Ruumisröykkiöt täyttivät kadut ja joenuoman. Seuraavien viikkojen aikana väkivallan kierteen

lisääntyessä surmansa saaneiden protestanttien lukumääräarviot ovat vaihdelleet 3 000:sta aina sataantuhanteen saakka.

Ranskan kuninkaan Kaarle IX:n äitiä, katolista Katariina de Mediciä pidetään joukkomurhan päävastuullisena ideoitsijana. Taiteilija Dubois on kuvannut Katariinan ruumiskasojen keskelle linnan pihalle katsastamaan verityön onnistumista. Kuningas Kaarle IX oli ensin vastahakoinen antamaan kaartilaisille hugenottien tappokäskyä, mutta myötyi äitinsä painostuksesta. Dubois on kuvannut Kaarlen kurkkimaan ikkunasta.

Niin miehet, naiset kuin lapsetkin joutuivat silmittömien veritekojen kohteeksi. Ranskan protestanttien johtaja, vaikutusvaltainen amiraali Gaspard de Coligny ja kymmeniä muita hugenottijohtajia murhattiin majatalossa. Coligny menetti päänsä. Myöhemmin hugenottien jäänteitä (mm. Colignyn irtileikattu pää) asetettiin näytille varoitukseksi protestanteille.

Guise-suku oli Ranskassa valtaa tavoitteleva mahtisuku ja kiihkein hugenottien vastustaja. Guiset epäilivät Colognya vastuulliseksi oman sukunsa edustajan Francois Guisen murhasta ja janosivat kostoa. Murhatun Francois Guisen vanhin poika Henri Guise oli katolisen puolen johtajia uskonsodissa ja osallisena Pärttylinyön verilöylyssä. Hän seisoo maalauksessa murhatun Colognyn ruumiin takana.

Tapahtumien keskipisteenä oli silloinen kuningashuoneen asuinpaikka Louvre. Louvre oli alun perin linnoitus 1100-luvulta, jonne Ranskan hovi muutti vakituisesti 1360-luvulla. 1500-luvun kuluessa linnaan tehtiin paljon laajennus- ja muutostöitä ja se sai renessanssipalatsin ulkoasunsa. Myöhemmin 1600-luvulla, kun hovi muutti 17 km:n päähän Versaillesin linnaan, oli Louvre edelleen tärkeä hovin ja aateliston tapahtumien, näyttelyiden, konserttien ja seremonioiden pitopaikka. Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen vuonna 1793 Louvren ovet avautuivat tavalliselle kansalle, kun sen tiloihin avattiin maailman ensimmäisiä museoita. Sen kokoelmat karttuivat Napoleonin sotien seurauksena.

Versailles´in teatteri

Jokapäiväinen elämä oli saman periaatteen alainen kuin uskonnollinen ja valtiollinen: kaiken piti olla ”ylevää”, suurenmoista, mahtavaa, vaikuttavaa ja samalla ”yksinkertaista”, täsmällistä, järjestettyä ja yleiskatsauksellista. Ludvig XIV:n aikana rakennetaan place royale sivukatuineen täysin geometrisen säännölliseksi. Lénotre on perustanut ranskalaisen puutarhatyylin, joka kaikille istutuksille antaa matemaattisten kuvioiden muodon ja valvoo niiden kasvamista harpilla ja viivoittimella. Yhtä symmetrisiksi olivat suihkulähteet rakennetut, esimerkiksi Versailles’in bassin de Latone, jossa yhtä pitkien välimatkojen päässä ympyrässä istuu sammakkoja, jotka suihkuttavat samoja moitteettomia vesikäyriä. Sama henki huokuu menuetista, kenties merkillisimmästä tanssista, mikä koskaan on keksitty, sillä siinä on toteutettuna se taidonnäyte, että on yhdistetty lamauttavin pakottuneisuus, jäykkyys ja marionettimaisuus hurmaavimman sulon, eloisuuden ja keveyden kanssa. Pohjaltaan tuon ajan koko salonkielämä oli yhtä menuettia. Oli tarkoin määrätty, kuinka monta askelta piti astua ennen kumarrusta, millainen viiva tämän kumarruksen tuli muodostaa ja kuinka syvä sen kussakin yksityisessä tapauksessa piti olla.

Koko maailmassa ei ole mitään, joka ei olisi mitä tarkimman ja harkitumman säännöstelyn alaista, ei mitään, joka jäisi sattuman varaan; koko elämä on millimetrinelióverkolla varustettu piirustuslauta, Šakkilevy, jolla määrätyt yhdenmukaiset kuviot suorittavat ohjeenmukaisia liikkeitään.

Tätä ankaraa henkistä etikettiä ei suuri kuningaskaan uskaltanut rikkoa, se oli ainoa mahti, joka oli häntä voimakkaampi. Hänen päiväjärjestyksensä oli tarkoin säännöstelty: jokaiseen hetkeen kuului määrätty toiminta, puku ja seura. Rajaton valtias ei pohjaltaan ollut muuta kuin suuri nukke, jonka määrätyt, tähän tehtävään valitut, henkilöt pukivat, ruokkivat, kävelyttivät ja panivat vuoteeseen. Ei kukaan muu saanut tarjota hänelle nenäliinaa kuin nenäliinaosaston

esimies; hänen virtsansa tutkiminen kuuluu erityiselle hovivirkamiehelle; vesilasin ojentamiseen hänelle tarvitaan neljä henkeä. Hänen koko elämänsä on rasittava ja ikävystyttävä, aina samaa ilmaisevien kasvojen vastaanottotilaisuus. Kun Fredrik Suurelle kuvailtiin Ranskan hovimenoja, hän sanoi, että jos hän olisi Ranskan kuningas, olisi hänen ensimmäinen hallitustekonsa se, että hän nimittäisi varakuninkaan, joka hänen sijastaan pitäisi hovia.

Hovin elämä on ikuisesti samanlaisena pysyvä ohjelmakappale, joka alkaa aamulla kahdeksalta ja loppuu illalla kymmeneltä alkaakseen seuraavana päivänä taas alusta; jopa enemmänkin: koko Ranskan elämä on sellaista komediaa. Vaadittiin ihailtavaa itsehillintää ja kieltäymystä siltä, jonka arvokkaalla tavalla tuli suorittaa tämän komedian pääsankarin pulmallinen ja kuluttava osa, mutta Ludvig XIV on suorittanut tämän vaikean tehtävän niin suvereenin mestarillisesti, ettei edes voinut huomata ponnistusta; neljäkymmentäviisi vuotta hän esitti Euroopalle suurta näytelmää: erittäin aistikasta, erittäin komeata, erittäin henkevää näytelmää ja erittäin ulkonaista, erittäin säälimätöntä ja erittäin valheellista näytelmää.

Ludvig XIV tahtoi tehdä mahtavan vaikutuksen, mutta aistikkaalla tavalla. Hän antoi mielellään kuvata itsensä imperaattorina. Berninin upea ratsastajapatsas näyttää kenties parhaiten, millaiseksi hän tahtoi itsensä käsitettävän. Se esittää häntä ratsastamassa rajulla hevosella, joka on nousemaisillaan kunnian kukkulalle. Ranskalainen kuvanveistäjä Girardon hakkasi kukkulaan marmoriliekkejä, joiden tuli osoittaa, että Ludvig XIV uutena Curtiuksena oli uhrannut itsensä isänmaansa hyväksi; häpeämätöntä imartelua, joka taiteellisessakin suhteessa on tärvellyt teoksen. Käyttäytymisessään ei kuningas kuitenkaan koskaan korostanut sitä, että hän oli itsevaltias. Hän oli aina tahdikas, aina maltillinen, pahallakin tuulella ollessaan rakastettava, ja suuttunut vain Jupiter tonansin hillityn osan puitteissa. Hän oli varsinkin naisia kohtaan ritarillisen kohtelias ja otti hatun kunnioittavasti päästään kohdatessaan halvimmankin keittiötytön. Hän osasi taidon antaa lahjoja nöyryyttämättä ja antaa kieltävän vastauksen loukkaamatta. Miten pitkälle hänen hienotunteisuutensa

meni, osoittaa hänen käyttäytymisensä Englannin Jaakko II:ta kohtaan, joka valtaistuimensa menetettyään oli paennut hänen luokseen. Hän kohteli häntä, ei ainoastaan samanarvoisena suvereenina, vaan jopa salli hänen käyttää Ranskan kuninkaan nimeä ja pitää vaakunassaan liljoja, mitkä molemmat oikeudet Englannin kuninkailla oli siltä ajalta, jolloin he omistivat suuren osan Ranskaa. Hän heitti keppinsä ulos ikkunasta, jottei joutuisi kiusaukseen lyödä erittäin ylpeätä marsalkka Lauzune'ia, joka oli häntä loukannut. Kun muuan korkea upseeri, joka taistelussa oli menettänyt toisen käsivartensa, kerran sanoi hänelle: ”soisin, että olisin menettänyt toisenkin, niin minun ei enää tarvitsisi palvella Teidän majesteettianne”, hän vastasi ainoastaan: ”se surettaisi minua sekä Teidän että itseni tähden”, ja antoi miehelle melkoisen lahjan.

Hänellä oli erinomainen terveys, mikä yksin teki mahdolliseksi sen, että hän niin monta vuotta jaksoi suoriutua asemansa tuottamista rasituksista. Hänen päivällisenään oli tavallisesti neljä lautasellista erilaisia liemiä, kokonainen fasaani, peltopyy, salaattia, lampaanlihaa, valkosipulin ja kastikkeen kera, kinkkua, lautasellinen leivoksia, hedelmiä ja marmelaatia. Sukupuolisella alalla hän osoitti yhtä suurta vitaliteettia. ”Kuninkaalle kelpasi jokainen, kunhan hänellä vain oli hame”, kirjoitti Liselotte. Hänen hovikuntaansa ei kuulunut ainoastaan julkinen rakastajatar; maîtresse en titre, vaan myös lukuisia dames du lit royal, ”kuninkaan vuodenaisia”, joilla niin ikään oli virallinen luonne ja jotka oli asetettu määrättyyn arvojärjestykseen. Hän omisti ylimalkaan melkein kaikki ympäristönsä naiset ja oli hyvin monilukuisten aviollisten, puoleksi aviollisten ja aviottomien lasten isä; yksistään kuningatar, Lavallière ja Montespan olivat hänelle synnyttäneet kuusitoista.

Egon Friedell: Uuden ajan kulttuurihistoria. 1930–1933. (Suom. Erik Ahlman.)

Versailles´n teatteri

Jokapäiväinen elämä oli saman periaatteen alainen kuin uskonnollinen ja valtiollinen: kaiken piti olla ”ylevää”, suurenmoista, mahtavaa, vaikuttavaa ja samalla ”yksinkertaista”, täsmällistä, järjestettyä ja yleiskatsauksellista. Ludvig XIV:n aikana rakennetaan place royale sivukatuineen täysin geometrisen säännölliseksi. Lénotre on perustanut ranskalaisen puutarhatyylin, joka kaikille istutuksille antaa matemaattisten kuvioiden muodon ja valvoo niiden kasvamista harpilla ja viivoittimella. Yhtä symmetrisiksi olivat suihkulähteet rakennetut, esimerkiksi Versailles’n bassin de Latone, jossa yhtä pitkien välimatkojen päässä ympyrässä istuu sammakkoja, jotka suihkuttavat samoja moitteettomia vesikäyriä. Sama henki huokuu menuetista, kenties merkillisimmästä tanssista, mikä koskaan on keksitty, sillä siinä on toteutettuna se taidonnäyte, että on yhdistetty lamauttavin pakottuneisuus, jäykkyys ja marionettimaisuus hurmaavimman sulon, eloisuuden ja keveyden kanssa. Pohjaltaan tuon ajan koko salonkielämä oli yhtä menuettia. Oli tarkoin määrätty, kuinka monta askelta piti astua ennen kumarrusta, millainen viiva tämän kumarruksen tuli muodostaa ja kuinka syvä sen kussakin yksityisessä tapauksessa piti olla.

Koko maailmassa ei ole mitään, joka ei olisi mitä tarkimman ja harkitumman säännöstelyn alaista, ei mitään, joka jäisi sattuman varaan; koko elämä on millimetrineliöverkolla varustettu piirustuslauta, Šakkilevy, jolla määrätyt yhdenmukaiset kuviot suorittavat ohjeenmukaisia liikkeitään.

Tätä ankaraa henkistä etikettiä ei suuri kuningaskaan uskaltanut rikkoa, se oli ainoa mahti, joka oli häntä voimakkaampi. Hänen päiväjärjestyksensä oli tarkoin säännöstelty: jokaiseen hetkeen kuului määrätty toiminta, puku ja seura. Rajaton valtias ei pohjaltaan ollut muuta kuin suuri nukke, jonka määrätyt, tähän tehtävään valitut, henkilöt pukivat, ruokkivat, kävelyttivät ja panivat vuoteeseen. Ei kukaan muu saanut tarjota hänelle nenäliinaa kuin nenäliinaosaston

esimies; hänen virtsansa tutkiminen kuuluu erityiselle hovivirkamiehelle; vesilasin ojentamiseen hänelle tarvitaan neljä henkeä. Hänen koko elämänsä on rasittava ja ikävystyttävä, aina samaa ilmaisevien kasvojen vastaanottotilaisuus. Kun Fredrik Suurelle kuvailtiin Ranskan hovimenoja, hän sanoi, että jos hän olisi Ranskan kuningas, olisi hänen ensimmäinen hallitustekonsa se, että hän nimittäisi varakuninkaan, joka hänen sijastaan pitäisi hovia.

Hovin elämä on ikuisesti samanlaisena pysyvä ohjelmakappale, joka alkaa aamulla kahdeksalta ja loppuu illalla kymmeneltä alkaakseen seuraavana päivänä taas alusta; jopa enemmänkin: koko Ranskan elämä on sellaista komediaa. Vaadittiin ihailtavaa itsehillintää ja kieltäymystä siltä, jonka arvokkaalla tavalla tuli suorittaa tämän komedian pääsankarin pulmallinen ja kuluttava osa, mutta Ludvig XIV on suorittanut tämän vaikean tehtävän niin suvereenin mestarillisesti, ettei edes voinut huomata ponnistusta; neljäkymmentäviisi vuotta hän esitti Euroopalle suurta näytelmää: erittäin aistikasta, erittäin komeata, erittäin henkevää näytelmää ja erittäin ulkonaista, erittäin säälimätöntä ja erittäin valheellista näytelmää.

Ludvig XIV tahtoi tehdä mahtavan vaikutuksen, mutta aistikkaalla tavalla. Hän antoi mielellään kuvata itsensä imperaattorina. Berninin upea ratsastajapatsas näyttää kenties parhaiten, millaiseksi hän tahtoi itsensä käsitettävän. Se esittää häntä ratsastamassa rajulla hevosella, joka on nousemaisillaan kunnian kukkulalle. Ranskalainen kuvanveistäjä Girardon hakkasi kukkulaan marmoriliekkejä, joiden tuli osoittaa, että Ludvig XIV uutena Curtiuksena oli uhrannut itsensä isänmaansa hyväksi; häpeämätöntä imartelua, joka taiteellisessakin suhteessa on tärvellyt teoksen. Käyttäytymisessään ei kuningas kuitenkaan koskaan korostanut sitä, että hän oli itsevaltias. Hän oli aina tahdikas, aina maltillinen, pahallakin tuulella ollessaan rakastettava, ja suuttunut vain Jupiter tonansin hillityn osan puitteissa. Hän oli varsinkin naisia kohtaan ritarillisen kohtelias ja otti hatun kunnioittavasti päästään kohdatessaan halvimmankin keittiötytön. Hän osasi taidon antaa lahjoja nöyryyttämättä ja antaa kieltävän vastauksen loukkaamatta. Miten pitkälle hänen hienotunteisuutensa

meni, osoittaa hänen käyttäytymisensä Englannin Jaakko II:ta kohtaan, joka valtaistuimensa menetettyään oli paennut hänen luokseen. Hän kohteli häntä, ei ainoastaan samanarvoisena suvereenina, vaan jopa salli hänen käyttää Ranskan kuninkaan nimeä ja pitää vaakunassaan liljoja, mitkä molemmat oikeudet Englannin kuninkailla oli siltä ajalta, jolloin he omistivat suuren osan Ranskaa. Hän heitti keppinsä ulos ikkunasta, jottei joutuisi kiusaukseen lyödä erittäin ylpeätä marsalkka Lauzune'ia, joka oli häntä loukannut. Kun muuan korkea upseeri, joka taistelussa oli menettänyt toisen käsivartensa, kerran sanoi hänelle: ”soisin, että olisin menettänyt toisenkin, niin minun ei enää tarvitsisi palvella Teidän majesteettianne”, hän vastasi ainoastaan: ”se surettaisi minua sekä Teidän että itseni tähden”, ja antoi miehelle melkoisen lahjan.

Hänellä oli erinomainen terveys, mikä yksin teki mahdolliseksi sen, että hän niin monta vuotta jaksoi suoriutua asemansa tuottamista rasituksista. Hänen päivällisenään oli tavallisesti neljä lautasellista erilaisia liemiä, kokonainen fasaani, peltopyy, salaattia, lampaanlihaa, valkosipulin ja kastikkeen kera, kinkkua, lautasellinen leivoksia, hedelmiä ja marmelaatia. Sukupuolisella alalla hän osoitti yhtä suurta vitaliteettia. ”Kuninkaalle kelpasi jokainen, kunhan hänellä vain oli hame”, kirjoitti Liselotte. Hänen hovikuntaansa ei kuulunut ainoastaan julkinen rakastajatar; maîtresse en titre, vaan myös lukuisia dames du lit royal, ”kuninkaan vuodenaisia”, joilla niin ikään oli virallinen luonne ja jotka oli asetettu määrättyyn arvojärjestykseen. Hän omisti ylimalkaan melkein kaikki ympäristönsä naiset ja oli hyvin monilukuisten aviollisten, puoleksi aviollisten ja aviottomien lasten isä; yksistään kuningatar, Lavallière ja Montespan olivat hänelle synnyttäneet kuusitoista.

Egon Friedell: Uuden ajan kulttuurihistoria. 1930–1933. (Suom. Erik Ahlman.)

Oliko vallankumous mainio?

Englannin ”mainiolla vallankumouksella” tarkoitetaan tapahtumia, jotka johtivat siihen, että kuningas Jaakko II syrjäytettiin vallasta ja hänen vävynsä Vilhelm III Oranialainen astui valtaistuimelle.

”Mainio vallankumous” sisältää jo käsitteenä arvolatauksen siitä, että vallankumous onnistui hyvin ja sen saavutukset olivat positiivisia. Lähtökohtana oli taistelu katolisten ja protestanttien välillä: Jaakko oli katolilainen, mutta hänen tyttärensä miehensä mukaan protestanttinen.

Niinpä lähtökohtaisesti voi pitää protestantismin voittoon johtanutta vallankumousta ainakin protestanttien näkökulmasta ”mainiona”.

Vallankumous oli uskonnollisten kysymysten lisäksi merkittävä ainakin kahdesta syystä. Ensiksikin Vilhelm III Oranialainen taipui hyväksymään parlamentin hyväksymän *Bill of Rights* -lain, joka antoi parlamentille oikeuden päättää verotuksesta ja kielsi kuningasta puuttumaan oikeuslaitoksen toimintaan.

Toiseksi vallankumous toi Vilhelmin kotimaasta Alankomaista Englantiin taloudellisia periaatteita, joiden varaan rakennettua talouden uudistusta on kutsuttu finanssivallankumoukseksi. Esimerkiksi osakekauppa aloitettiin Lontoon pörssissä ja valtion annettiin ottaa velkaa tärkeisiin investointeihin.

Niinpä vallankumous oli ”mainio” ainakin protestanttien, demokratian ja kapitalismin kehityksen näkökulmasta.

Valistus

Taustatekijöitä

I Itsevaltiuden epäkohdat

- säätykierto vähäistä
- aateli ja papisto tukivat itsevaltiutta
- porvaristolla yksinoikeus kauppaan
- talonpojat toimeentulorajalla
- kaupunkiköyhälistön joukko kasvamassa

II Luonnontieteen saavutukset

- Mekanistinen maailmankuva: heräsi kysymys, voitaisiinko myös ihmisen toimintaa selittää mekanistisen maailmankuvan avulla.
- Järki oli ottamassa yliotteen uskosta maailman selittäjänä.
- Kristinuskon hallitsemasta maailmankuvasta siirryttiin järjen hallitsemaan maailmankuvaan.

III Englannin mainio vallankumous 1688

- Täydellisestä itsevaltiudesta luovuttiin.
- Vapaammat olot mahdollistivat yhteiskunnan epäkohtien arvostelun.

Yleispiirteet

- synty Englannissa, keskusmaa kuitenkin Ranska
- ei yhtenäinen aate
- keskeisimmät ajattelijat Locke, Montesquieu, Voltaire, Rousseau ja Wollstonecraft
- järjen korostaminen → järkeisusko
- usko jatkuvaan edistymiseen → edistysusko
- kasvatuksen merkityksen korostaminen → kasvatusoptimismi
- yhteiskunnallisten epäkohtien kritisoiminen
- kirkko
- itsevaltius
- yhteiskunnallinen tasa-arvo

Yhteiskunnallisen kehityksen lakeja

Yhteiskunnallisen kehityksen lakeja

- Tuotantotapa määrittää yhteiskunnallisen kehityksen suunnan.
  - tuotantotapa = tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden välinen suhde
  - tuotantovoimat = tuotantovälineet, työvoima, tieto
  - tuotantosuhteet = tuotantovälineiden omistus
- Tuotantotapa muuttuu, kun tuotantovoimien ja tuotantosuhteiden välisessä suhteessa tapahtuu muutoksia.
- Tuotantotavan muutokset synnyttävät uusia yhteiskuntaluokkia, jotka ovat ristiriidassa vanhojen yhteiskuntaluokkien kanssa.
- Luokkaristiriidat ovat tärkein yhteiskunnallinen muutosvoima.
- Luokkaristiriidat purkautuvat vallankumouksina.

Lisäarvoteoria

- Lisäarvo = tuotantokustannukset ylittävä työn arvo
- Lisäarvo siirtyy suoraan kapitalistille.
- Lisäarvon ansiosta pääoma kasaantuu kapitalisteille.
- Tuotanto tapahtuu vain voiton tavoittelemiseksi.

Sosiaalidemokratia

- Eduard Bernstein: työläisten asemaa voidaan parantaa demokraattisin keinoin.
- Äänioikeuden laajentaminen 1800-luvun jälkipuoliskolla.
- Tavoitteita
  - työajan lyhentäminen
  - sosiaaliset etuisuudet: esim. työterveyshuolto
  - tuotantovälineiden sosialisointi ei välttämätöntä
- Työväenliikkeen jakaantuminen:
  - marxilaiset
  - sosiaalidemokraattiset.

Eurooppa-sanan alkuperä

Eurooppa-sanan alkuperälle on esitetty useita eri tulkintoja:

1. Oppikirjan sivulla 7 on esitetty antiikin taru foinikialaisesta prinsessa Europesta, jonka poika Minos perusti ensimmäisen eurooppalaisen korkeakulttuurin Kreikkaan. Tarua voi pitää kreikkalaisten tapana ilmaista, että Euroopan juuret ovat Lähi-idässä.

2. Todennäköisempi tulkinta on, että Eurooppa-sanan etymologia tulee heprean auringonlaskua tarkoittavasta sanasta ’ereb'. Euroopalla tarkoitettiin siis idästä katsottuna laskevan auringon maanosaa aivan samalla tavoin kuin esimerkiksi Japania pidetään nousevan auringon maana. Tämäkin tulkinta osoittaa, että Eurooppa on paljon velkaa Lähi-idän kulttuureille.

3. Kolmas teoria hakee nimen kreikan kielestä, jonka sanat laaja (eur) ja silmä (op-, opt-) yhdistettyinä muodostaisivat sanan Europe, joka puolestaan tarkoittaisi laajakatseisuutta.

Eurooppa-sanan alkuperä

Eurooppa-sanan alkuperälle on esitetty useita eri tulkintoja:

1. Antiikin taru kertoo foinikialaisesta prinsessa Europesta, jonka poika Minos perusti ensimmäisen eurooppalaisen korkeakulttuurin Kreikkaan. Tarua voi pitää kreikkalaisten tapana ilmaista, että Euroopan juuret ovat Lähi-idässä.

2. Todennäköisempi tulkinta on, että Eurooppa-sanan etymologia tulee heprean auringonlaskua tarkoittavasta sanasta ’ereb'. Euroopalla tarkoitettiin siis idästä katsottuna laskevan auringon maanosaa aivan samalla tavoin kuin esimerkiksi Japania pidetään nousevan auringon maana. Tämäkin tulkinta osoittaa, että Eurooppa on paljon velkaa Lähi-idän kulttuureille.

3. Kolmas teoria hakee nimen kreikan kielestä, jonka sanat laaja (eur) ja silmä (op-, opt-) yhdistettyinä muodostaisivat sanan Europe, joka puolestaan tarkoittaisi laajakatseisuutta.

Kreikkalainen ihmisihanne

Kreikkalaisen miehen hyveet:

- urhoollisuus
- hyvä puhetaito
- loogisuus
- musikaalisuus
- terveellisyys
- kauneus
- sopusuhtaisuus
- elinvoima
- sankarillisuus.

Ja näillä keinoin niihin pyrittiin:

- **koulutus**
  - seitsemän vapaata taidetta: geometria, aritmetiikka, astronomia, musiikki, grammatiikka, retoriikka ja dialektiikka
  - kaikki miehet lukutaitoisia
  - sivistyksen ja yhteiskunnallisen osallistumisen korostaminen
  - pojat koulussa 6–14-vuotiaina
  - lisäksi gymnasion varakkaille.

- **kotikasvatus**
  - urhoollisuuden korostaminen poikien kasvatuksessa
  - tytöt koulutettiin kotona hoitamaan kodin askareet.

Hevosvaljakkokisat

Circus maximus oli Rooman suurin ja tunnetuin hevoskilpailuareena. Sen katsomoihin mahtui noin 200 000 katsojaa. Ajajat olivat jakautuneet neljään joukkueeseen eli talliin: siniseen, valkoiseen, vihreään ja punaiseen.

Katsojat löivät vetoa suosikkiensa puolesta. Yleisintä oli kisata neljän hevosen vetämällä valjakolla. Kierroksia ajettiin soikion muotoisella radalla seitsemän kappaletta. Hevoskisojen perinteen voidaan katsoa osin siirtyneen raviurheiluun ja formula-kisoihin.

Circus Maximuksen sijainti on edelleen näkyvillä Rooman katukuvassa. Paikalla on ruohottunut kenttä, jota on kaivettu esiin pikkuhiljaa metrien maakerrosten alta.

Kuva 1 Erika Ripatti

Kreikan valtiomuotoja

monarkia
= kuningasvalta

tyrannia
= kuningasvallan kääntyminen yhden hallitsijan tyrannimaiseksi vallankäytöksi

oligarkia
= harvainvalta, yleensä varakkaimmat pitävät valtaa

aristokratia
= parhaiden valta, yleensä syntyperä määrittää vallanpitäjät

timokratia
= varallisuuteen pohjautuva järjestelmä, myös kansanvaltaisia piirteitä

Kreikan jumalat

Zeus (Juppiter), Olympoksen ylijumala, maan, ilman ja ukkosen herra.

Hera (Juno), Zeuksen puoliso ja sisar. Avioliiton, kodin ja äitien jumalatar.

Poseidon (Neptunus), Zeuksen veli, meren jumala, joka saa aikaan myrskyjä ja maanjäristyksiä.

Pallas Athene (Minerva), Zeuksen tytär, joka syntyi ylijumalan otsasta. Viisauden ja taiteen jumalatar. Ateenan kaupungin suojelija.

Apollon (Apollo), Zeuksen poika, auringon, musiikin, lääketaidon ja ennustamisen jumala. Delfoi oli Apollonin kultin keskus.

Asklepios (Aesculapius), Apollonin poika, lääketaidon jumala.

Artemis (Diana), Apollonin kaksoissisar, metsästyksen ja kuun jumalatar.

Afrodite (Venus), Zeuksen tytär, rakkauden ja kauneuden jumalatar. Meren vaahdosta syntynyt.

Ares (Mars), Zeuksen ja Heran poika, sodan jumala.

Eros (Amor), Areen ja Afroditen poika, rakkauden jumala.

Hestia (Vesta), Zeuksen sisar, kotilieden jumalatar.

Hefaistos (Vulcanus), Zeuksen poika, tulen ja sepän taitojen jumala.

Hermes (Merkurius), Zeuksen poika, jumalten sanansaattaja, kauppiaiden, varkaiden ja matkamiesten suojelija.

Demeter (Ceres), Zeuksen sisar, maanviljelyn jumalatar.

Dionysos (Bacchus), Zeuksen poika, viinin jumala, jonka palvontamenoista kehittyi kreikkalainen teatteritaide.

Haades (Pluto), Zeuksen veli, Manalan hallitsija ja kuoleman herra.

Kreikkalaisia sanontoja

Akilleen kantapää
1. Akilleus-sankarin ainoa haavoittuva vartalonosa. Se koitui hänen kohtalokseen.
2. ihmisen arka kohta

Pariksen tuomio
Jumalattaret kilpailivat kauneudestaan ja lupasivat tuomarina toimineelle Parikselle erilaisia lahjuksia. Afrodite lupasi Parikselle maailman kauneimman naisen, Spartan Helenan.

Maraton
Olympialaisten yhtenä lajina oli juoksukilpailu Marathonista Ateenaan, joka oli pituudeltaan 42 195 metriä. Juoksun taustana oli vanha antiikin tarina, jonka mukaan vuonna 490 eKr. ateenalainen soturi juoksi täydessä varustuksessa Ateenaan. Hän kertoi viestin suuresta voitosta persialaisia vastaan käydyssä taistelussa ja kuoli siihen paikkaan. On mahdollista, ettei juoksua koskaan tapahtunut, vaan se perustuu legendaan, jonka myöhemmät kirjailijat kirjoittivat teoksiinsa. Historiankirjoittaja Herodotos ei nimittäin mainitse tapahtumasta mitään vuoden 490 eKr. tapahtumia kuvatessaan.

Laulaa kuin seireeni
Homeroksen Odysseiassa merimiehet joutuivat viehkeästi laulavien naisolentojen tappaviin pauloihin. Odysseus sidotutti itsensä mastoon välttyäkseen tältä kohtalolta.

Adonis
1. Kaunis nuorukainen, jota jumalatar Afrodite rakasti.
2. komea mies

Oidipus (oidipuskompleksi)
Delfoin oraakkeli oli varoittanut Theban kuningasta saamasta poikalasta. Jos niin tapahtuisi, kuningas kuolisi oman poikansa käden kautta. Kuningas sai kuitenkin pojan, joka vietiin erämaahan kuolemaan. Paimen löysi kuitenkin vauvan ja vei sen kotiinsa Korinttiin. Siellä pojasta kasvoi nuorukainen, Oidipus nimeltään. Oidipus kävi Delfoissa oraakkelin luona ja häntä varoitettiin palaamasta kotiinsa, sillä siellä hän surmaisi isänsä ja ottaisi oman äitinsä vaimokseen. Oidipus ei uskaltanut palata paimenperheen luokse Korinttiin, vaan matkusti Thebaan. Oikeasta syntyperästään tietämättään hän tappoi kuningasisänsä ja nai leskikuningattaren, oman äitinsä. Oidipuskompleksilla tarkoitetaan psykologiassa lapsen mustasukkaista suhtautumista toista sukupuolta edustavaan vanhempaansa.

Ariadnen punainen lanka
Kreetalainen prinsessa Ariadne auttaa punaisen langan avulla prinssi Teseuksen ulos labyrintistä sen jälkeen, kun tämä on surmannut Minotaurus-hirviön.

Muita antiikista tuttuja hahmoja:
Kerberos
1. Kolmipäinen koira, joka vahti Manalan porttia.
2. pahantahtoinen toisten toimien kyttääjä

Jasonin ja argonauttien matka
Sankari Jason lähtee 50 argonautin kanssa noutamaan kultaista taljaa Mustanmeren rannalta. Matka oli täynnä vaaroja ja seikkailuja.

Medeia
Mustanmeren alueella sijainneen valtion kuninkaan tytär, joka auttaa Jasonia hankkimaan kultaisen taljan ja menee tämän kanssa naimisiin. Medeian ja Jasonin myöhemmistä murheellisista vaiheista Euripides kirjoitti kuuluisan tragedian.

Medusa

Myyttinen olento, jonka pitkät kiharat saivat jokaisen niihin katsovan muuttumaan kiveksi.

Pyrrhoksen voitto
Hellenistisellä ajalla Epeiroksen kuningas Pyrrhos kävi taisteluja nousevaa Roomaa vastaan. Hän voitti taistelut, mutta tappiot olivat niin suuret, että hänen kerrotaan sanoneen ”Vielä yksikin tällainen voitto ja minä olen hukassa”.

Gordionin solmu
1. Legendan mukaan miehestä, joka avaisi Zeuksen temppelissä monimutkaisella solmulla toisiinsa liitetyt vaunut toisistaan, tulisi Aasian herra. Aleksanteri Suuri avasi solmun viiltämällä miekallaan sen halki.
2. suorasukainen ongelman ratkaisu

Renessanssin arkkitehtuurin piirteitä

– antiikin hengen palauttaminen: selkeys, symmetrisyys ja harmonisuus

– Selkeä kerrosjako korosti eroa gotiikan rakentamiseen.

– geometristen muotojen käyttö

– antiikin Rooman rakentamisesta tuttu pyörökaari

– pyörökaaren ympärille säteittäin ladotut tiilet

Palazzo Pitti (1457). Firenze, Italia.

Gobineaun rotuteoria

Gobineau esitti teoriansa 1850-luvulla.

1) Musta rotu
– alin rotu
– rajoittunut ajattelukyky, ahneus, impulsiivisuus, kiivaus, moraalinen ryhdittömyys.

2) Keltainen rotu
– taipumus keskinkertaisuuteen
– ei pysty luomaan omatoimista sivistystä ja kulttuuria
– esim. mongolit, suomalaiset.

3) Valkoinen rotu
– ylin rotu
– ihmiskunnan kulttuurin luojat
– arjalaiset
– esim. saksalaiset, ruotsalaiset.

Luostarit oppineisuuden keskuksina

Keskiajan tieteelle ominaista oli uskonnollinen tiedonintressi:

– Lääketiedettä harjoitettiin, koska kristityt kokivat velvollisuudekseen hoitaa sairaita.
– Matematiikan ja tähtitieteen tutkimusta harjoitettiin, jotta voitiin määrittää pääsiäisen ajankohta.

Luostareiden ja kirkkojen yhteyteen perustettiin kouluja, jotka antoivat opetusta myös maallisissa asioissa.

Keskiajan tiede

Lähtökohtana suhtautuminen antiikin tieteeseen

• Kirkkoisä Tertullianus (n. 155–230):
– ”Mitä tekemistä Ateenalla oikeastaan on Jerusalemin kanssa? [- -] Kristuksen jälkeen meillä ei ole tarvetta spekuloimiseen eikä evankeliumin jälkeen tarvetta tutkimiseen.”

• Kirkkoisä Gregorios Nazianzilainen (330–389):
– Tutkimalla ”taivaita ja maata, ilmaa ja kaikkea muuta” ihminen kykenee arvostamaan Jumalan luoman maailman kauneutta.

Pohdi, miten kirkkoisät suhtautuivat antiikin tieteeseen.

Keskiajan ihmisen maailmankuva

- piti kyläyhteisöä, sukua ja seurakuntaa tärkeinä yhteisöinä, mutta korosti myöhäiskeskiajalla yksilöllisyyttään
- saattoi kokea tarvetta eläytyä Kristuksen kohtaloon ja harjoittaa sen seuraksena askeesia ja itseruoskintaa
- piti mystisiä kokemuksia osoituksena Pyhän Hengen olemassaolosta
- saattoi sitoutua klausuuriin koko eliniäkseen
- pelkäsi kiirastulta ja koetti välttyä siltä elämällä kirkon opetusten mukaan
- varmisti taivaspaikkansa lahjoittamalla kirkolle varoja ja tekemällä pyhiinvaelluksia
- palvoi pyhimyksiä ja uskoi reliikkien ihmeitä tekevään voimaan
- hahmotti ajankulun pyhimyskalenterin avulla

Kristityt ja toisinajattelijat

Kerettiläiset

- Olivat yleensä maallikoita, jotka kritisoivat kirkon toimintaa.
- Katolinen kirkko tuomitsi kerettiläiseksi, mikäli toiminta etääntyi liiaksi kirkon periaatteista.
- Inkvisitio perustettiin 1231 valvomaan kerettiläisinä pidettyjen toimintaa.
- Yksi kerettiläisten ryhmä oli noidat, joihin tosin suhtauduttiin keskiajalla maltillisesti.

Juutalaiset

- Poikkesivat omine tapoineen valtaväestöstä.
- Kristityt eivät saaneet periä korkoa, joten juutalaisista tuli tärkeitä, mutta paheksuttuja rahoittajia.
- Kateus ja epäluulo sai aikaan syytöksiä juutalaisia kohtaan.
- Juutalaisvainoissa juutalaisia ajettiin pois kodeistaan ja jopa tapettiin polttamalla.
- Muuttivat itään tai suvaitsevammille arabialueille.

Skolastiikka

Filosofinen analyysi

Tutkitaan sanojen merkitystä.

- Onko eri aikoina ja eri tilanteissa sanoilla tarkoitettu eri asioita?
- Onko jompikumpi tarkoittanut jotain muuta kuin miltä näyttää?

Väite 1.

Jokin tieteellinen väite, esim. eläimet ovat olemassa maapallolla ihmistä varten (=teleologinen selitys).

Skolastiikka

Filosofinen analyysi

Tutkitaan sanojen merkitystä.

- Onko eri aikoina ja eri tilanteissa sanoilla tarkoitettu eri asioita?
- Onko jompikumpi tarkoittanut jotain muuta kuin miltä näyttää?

Väite 1.

Jokin tieteellinen väite, esim. eläimet ovat olemassa maapallolla ihmistä varten (=teleologinen selitys).

Väite 2.

Toinen selitys samalle asialle: esimerkiksi eläimet ovat olemassa maapallolla, koska Jumala loi ne. Ihmisen Jumala loi omaksi kuvakseen hallitsemaan maailmankaikkeutta.

Skolastiikka

Filosofinen analyysi

Tutkitaan sanojen merkitystä.

- Onko eri aikoina ja eri tilanteissa sanoilla tarkoitettu eri asioita?
- Onko jompikumpi tarkoittanut jotain muuta kuin miltä näyttää?

Looginen analyysi

Tutkitaan väitteiden todenperäisyyttä tutkimalla esitettyjen väitteiden loogisuutta.

Väite 1.

Jokin tieteellinen väite, esim. eläimet ovat olemassa maapallolla ihmistä varten (=teleologinen selitys).

Väite 2.

Toinen selitys samalle asialle: esimerkiksi eläimet ovat olemassa maapallolla, koska Jumala loi ne. Ihmisen Jumala loi omaksi kuvakseen hallitsemaan maailmankaikkeutta.

Skolastiikka

Filosofinen analyysi

Tutkitaan sanojen merkitystä.

- Onko eri aikoina ja eri tilanteissa sanoilla tarkoitettu eri asioita?
- Onko jompikumpi tarkoittanut jotain muuta kuin miltä näyttää?

Väite 1.

Jokin tieteellinen väite, esim. eläimet ovat olemassa maapallolla ihmistä varten (=teleologinen selitys).

Looginen analyysi

Tutkitaan väitteiden todenperäisyyttä tutkimalla esitettyjen väitteiden loogisuutta.

Väite 2.

Toinen selitys samalle asialle: esimerkiksi eläimet ovat olemassa maapallolla, koska Jumala loi ne. Ihmisen Jumala loi omaksi kuvakseen hallitsemaan maailmankaikkeutta.

Skolastiikan tavoite: todistaa, etteivät väitteet ole keskenään ristiriidassa.
Jumala loi eläimet ihmistä varten.

Valistuksen poliittiset seuraukset

Ranskan
suuri vallankumous

Yhdysvaltain
itsenäistyminen

Valistuksen poliittiset seuraukset

Ranskan suuri vallankumous

Taustatekijöitä

- Valistusfilosofien vaatimukset.
- Amerikan vapaustaistelun esimerkki.
- Itsevaltiuden epäkohdat.
- Kolmannen säädyn heikko asema.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Taustatekijöitä

- Siirtomaasodan jälkeen valtaosa Pohjois-Amerikkaa kuului Englannille.
- Valistusfilosofia levisi Englannista ja Ranskasta.
- Englannin siirtomaaherruuden vastustaminen.
- Kiista verotuksesta.
- Valistushenkinen ”Great Awakening” erotti kirkon valtiosta.
- Amerikkalaisuuden kehittyminen; erotti Britanniasta.

Valistuksen poliittiset seuraukset

Ranskan suuri vallankumous

Taustatekijöitä

- Valistusfilosofien vaatimukset.
- Amerikan vapaustaistelun esimerkki.
- Itsevaltiuden epäkohdat.
- Kolmannen säädyn heikko asema.

Keskeiset tapahtumat

- Kolmas sääty julistautuu kansalliskokoukseksi 1789.
- Katumellakat, Bastiljin valtaus 1789.
- Tasavalta, hirmuvaltaa 1792–1794.
- Napoleonin itsevalta 1799. Vallankumouksen loppu.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Taustatekijöitä

- Siirtomaasodan jälkeen valtaosa Pohjois-Amerikkaa kuului Englannille.
- Valistusfilosofia levisi Englannista ja Ranskasta.
- Englannin siirtomaaherruuden vastustaminen.
- Kiista verotuksesta.
- Valistushenkinen ”Great Awakening” erotti kirkon valtiosta.
- Amerikkalaisuuden kehittyminen; erotti Britanniasta.

Keskeiset tapahtumat

- Julistautuminen itsenäiseksi 1776: itsenäisyysjulistus.
- Vapaussota 1776–1783.
- Vuonna 1783 Iso-Britannia tunnustaa itsenäisyyden.

Valistuksen poliittiset seuraukset

Ranskan suuri vallankumous

Taustatekijöitä

- Valistusfilosofien vaatimukset.
- Amerikan vapaustaistelun esimerkki.
- Itsevaltiuden epäkohdat.
- Kolmannen säädyn heikko asema.

Keskeiset tapahtumat

- Kolmas sääty julistautuu kansalliskokoukseksi 1789.
- Katumellakat, Bastiljin valtaus 1789.
- Tasavalta, hirmuvaltaa 1792–1794.
- Napoleonin itsevalta 1799. Vallankumouksen loppu.

Valistus ja vallankumous

- Valistusfilosofien vaatimukset taustalla ihmisoikeuksien julistuksessa 1789.
- Valistusfilosofit tuoneet esiin itsevaltaisen Ranskan yhteiskunnalliset epäkohdat.
- Tasavallan aikana Rousseaun ajatukset taustalla.
- Kirkon ja uskonnon kritiikki.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Taustatekijöitä

- Siirtomaasodan jälkeen valtaosa Pohjois-Amerikkaa kuului Englannille.
- Valistusfilosofia levisi Englannista ja Ranskasta.
- Englannin siirtomaaherruuden vastustaminen.
- Kiista verotuksesta.
- Valistushenkinen ”Great Awakening” erotti kirkon valtiosta.
- Amerikkalaisuuden kehittyminen; erotti Britanniasta.

Keskeiset tapahtumat

- Julistautuminen itsenäiseksi 1776: itsenäisyysjulistus.
- Vapaussota 1776–1783.
- Vuonna 1783 Iso-Britannia tunnustaa itsenäisyyden.

Vallankumous ja itsenäistyminen

- Kirkon erottaminen valtiosta.
- Tasavalta valistuksen ihannevaltio (Rousseau).
- Itsenäisyysjulistus valistushenkinen.
- Montesquieun vallan kolmijako-oppi.
- Antiikin Rooma ihanteena.v

Valistuksen poliittiset seuraukset

Ranskan suuri vallankumous

Taustatekijöitä

- Valistusfilosofien vaatimukset.
- Amerikan vapaustaistelun esimerkki.
- Itsevaltiuden epäkohdat.
- Kolmannen säädyn heikko asema.

Keskeiset tapahtumat

- Kolmas sääty julistautuu kansalliskokoukseksi 1789.
- Katumellakat, Bastiljin valtaus 1789.
- Tasavalta, hirmuvaltaa 1792–1794.
- Napoleonin itsevalta 1799. Vallankumouksen loppu.

Valistus ja vallankumous

- Valistusfilosofien vaatimukset taustalla ihmisoikeuksien julistuksessa 1789.
- Valistusfilosofit tuoneet esiin itsevaltaisen Ranskan yhteiskunnalliset epäkohdat.
- Tasavallan aikana Rousseaun ajatukset taustalla.
- Kirkon ja uskonnon kritiikki.

Seurauksia

- Paluu itsevaltiuteen.
- Maaseudun väki vapautettiin feodaalijärjestelmän rippeistä.
- Ratkaisevaa kuitenkin muutos ajattelussa: omalla toiminnalla voidaan saada muutos aikaiseksi; yhteiskuntaa voi kehittää paremmaksi.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Taustatekijöitä

- Siirtomaasodan jälkeen valtaosa Pohjois-Amerikkaa kuului Englannille.
- Valistusfilosofia levisi Englannista ja Ranskasta.
- Englannin siirtomaaherruuden vastustaminen.
- Kiista verotuksesta.
- Valistushenkinen ”Great Awakening” erotti kirkon valtiosta.
- Amerikkalaisuuden kehittyminen; erotti Britanniasta.

Keskeiset tapahtumat

- Julistautuminen itsenäiseksi 1776: itsenäisyysjulistus.
- Vapaussota 1776–1783.
- Vuonna 1783 Iso-Britannia tunnustaa itsenäisyyden.

Vallankumous ja itsenäistyminen

- Kirkon erottaminen valtiosta.
- Tasavalta valistuksen ihannevaltio (Rousseau).
- Itsenäisyysjulistus valistushenkinen.
- Montesquieun vallan kolmijako-oppi.
- Antiikin Rooma ihanteena.

Seurauksia

- Yhdysvalloista aikansa demokraattisin valtio.
- Kansalaisoikeudet valkoisille miehille.
- Muodosti pohjan Yhdysvaltain nousulle kohti maailman herruutta.

Konservatismin ja liberalismin vertailua

	Konservatismi	Liberalismi
Synnyn tausta	• Aatelisto ja papisto pelkäsivät Ranskan suuren vallankumouksen seurauksena etuoikeuksiensa puolesta ja pyrkivät vanhan järjestyksen palauttamiseen.	• Keskiluokka vaurastui, mutta oli vailla poliittisia oikeuksia.
Teoreetikko ja keskeinen ajatus	**Edmund Burke** • Valtio ei ole muunneltava mekanismi vaan elävä organismi, joten sitä ei saa väkivalloin muuttaa.	**John Stuart Mill** • Yksilön oikeudet ensisijaiset. • Valtion valtaa tuli rajoittaa. • Tasa-arvo myös naisille.
Kannattajat	• monarkit • aatelisto • papisto	• keskiluokka
Suhtautuminen uskontoon	• Korosti uskonnon merkitystä: Jumala ohjaa yhteiskunnan kehitystä, eikä ihmisen tule siihen puuttua.	• Valistuksen perintönä usko järkeen. • Kannatti uskonnonvapautta.
Suhtautuminen koulutukseen	• Kansanopetusta pidettiin jopa vaarallisena, koska oppineisuuden lisääntyminen saattaisi helpottaa valankumouksellisten aatteiden leviämistä.	• Liberaalit uskoivat ihmisen kehittämiseen kasvatuksella ja koulutuksella ja vaativat kaikille oikeutta peruskoulutukseen.
Yksilön ja valtion suhde	• Valtio yksilöä merkittävämpi: korosti yksilön velvollisuuksia valtiota kohtaan.	• Nosti yksilön valtion yläpuolelle.
Suhtautuminen äänioikeuteen	• Ei kannattanut äänioikeuden laajentamista.	• Halusi laajentaa äänioikeutta siten, että keskiluokka saisi äänestää.
Ihmiskuva	• Pessimistinen ihmiskäsitys: ihmisen toimintaa ei ohjaa järki vaan vaisto.	• Positiivinen ihmiskäsitys: yksilöllä tuli olla oikeus kehittää omaa erityisluonnettaan.

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

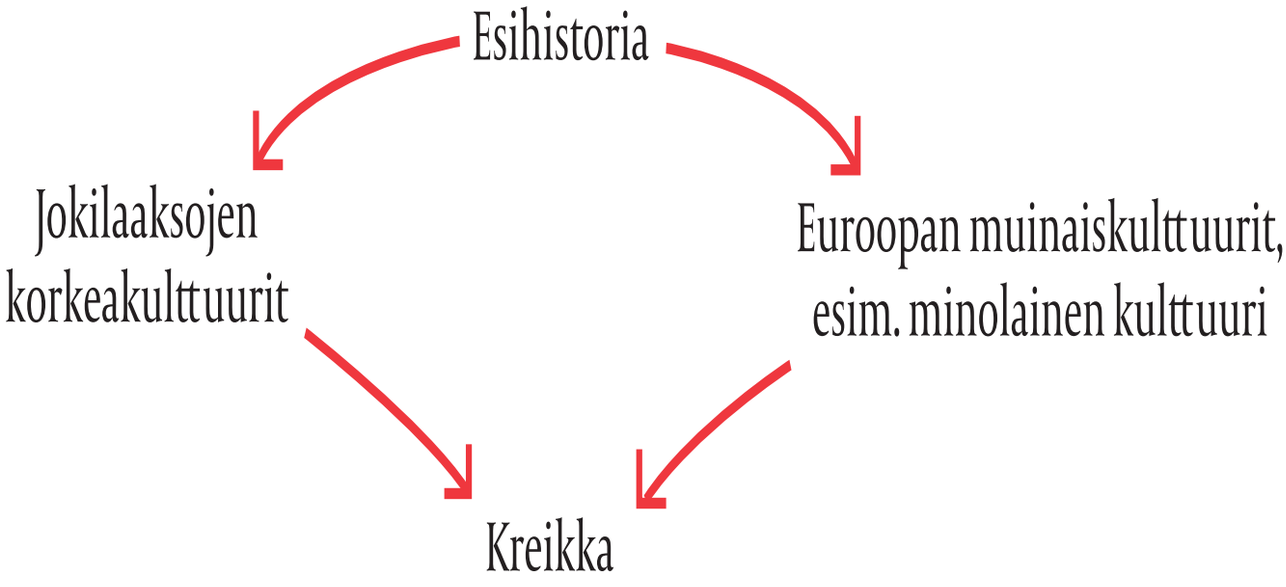

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

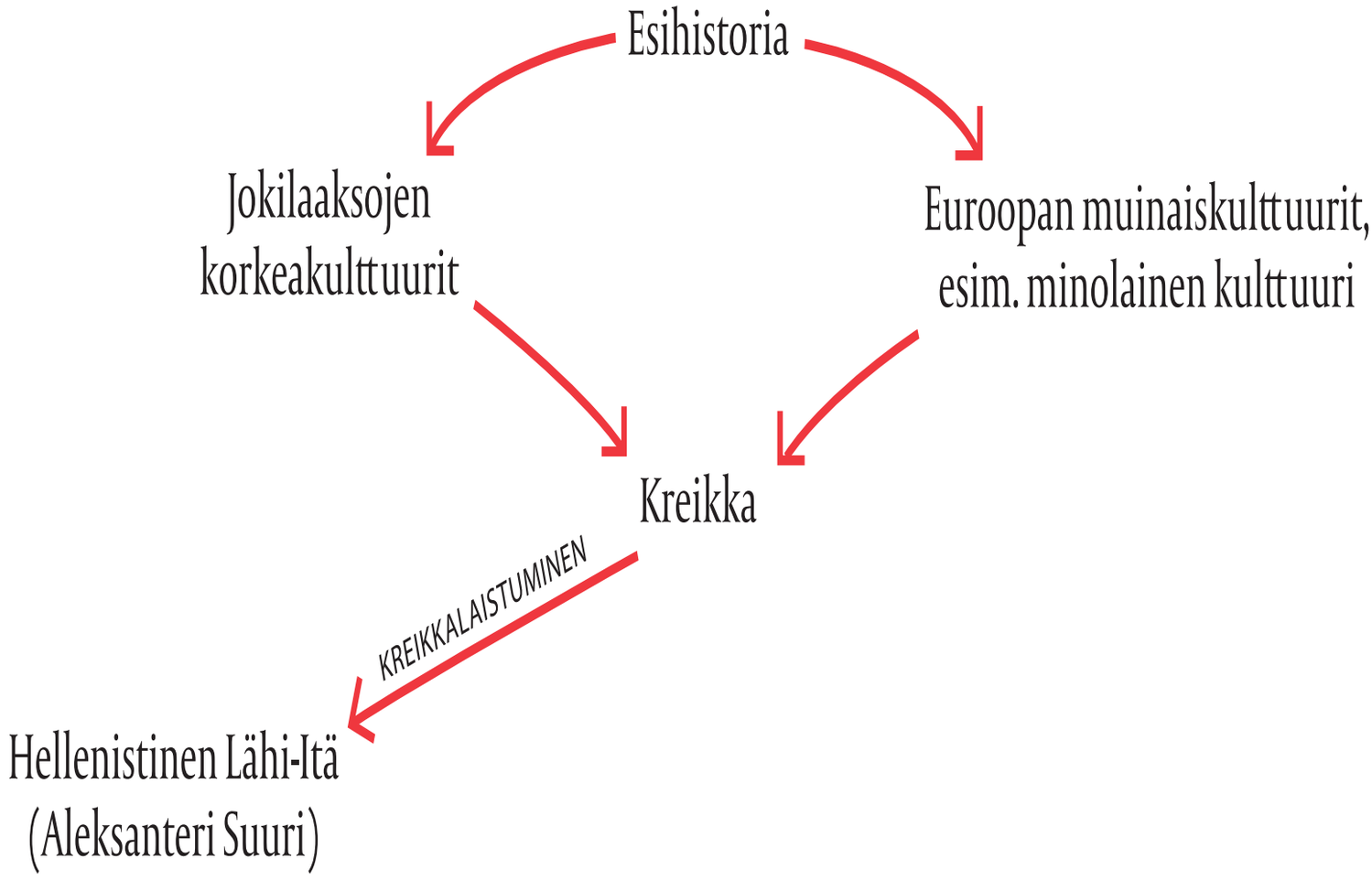

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

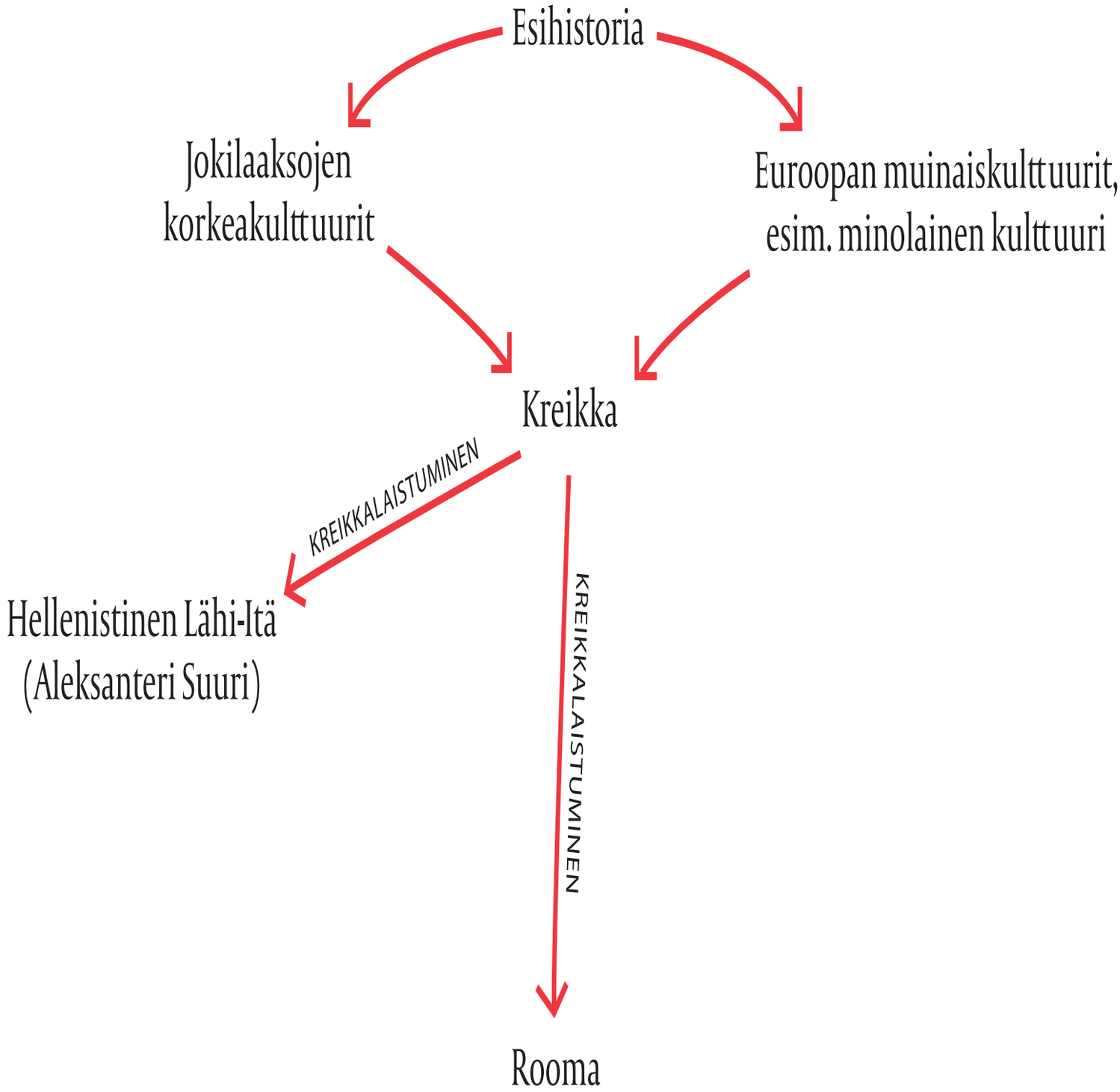

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

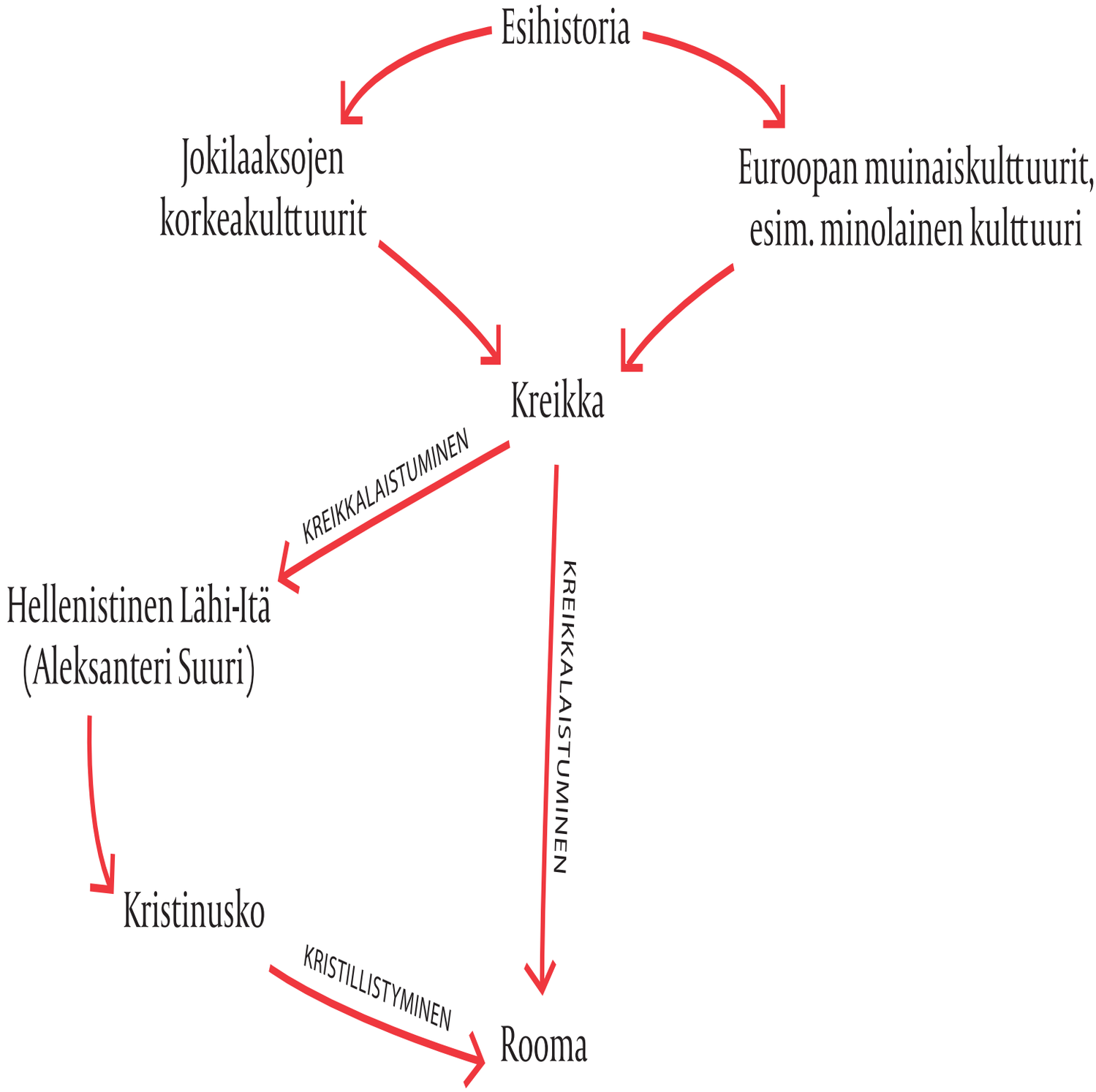

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

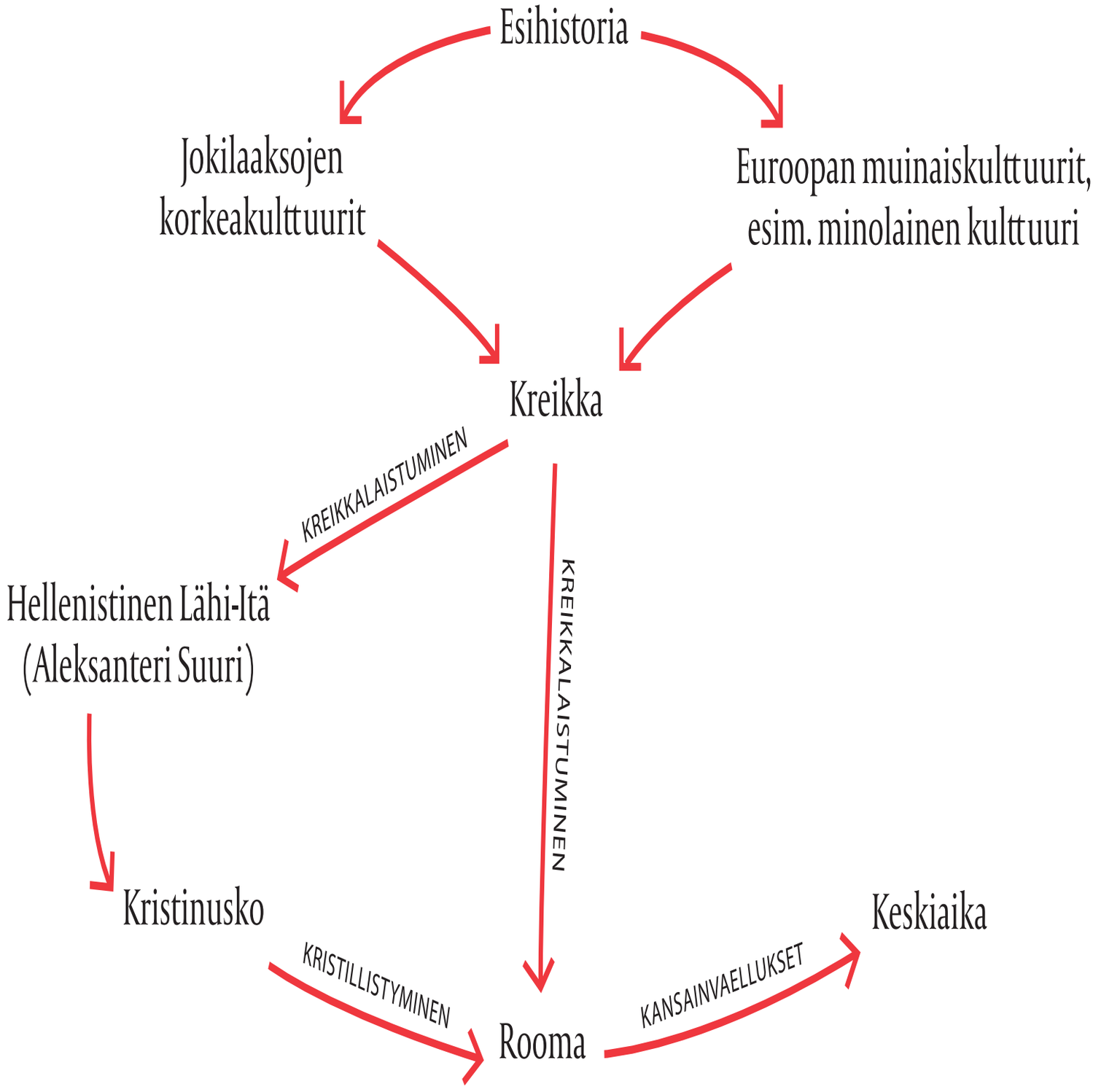

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Mistä Euroopan kulttuuri on saanut vaikutteensa?

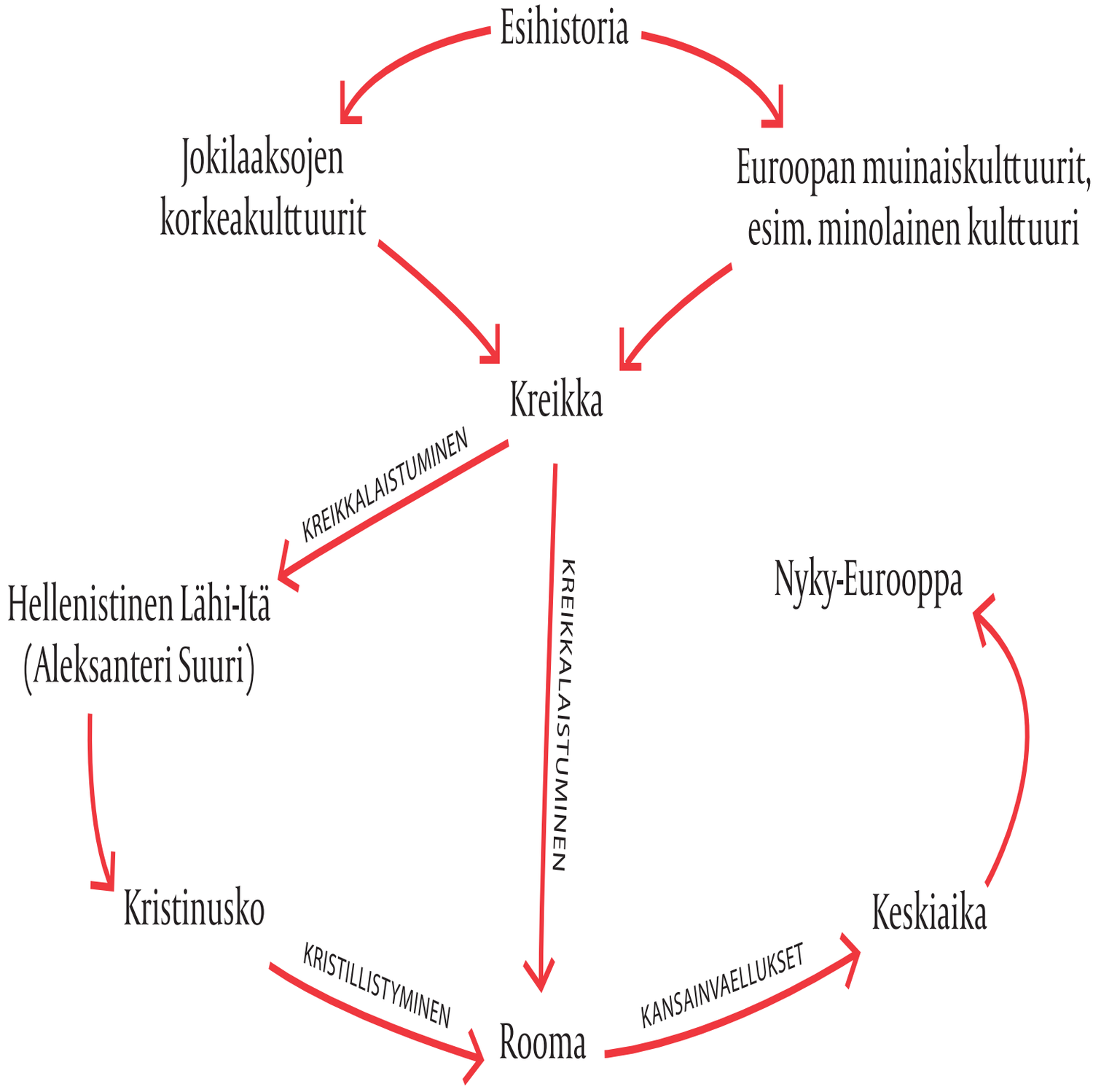

Lähde: Jaakko Hämeen-Anttila: Mare Nostrum. Länsimaisen kulttuurin juurilla. 2006

Rooman perilliset

Länsi-Eurooppa

- hajanaisia germaanivaltakuntia
- kristinuskosta ja paavista yhdistävä voima

Islamilaiset alueet

- laajentuminen 600-luvulta lähtien kohti Eurooppaa

EUROOPPA NOIN VUONNA 1050

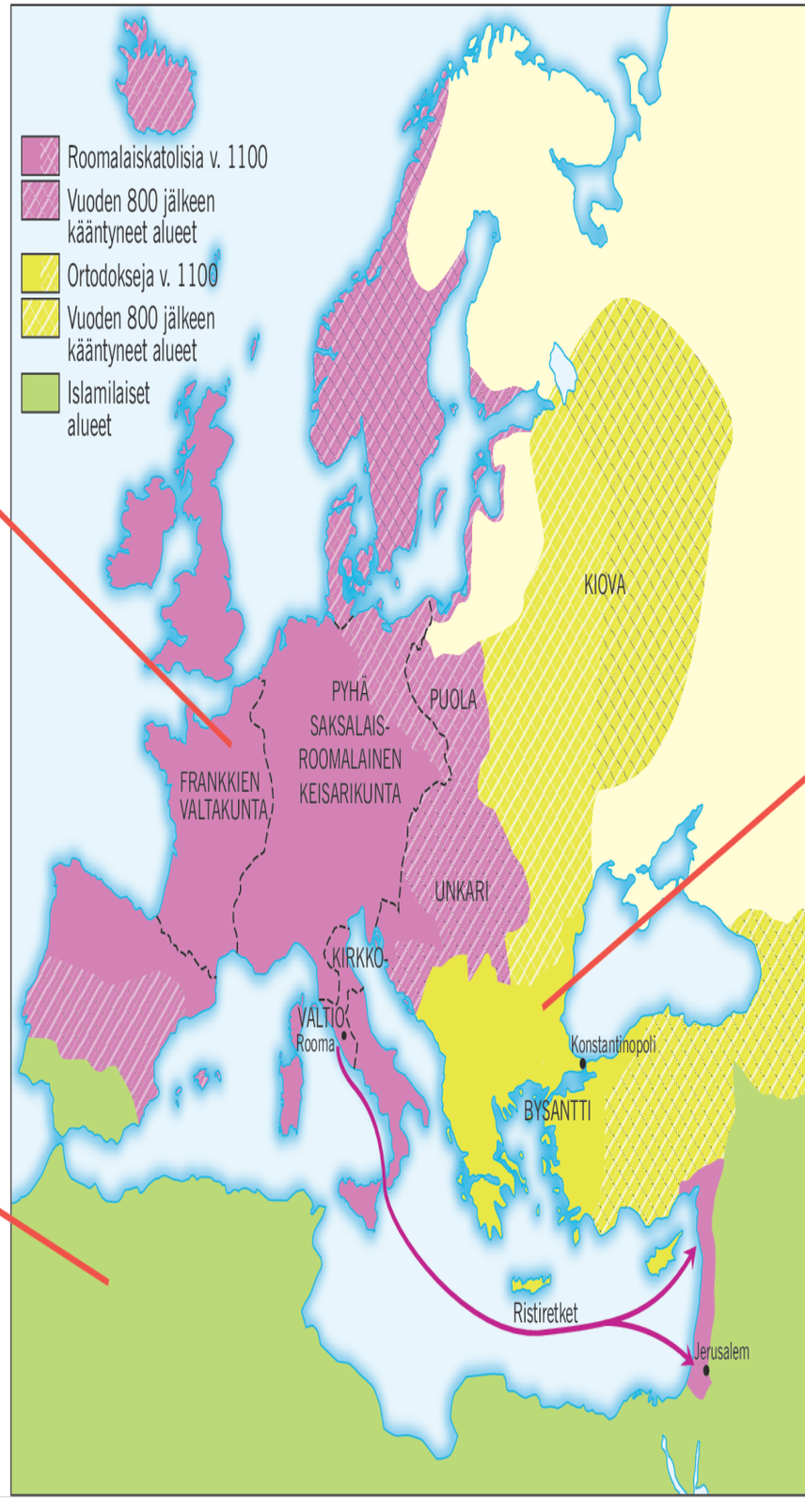

Bysantti

- säilytti mahtinsa lähes keskiajan loppuun saakka

Kreikkalaisen sivistyksen välittyminen keskiajan Eurooppaan

Kreikkalaisen sivistyksen välittyminen keskiajan Eurooppaan

- Hellenistinen sivistys keskittyy Bysanttiin Länsi-Rooman hajaannuksen jälkeen.

Kreikkalaisen sivistyksen välittyminen keskiajan Eurooppaan

- Islam laajenee sadassa vuodessa käsittämään alueen Espanjasta Indus-virralle.

Kreikkalaisen sivistyksen välittyminen keskiajan Eurooppaan

- Arabioppineet Toledon, Kairon ja Bagdadin yliopistoissa kiinnostuvat 700-luvulla hellenistisestä sivistyksestä ja alkavat kääntää kreikankielistä kirjallisuutta arabian kielelle.

Kreikkalaisen sivistyksen välittyminen keskiajan Eurooppaan

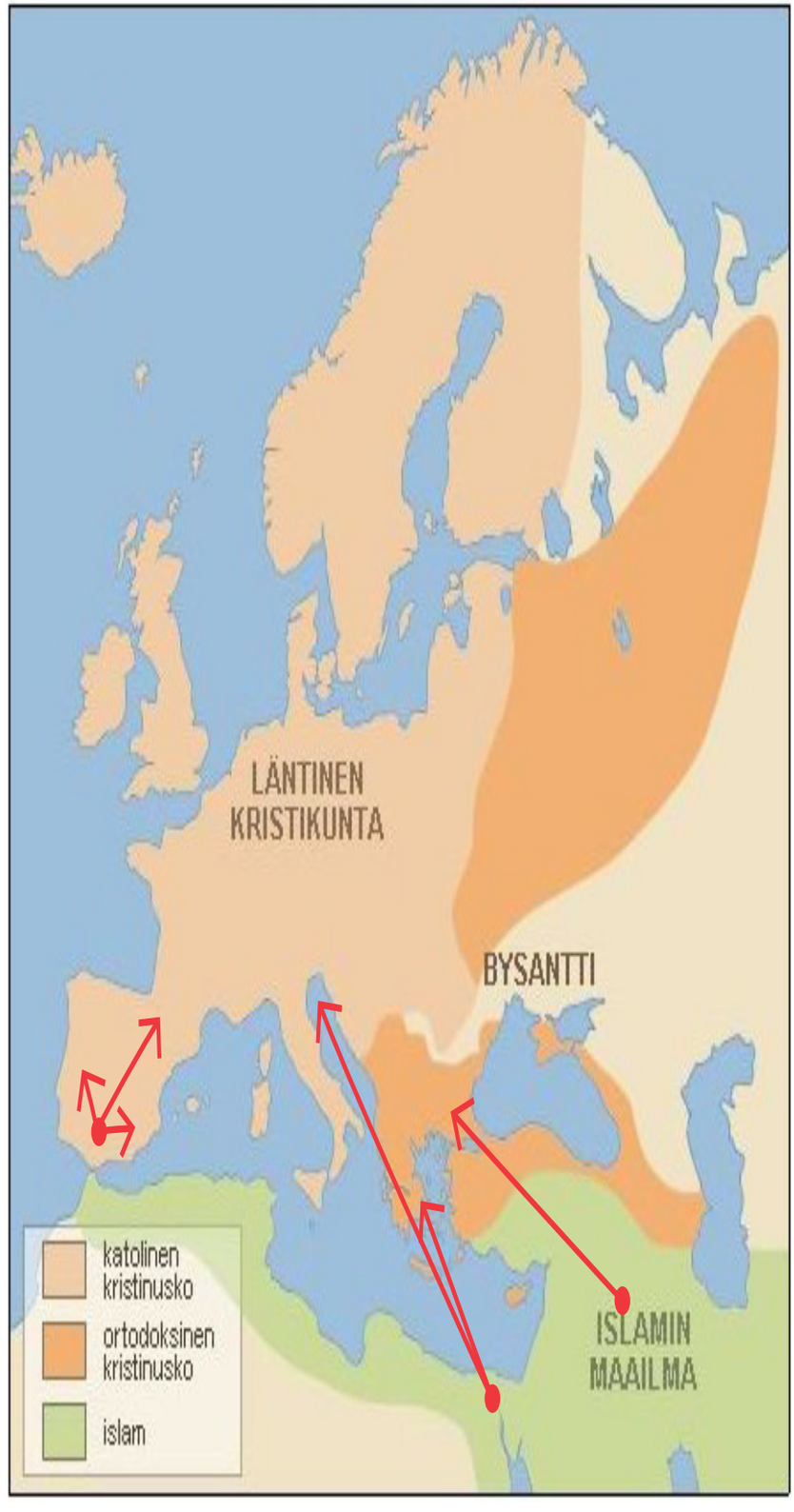

- Kreikkalaisen kirjallisuuden arabiankieliset käännökset päätyvät Eurooppaan, jossa päästään niiden vaikutuksesta kosketuksiin kreikkalaisen sivistyksen kanssa.

Demokratian toiminta Ateenassa

Demokratian sisältö

Kansankokous eli ekklesia

- ylin päätösvalta
- ostrakismos
- kaikki täysi-ikäiset asepalveluksen suorittaneet miehet saivat äänestää

Viidensadan neuvosto

- valittiin arpomalla
- valmisteli asioita kansankokouksen päätettäväksi
- toteutti kansankokouksen päätöksiä

Kansantuomioistuin eli heliaia

- oikeusistuin
- 201–1501 jäsentä

Demokratian ulkopuolella

- naiset
- orjat
- metoikit eli muualta muuttaneet

Keskiajan kolme kulttuuripiiriä

	Bysantti	Länsi-Eurooppa	Islam
Miten antiikin perintöä vaalittiin?	• kristinuskon säilyminen • kreikkalaisten oppineiden teosten kääntäminen paikallisille kielille • corpus iuris civilis kehitettiin Rooman kahdentoista taulun lain pohjalta	• kristinuskon säilyminen • antiikin perinnön jakaantuminen • varhaiskeskiajalla koulutuksen rappeutuminen	• kreikkalaisen tieteen ja filosofian harjoittaminen ja kääntäminen arabiaksi
Uskonnollisia piirteitä	• kielenä kreikka ja kreikankieliset kirjaimet • keisari myös kirkon johtaja	• uskonnollinen elämä tärkeämpää kuin maalliset saavutukset • hengellinen valta keskittyi paaville • yhteinen uskonto yhdisti hajanaista Länsi-Eurooppaa	• islamin usko ammensi vaikutteita kristinuskosta ja antiikin kulttuureista • uskonnon voimakas leviäminen
Tieteen-harjoitus	• kreikkalaisten oppineiden tekstit pohjana • myöhäiskeskiajalla kristilliset keisarit rajoittivat oppineiden toimintaa	• osa antiikin tiedoista hylättiin • oppineisuuden ylläpito jäi varhaiskeskiajalla kirkon vastuulle • katedraalikoulujen kehitys yliopistoiksi myöhäiskeskiajalla (luku 6)	• hallitsijat tukivat tieteen kehittämistä • arabioppineet hyvin perehtyneitä antiikin tieteeseen • keittynyt tiede: etenkin tähtitiede, matematiikka ja lääketiede kukoistivat
Taiteet	• vaikutteita länsimaisesta taiteesta ja hellenismistä • pyrkimyksenä mystinen henkevyys • kuvariidan seurauksena patsastaide loppui, mutta arkkitehtuuri kukoisti	• uskonnollisuudella suuri merkitys (lisää luvussa 6)	• moskeijat arkkitehtuurin taidonnäytteitä • geometriset kuviot ja kasviornamentiikka • henkilökuvien käyttöä ei hyväksytty

Barokki ja rokokoo

	Barokki	Rokokoo
Synnyn tausta	• Katolinen kirkko tuki uutta tyylisuuntaa, koska se oli vastaisku protestanttista vaatimusta vastaan. Yksinvaltaiset hallitsijat korostivat barokin avulla omaa mahtiaan.	• Barokki koettiin raskaaksi ja vanhanaikaiseksi. • Sisustus, pukeutuminen ja kuvataide kaipasivat kepeyttä, luonnollisuutta ja raikkautta.
Keskeiset tyylipiirteet	• Arkkitehtuurissa kokonaisvaltainen suunnittelu: rakennus, puistoalue, sisustus. • Dramaattisuus, raskaus, runsaus, kierteiset muodot, tunteikkuus. • Kuvataiteessa valon ja varjon vaihtelu, diagonaaliset (=kulmasta kulmaan kulkevat) linjat, tummat värit. • Pukeutumisessa suuri koko ja näyttävyys: peruukit, korkeat korot.	• Kepeys, luonnollisuus ja raikkaus • Sirot linjat • Kiinalaisvaikutteet
Keskeisimpiä taiteilijoita	• Gian Lorenzo Bernini (kuvanveistäjä ja arkkitehti) • Caravaggio, Diego Velasquez, Pieter Paul Rubens, Rembrandt (kuvataide) • Molière, Miguel de Cervantes (kirjallisuus) • Antonio Vivaldi, Georg Friedrich Händel, Johann Sebastian Bach (musiikki)	• Antoine Watteau

Valistusfilosofit

Wollstonecraft

- korosti, että synnynnäisesti naisella samat henkiset edellytykset kuin miehilläkin
- korosti kasvatuksen merkitystä naisten aseman parantamisessa
- kannatti orjuuden kieltämistä ja julkisia kouluja

Locke

- tabula rasa: ihminen rakentaa kuvan yhteiskunnasta ja pystyy omilla toimillaan järjestämään elämänsä
- perustuslaillisen monarkian teoreetikko
- puolusti omaisuuden turvaa ja loi siten modernin kapitalismin perustaa

Rousseau

- kansan säädettävä itse lait, joita se tottelee
- kasvatuksen avulla kansa nousee hallitsemaan itse itseään
- radikaalein valistusajattelija

Montesquieu

Vallan kolmijako-oppi

- lainsäädäntövalta aatelin johtamille valtiopäiville
- toimeenpanovalta kuninkaalle
- tuomiovalta tuomioistuimille

Voltaire

- valistuksen itsevaltius: sivistynyt kuningas yhteiskunnan johdossa
- kirkon ja uskonnon arvostelu
- ihmisyyden puolustaja: sananvapaus, suvaitsevaisuus

Taiteet uusklassismista kubismiin

	Uusklassismi	Romantiikka	Realismi	Impressionismi, ekspressionismi, kubismi
Ajoitus	1700-luvun loppu	1800-luvun alku	n. 1850-1880	1800-luvun loppu
Historiallinen tausta	• arkeologiset kaivaukset ja niistä tehdyt antiikin löydöt • valistus • taiteen valjastaminen vallankumouksen palvelukseen	• tunteen korostaminen valistuksen järkeis-uskon tilalle • nationalismin kehitys: kansallisten asioiden kuvaaminen	• porvariston mahdin kasvu ja elämäntavan kuvaaminen • teollisuuden työväestön ongelmien kuvaaminen • kameran keksiminen	• kameran haaste: teoksiin jotain sellaista, jota kamera ei vangitse • ihmisen näkökyvyn rajat tarkasteluun
Tyylipiirteet	• selkeäpiirteisyys • kurinalaiset muodot • kirkkaat ja kylmät värit • antiikin jäljittely	• vaikutteet keskiajasta • tunteen korostaminen • fantasiakirjallisuus • oopperan kehitys	• äärimmilleen viety todenmukaisuus • porvariston ja työväestön kuvaaminen • realistinen luontokuvaus	• Imp.: ohikiitävän vaikutelman kuvaaminen • Eksp.: tunnetilan kuvaaminen • Kub.: muotojen hajottaminen
Taiteilijoita ja teoksia	• Jacques-Louis David (Napoleonin hovimaalari)	• Caspar David Friedrich • Eugène Delacroix • William Turner • Théodore Géricault	• Gustave Courbet • Honoré de Balzac • Charles Dickens • Fjodor Dostojevski • Minna Canth	• Imp.: Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir • Eksp.: Vincent van Gogh, Edward Munch • Kub.: Pablo Picasso

Keskiajan ihmisen maailmankuva

keskiajan ihminen

- piti kyläyhteisöä, sukua ja seurakuntaa tärkeinä yhteisöinä, mutta korosti myöhäiskeskiajalla yksilöllisyyttään
- saattoi kokea tarvetta eläytyä Kristuksen kohtaloon ja harjoittaa sen seuraksena askeesia ja itseruoskintaa
- piti mystisiä kokemuksia osoituksena Pyhän Hengen olemassaolosta
- saattoi sitoutua klausuuriin koko eliniäkseen
- pelkäsi kiirastulta ja koetti välttyä siltä elämällä kirkon opetusten mukaan
- varmisti taivaspaikkansa lahjoittamalla kirkolle varoja ja tekemällä pyhiinvaelluksia
- palvoi pyhimyksiä ja uskoi reliikkien ihmeitä tekevään voimaan
- hahmotti ajankulun pyhimyskalenterin avulla

Tieteen marttyyri Giardano Bruno

Filosofi ja teologian tohtori **Giardano Bruno** joutui inkvisition hampaisiin, sillä hän uskoi maailmankaikkeuden olevan ääretön, ja totesi 1500-luvun lopulla, että “jumaluus on kaikkialla ja kaikessa”. Hänet tuomittiin kerettiläisenä panteistisista harhaopeistaan ja jumalalanpilkasta vuonna 1600.

Hänet poltettiin elävältä roviolla kukkatorilla, Campo de’Fiorilla, Roomassa. Torille pystytettiin hänen patsaansa 1800-luvun lopulla.

Giardano Brunon patsas keskellä markkinahumua Rooman Campo de'Fiorilla. Kuva: Erika Ripatti

sanoma pro

Historia ajassa 4

Marxilainen historiakäsitys: portaat kohti kommunismia

Orjayhteiskunta – Orjanomistajat omistavat tuotantovälineet. – Orjat haluavat vapautta.	**Feodalismi** – Feodaaliherrat omistavat tuotantovälineet. – Talonpojat tahtovat riippumattomuutta.	**Kapitalismi** – Kapitalistit omistavat tuotantovälineet. – Proletariaatti haluaa tuotantovälineet kansalle.	**Sosialismi** – Tuotantovälineet yhteiskunnalle.	**Kommunismi** – Jokaiselle tarpeidensa mukaan. – Valtio kuihtuu pois tarpeettomana.
Luokkataistelu			**Tasa-arvoinen yhteiskunta**	